Amir Kliko

JAJCE 1992:

OPSADA I ODBRANA KRALJEVSKOG GRADA

IZDAVAČ:
Univerzitet u Sarajevu – Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava

ZA IZDAVAČA:
Dr. sc. Muamer Džananović

UREDNIK:
Dr. sc. Almir Grabovica

RECENZENTI:
Prof. dr. Ermin Kuka
Dr. sc. Jasmin Medić
Dr. sc. Muamer Džananović

LEKTURA:
Kenan Riđić

KOREKTURA:
Adis Lizde

DTP I KORICE:
Mr. Sead Muhić, dipl. ing.

FOTOGRAFIJA (sa naslovne strane):
Salih Muharemović

ŠTAMPA:
Štamparija Fojnica d.o.o.

ISBN 978-9958-028-50-2
CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod ID brojem 62928390

Amir Kliko

Jajce 1992:

OPSADA I ODBRANA KRALJEVSKOG GRADA

(drugo izdanje)

Sarajevo, 2025.

Amidžiću Dževadu

Sadržaj

UVOD 11

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME RASPADA JUGOSLAVIJE 15

Bosanskohercegovačka državnost kroz prošlost 17
Jugoslavenska kriza i višestranački izbori u multinacionalnoj republici 28
Podjela Bosne i Hercegovine kao trajno rješenje međusobnih odnosa Srbije i Hrvatske 36
Prve aktivnosti u vezi s pripremama odbrane Bosne i Hercegovine 54

BOSNA I HERCEGOVINA: NEZAVISNA DRŽAVA 59

Referendum za državnu nezavisnost Bosne i Hercegovine 61
Početak agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 69
Formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine 72
Hrvatsko vijeće odbrane: Proglašenje Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine nelegalnom vojskom 80

JAJCE OD VIŠESTRANAČKIH IZBORA DO VELIKOSRPSKE AGRESIJE 85

Višestranački izbori 1990. godine 87
Vojne pripreme agresora za napad na opštinu Jajce 91
Vraćanje naoružanja Teritorijale odbrane u Jajce 100
Pogoršavanje bezbjednosne situacije 107
Prva borbena djelovanja agresora 109

Završne pripreme srpskog agresora za početak napada na Jajce 127
Artiljerijski napad srpskih snaga na grad 27. maja 1992. 133
Odbrana i pad Jezera 141
Odbrana i pad Vinca 149

ODBRANA JAJCA OD KRAJA MAJA DO POČETKA NOVEMBRA 1992. 165

Organizaciona struktura Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane Jajce 167
Rejonski štab Teritorijalne odbrane Jajce 173
Linija odbrane od ušća Ugra do Suhog polja 177
Rejonski štab Teritorijalne odbrane Divičani – Dnolučki odred 178
Šumski put Dnoluka – Hamandžići i deblokada Jajca 183
Junska ofanziva VRS na slobodnu teritoriju jajačke opštine 187
Napad na Kokiće 200
Linija odbrane Jajca i Pougarja krajem juna 204
Julski napadi srpskog agresora na jajačke branioce 208
"Bitka za Jajce će biti teška i krvava": augustovska ofanziva VRS protiv jajačkih branioca 213
Odbrana Kerpića 233
Oslobađanje Kokića i Grdova 238
Strijeljanje bošnjačkih dječaka i njihovih roditelja iz Ljoljića i Čerkazovića 250
Pokušaj UN da zaštiti civile Jajca i Bihaća od djelovanja teške artiljerije VRS 254
Septembarski ratni uspjesi ARBiH na Vlašiću 256
Povlačenje iz Jajca 268

RATNI EPILOG JAJCA 1992. 303

Drama zadnjih dana odbrane 305
Stradanje i patnje civila 310
Poginuli branioci Jajca 319
Poginuli agresorski vojnici na jajačko-pougarskom bojištu 331

ZAKLJUČAK 353

SKRAĆENICE 359

IZVORI I LITERATURA 365

REGISTAR LIČNIH IMENA 373

REGISTAR NAZIVA NASELJENIH MJESTA 387

PREDGOVOR DRUGOM IZDANJU

Prvo izdanje knjige *Jajce 1992: opsada i odbrana kraljevskog grada* objavljeno je krajem jula 2023. u tiražu od 1000 primjeraka. Zbog velikog interesa čitalaca kompletan tiraž je distribuiran. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu prepoznao je taj interes i uočio važnost objavljivanja drugog izdanja.

Nakon objavljivanja prvog izdanja došao sam do podataka o pogibiji još četiri borca ARBiH u vezi sa odbranom Jajca 1992. te smrti još dvojice težih ranjenika poslije oktobra 1992. godine. Asim Đulić iz Mrkonjić Grada, pripadnik IDv Kobra, poginuo je u borbi na Goloj 13. augusta. Džemal Muhić i Aiz Smajić, obojica iz Ključa i pripadnici 1. Krajiške brigade, poginuli su 13. oktobra pri povratku s jajačkih linija odbrane, kada je kamion u kojem su se nalazili pogodio neprijateljski tenk kod Turbeta. Ismet Sačić iz Čelinca, pripadnik Skendervakufskog odreda, teško je ranjen 9. septembra u rejonu Bešpelja i podlegao istog dana. Dva jajačka branioca teško su ranjena i kasnije podlegla od posljedica ranjavanja (Mirsad Žužić, ranjen 26. oktobra, preminuo 1994. u Francuskoj i Halid Tatarević, ranjen 18. oktobra kao pripadnik 3. bataljona 705. Sbbr, a preminuo 1995). U drugom izdanju knjige svih šest spomenutih boraca uvršteni su na spisak poginulih branilaca Jajca i u dijelove teksta knjige u kojima se navode mjesečni gubici ARBiH.

U dio teksta drugog izdanja koji se odnosi na spisak poginulih srpskih boraca na jajačkom bojištu 1992. umetnut je i citat iz izjave Slobodana Miloševića 6. decembra 1992, a koji pokazuje da su uzaludno poginuli. Miloševiću je Radovan Karadžić rekao da je Jajce *muslimanski grad* koji Srbi neće moći zadržati, s čime se i on slagao. Bez obzira na stavove Miloševića i Karadžića, u borbama oko Jajca potkraj ljeta 1995. ponovo je poginuo veći broj srpskih vojnika. Ukupan broj poginulih srpskih vojnika na jajačkom bojištu 1992. i 1995. je oko četiri stotine, iako se Milošević 6. decembra 1992. zapitao: *''Zašto i jedan čovek da pogine za Jajce?''* Broj teže i lakše ranjenih je višestruko veći.

Na spisak poginulih srpskih boraca dodata su još dvojica u odnosu na spisak iz prvog izdanja knjige (jer sam nakon njenog objavljivanja saznao za njih). Jedan od njih je kapetan fregate Radenko Baltić iz Bosanskog Novog. Poginuo je 19. juna 1992. u rejonu Bareva. Za odmazdu su srpski vojnici nakon njegove sahrane 22. juna ubili 27 Bošnjaka iz bosanskonovskih sela Ekići i Alići. Prethodno su ih natjerali da iskopaju zajedničku grobnicu pored koje su ih poredali i strijeljali. Sud Bosne i Hrecegovine krajem prošle godine donio je presude za deset zločinaca koji su u tome sudjelovali.

U Sarajevu 22. decembra 2024. Dr. sci. Amir Kliko

UVOD

Rat, čiji sam početak kao maloljetnik doživio u Jajcu 1992, presudno je utjecao na moju poslijeratnu odluku da studiram historiju. Želio sam jasnije spoznati razloge velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu i brutalnost prema civilima koja ju je pratila na okupiranoj teritoriji i gradovima pod opsadom srpskih snaga. Smatrao sam da je jedini način da to postignem - izučavanje prošlosti Bosne i Hercegovine i njenog okruženja. Kao dječak bio sam iznenađen „bratoubilačkim" ratom između bosanskohercegovačkih naroda i duboko razočaran jer sam, iako mlad, vjerovao u zajednički i prijateljski suživot bosanskohercegovačkih naroda. Bilo mi je neshvatljivo da „dojučerašnji" prijatelji, poznanici, učitelji, komšije, pa i rođaci, mogu s takvom mržnjom i bijesom nemilosrdno ubijati svoje sugrađane, radne kolege, učenike i prijatelje. Do tada sam zamišljao da se rat može voditi samo zajednički protiv spoljnih neprijatelja, odnosno stranih okupatora, a ne protiv poznanika, prijatelja i komšija. Ipak, bio sam i dovoljno odrastao da brzo shvatim kako su razlozi za rat izazvani iz političkih centara izvan Bosne i Hercegovine. Želio sam da ih razumijem. Sazrijevanje i višegodišnje visokoškolsko obrazovanje u tome mi je pomoglo.

Strahote rata koje sam s porodicom i ostalim Jajčanima preživio za vrijeme šestomjesečne srpske opsade grada i njegove slobodne teritorije duboko su ostale urezana u moja sjećanja. Nekoliko poslijeratnih godina su me proganjali teški lični događaji koje sam doživio u svakodnevnom životu u Jajcu 1992, a više puta sam zbog njih imao i nemirne snove. Preživio sam nekoliko granatiranja prilikom kojih su granate padale par metara od mene. Vidio sam kada je srpski snajperista – desetak metara ispred mene – ubio ženu, izbjeglicu iz Šipova. Avionska bombardiranja bila su mi posebno zastrašujuća. Na kraju, pad Jajca krajem oktobra 1992. i mučan izbjeglički put u srednju Bosnu, s hiljadama drugih Bošnjaka i Hrvata, ostao mi je kao najveća životna drama u kojoj sam sudjelovao. Od svoje kuće pobjegao sam sa ocem uvečer 29. oktobra ispred rafala srpskih vojnika koji su pucali na nas. Tu kišnu i hladnu oktobarsku noć proveli smo ispod neke stijene u šumi.

Neprekidna vezanost za lična ratna sjećanja na užas rata u Jajcu 1992, ali i na herojski otpor njegovih branilaca, opredijelili su me da za diplomski rad na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu 2002. tražim temu vezanu za rat u Jajcu, što mi je od strane Vijeća Odsjeka i odobreno. Bila je to prva „ratna" tema diplomskog rada na tom fakultetu. Od tada sam počeo prikupljati dokumente, ratnu štampu i druge materijale u vezi s ratom u Jajcu, tako se pripremajući da temu dublje naučno istražim i objavim postignute rezultate. Nisam čekao ispunjenje tridesetogodišnje „historijske distance" od događaja, ali se ona vremenski podudarila sa završetkom mog prikupljanja historijske građe.

Prije dvije godine osjetio sam da je sazrijelo vrijeme da započnem s pisanjem knjige o opsadi i odbrani Jajca 1992. godine. Pritiskao me je i osjećaj dužnosti da – kao Jajčanin i svjedok najtežeg vremena u historiji tog kraljevskog grada bogate i slavne prošlosti – ozbiljno uradim taj posao. Već sam imao dovoljno potrebne historijske građe i neophodne naučne zrelosti. U knjigu nisam htio unositi ništa od svojih sjećanja - jer je nisam želio opterećavati subjektivnim pristupom. Kako sam već naglasio, u vrijeme početka velikosrpske agresije na jajačkoj opštini, bio sam isuviše mlad da bi moja naknadna sjećanja mogla biti pouzdana i kredibilna. Nisam bio ni blizu „izvora informacija" da bi ona nečemu vrijedila u naučnom smislu. Svakako da mi je moje odlično poznavanje lokalnog područja i lično sjećanje donekle olakšalo istraživanje teme. Međutim, prikupio sam dovoljno historijske građe da i bez vlastitih sjećanja napišem ovu knjigu. Moja sjećanja samo bi štetila njenoj naučnoj vjerodostojnosti.

Trudio sam se da istražim sve važne teme vezane za ratna dešavanja u Jajcu 1992, kako bi čitaoci knjige imali potpuniju sliku o ratnoj prošlosti tog grada. Zbog svoje slavne i značajne prošlosti, Jajce je 1992. bilo u centru pažnje bosanskohercegovačke javnosti. Za patnje jajačkih civila pod opsadom srpskih snaga saznao je i ostatak svijeta. Mislim da je Jajce uživalo određenu medijsku pažnju zbog te svoje historijske važnosti. Jajce i njegovi branioci bili su jedan od najvažnijih bosanskohercegovačkih simbola otpora velikosrpskom agresoru 1992. godine. Moguće da je na to utjecala i činjenica da nigdje drugo – od Ripča kod Bihaća i od Save do Jajca – nije pružen odlučan i žilav otpor agresoru. Jajčani su

stali pred mnogo brojnijeg te neuporedivo opremljenijeg neprijatelja i suprostavili mu se. Jajce 1992. bilo je centralni bedem odbrane srednje Bosne. Svakako, Jajce je imalo strateški značaj kako za branioce tako i za njegove napadače. Pad Jajca krajem oktobra 1992. je događaj koji je veoma negativno utjecao na borbeni moral boraca ARBiH i HVO, ali i na raspoloženje Bošnjaka i Hrvata u srednjoj Bosni. Zapravo, pad Jajca negativno se odrazio na sve stanovništvo koje je živjelo na slobodnoj teritoriji Bosne i Hercegovine. U javnosti je ostalo pitanje: zbog čega se to desilo? Ono je i danas prilično aktuelno u Jajcu i srednjoj Bosni kod generacija koje pamte rat. Politika za prethodnih trideset godina na to pitanje nije ni pokušavala odgovoriti, a nije se za to vrijeme pokazao ni bilo kakav naučni interes od strane naučnih institucija i istraživača. To je, pored ostalog navedenog, još jedan važan razlog zbog kojeg sam se odlučio baviti ovom temom. Interes bosanskohercegovačke javnosti za ratna dešavanja u Jajcu 1992. nije previše oslabio, iako su prošla tri desetljeća od njih.

U knjizi se pod braniocima Jajca podrazumijevaju svi pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatskog vijeća odbrane i Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Bosne i Hercegovine. Bez obzira na povremena međusobna neslaganja koja su u nekim prilikama kulminirala i do ivice oružanih incidenata, a uzrokovana različitim političkim ciljevima za koje su se borili pripadnici Armije Republike Bosne i Hercegovine i Hrvatskog vijeća odbrane, svi oni su - bez zrna sumnje - branioci Jajca. Politika „s vrha“ svakako nije ni dopirala do boraca u rovu. Oni su se borili da odbrane svoje porodice, zavičaj i narod, te nisu mnogo ni marili za njom.

Zbog nedostatka dokumentarne građe nisam mogao detaljnije istražiti razvoj HVO, ustrojavanje njegovih jedinica i organizaciju rada u Jajcu kako sam to učinio sa Armijom Republike Bosne i Hercegovine i srpskom vojskom. Poseban problem bili si mi opširniji podaci o poginulim borcima HVO (mjesto i datum pogibije).

Dr. sc. Amir Kliko,
U Sarajevu 17. jula 2023.

BOSNA I HERCEGOVINA U VRIJEME RASPADA JUGOSLAVIJE

Bosanskohercegovačka državnost kroz prošlost

Od sredine 10. stoljeća, kada je Bosna prvi put zabilježena u historijskim izvorima kao mala država (grč. *horion Bosona*), do kraja 12. stoljeća, njeni domaći vladari izgrađivali su njenu državnost. Bosanska državna nezavisnost počela se jasnije ocrtavati od vremena vladavine bana Kulina. Njen tadašnji državni teritorij bio je znatno manji u odnosu na današnju Bosnu i Hercegovinu. Nastala je na prostoru sadašnje srednje i istočne Bosne i do kraja 14. stoljeća teritorijalno se širila na sve četiri geografske strane svijeta. Za sve vrijeme, od svog nastanka do vrhunca vlastite teritorijalne ekspanzije krajem 14. stoljeća, bosanska država morala je voditi česte ratove i ulagati velike diplomatske napore da sačuva svoju državnu nezavisnost naspram država iz svog susjedstva, a naročito od Ugarskog (mađarskog) kraljevstva, koje je kroz čitav srednji vijek nastojalo ovladati njome.[1] U vezi s tim izgradila je i vlastitu vjersku organizaciju, Crkvu bosansku, nezavisnu od kršćanskih crkvenih središta u Rimu i Carigradu. Crkva bosanska, kao državna Crkva, osiguravala je bosanskim vladarima potreban duhovni i pravni legitimitet, koji su im mađarski kraljevi pokušavali osporiti preko Katoličke crkve.

Vrhunac državnog, privrednog i kulturnog razvoja i teritorijalnog širenja Bosna je doživjela za vrijeme vladavine bana Tvrtka I Kotromanića koji se 1377. okrunio za kralja, čime je bosansku državu uzvisio na nivo jednog uglednog srednjovjekovnog evropskog kraljevstva. Njegovom smrću stala je i bosanska teritorijalna ekspanzija.[2]

Potkraj 14. stoljeća na istočnoj granici Bosanskog kraljevstva pojavio se novi moćni neprijatelj, Osmansko carstvo. Prvi vojnički upadi osmanske vojske zabilježeni su u 1386. godini.[3] Sudbina nezavisne srednjovjekovne bosanske države kobno je određena dolaskom na vlast najmoćnijeg osmanskog sultana, Mehmeda Fatiha. On je, deset godina

[1] **Ćirković Sima**, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964, 37-98.
[2] **Isto**, 81-165.
[3] **Isto**, 157-160.

nakon osvajanja Carigrada, krenuo preko granica Bosanskog kraljevstva s namjerom da ga osvoji.[4]

Jajce se u historijskim izvorima prvi put spominje 1396. godine. Njegov srednjovjekovni razvoj u ozbiljan trgovački grad i snažnu odbrambenu utvrdu vezuje se za Hrvoja Vukčića, jednog od najmoćnijih bosanskih velikaša.[5]

Nakon smrti Hrvoja Vukčića, koji je 1415. doveo osmansku vojsku čak u Lašvu,[6] bosanski vladari od sredine četrdesetih godina 15. stoljeća sve češće su boravili u dobro utvrđenom Jajcu što je taj grad učinilo kraljevskim.[7]

U novembru 1461. u Jajcu je okrunjen i jedan bosanski kralj, Stjepan Tomašević. Nepune dvije godine kasnije u istom gradu pogubljen je od strane osmanskog sultana Mehmeda Fatiha.[8] Njegovom smrću prestala je postojati nezavisna bosanska država, a njen teritorij je u naredna četiri stoljeća ostao pod vlašću Osmanlija.

Nakon osvajanja Bosanskog kraljevstva, početkom juna 1463, Osmanlije su formirale Bosanski sandžak. Za njegovo sjedište odredili su kraljevski grad Jajce. Međutim, do kraja iste godine ugarski kralj Matijaš Korvin uspio je preuzeti znatan dio teritorije nekadašnjeg Bosanskog kraljevstva od koje je uskoro formirao dvije banovine, Jajačku sa sjedištem u Jajcu i Srebreničku sa sjedištem u Srebreniku.[9] Osmanlije su uspjele ponovo zauzeti Jajce tek početkom 1528, za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Veličanstvenog.[10] Za te šezdeset i četiri godine jajačka okolina, od doline Vrbasa do današnjeg Turbeta, bila je poprište čestih i krvavih borbi dvije moćne države.[11]

---

[4] **Isto**, 323-330.

[5] **Thallóczy Ljudevit**, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1916, 21-26.

[6] **Ćirković**, *Istorija*…, 242-243.

[7] **Thallóczy**, *Povijest*…, 39-41.

[8] **Ćirković**, *Istorija*…, 324, 329; **Lovrenović Dubravko**, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2006, 345-346, 353-357.

[9] **Šabanović Hazim**, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo 1982, 40-42; **Lovrenović**, *Na klizištu*…, 358-371.

[10] **Šabanović**, *Bosanski*…, 56-57,185.

[11] **Lovrenović**, *Na klizištu*…, 363-392.

Važnost Jajca zadržala se i pod osmanskom vlašću, iako je od kraja 16. stoljeća počelo gubiti vojni značaj, jer su se granice Carstva pomjerile daleko od njega na sjever i zapad. Grad je, uz sačuvanu srednjovjekovnu fortifikacijsku arhitekturu, dobio i orijentalni izgled. Taj jajački spoj evropske srednjovjekovne i orijentalno-islamske arhitekture očuvan je u užem gradskom području do sadašnjeg doba, bez obzira što je zadnjih 150 godina izgrađeno mnogo novih građevinskih objekata potpuno drugačijeg arhitektonskog stila od srednjovjekovnog i orijentalnog. Danas je Jajce grad izvanredne očuvanosti srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture – koja je još uvijek dominantna – relativne očuvanosti orijentalne i srednjoevropske arhitekture iz austro-ugarskog doba i modernih građevinskih objekata iz druge polovine 20. stoljeća.

Od početka 19. stoljeća razvijale su se srpske, crnogorske i hrvatske političke težnje za vlastitim nacionalnim državama. Ubrzo se cijeli teritorij današnje Bosne i Hercegovine našao u središtu srpskih i crnogorskih, a potom i hrvatskih interesa što je odredilo njen položaj i status u narednom periodu. Osmansko carstvo užurbano se počelo raspadati od sredine istog stoljeća.[12] Na Berlinskom kongresu 1878. državnu nezavisnost stekle su Srbija, Crna Gora i Rumunija. Mali Zvornik i Sakar izdvojeni su iz Bosanskog vilajeta i dati Srbiji, a Nikšić sa okolinom Crnoj Gori.[13] Na istom kongresu velike evropske sile odlučile su da upravu nad Bosanskim vilajetom od Osmanlija preuzme Austro-Ugarska monarhija. To je na četiri desetljeća onemogućilo srpsku i crnogorsku teritorijalnu ekspanziju na Bosnu i Hercegovinu i sačuvalo njeno muslimansko i katoličko stanovništvo od progona i uništenja. Na Berlinskom kongresu uveden je i zvanični naziv „Bosna i Hercegovina“ za dotadašnji Bosanski vilajet, koji je i danas u upotrebi za državu Bosnu i Hercegovinu.

Iako je ta odluka od strane Bošnjaka primljena s negodovanjem, izraženim čak i u kvalitetnom oružanom otporu okupaciji – pri čemu se

[12] **Kliko Amir**, *Rat u srednjoj Bosni 1992-1994. godine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019, 13.

[13] **Bandžović Safet**, *Granice i spone: Mali Zvornik i Sakar u tokovima deosmanizacije Balkana XIX i XX stoljeća*, Historijski pogledi, godina IV, broj 5, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021, 7-8, 39-43.

jedna od značajnijih bitaka desila upravo kod Jajca – ona je, zapravo, spasila Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake od nestanka. Prvi balkanski rat – u kojem su Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka potpuno porazile osmansku vojsku – najbolje je pokazao dobru stranu austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine, jer Srbija i Crna Gora nisu smjele povesti rat u njoj. Pokolji, nasilna pokrštavanja, pljačkanje i protjerivanje balkanskih muslimana, koje su provodile pravoslavne države tokom svojih borbi sa osmanskom vojskom i nakon njenog poraza, uticale su na pozitivnu opredjeljenost Bošnjaka prema Austro-Ugarskoj, jer su shvatili da im ona svojim državnim okvirom pruža zaštitu koju nisu imali njihovi sunarodnjaci u Novopazarskom sandžaku i ostatku Balkana nakon 1912. godine.[14]

Austro-ugarska okupacija Bosne i Hercegovine s oduševljenjem je dočekana u Hrvatskoj i kod većine bosanskohercegovačkih Hrvata. Očekivali su da će Bosna i Hercegovina biti „prisajedinjena" Hrvatskoj. Njen Sabor zahtijevao je to od austro-ugarskog cara. Hrvatski političari, katolički svećenici i intelektualna elita pozivali su i bodrili hrvatske vojnike u austro-ugarskoj vojsci da s najvećim doprinosom učestvuju u okupaciji Bosne i Hercegovine. Pozivani su i učitelji i drugi obrazovani ljudi da nakon okupacije pređu u Bosnu i Hercegovinu i u njoj nastave hrvatsku nacionalnu djelatnost. S početkom borbi tokom okupacije, u svim hrvatskim gradovima u blizini bosanskohercegovačke granice otvorene su bolnice za prihvat i liječenje ranjenih hrvatskih vojnika. Oni su dočekivani kao oslobodioci. U čast okupacije zvonila su i crkvena zvona diljem Hrvatske i Slavonije. Ipak, bez obzira na sav uloženi trud, austro-ugarski car ignorisao je zahtjev hrvatskog Sabora, te nije okupiranu Bosnu i Hercegovinu „prisajedinio" Hrvatskoj.[15] Ona je do

[14] **O balkanskim ratovima 1912-1913. i progonu balkanskih muslimana opširnije**: **Bandžović Safet***, Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2006, 207-299; **Bandžović Safet***, Deosmanizacija Balkana i Bošnjaci, Ratovi i muhadžirska pribježišta (1876-1923.)*, Sarajevo 2013, 330-417, 430-431.

[15] **Mihaljević Josip**, *Odnos Stranke prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. i 1879. u listu Sloboda*, Bosna Franciscana 28, Franjevačka teologija, Sarajevo 2008, 127-129; **Kliko Amir-Džananović Muamer-Mastalić-Košuta Zilha**, *Srpski i hrvatski pokušaji podjele Bosne i Hercegovine u cilju realizacije*

kraja austro-ugarske uprave 1918. zadržala zaseban administrativni status i nepromijenjene granice, koje su joj ostale nakon osmanske vlasti. Upravo u vrijeme Austro-Ugarske očvrsle su i postale „historijskim" granicama koje i danas ima država Bosna i Hercegovina uz minimalne korekcije u narednim desetljećima.

Politička ideja teritorijalnog proširenja Hrvatske na račun Bosne i Hercegovine prenijela se za vrijeme Austro-Ugarske iz Hrvatske i među bosanskohercegovačke Hrvate. Nikola Mandić, uticajni bosanskohercegovački političar i osnivač Hrvatske narodne zajednice, koju su kasnije osnivači HDZ BiH smatrali svojom pretečom, iskoristio je posjetu austro-ugarskog cara Bosni i Hercegovini 1910. da mu, uz izraze dobrodošlice, kaže kako *bosanskohercegovački Hrvati užu domovinu Bosnu i Hercegovinu smatraju sastavnim dijelom trojedne kraljevine Hrvatske*.[16] Hrvatska narodna zajednica formirana je u Docu kod Travnika 1906. odakle je i njen osnivač Mandić. U njenom programu stoji da *su Bosna i Hercegovina etnički i državno-pravno hrvatske zemlje* i naglašeno da njeno *sjedinjenje s Hrvatskom predstavlja prirodnu težnju bosanskohercegovačkih Hrvata.*[17]

U Prvom svjetskom ratu Kraljevina Srbija – koja je od 1912. do 1915. ubijala, pljačkala i progonila muslimansko stanovništvo u Novopazarskom sandžaku, Makedoniji, Albaniji i na Kosovu – bila je na strani velikih sila (Velika Britanija, Francuska, Italija, Rusija i Sjedinjene Američke Države), koje su porazile Njemačko carstvo s njenim saveznicima (Austro-Ugarska i Osmansko carstvo). Sa ulaskom vojske Kraljevine Srbije u Bosnu i Hercegovinu krajem 1918. očekivalo se njeno isto ponašanje kao u Novopazarskom sandžaku 1912. godine. Dijelom se to i dešavalo. U mnogim bosanskohercegovačkim mjestima srbijanski i crnogorski vojnici ubijali su muslimane, pljačkali ih i uznemiravali, te palili i skrnavili njihove vjerske objekte. Radili su to i

vlastitih velikodržavnih ideja, Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva, Knjiga 10, Tuzla – Srebrenica 2021, 27.

[16] **Šehić Zijad**, *U mojoj Bosni*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013, 84.

[17] **Redžić Enver**, *100 godina muslimanske politike*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine-Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2000,146; **Kliko**, *Srpski i hrvatski pokušaji*..., 28, nap. 23.

u Jajcu. Ipak, Kraljevina Srbija bila je ograničena političkim namjerama i voljom velikih zapadnih sila prema Balkanu koje su od nje tražile da sa Slovencima i Hrvatima napravi zajedničku državu (Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca – SHS). Politička neslaganja Srba, s jedne, i Slovenaca i Hrvata s druge strane, bila su oštra. Srbi su nastojali uspostaviti svoju što čvršću vlast, a Slovenci i Hrvati su se trudili isposlovati federalno uređenje zajedničke države. Ustav koji su željeli nametnuti Srbi bio je neprihvatljiv Hrvatima. Zbog toga je mandatar Vlade Kraljevine SHS, Nikola Pašić, bio primoran sporazumjeti se s Bošnjacima koji su do tada bili toliko ignorisani i nevažni da njihovo nacionalno ime čak nije ušlo ni u naziv Kraljevine SHS. Pašić je postigao sporazum s vodstvom Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO) koja je u Ustavotvornoj skupštini imala dvadeset i četiri poslanika. Oni su podržali predloženi Ustav u kojem je dodan paragraf 135. kojim se garantirala teritorijalna nepovredivost zatečenih granica Bosne i Hercegovine.[18]

Složeno i teško unutrašnje političko stanje, koje je ponajviše bilo komplicirano u međusobnim odnosima Srba i Hrvata, iskoristio je kralj Aleksandar Karađorđević da 6. januara 1929. uvede diktaturu. Osim promjene imena države u Kraljevinu Jugoslaviju, izvršio je i njenu novu administrativnu podjelu na devet banovina.[19] Šest banovina teritorijalno je zaokruženo na način da je u njima pravoslavno stanovništvo postalo većinsko. "Historijska" Bosna i Hercegovina teritorijalno je rasparčana između četiri banovine (Drinska, Primorska, Vrbaska i Zetska) tako da su Bošnjaci postali manjina u svakoj od njih.[20]

Do tridesetih godina 20. stoljeća velikosrpski ideolozi zamišljali su svu teritoriju Bosne i Hercegovine u sastavu srpske države, dok su je

---

[18] **Kamberović Husnija**, *Mehmed Spaho (1883-1939): politička biografija*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2009, 35-44. **Kraljevstvo je „Vidovdanskim ustavom" administrativno podijeljeno na 33 oblasti. Šest ranijih bosanskohercegovačkih okruga iz doba Austro-Ugarske (Bihaćki, Mostarski, Sarajevski, Travnički, Tuzlanski i Vrbaski) preimenovani su u oblasti bez teritorijalnih promjena.**

[19] **Šarac Nedim**, *Uspostavljanje Šestojanuarskog režima 1929. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1975, 277-278.

[20] **Kliko**, *Srpski i hrvatski pokušaji…*, 30, nap. 28.

velikohrvatski ideolozi planirali unutar neke buduće hrvatske države. Tada su, vodeći od njih, shvatili da je ne mogu i jedni i drugi prisvojiti u cjelosti bez međusobnog sukoba, te su došli na ideju o njenoj podjeli između Srbije i Hrvatske. Uoči Drugog svjetskog rata, 26. augusta 1939, Dragiša Cvetković – predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije – potpisao je sporazum s Vladkom Mačekom – predsjednikom Hrvatske seljačke stranke i Seljačko-demokratske koalicije. Sporazumom je izvršena nova teritorijalno-administrativna preraspodjela države. Srbi su morali popustiti Hrvatima, te su im prepustili značajan dio teritorije Bosne i Hercegovine u Banovinu Hrvatsku koju su im dopustili formirati. Ta banovina imala je značajne osobine autonomnog statusa. Srpski i hrvatski radikali bili su nezadovoljni sporazumom. Jedan od važnih razloga njihovog nezadovoljstva bila je i podjela Bosne i Hercegovine, jer su je i jedni i drugi željeli u cjelosti. Bošnjaci su zagovarali autonomiju Bosne i Hercegovine. Podjeli Bosne i Hercegovine protivili su se i komunisti. Javnim protestom oglasila se i bosanskohercegovačka akademska omladina koja se nalazila na studijima u Zagrebu i Beogradu i istakla je zahtjev za autonomijom Bosne i Hercegovine.[21]

Do „Aprilskog rata“ 1941. u praksi je profunkcionisala Banovina Hrvatska pod upravom bana Ivana Šubašića. Kapitulacijom Kraljevine Jugoslavije 17. aprila iste godine prestala je i ona postojati. Njemačka je sa svojim saveznicima međusobno podijelila dio jugoslavenske teritorije, a na njenom značajnom dijelu formirala dvije fašističke države, takozvanu Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH) i „Nedićevu Srbiju.“ Ova hrvatska fašistička država obuhvatila je cijelu Bosnu i Hercegovinu.[22] Zbog činjenice da nisu mogli spriječiti srpsko-hrvatsku podjelu Bosne i Hercegovine 1939-1941. i da ju je NDH teritorijalno ponovo objedinila u svojim državnim okvirima, određen broj Bošnjaka podržao je novu državu. Ona im je bila prihvatljivija od omražene Banovine Hrvatske koja ju je bila podijelila sa Srbijom.

---

[21] **Kliko**, *Srpski i hrvatski pokušaji…*, 31-32.

[22] **Kliko Amir**, *Zločini četnika i srbijanskih Nedićevaca nad Bošnjacima srebreničkog kraja tokom Drugog svjetskog rata*, Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva, Knjiga 10, Tuzla – Srebrenica 2021,177-178.

Oružane snage NDH ubrzo su počele provoditi holokaust nad Židovima, te genocid i druge oblike ratnih zločina nad srpskim i romskim stanovništvom, radi čega su bošnjački politički prvaci i muslimanska ulema počeli otvoreno izražavati svoje neslaganje i nezadovoljstvo u brojnim rezolucijama koje su javno nudili Bošnjacima na potpisivanje.[23] Bošnjaci u istočnoj Bosni, istočnoj Hercegovini i dijelovima Bosanske krajine trpili su krvave četničke odmazde za ustaške zločine nad Srbima.[24]

Do sredine 1943. u Bosni i Hercegovini značajno je osnažio komunistički pokret otpora njemačkoj okupaciji i fašističkim državnim tvorevinama. Bosanskohercegovački Srbi i Hrvati imali su više izbora od Bošnjaka. Dio Srba pristupio je četnicima, a dio partizanima. Veći broj Hrvata bio je u oružanim snagama NDH, a manji u partizanima. Bošnjaci nisu imali organizirane vlastite oružane snage kao Srbi i Hrvati. Formirali su u nekim ugroženijim krajevima seoske milicije i legije koje nisu imale nikakve političke idelogije niti sigurno logisticiranje. Služile su isključivo odbrani bošnjačkih sela i gradova dok rat završi. U prvoj polovini rata, Bošnjaci su se više priključivali hrvatskim oružanim snagama (po pozivu u domobrane i dobrovoljno u ustaše) nego partizanima. Međutim, kako je raslo nezadovoljstvo ponašanjem NDH i statusom Bosne i Hercegovine i Bošnjaka u njoj, raslo je i njihovo podozrenje naspram nje. Komunistički pokret otpora okupatoru i njegovim domaćim

[23] **Nakon što su katolički vladari protjerali Židove iz Španije, osmanski sultan Selim II pozvao ih je da se nasele u njegovom carstvu. Tako su stigli i u mnoge gradove Bosanskog ejaleta u kojima su stoljećima živjeli i radili mirno, bez pogroma i stradanja (Sefardi). Sa Austro-Ugarskom došla je i nova grupa Židova (Aškenazi). Do formiranja NDH 1941. bosanskohercegovačke Židove ni jedna vlast nije uznemiravala. Režim NDH ih je gotovo sve istrijebio za manje od tri godine svoje vlasti.**

[24] **Za vrijeme od nekoliko stoljeća osmanske uprave u Bosni i Hercegovini su se očuvale dvije najbrojnije svjetske kršćanske zajednice, katolička i pravoslavna. Osmanska vlast sačuvala je i mir između tih zajednica. Bosanskohercegovački katolici i pravoslavci prvi put su se oružano sukobili tek šezdesetak godina nakon odlaska Osmanlija – a dvadesetak godina poslije odlaska Austro-Ugara – odnosno kada su u susjedstvu Bosne i Hercegovine formirane nacionalne države Srba i Hrvata. Do tada su preko četiri stoljeća živjeli u međusobnom miru pod muslimanskom vlašću u Bosni i Hercegovini.**

pomagačima prepoznao je potrebe svih bosanskohercegovačkih naroda i ponudio im političku platformu, izraženu kroz Rezoluciju (Odluku) koja je donesena na Prvom zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH). Rezolucijom je potvrđena i obnovljena bosanskohercegovačka državnost koja je izgubljena 480 godina ranije. Svakako da potvrđene granice Bosne i Hercegovine iz novembra 1943. nisu u potpunosti iste kao one u Bosanskog kraljevstva 1463, ali to ne ugrožava činjenicu da je ponovo zaživjela bosanskohercegovačka država čije su se „historijske" granice zaokružile zadnjih godina osmanske vlasti i učvrstile tokom austro-ugarske uprave i Kraljevine SHS. Rezolucijom Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a iz novembra 1943. bosanskohercegovački muslimani priznati su kao zaseban narod (Muslimani), potpuno ravnopravan sa Srbima i Hrvatima, a Bosna i Hercegovina ravnopravna sa ostalim državama (*zemljama*) buduće jugoslavenske države. Rezolucija Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a postala je od krucijalnog značaja u vrijeme raspada socijalističke Jugoslavije krajem 1991. jer je omogućila legalan put Bosne i Hercegovine u međunarodno priznatu nezavisnost. Ona je najvažniji i prvi pravni akt obnovljene bosanskohercegovačke državnosti.[25]

Rezolucija Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a ne bi značila ništa da nije prihvaćena i podržana na Drugom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) koje je održano 29. novembra 1943. u Jajcu. Tako je Jajce postalo grad u kojem je 1463. prestala postojati bosanska državnost i obnovljena kao bosanskohercegovačka 480 godina poslije.

U socijalističkoj Jugoslaviji, Jajce je zbog spomenutog održavanja Drugog zasjedanja AVNOJ-a, na kojem je donesena – kao njegova najvažnija – odluka o formiranju zajedničke federalne države, smatrano njenim „rodnim gradom", radi čega je uživalo poseban tretman koji je utjecao na njegov privredni, saobraćajni, kulturni, turistički i sportski razvoj. Može se reći da Jajce nije imalo takav povlašten status koji je

[25] **Kliko**, *Srpski i hrvatski pokušaji…*, 31-33.

doprinio njegovom brzom napretku ni u jednom drugom vremenu između svog nastanka, odnosno statusa kraljevskog grada, i druge polovine 20. stoljeća. Bila su to dva zlatna doba Jajca.

Unutrašnje obilježje jugoslavenske državne zajednice, od njenog nastanka 1918. do raspada 1992, bili su međusobni odnosi tri politički dominirajuća naroda – Srba, Hrvata i Slovenaca – unutar kojih su interesi ostalih naroda bili od drugorazrednog značaja. Ti odnosi prolazili su kroz različite faze i kretali su se od tolerantnih, što je nametano i represivnim državnim aparatom, do radikalno suprotstavljenih. Vrijeme četverogodišnjeg nestanka Jugoslavije s historijske pozornice, tokom Drugog svjetskog rata, obojeno je krvavim međunacionalnim oružanim obračunom u kojem su glavni akteri bili njena dva najbrojnija i politički najmoćnija naroda, Srbi i Hrvati. Posljedica tog obračuna nisu bili pošteđeni ni ostali, a naročito Bošnjaci, preko čije domovine su se prelamali interesi srpskog i hrvatskog velikodržavnog nacionalizma.[26]

Za vrijeme komunističke uprave, od 1945. do 1990. godine, Bosna i Hercegovina obnovljena je od svih posljedica i materijalnih razaranja Drugog svjetskog rata. Izgrađena je i nova saobraćajna infrastruktura. Obrazovanje je postalo svima dostupno. Dosegla je do sada najviši nivo svoje industrijske razvijenosti. Sela su elektrificirana i u većini su izgrađeni vodovodi. Ipak, zbog niza ozbiljnih vlastitih grešaka, komunistički sistem u Jugoslaviji sam sebe je uništio do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća.

Vrijedno naslijeđe komunističke ere za Bosnu i Hercegovinu jeste što je sačuvala i utvrdila svoju teritorijalnu cjelovitost i ravnopravnost naspram Srbije, Crne Gore i Hrvatske, odnosno, prema susjednim zemljama čija politička rukovodstva veoma često imaju ozbiljnih teritorijalnih pretenzija prema njoj. U tom vremenu formirane su sve njene potrebne republičke institucije i upravni organi koji su s proglašenjem nezavisnosti postali državnim. Za Bošnjake, kao njen najbrojniji i politički najpouzdaniji narod, period od četrdeset i pet godina komunističke vlasti bilo je najduže vrijeme njihove potpune sigurnosti

[26] **Kliko**, *Rat*…, 13.

u nekoliko zadnjih stoljeća, a koje su iskoristili za svoju demografsku obnovu od strahovitih posljedica genocida kojeg su nad njima izvršili četnici 1941-1945. godine. Za isto vrijeme Bošnjaci su se obrazovali u svim oblastima potrebnim jednoj društvenoj zajednici i državi. Naročito je bitno što su se vojnički obrazovali i to ne samo kao oficiri nego i kao regruti. To je bilo od najveće važnosti kada su Srbija i Crna Gora, posredstvom Republike Srpske, izvršile agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu u proljeće 1992. godine. Stotine hiljada Bošnjaka, starosne dobi od 20 do 60 godina, bilo je vojnički osposobljeno za njenu odbranu. Nekoliko hiljada Bošnjaka imalo je oficirske i podoficirske činove u JNA i Teritorijalnoj odbrani Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (TOSRBiH). Ta generacija Bošnjaka, obrazovana i vojnički osposobljena za vrijeme socijalističke Jugoslavije, u proljeće 1992. je, zajedno s bosanskohercegovačkim patriotima iz ostalih njenih naroda, formirala Armiju Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) i osposobila sve državne institucije u najtežim ratnim uslovima. Nepobitna je činjenica da su i kadrovi Stranke demokratske akcije (SDA), koja je upravljala Republikom Bosnom i Hercegovinom 1992-1995, odškolovani u istom obrazovnom sistemu.

Velikodržavne težnje iz Srbije i Hrvatske prema Bosni i Hercegovini za više od jednog stoljeća starije su od vremena početka komunističke vlasti u Jugoslaviji. One su se pokušavale ostvarivati i ranije i sigurno je da bi se realizirale u nekoj formi štetnoj za Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake da su hrvatske (NDH) i srpske oružane snage (četnici) pobijedile u Drugom svjetskom ratu. Za Bosnu i Hercegovinu i Bošnjake najbolji ishod tog rata bio je upravo onaj koji se i desio. Komunistička vlast 1945-1990. nije odgovorna za agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima u vremenu 1992-1995. godine. Ona je, ustvari, spriječila njen nestanak 1941-1945, spasivši tako i Bošnjake od uništenja. Omogućila im je da se demografski obnove, politički izgrade, materijalno obezbijede i kadrovski osposobe za brzo formiranje države u najtežim i najsiromašnijim ratnim uslovima i da odbrane njenu državnu suverenost i teritorijalnu cjelovitost.

Jugoslavenska kriza i višestranački izbori u multinacionalnoj republici

Sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća Socijalistička federativna republika Jugoslavija (SFRJ) je *ušla u krizu koja se manifestirala u svim segmentima, od privrede do državnog uređenja i po tom pitanju se zaoštrila na međurepubličkim odnosima. Do početka devedesetih godina komunistički svijet istočne Evrope užurbano se rušio*, što je presudno utjecalo i na stanje u Jugoslaviji. Pod jakim utjecajem nacionalistički ostrašćenih republičkih rukovodstava Srbije i Crne Gore, ali i visokih oficira JNA srpske i crnogorske nacionalnosti, došlo je raskola i raspada vladajuće partije, Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), čime je jugoslavenska kriza kulminirala.[27]

Srbijansko republičko rukovodstvo, predvođeno Slobodanom Miloševićem, s potčinjenim crnogorskim republičkim rukovodstvom, predvođenim Momirom Bulatovićem, svojom svakodnevnom javnom nacionalističkom retorikom i agresivnim ponašanjem u saveznim institucijama nastojalo je pojačati krizu kako bi je usmjerilo u pravcu omogućavanja realizacije svoje velikodržavne politike. To je, zapravo, bio glavni i prvi uzrok krize koja je dovela do raspada Jugoslavije. Do ljeta 1991. godine Srbija i Crna Gora preuzele su JNA, čime su ostvarile mogućnost da povedu agresivne ratove u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.[28]

Od proljeća do kraja 1990. u jugoslavenskim republikama provedeni su višestranački izbori, čiji su rezultati zahtijevali ozbiljan preustroj državnog uređenja i redefiniranja međurepubličkih odnosa, što je utjecalo i na pogoršavanje međunacionalnih odnosa. Sredinom novembra provedeni su izbori u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini (SR BiH), na kojima su nacionalne stranke Bošnjaka (Stranka demokratske akcije – SDA), Srba (Srpska demokratska stranka

[27] **Kliko**, *Rat*…, 27.

[28] **Bećirović Denis**, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021, 174-193.

– SDS) i Hrvata (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ BiH) odnijele ubjedljivu pobjedu nad ostalim partijama, od najnižih nivoa vlasti do vrha Republike. Promjene vlasti desile su se i u većini ostalih jugoslavenskih republika, a za Bosnu u Hercegovinu od posebne važnosti bile su Srbija i Hrvatska, te u manjoj mjeri Crna Gora koja je u to vrijeme bila srbijanska satelitska republika.[29] S promjenama vladajućih republičkih struktura Srbije i Hrvatske, uz postojeće probleme preustroja organizacije savezne vlasti i redefiniranja međurepubličkih odnosa i načina njihove povezanosti u saveznoj državi, uozbiljili su se već postojeći zahtjevi za izmjenama republičkih granica. Dovedene su u pitanje hrvatske granice, zbog srpskih teritorijalnih zahtjeva u Hrvatskoj, i još više bosanskohercegovačke, jer su prema Bosni i Hercegovini i Srbija i Hrvatska imale teritorijalnih pretenzija.[30]

Predsjednik Predsjedništva Socijalističke Republike Hrvatske, Franjo Tuđman, rješenje srpsko-hrvatskih problema s granicama vidio je u međusobnom teritorijalnom namirivanju u Bosni i Hercegovini.[31] Vjerovao je da će se srpski zahtjevi za zemljom moći zadovoljiti u toj republici i da će time poštedjeti Hrvatsku od gubitka teritorije. Svakako da u Bosni i Hercegovini nije vidio samo mogućnost da se Srbi teritorijalno zadovolje, nego i šansu da se i Hrvatska proširi na njene znatne dijelove. Obzirom da je rat za nove granice bio na pomolu i da su Srbi uspostavili kontrolu nad JNA, Tuđmanu se žurilo da uspostavi saradnju s Miloševićem u cilju postizanja nagodbe koja bi zadovoljila interese obje strane i spriječila njihov međusobni oružani sukob za koji nije bio spreman. Za mir među Srbima i Hrvatima odlučio je žrtvovati Bosnu i Hercegovinu.[32]

---

[29] **Na višestranačkim izborima u Srbiji pobijedio je dotadašnji predsjednik njenog Predsjedništva, Slobodan Milošević, koji je prethodno formirao vlastitu stranku (Socijalistička partija Srbije).**

[30] **Kliko**, *Rat*…, 27.

[31] **„Božićnim ustavom" iz decembra 1990. godine Socijalistička Republika (SR) Hrvatska preimenovana je u Republiku Hrvatsku. Dokinuta je konstitutivnost Srba, čime je omogućeno ukidanje institucije Predsjedništva SR Hrvatske. Franjo Tuđman postao je predsjednikom Republike Hrvatske.**

[32] **Kliko**, *Rat*…, 28.

Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva SR BiH, imao je drugačiji stav o budućnosti Bosne i Hercegovine. Nakon što je javnost saznala za srpsko-hrvatske razgovore o njenoj podjeli, koji su doveli do realne opasnosti za njeno nasilno parčanje između Srba i Hrvata, izjavio je da bi žrtvovao mir za Bosnu i Hercegovinu, ali ne i Bosnu i Hercegovinu za mir. Iako se ova izjava u srpskoj i hrvatskoj propagandi često dovodi u vezu s njegovom navodnom ratobornošću koja bi ga trebala prikazati krivcem za rat, ona je samo odgovor na srpsko-hrvatske nagovještaje podjele Bosne i Hercegovine u cilju trajnog rješenja međusobnih odnosa Srba i Hrvata. Tuđman i Milošević su dogovarali žrtvovanje Bosne i Hercegovine za mir među svojim narodima, ne mareći za sudbinu njenog većinskog stanovništva, i optuživali Izetbegovića kao krivca za rat, jer nije dijelio iste želje.[33]

Prvi sastanak Tuđmana s Miloševićem održan je 25. marta 1991. u Karađorđevu. Glavna tema razgovora bila je podjela Bosne i Hercegovine između Hrvatske i Srbije. Učesnici sastanka kasnije su to javno osporavali, tvrdeći da je najvažnije pitanje kojim su se bavili smjena Ante Markovića s čela Saveznog izvršnog vijeća (SIV).[34]

Stenogrami sa sastanaka Franje Tuđmana s najbližim saradnicima u periodu od 1991. do 1999. potvrđuju da je bio u čestim razgovorima s Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine. Iz njih se vidi da su bili postigli načelni sporazum u Karađorđevu.[35] Zbog toga je saradnike,

---

[33] **Isto**, nap. 3.

[34] **Više autora (publicisti, naučnici i učesnici) u svojim djelima bavili su se temama u vezi s razgovorima Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, kao, naprimjer**: **Silber Laura-Little Alain**, *Smrt Jugoslavije*; Otokar Keršovani, Opatija 1996, 110-111, 121, 179-180; **Minić Miloš**, *Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo 1998; **Hartmann Florence**, *Milošević: Dijagonala ludaka*, Adamić, Rijeka – Zagreb 2002, 125-133; Čekić Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu-planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004, 942-949; **Bilandžić Dušan**, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945-2005*, Prometej, Zagreb 2006; 372-377; **Šehić Zijad**, *Smrt Socijalističke federativne republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Knjiga XIV/1 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo 2010, 281-321, **Kliko**, *Rat*..., 27-41.

[35] *Stenogrami o podjeli Bosne*, (priredio **Predrag Lucić**), Feral Tribune-Dani, knjiga 1-2, Split-Sarajevo 2005, (**u daljem tekstu**: **Lucić**, *Stenogrami*…).

naročito iz Bosne i Hercegovine, tjerao da na nižim razinama dogovaraju sa srpskim predstavnicima provedbu na terenu.

Važno svjedočanstvo o srpsko-hrvatskim razgovorima u Karađorđevu na temu podjele Bosne i Hercegovine dao je hrvatski historičar i političar Dušan Bilandžić.[36] Tuđman je, odmah po povratku iz Karađorđeva, obavijestio Bilandžića da je postigao načelni sporazum s Miloševićem o podjeli Bosne i Hercegovine. Prema Bilandžiću, Tuđman je želio granice Banovine Hrvatske. Formirani su srpski i hrvatski ekspertni timovi za srbijansko-hrvatsko razgraničenje preko Bosne i Hercegovine. Njihov prvi sastanak održan je 10. aprila 1991. u mjestu Tikveš u Baranji.[37] Dogovorili su da na narednom sastanku pokušaju povući liniju podjele Bosne i Hercegovine. U Beogradu, tri dana kasnije, održana je druga runda razgovora. Kosta Mihajlović iz srpskog tima rekao je da treba utvrditi granice buduće Srbije i buduće Hrvatske čiji zajednički interesi diktiraju podjelu Bosne i Hercegovine i da je to možda posljednja historijska šansa. Granice su trebale biti utvrđene tako da što veći broj Srba i Hrvata bude u svojim državama. Zvonko Lerotić iz hrvatskog tima se složio. Smilja Avramov, iz srpskog tima, glavnu zajedničku opasnost za Srbe i Hrvate vidjela je u Muslimanima, koji su se navodno već povezali sa *svjetskim islamom*. Tvrdila je da je NATO procijenio kako bi balkanski muslimani bili mostobran prodora Azije u Evropu koja bi zato *pozdravila naš udar na Muslimane*. Kazala je da Bosnu i Hercegovinu treba razoriti. Mihajlović je upozorio da *Muslimani* istiskuju Srbe i Hrvate u njihove matične države i da oni ne smiju dobiti republiku. Zahtijevao je potpunu podjelu Bosne i Hercegovine i da se Sloveniji odmah prizna pravo na otcjepljenje.[38] Lerotić se složio sa informacijom o evropskoj svijesti o islamskoj opasnosti. Josip Šentija iz hrvatskog tima tražio je da se prije bilo kakve podjele Bosne i Hercegovine riješi problem „Kninske krajine“ i Slavonije. Srbi su replicirali stavom da „srpske opštine“ u Hrvatskoj ulaze u računicu za podjelu, što je kod svih članova hrvatske delegacije dočekano s negodovanjem. Oni su u

[36] **Bilandžić Dušan**, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999; **Bilandžić**, *Povijest…*, 372-377.
[37] **Bilandžić**, *Povijest...*, 372.
[38] **Isto**, 374.

Beograd došli da trguju Bosnom i Hercegovinom, ali ne i s Hrvatskom. Srbi su uzvratili da pravo na samoopredjeljenje imaju narodi, a ne republike. Bilandžić, vođa hrvatskog tima, tražio je da se Srbi jasno odrede prihvaćaju li granice Banovine Hrvatske. Avramov je rekla da *apsolutno odbijaju*. Još je izjavila, da je po direktnom dogovoru Miloševića i Tuđmana, Bosanska Posavina prepuštena Srbima. Tako bi se Srbija spojila s Bosanskom krajinom, gdje je živio veliki broj Srba. Srbi su predložili razmjenu stanovništva. Baranju nisu htjeli prepustiti Hrvatima i tražili su izlaz na more kod Obrovca. Bilandžić je, nakon sastanka, izvjestio Tuđmana da je dogovor sa Srbima nemoguć iz tri razloga: srpske pretenzije su toliko velike da ih Hrvati ne mogu prihvatiti, *Muslimani će se latiti oružja i pobuniti* i podjelu će spriječiti međunarodna zajednica. Tuđman nije uvažio Bilandžićeve argumente. Bio je uvjeren da *Muslimani ne mogu blokirati sporazum, jer su maleni u odnosu na dvije jake zemlje koje su dovoljne da ih prisile*. Bilandžić ga je podsjetio na američkog ambasadora u Jugoslaviji, koji je jasno poručio: *Dalje ruke od Bosne i Hercegovine.* Tuđman je, pak, vjerovao da ima dovoljno snaga u međunarodnoj zajednici koje će prihvatiti sporazum. Treći krug razgovora održan je 20. aprila u Zagrebu. Tu je Mihajlović Hrvatima podastro propagandu o muslimanskim namjerama koja se kasnije može prepoznati u Tuđmanovoj propagandi prema Bošnjacima. Mihajlović je tvrdio da je Bosna i Hercegovina stvorena u Drugom svjetskom ratu, a protiv Srba i Hrvata. Pričao je o navodnoj namjeri da Turska naseli u Bosni i Hercegovini četiri miliona muslimana. Još je tvrdio da bosanskohercegovački muslimani namjeravaju 15. septembra proglasiti „džamahiriju." Zato se Bosna i Hercegovina mora podijeliti. Prema njegovom očekivanju, podijeljeni *Muslimani* će trpjeti, ali će se iseljavati u Tursku.[39]

O postojanju srpsko-hrvatskog dogovora o podjeli Bosne i Hercegovine značajna su svjedočenja pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju u Hagu (Haški tribunal) Dušana Bilandžića i Stjepana Mesića. Prema Mesiću, tokom formiranja HDZ-a Tuđman je imao zamisli o podjeli Bosne i Hercegovine, ali to nije smatrao mogućim. Tada je javno govorio da nema Bosne i Hercegovine

[39] **Isto**, 376.

bez Hrvatske i obrnuto. Tako je tvrdio do susreta s Miloševićem u Karađorđevu, nakon čega je promijenio mišljenje i činio sve što je mogao kako bi podijelio Bosnu i Hercegovinu. Milošević i Tuđman su smatrali da bi je pomjeranjem stanovništva mogli podijeliti. Zato je Milošević formirao Republiku Srpsku (RS), a Tuđman „hrvatske zajednice" u Bosni i Hercegovini.[40] U tom pogledu njih dvojica su se slagali. Usaglasili su se sa etničkim čišćenjem i proširenjem granica svojih republika. Iz Karađorđeva Tuđman se vratio zadovoljan i rekao je Mesiću kako ima obećanje generala Veljka Kadijevića da JNA neće napasti Hrvatsku i da je Milošević pristao da Hrvatska dobije teritorij Banovine Hrvatske i još, uz to, zapadnu Bosnu (Velika Kladuša, Cazin, Bihać i dio bosanskokrupske opštine). Bio je oduševljen. Izjavio je da će Bosna teško preživjeti i da Hrvatska može postići granice Banovine.[41]

Nakon što je Bilandžić napustio hrvatski tim, zadatak saradnje sa Srbima u vezi podjele Bosne i Hercegovine dobio je Hrvoje Šarinić koji je često odlazio u Beograd i sastajao se sa Smiljom Avramov. Tuđman je tvrdio kako je podjela Bosne i Hercegovine povijesna potreba. Srpsko-hrvatski razgovori o podjeli Bosne i Hercegovine obavljani su na dva nivoa. Viši je bio Tuđman-Milošević, a niži Radovan Karadžić-Mate Boban. Najznačajniji sastanak ovog nižeg dvojca održan je u Gracu 6. maja 1992, nakon čega je Boban izjavio da više nema neriješenih

[40] **Opširnije o „hrvatskim zajednicama" u Bosni i Hercegovini**: **Kliko Amir**, *Uloga „hrvatskih zajednica" u Tuđmanovoj politici teritorijalne dezintegracije Bosne i Hercegovine 1991-1995. godine*, **u**: Zbornik radova Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (2), Posebna izdanja, Knjiga 13, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo 2019, 297-310.

[41] **Erceg Heni**, *Da, otići ću ponovno u Haag!*, Feral Tribune, Split 23. mart 1998, 36-37; *Snosim veliki dio sramote za pogrešne poteze HDZ-a – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)*, Slobodna Dalmacija, Split 13. decembar 2000, 9; *Naredbe brojnih akcija HVO-a stizale su iz stožera u Hrvatskoj – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20)*, Slobodna Dalmacija, Split 27. decembar 2000, 9; *Mesićev iskaz u Haagu opasan je za Blaškića*, Slobodna Dalmacija, Split 29. decembar 2000, 3; *Anto Nobilo u izjavi za Slobodnu: Već imate Tribunal na vratu*, Slobodna Dalmacija, Split 29. decembar 2000, 3; *Izetbegović, Silajdžić i ja pokušali smo promijeniti Tuđmanov odnos prema BiH – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (22)*, Slobodna Dalmacija, Split 29. decembar 2000, 9.

pitanja između bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata. Tuđman je vodio dvostruku politiku prema Bosni i Hercegovini. Mesić je mišljenja da je vjerovao kako svijet želi podjelu Bosne i Hercegovine jer je bio strpljiv s Miloševićem, te je odlučio zaigrati na kartu proširenja hrvatskih granica. U brojnim prilikama je izjavljivao da će ono što bi Hrvati držali vojnom silom, kad se rat završi, prije ili poslije, pripasti njima. Bio je stava da je Banovina Hrvatska veliko postignuće, ali ne potpuno. Smatrao je da Bosna i Hercegovina nakon Drugog svjetskog rata nije smjela postati republika, nego je morala biti priključena Hrvatskoj kao Vojvodina i Kosovo Srbiji. Bio je zadivljen Miloševićevim ratnim uspjesima u Bosni i Hercegovini i postao uvjeren da ona ne može opstati. Mislio je da dio na kojem žive Hrvati može biti struktuiran kao hrvatski teritorij koji bi nakon nekog vremena bio pripojen Hrvatskoj i da bi *mala Bosna* bila *muslimanska*. Na njegovim sastancima s hrvatskim separatistima iz Hrvatske zajednice Herceg Bosna (HZ HB), prema Mesiću, Dario Kordić bio je najglasniji.[42] Osim njega, od srednjobosanskih Hrvata

[42] *Tuđman i Milošević dogovorili podjelu BiH i etničko čišćenje – Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (2)*, Slobodna Dalmacija, Split 28. novembar 2000, 7; *Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine*, Slobodna Dalmacija, Split 30. novembar 2000, 9; *Tuđman sažalijevao Izetbegovića-Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (3)*, Slobodna Dalmacija, Split 8. decembar 2000, 3; *Tko je trebao ubiti Kordića – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (4)*, Slobodna Dalmacija, Split 9. decembar 2000, 5; *Vukojević i Sokol pripremili su dokumente Herceg-Bosne – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (5)*, Slobodna Dalmacija, Split 10. decembar 2000, 4; *Tuđman je vjerovao da Hrvatskoj pripada dio BiH nakon raspada – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (11)*, Slobodna Dalmacija, Split 16. decembar 2000, 9; *Po Tuđmanu je Bosna 1945. morala biti pripojena Hrvatskoj – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (13)*, Slobodna Dalmacija, Split 18. decembar 2000, 9; *Lord Owen je poticao raspad BiH i ne kanim mu to oprostiti – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (15)*, Slobodna Dalmacija, Split 20. decembar 2000, 9; *Đapićeva profašistička stranka koalicijski je partner Tuđmanu – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (18)*, Slobodna Dalmacija, Split 23. decembar 2000, 9; *Naredbe brojnih akcija*

često je susretao Ignjaca Koštromana i Antu Valentu.[43]

Milošević nije pričao o detaljima razgovora iz Karađorđeva za razliku od Tuđmana koji se nije mogao suzdržati i hvalio se povjerljivim saradnicima da će Hrvatska biti čak i veća nego što je bila po sporazumu Maček-Cvetković. Milošević je poricao da je ikada došlo do takvog dogovora.[44]

Srpsko-hrvatski sporazum iz Karađorđeva posijao je prvo sjeme nepovjerenja Bošnjaka prema Hrvatima.[45] Milošević je razgovorima s Tuđmanom oko podjele Bosne i Hercegovine razdijelio s njim i krivicu za posljedice tog pokušaja. Osim dugoročnih korisnih posljedica koje je stekao razgovorima s Hrvatima o podjeli Bosne i Hercegovine, imao je i kratkoročnih, ali vrlo važnih. Dogovorom s Kučanom, eliminirao je Sloveniju kao protivnika u nastavku svog odnosa prema ostalim republikama, a naročito prema Hrvatskoj. Pregovorima s Tuđmanom, unio je razdor među Hrvate i Bošnjake, što mu je bilo značajno za realizaciju njegovog najvažnijeg ratnog cilja, a to je bila Bosna i Hercegovina. Očekivane protivnike svojih planova u Bosni i Hercegovini, Bošnjake i Hrvate, odnosno, Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, međusobno je suprostavio. Bošnjaci su žestoko odgovorili, kako je Bilandžić i upozoravao. Strah od podjele domovine bila je, i tokom cijelog rata ostala, vodilja njihovog političkog jedinstva i vojničke istrajnosti. Ako su se Srbi okupili oko političke ideje „svi Srbi u jednoj državi“, Bošnjaci su se ujedinili u odbrani od srpsko-hrvatske podjele njihove domovine i očuvanju njene višestoljetne društvene multietničnosti.

HVO-a stizale su iz stožera Hrvatskoj – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (20), Slobodna Dalmacija, Split 27. decembar 2000, 9.

[43] **Dario Kordić je u jednoj prilici, kada je sukob HVO sa ARBiH bio u punom zamahu, Mesiću rekao da će njegove snage od Busovače krenuti do Save. Mesić ga je pitao kako to misli postići. Kordić mu je odgovorio: *Sa AK 47*, na šta mu je Mesić uzvratio da fetus zna više od njega šta je politika**. **Up**: *Transkripti iz Haaga: Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine*, Slobodna Dalmacija, Split 30. novembar 2000, 9.

[44] **Silber**, *Smrt*..., 110-111.

[45] **Hodge Carole**, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Detecta, Zagreb 2007, 137.

Podjela Bosne i Hercegovine kao trajno rješenje međusobnih odnosa Srbije i Hrvatske

Alija Izetbegović i Kiro Gligorov, makedonski predsjednik, su 6. juna 1991 – na jednom od brojnih sastanaka lidera jugoslavenskih republika u vezi s rješavanjem jugoslavenske krize – iznijeli zajednički prijedlog pod nazivom Platforma o budućoj jugoslavenskoj zajednici. Očekivali su da će na taj način zadovoljiti srpske zahtjeve za jedinstvenom državom i slovenačko-hrvatske težnje za suverenitetom svojih republika.[46] Prijedlog je podržavao opstanak Jugoslavije kroz savez republika u kojem bi Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija bile u nekoj vrsti federacije i sve zajedno u konfederalnom odnosu s Hrvatskom i Slovenijom, koje bi međusobno bile u konfederaciji. Svaka republika mogla bi postati članica Ujedinjenih nacija (UN), a savezu republika ostale bi neke zajedničke funkcije koje bi se uglavnom svodile na odbranu i jedan dio vanjskih poslova. Prijedlog su privremeno podržali Milošević i Tuđman.[47] Na narednom sastanku njih dvojica su više bili zainteresirani za etničku kantonizaciju Bosne i Hercegovine nego za prijedlog Izetbegovića i Gligorova. Izetbegović je nakon tog sastanka izjavio da se riječ kanton nije koristila, bar ne u njegovom prisustvu, ali je priznao da se „između redova“, govorilo o etničkoj podjeli Bosne i Hercegovine. O tome su, zapravo, raspravljale srbijanska i hrvatska delegacija, i to ne „između redova“, već iza njegovih leđa.[48]

Na sjednici Vrhovnog državnog vijeća Hrvatske, 8. juna, Tuđman je sa saradnicima razgovarao o Izetbegović-Gligorov prijedlogu.[49] Objasnio

[46] **Silber**, *Smrt*, …, 125.

[47] **Borisav Jović, srbijanski član Predsjedništva SFRJ, smatrao je Izetbegović-Gligorov prijedlog *glupim i nefunkcionalnim*, ali su Srbi i Crnogorci odlučili da ga prihvate kako bi potom polahko evoluirali ka svom konceptu. Up**: **Jović Borisav**, *Poslednji dani SFRJ, izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd 1995, 338.

[48] **Silber-Litl**, *Smrt*…, 125. **O Izetbegović-Gligorov prijedlogu pisali su i drugi autori (učesnici i istraživači)**: **Libal Michael**, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza*, Zagreb 2004, 25; **Bulatović Momir**, *Pravila ćutanja*, četvrto izdanje, Zograf, Niš 2005, 32-34; **Hodge**, *Velika Britanija*…, 58; **Mesić Stjepan**, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislav PRESS, Zagreb 1994, 41-43; **Kliko**, *Rat*…, 42-45.

[49] **Tuđman**: *...Prema tome, taj Izetbegović…bi bio i ovakav i onakav ne bi li pokušao pomiriti rogove u vreći...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva, 10.

je Vijeću da Srbi – u slučaju da se Jugoslavija uredi po konfederalnom principu – republičke granice smatraju administrativnim i zahtjevaju njihovu reviziju. Izrazio je slaganje s njihovim stavom.[50] Rukovodstvu HDZ-a BiH pojasnio je da će morati donositi odluke kao i srpska politika.[51] Njegov uslov za prihvaćanje Izetbegović-Gligorov prijedloga bio je srpsko-hrvatsko razgraničenje u Bosni i Hercegovini što je smatrao rješenjem krize.[52] Ni zbog kojeg drugog razloga ne bi ostao u nekom savezu država ili republika. Za njega je to bio prvorazredni politički interes koji bi morao biti prioritet, a za koji bi se, *za neku godinu*, pokazala i ekonomska opravdanost.[53] Sastanak je završio svojom tvrdnjom da će se razgraničenje u Bosni i Hercegovini *postići zbog toga što to odgovara i Srbiji i Hrvatskoj, podjednako, a što muslimanska komponenta zapravo i nema drugog izlaza.*[54] Podjelu Bosne i Hercegovine smatrao je kao svoju povijesnu zadaću.[55] Za njega nije bila moguća bilo kakva treća Jugoslavija. U obzir je dolazio samo savez suverenih država ili republika, ali sa obaveznim teritorijalnim razgraničenjem u Bosni i Hercegovini.[56]

[50] **Tuđman**: *…ako idemo u smislu osamostaljenja Hrvatske, bilo u savezu, bilo potpunom osamostaljenju, te i takve granice Hrvatske, kakve su one danas, one su apsurd, one su nemoguće, ni u smislu upravno prometnom, a kamoli u smislu bilo kakve zaštite tih granica Hrvatske. I, prema tome, i sa našeg gledišta, ne manje, nego li sa srpskog postoji…potreba da se pitanje riješi u svojoj biti…jer je uspostavljanje Bosne, granica Bosne i Hercegovine poslije drugog svjetskog rata i povijesni apsurd vraćanja jedne kolonijalne tvorbe nastale od 15. do 18. stoljeća…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva…, 11.

[51] **Tuđman**: *…započinjemo razgovore sa problemom Bosne, odnosno razgraničenja i granica Republike Hrvatske. Usput, ja sam imao sastanak tamo sa hrvatskim predstavnicima, sa vodstvom Hrvatske demokratske zajednice, sa desetak njih i oni jasno podržavaju i to zdušno podržavaju takvo naše stajalište, ali sam im i rekao i to da bi morali biti…spremni da donose odluke, hrvatske odluke kao što će ih donositi srpska politika...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva…, 12.

[52] **Tuđman**: *…Rješenje se nalazi u…razgraničenju Bosne i Hercegovine i ako to postignemo, znači onda možemo tražiti eventualno osnovu za Savez suverenih republika i država...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva…, 25.

[53] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 28.

[54] **Isto**, 26.

[55] **Tuđman**: *...gospodo, onda je to povijesna zadaća, ako možemo na taj način završiti, - pomoću takvog saveza doći do mirnog rješenja i do granica Hrvatske, kakve su potrebne Hrvatskoj Republici, hrvatskom narodu, da bi mogao opstati…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva…, 27.

[56] **Tuđman**: *…ako se sporazumijemo na tom bitnom pitanju spornom između Hrvatske i Srbije o Bosni i Hercegovini, ako ostvarimo realne granice za republiku Hrvatsku*

Slovenija i Hrvatska napravile su od januara do juna 1991. nekoliko sporazuma koji su se odnosili na zajedničku odbranu u slučaju intervencije JNA protiv njih.[57] Obje republike proglasile su 25. juna nezavisnost.[58] Dva dana kasnije, JNA je intervenirala u Sloveniji, a Hrvatska nije učinila ništa da joj pomogne, bez obzira na prihvaćene obaveze iz sporazuma. Rat se završio nakon deset dana. U skladu sa Brionskim sporazumom, JNA se povukla, a Slovenija i Hrvatska su pristale na tromjesečni moratorij na proglašenu nezavisnost. Tuđman se usprotivio povlačenju JNA iz Slovenije, jer se plašio nagomilavanja njenih snaga u Hrvatskoj.[59]

Par mjeseci poslije, Tuđman je zamjerio Izetbegoviću što se, navodno, prema srpskoj agresiji na Hrvatsku postavio neutralno, iako njih dvojica nisu imali nikakav potpisan sporazum o zajedničkoj odbrani sličan onima kakve je Hrvatska imala sa Slovencima i koje je izigrao. Međutim, Izetbegović je pozvao bosanskohercegovačke regrute i vojne obveznike da se ne odazivaju pozivima JNA na regrutaciju i mobilizaciju dok ona vrši agresiju na Hrvatsku. U julu je u Bosni i Hercegovini, zahvaljujući bošnjačko-hrvatskom dijelu republičkog rukovodstva na čelu sa Izetbegovićem, odgođeno upućivanje regruta u JNA, a u augustu je dogovoreno da se oni mogu slati samo na odsluženje vojnog roka u Bosni i Hercegovini. Nakon Izetbegovićevog poziva, roditelji bosanskohercegovačkih regruta, koji su se već zadesili na odsluženju u Hrvatskoj, zahtjevali su od JNA da ih vrati u Bosnu i Hercegovinu. Roditelji regruta iz cijele Jugoslavije protestirali su pred palatom Federacije u Beogradu. Mesić tvrdi da ih je bilo najviše iz Bosne i Hercegovine, što potvrđuje da je Izetbegovićev poziv bio koristan za Hrvatsku.[60] Mesić se, također, sjeća i da su se bosanskohercegovački predstavnici u najvišim saveznim institucijama (Bogić Bogićević u

---

i ako se riješi taj problem predanskih Srba na taj način da Srbija bude zadovoljna, onda se može govoriti o tome da i Srbija prihvati takve osnove saveza... **Up**: **Lucić**, *Stenogrami*..., Knjiga prva…, 29-30.

[57] **Špegelj Martin**, *Sjećanje vojnika*, Znanje, Zagreb 2001, 116-124; **Silber**, *Smrt*…, 126.

[58] **Mesić**, *Kako je srušena…*, 44-45.

[59] **Silber**, *Smrt*…, 130-140; **Bulatović**, *Pravila*…, 42; **Mesić**, *Kako je srušena…*, 44-55, 86-92; **Libal**, *Njemačka*…, 23-37.

[60] **Mesić**, *Kako je srušena*..., 161-162.

Predsjedništvu i Irfan Ajanović u Skupštini SFRJ) protivili intervenciji JNA na strani srpskih pobunjenika u Hrvatskoj.[61] Tuđmanu to nije bilo dovoljno, te je zamjerio Izetbegoviću što je izjavio da *rat u Hrvatskoj nije naš rat*.[62] Bilandžić navodi da neki političari i mediji u Hrvatskoj svjesno izostavljaju Izetbegovićevu sljedeću rečenicu: *Prema tome, pozivam građane Bosne i Hercegovine da ne odlaze u JNA*.[63] Tuđman je brzo zaboravio da je intervenciju JNA u Sloveniji doživio mnogo ležernije od Izetbegovića prema njenoj agresiji u Hrvatskoj jer se ponašao prema njoj kao prema slovenačko-srpskoj stvari koja se ne tiče Hrvata. Za pretpostaviti je da je Tuđman znao da rat u Sloveniji neće dugo potrajati i da je obična farsa, te je ostao potpuno neutralan.[64] Uporno hrvatsko insistiranje Sloveniji da uspori proces izdvajanja iz Jugoslavije pokazuje da Hrvatska još nije bila vojnički spremna za nezavisnost, pa se nije ni smjela uključiti u pomoć. Agresija na Hrvatsku, par mjeseci nakon Slovenije, pokazuje da ona zaista nije bila spremna, jer su do kraja 1991. godine Srbi zauzeli gotovo sve što su željeli u Hrvatskoj. Bosna i Hercegovina bila je još manje spremna da se suoči sa agresijom JNA, zbog otvorene podrške Hrvatskoj. Čak šta više, dok se vodio rat u Sloveniji, Tuđman je postigao sporazum sa JNA da ona neće intervenirati

---

[61] **Bogićević i Ajanović bili su članovi Državne komisije za kontrolu prekida vatre u Hrvatskoj. Ajanović je 26. augusta dao ostavku. Iz njenog obrazloženja jasni su razlozi zbog kojih je napustio komisiju: *...Obzirom da je odluku Predsjedništva SFRJ o bezuslovnom i apsolutnom prekidu vatre na kriznim područjima u Hrvatskoj nemoguće provesti pri postojećoj definiciji sukobljenih strana, kao i pri postojećoj ulozi i poziciji JNA na ratnim žarištima, zahvaljujem se na povjerenju...* Up**: Mesić**, *Kako je srušena*..., 192.

[62] **Izetbegović je znao za srpsko-hrvatske razgovore o podjeli Bosne i Hercegovini, ali ipak je stao na stranu Hrvatske koliko je u tom trenutku mogao. Hrvatska propaganda, koja ga je neosnovano optuživala za neutralnost, ni i u kojem kontekstu ne spominje te razgovore i Tuđmanovu predanost podjeli Bosne i Hercegovine.**

[63] **Bilandžić**, *Povijest…* 391.

[64] **Milošević i Milan Kučan, slovenački predsjednik, napravili su u zimu 1990/91. tajni sporazum o izlasku Slovenije iz Jugoslavije**. **Up**: **Silber-Litl**, *Smrt*…, 128. **Međutim, kao što su Kučan i Milošević radili tajno iza Tuđmanovih leđa, tako su Milošević i Tuđman radili iza Izetbegovićevih u Karađorđevu i kasnije. Razlika je u tome što se Milošević i Kučan u svojim razgovorima nisu bavili podjelom Hrvatske između Slovenije i Srbije.**

u Hrvatskoj ako ona ne pomogne Sloveniju.[65] Izetbegović nije pravio takve dogovore sa JNA za Bosnu i Hercegovinu tokom njene agresije u Hrvatskoj. Tuđmanova zamjerka Izetbegoviću – koji nije mogao pomoći Hrvatskoj više od apela vojnim obveznicima da se ne odazivaju na pozive JNA za regrutaciju i mobilizaciju radi potreba njenog borbenog angažiranja u Hrvatskoj – dio je njegove antibosanskohercegovačke i antibošnjačke propagande u svrhu opravdanja politike podjele Bosne i Hercegovine koju je provodio.[66] Izetbegovićev stav da rat u Hrvatskoj nije bosanskohercegovački i poziv vojnim obveznicima da se ne odazivaju u JNA, dok ona vrši agresiju na nju, može se tumačiti samo kao koristan za hrvatsku odbranu. Više od toga nije ni mogao. Da jeste, uvukao bi Bosnu i Hercegovinu u rat za koji nije bio spreman ni godinu poslije i to na isti način kako bi Tuđman ugrozio Hrvatsku da je pomogao Sloveniji kako se potpisanim sporazumom obavezao. Slovenci su očekivali hrvatsku pomoć.[67] Svoje ponašanje prema Kučanu i ratu u Sloveniji, Tuđman je imputirao Izetbegoviću kao njegov navodni stav prema srpskoj agresiji u Hrvatskoj. To mu nije smetalo da ga u ljeto 1995. odlikuje *Veleredom Kraljice Jelene*, *za razvoj prijateljskih odnosa Republike Bosne i Hercegovine i Republike Hrvatske i potporu za potpisivanje Washingtonskog mirovnog sporazuma*.[68]

Od aprila 1991. godine SDS je počeo udruživati u „zajednice opština" bosanskohercegovačke opštine u kojima je pobijedio na izborima sredinom novembra 1990. godine. Krajem ljeta iste godine „zajednice opština" preimenovao je u „srpske autonomne oblasti." Sve opštine u

[65] **Silber**, *Smrt*…, 128.

[66] **Na tome se razvila hrvatska propaganda koja je cijelo vrijeme rata značajno utjecala na odnose između Hrvatske i Bosne i Hercegovine i još više na bošnjačko-hrvatske odnose u Bosni i Hercegovini. Ona je služila kao javno opravdavanje Tuđmanove politike prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. Ni nakon rata nije iščezla, nego je nastavila kontinuitet u hrvatskoj literaturi.**

[67] **Silber**, *Smrt*…, 126. **Kučan je pitao Tuđmana hoće li se Hrvatska pridružiti Sloveniji u zajedničkoj odbrani. Odgovorio mu je da "*nije u interesu Hrvatske da se miješa se u rat između Slovenije i Srbije*" i "*da bi uključivanje Hrvatske izazvalo otvaranje ratnog žarišta na njenoj teritoriji.*" Rekao je da Hrvatska nije spremna za rat i da nema dovoljno oružja. Up**: **Silber**, *Smrt*…, 128-129.

[68] **Kliko**, *Rat*…, 961, nap. 197.

tim „oblastima“ nazvane su „srpskim opštinama.“ One su se dijelile na manje teritorijalne jedinice, „srpske mjesne zajednice.“ U opštinama u kojima SDS nije dobio vlast na izborima, izdvajao je njihove dijelove nastanjene srpskim stanovništvom i proglašavao ih, također, „srpskim opštinama.“ U svim „srpskim opštinama“ formirane su jedinice „srpske TO“ koje su naoružanje dobile od JNA ili od prijeratne TOSRBiH.[69]

Na osnovu rezultata protivustavnog plebiscita, održanog početkom novembra 1991. godine, SDS je pokušao legalizirati svoje dotadašanje postupke. Na tako otcjepljenim dijelovima SR BiH 9. januara 1992. proglasio je paradržavnu tvorevinu Republiku srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. U „srpskim mjesnim zajednicama“, „srpskim opštinama“ , „srpskim oblastima“ i „srpskoj autonomnoj regiji Krajina“ vlast su vršili krizni štabovi. Na nivou takozvane Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini formirane su sve paradržavne strukture vlasti.[70] Do sredine aprila 1992. u „srpskim autonomnim oblastima“ i „srpskoj autonomnoj regiji Krajina,“ izdvojili su se neki centri službi bezbjednosti i stanice javne bezbjednosti iz sistema rukovođenja i komandovanja MUP-a Republike Bosne i Hercegovine (R BiH) i stavili se u službu srpskih separatističkih vlasti. Većina policajaca srpske nacionalnosti s bosanskohercegovačke teritorije koji nije kontrolirao SDS, napustila je centre službi bezbjednosti i stanice javne bezjednosti MUP-a RBiH i prešla u novoformiranu srpsku policiju. Istovremeno su izbačeni policajci bošnjačke i hrvatske nacionalnosti iz „Ministarstva unutrašnjih poslova Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovini.“ Do proljeća 1992. godine SDS je preimenovao takozvanu Republiku srpskog naroda u Bosni i Hercegovini u Srpsku Republiku, a par mjeseci kasnije u Republiku Srpsku.

U skladu s Tuđmanovim uputama da slijede ponašanje SDS-a u destrukciji Bosne i Hercegovine, lokalni čelnici HDZ-a BiH iz *Travničke*

[69] **Kliko Amir-Ćuskić Fikret**, *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH*, Institut za historiju-Udruženje "17. VKbbr," Ključ, Sarajevo 2010, 13, nap. 5; **Medić Jasmin**, *Bosna i Hercegovina između raspada Jugoslavije i sticanja nezavisnosti*, **u**: Zbornik radova Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (2), Posebna izdanja, Knjiga 13, Univerzitet u Sarajevu-Institut za historiju, Sarajevo 2019, 261-264.

[70] **Medić**, *Bosna i Hercegovina*..., 263-266.

regije (kotara) održali su sastanak u Busovači 21. jula 1991. godine. Usvojili su zaključke kojima su preporučili *hrvatskom pučanstvu Travničke regije i hercegovačkih općina da se udruže u Hrvatsku regionalnu zajednicu Bosne i Hercegovine*. Pokrenuli su inicijativu *za formiranje Hrvatskog nacionalnog vijeća Bosne i Hercegovine zbog paralize rada organa vlasti BiH.* Vijeću su odlučili dati pravo da obavlja *funkciju vlasti u interesu hrvatskog naroda na svom području.*[71]

Devet mjeseci prije početka velikosrpske agresije, srednjobosanski HDZ-ovi čelnici počeli su ozbiljno rastakati državu i formirati institucije za preuzimanje vlasti. Kao opravdanje navodili su njenu navodnu nesposobnost da odgovori na političke izazove koji su je pritiskali. Preotimanje vlasti od legalnih institucija, u kojima su djelovali i kadrovi HDZ-a, počelo je mjesecima prije zvaničnog formiranja hrvatskih zajednica Bosanska Posavina i Herceg Bosna.

U Grudama je 12. novembra, na dan proglašenja Hrvatske zajednice Bosanska Posavina (HZ BP), održan sastanak predsjednika kriznih štabova *Hercegovačke* i *Travničke regionalne zajednice* kojim je rukovodio Mate Boban, potpredsjednik HDZ BiH i potpredsjednik njegovog kriznog štaba. Suvoditelj sastanka bio je Dario Kordić, koordinator *Travničke regionalne zajednice*. Učesnici sastanka potvrdili su da ostaju kod svojih ranijih zaključaka, donesenih na odvojenim sjednicama, *da hrvatski narod ove dvije zajednice i cijele Bosne i Hercegovine ostaje i dalje uz jednoglasno prihvaćena opredjeljenja i zaključke usvojene na dogovorima sa predsjednikom Franjom Tuđmanom 13. i 20. juna*. Oni su, *polazeći od spomenutih susreta i dogovora u Zagrebu, preko posebnih zaključaka od 15. oktobra u Grudama i 22. oktobra u Busovači*, jednoglasno odlučili *da hrvatski narod u Bosni i Hercegovini mora konačno povesti odlučnu, aktivnu politiku, koja treba dovesti do realizacije našeg vjekovnog sna-zajedničke hrvatske države*. Njihov cilj bio je jasno određen: *Da bi ovaj povijesni cilj bio uskoro i naša stvarnost, ove dvije regionalne zajednice traže da se pristupi formuliranju i objavljivanju pravnih i političkih akata (proglašenje Hrvatske banovine u BiH, provodjenje*

[71] **ICTY**, HDZ BiH, *Travnička regija*, broj: 311/91, *Zaključci*, Busovača 21. juli 1991. godine.

referenduma za priključenje Republici Hrvatskoj) kao prve faze na putu konačnog priključenja Hrvatskoj. U 2. tački zaključaka učesnici sastanka identificirali su da *u dijelu vodstva HDZ za BiH još uvijek postoje snage koje se protive ovim povijesnim interesima hrvatskog naroda*. Te *snage* zalagale su se *za nepostojeću suverenu BiH, u kojoj bi hrvatski narod bio osudjen na genocid i povijesni nestanak.* Učesnici sastanka smatrali su se predstavnicima cijelog hrvatskog naroda i u njegovo ime odlučili su da on *neće prihvatiti ni pod kojim uvjetima bilo kakvo rješenje osim u granicama slobodne Hrvatske*. Da bi realizirali ostvarenje *vjekovnog sna* smatrali su da moraju jasno profilirati politiku HDZ – kadrovski ga ojačati i izabrati ljude koji će postavljene zadatke dovesti do kraja – i *pokrenuti političke, pravne akcije na unutarnjem i medjunarodnom planu.* Za ujedinjene s Hrvatskom bili su spremni na rat *sa svim onim snagama koje će pokušati zaustaviti ovaj neminovan proces u stvaranju slobodne hrvatske države* radi čega su odlučili *vojnički se još bolje pripremiti*. To se nedvojbeno može smatrati i odlukom za rat s Bošnjacima, od kojih su očekivali najviše protivljenja takvoj razgradnji Bosne i Hercegovine. Učesnicima sastanka bilo je od velike važnosti *unaprijed odlučno spriječiti svaku javnu ili tajnu aktivnost u vodstvu HDZ za BiH koja bi se protivila ovim odlukama ili im mogla nanijeti bilo kakvu štetu*.[72]

Na sjednici 18. novembra 1991. u Grudama predstavnici HDZ-a iz nekoliko bosanskohercegovačkih opština donijeli su odluku o uspostavljanju Hrvatske zajednice Herceg Bosna (HZ HB) *kao političke, kulturne, privredne i područne cjeline*.[73] Osnivači HZ HB izrazili su lojalnost republičkoj vlasti *dok opstoji državna nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju.* To znači da bi se, u slučaju da Bosna i Hercegovina odluči ostati u Jugoslaviji,

---

[72] **ICTY** (00602402), HDZ, *Hercegovačka regionalna zajednica-Travnička regionalna zajednica*, *Zaključci zajedničkog sastanka Hercegovačke regionalne zajednice i Travničke regionalne zajednice*, 12. novembar 1991.

[73] **Zajednica je obuhvatila opštine: Bugojno, Busovača, Čapljina, Čitluk, Fojnica, Gornji Vakuf, Grude, Jablanica, Jajce, Kakanj, Kiseljak, Konjic, Kotor Varoš, Kreševo, Kupres, Livno, Ljubuški, Mostar, Neum, Novi Travnik, Posušje, Prozor, Skender Vakuf (Dobretići), Stolac, Široki Brijeg, Tomislavgrad, Travnik, Trebinje (Ravno), Vareš i Vitez.**

zajednica teritorijalno izdvojila. U to vrijeme Bosna i Hercegovina još nije započela postupak državnog osamostaljivanja od Jugoslavije. Već pri osnivanju HZ HB, njeni osnivači digli su je iznad državne vlasti, što se vidi u članku 6 u kojem su naglasili da će ona poštovati i sve važeće međunarodne akte. Tu obavezu mogu prihvatati samo države. Da će se HZ HB opredijeliti za podjelu Bosne i Hercegovine jasno je iz zaključka u njenom osnivačkom aktu gdje se kaže da će bosanskohercegovački Hrvati podržavati suverenost Bosne i Hercegovine sve dotle dok je drugi ne počnu dijeliti. Nije naglašeno da će se oni boriti protiv podjele nego sugerirano da će se pridružiti podjeli nakon što je drugi počnu dijeliti. Drugi su već počeli, što je među osnivačima HZ HB prepoznato, te oni, kao opravdanje za svoje postupke, tumače kako su Srbi u poodmakloj fazi rasturanja Bosne i Hercegovine. Osnivači hrvatskih zajednica i njihov mentor iz Zagreba su, kao i bosanskohercegovački Srbi, željeli podjelu Bosne i Hercegovine, ali nisu htjeli da to prvi počnu. Za to je postojao vrlo konkretan razlog. Hrvatska je već bila u problemu koji je Bosnu i Hercegovinu tek čekao. Hrvatski Srbi željeli su podjelu Hrvatske. Ako bi bosanskohercegovački Hrvati, na nagovor Zagreba, prvi otpočeli s podjelom Bosne i Hercegovine, onda bi Hrvatska izgubila podršku međunarodne zajednice u svom nastojanju da sačuva teritorijalnu cjelovitost i stekne međunarodno priznanje. U vrijeme osnivanja HZ HB, Hrvatska nije bila međunarodno priznata kao nezavisna država. U slučaju da odgovornost za podjelu Bosne i Hercegovine padne na bosanskohercegovačke Hrvate, to bi omogućilo hrvatskim Srbima da legitimiziraju svoje zahtjeve u Hrvatskoj, što bi otežalo njeno međunarodno priznanje u "avnojevskim granicama". U tom smislu, srpska pobuna u Hrvatskoj donekle je čuvala teritorijalnu cjelovitost Bosne i Hercegovine na način da je spriječavala Hrvatsku, i njene političke marionete u Bosni i Hercegovini, da direktnije, odlučnije i otvorenije pristupe njenoj podjeli.[74]

[74] **Odluku su potpisali predstavnici HDZ-a Bugojno, Busovača, Čapljina, Čitluk, Fojnica, Gornji Vakuf, Grude, Jablanica, Jajce, Kiseljak, Konjic, Kreševo, Kupres, Livno, Ljubuški, Mostar, Neum, Novi Travnik, Posušje, Stolac, Široki Brijeg, Tomislavgrad, Travnik i Vitez. Nisu svi potpisinici potpisali odluku na dan njenog donošenja. Neki od njih učinili su to kasnije.**

Delegacija bosanskohercegovačkog HDZ-a, HZ HB i HZ BP posjetila je Tuđmana 27. decembra 1991. godine. Dva dana nakon toga Ključić ga je informirao da je Predsjedništvo SR BiH, na čelu sa Izetbegovićem, razgovaralo s vojnim vrhom JNA i zahtijevalo od njega da prihvati istragu za zločine nad Hrvatima u istočnoj Hercegovini i povratak hrvatskog stanovništva u Ravno, Trebinje i Velu. Kadijević je prekorio Izetbegovića *da traži od Armije, a ništa joj ne daje, ni pare ni vojnike.* Izetbegović mu je uzvratio da hoće kada JNA prekine rat u Hrvatskoj.[75] Inače, hrvatska propaganda i kasnija literatura optuživala je Izetbegovića da se uopće nije zanimao za Ravno i zaustavljanje srpske agresije na Hrvatsku. Ključić je izvjestio Tuđmana da su Bošnjaci za suverenu Bosnu i Hercegovinu sa određenim kompromisima, u smislu da svako ima vlast na svojoj teritoriji i da postoji centralna vlast, i da Srbi insistiraju na podjeli.[76] Tuđmana je više zanimalo šta Srbi žele nego Bošnjaci i tražio je da mu Ključić objasni da li je u razgovorima sa Srbima o podjeli *ušao u materiju*. Ključić je bio vrlo nezadovoljan srpskim izvrdavanjem.[77] Boban je protumačio ciljeve hrvatskih zajednica u Bosni i Hercegovini kao pripajanje Hrvatskoj u odgovarajućem momentu.[78] Ignjac Koštroman – sekretar HZ HB, istovremeno i poslovni sekretar HDZ BiH – predstavio je Tuđmanu zaključke sa sastanka predstavnika HZ HB i HB BP,

[75] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 77.

[76] **Isto**, 78.

[77] **Ključić**: *…Ne, ne, kurvini su to sinovi, neće oni da kažu, idemo mi podijeliti, pa vama ovo, nama ono, neće oni to nego kažu, tamo gdje je pet posto Srba, to je Srbija, e sada vi izvolite. Oni točno znaju draga gospodo što nama nude i tu nema nikakve razlike između bilo kojeg srpskog političara gospodine predsjedniče, od Šešelja koji je četnik do onog Mičunovića koji je tamo za demokrate, svi potpuno isto daju zapadnu Hercegovinu bez Stolca i Mostara, razumijete i na granici Neretve, a ostalo je njihovo…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 79.

[78] **Boban**: *…Hrvatske zajednice su prostorno političko, kulturno, gospodarstveno određenje hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini za slučaj da Bosna i Hercegovina ostane nezavisna država…ili ako bi taj prostor u kojem živi otprilike 650 tisuća Hrvata, taj prostor bi dakle u onim međunarodno priznatim metodama, demokratskim metodama stvar elaborirao na taj način da se taj prostor proglasi nezavisnim hrvatskim prostorom i priključi državi Hrvatskoj ali u onom vremenu i u onom trenutku kada to Hrvatsko vrhovništvo kojem je i do sad naš narod apsolutno dao povjerenje vođenja, odluči da je taj trenutak i to vrijeme nastupilo...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 80.

opštinskih odbora HDZ i poslanika HDZ u bosanskohercegovačkoj Skupštini, a koji je održan u Tomislavgradu 23. decembra. Citirao je tačku 2 koja je potkrijepila Bobanovo tumačenje ciljeva hrvatskih zajednica.[79] Tačka 3 davala je Tuđmanu puni legitimitet da zastupa interese HZ HB kod međunarodnih faktora, međustranačkih i međurepubličkih dogovoranja o utvrđivanju konačnih granica Republike Hrvatske. Tačkom 10 uskraćen je *legitimitet Aliji Izetbegoviću kao predsjedniku Bosne i Hercegovine da u javnosti nastupa u ime hrvatskog naroda.*[80] Sumnja u opstanak samostalne države Bosne i Hercegovine i neskrivena želja vodstva HZ HB da se to ne desi jasno je izražena u tački 11 u kojoj se kaže: *u slučaju eventualno, opstanka samostalne Republike Bosne i Hercegovine, Hrvatska zajednica Herceg-Bosna bi mogla prema BiH imati samo neki oblik konfederativnog ili kantonskog povezivanja.*[81] U tački 16 data je preporuka predstavniku HZ HB iz Dobretića (Bernard Čakarić) da pokrene postupak izdvajanja iz opštine Skender Vakuf i za priznavanje vlastite opštine ili pripajanje Jajcu, odnosno Travniku, čime bi selo ušlo u HZ HB.[82] Tuđman je bio oduševljen zaključcima iz Tomislavgrada i potpuno uvjeren da nema nikakvih izgleda za suverenu i teritorijalno cjelovitu Bosnu i Hercegovinu.[83] Objasnio je učesnicima sastanka da je cilj HDZ-a uvijek bio podjela Bosne i Hercegovine, ali da nije smio javno postaviti takav zahtjev zbog srpskih teritorijalnih ambicija u Hrvatskoj. Hrvati nisu smjeli postavljati pitanje granica prije njenog međunarodnog priznanja. Smatrao je da je to vrijeme prošlo i da se Hrvati ne moraju više zalagati za Bosnu i Hercegovinu nego da trebaju

[79] **Koštroman**: *…Hrvatska zajednica Herceg-Bosna…potvrđuje volju cjelokupnog hrvatskog naroda Herceg-Bosne izražene 18. studenog 1991. godine u Grudama, donoseći povijesnu odluku o uspostavi Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, koja predstavlja pravnu podlogu za ulazak ovih teritorija u Republiku Hrvatsku...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 80.

[80] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 80-85.

[81] **Isto**, 84.

[82] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 84.

[83] **Tuđman**: *...sa perspektivom suverenosti Bosne i Hercegovine nema nekakvih izgleda…čak i ako bi se održala ona bi se više vezala na Srbiju negoli na Hrvatsku…hoćemo li uspostaviti granice između Hrvatske i Hercegovine da Hrvat iz Hercegovine ne može ići u svoju Hrvatsku…? Hoćemo li carine postaviti?* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 85.

prihvatiti razgovore sa Srbima o njenoj podjeli.[84] Dalje je tumačio da bi, osim HZ HB i HZ BP, *Hrvatskoj u slučaju razgraničenja…vjerovatno još pripala zbog geopolitičkih razloga i cazinska, bihačka krajina.* To bi bilo *gotovo optimalno zadovoljenje hrvatskih nacionalnih interesa.*[85] Bošnjacima je predvidio *oko Sarajeva stvoriti jednu državicu, koja bi podsjećala na onu povijesnu zemljicu Bosnu*, a koja bi bila tampon između Srbije i Hrvatske i u takvim uslovima nužno se morala vezati za Hrvatsku.[86] Stanje u Bosni i Hercegovini vidio je kao priliku za stvaranje hrvatske države u maksimalno mogućim granicama. Računao je da bi JNA mogla biti *zalog provedbe takvog razgraničenja*.[87] Boban je, zbog malog procenta Hrvata u zamišljenoj HZ HB, najavio „etničko čišćenje" njenog pograničnog područja.[88] Iko Stanić, lider HZ BP, tvrdio je da

[84] **Tuđman**: …*Mi smo bili u onim uvjetima kada smo razgovarali, mi smo bili za politiku održanja suverene Bosne i Hercegovine, baš zato što je velikosrpska politka postavila problem izdvajanja srpskih krajeva iz Hrvatske…još 1989. u svom…povijesnom proglasu HDZ-a kazali da…moramo postaviti pitanje granica Hrvatske…U današnjim okolnostima gospodo, nama sa opće hrvatskog gledišta više odgovara razgraničenje…nismo htjeli da budemo ti koji će postavljati pitanje granica…međutim, čini mi se da se stvaraju i da su stvoreni uvjeti da se može doći do političkog sporazuma o razgraničenju u Bosni i Hercegovini…smatram da bi jedno političko razgraničenje…ubrzalo i uopće mir i u Hrvatskoj…jer srpska politika ide za stvaranjem velike Srbije…opstanak suverenosti Bosne u današnjim uvjetima sa hrvatskog gledišta je takva da se mi za nju ne samo ne moramo zauzimati, mi je ne smijemo otvoreno postavljati, ali zašto ne prihvatiti tu ponudu razgraničenja…ne vidim nikakav…ozbiljan razlog, koji bi bio protiv toga…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 85-86.

[85] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 87.

[86] **Tuđman**: …*I, s time bi se mogli zadovoljiti međunarodni čimbenici koji sasvim sigurno ozbiljno računaju…sa tim srpskim žandarom naprama tome muslimanskom elementu, islamskom elementu na području Jugoslavije, koji ima u svojoj težnji, da uz potporu Teherana i Tripolisa osnuje islamsku državu u Evropi…nama ni nekakva kantonizacija sa ostankom Bosne i Hercegovine ne znači ono rješenje koje znači rješenje-razgraničenja…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 87.

[87] **Tuđman**: …*kao što smo iskoristili ovaj povijesni trenutak da stvorimo samostalnu Hrvatsku međunarodno priznatu. Tako mislim da je vrijeme da iskoristimo, da okupimo hrvatsko nacionalno biće u maksimalno mogućim granicama...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 87-88.

[88] **Boban**: …*Općine utemeljiteljice HZHB, imaju sada po popisu 55 posto Hrvata, sve zajedno, 27 posto ima Muslimana, 9 posto Srba, a ostalo su ostali…čišćenjem pograničnih područja…te Herceg-Bosne, stvara se otprilike 65 posto hrvatskog pučanstva u toj Herceg-Bosni…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 87-88.

Bosanska Posavina i zapadna Hercegovina *nisu Bosna…nego su Hrvatska*.[89] Predložio je *da se svakako ide na podjelu.*[90] Miro Lasić upozorio je Tuđmana da Evropa ne želi otvarati *Pandorinu kutiju granica*. Založio se za održavanje Bosne i Hercegovine kao cjeline i nediranje u njene granice, jer, kako je rekao, *ako bismo imali Bosnu i Hercegovinu kao cjelinu, kao suverenu, kao neovisnu, njena konvergencija u budućnosti prema Hrvatskoj potpuno je izvjesna.*[91] Radovan Karadžić je Lasića nagovarao da obavi razgovore s Ljujićem kako bi ga privolio na ozbiljne razgovore o podjeli.[92] Lasić je bio nepovjerljiv prema Srbima, ali ne i prema Bošnjacima.[93] Smatrao je da bi izlaskom zapadne Hercegovine iz Bosne i Hercegovine Hrvati pretrpjeli veliki demografski udarac i postali statistička manjina što je nazvao *danajskim darom.*[94] Božo Rajić, potpredsjednik HZ HB, žalio se da vrh bosanskohercegovačkog HDZ-a i grupa ljudi koji su ispred njega postavljeni u vlast ne žele priznati *da Bosna i Hercegovina ne postoji kao država.* Na sastanku se postavilo pitanje da li se zalagati za suverenu Bosnu i Hercegovinu. Rajić je objasnio da je u *programskoj deklaraciji* (HZ HB, op.a.) *rečeno: Dok postoji suverena Bosna da, - ali kada ona bude napadnuta, i kad njen teritorij počnu drugi rastakati, a ne mi prvi, - mi onda znamo šta je naše povijesno pravo.*[95] Dario Kordić – predsjednik opštinskog odbora HDZ Busovača, predsjedavajući takozvane *Travničke (sub)regionalne zajednice* i potpredsjednik HZ HB – otkrio je da su šest mjeseci krvavo

[89] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 90-91.

[90] **Isto**, 90-92.

[91] **Isto**, 92.

[92] *…Šta onda s Muslimanima?* **- pitao ga je Lasić. Karadžić mu je odgovorio** - *Poslati ćemo ih u more, sve do Barija i do obala Italije…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 92.

[93] **Lasić**: *…Može se postići i sa Muslimanima da mi Hrvati raspravljamo…između dva naroda mogu se postići sporazumi…Ovdje nam Srbi nude pregovore. Ali ja sam uvjeren da oni nude danajske darove, da bi oni mogli nas u određenom trenutku… jednostavno izigrati i preći na sporazum s Muslimanima. To moramo uvjek imati u vidu da je to Bizant, bizantska politika, bizantski mentalitet…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 92.

[94] **Lasić**: *…Ovdje se govori o nekim općinama, a to je fantastika…mi možemo reflektirati na najviše 20 od 109 ili 110 općina…ne znam da li i 20…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 96.

[95] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 98-99.

razrađivali Tuđmanovu ideju od 13. i 20. juna o kojoj se i na sastanku govorilo.[96] Bio je uvjeren da srednjobosanski Hrvati žive sa idejom o teritorijalnom priključenju Hrvatskoj.[97] Prema njemu, vrh bosanskohercegovačkog HDZ-a nije u stanju realizirati Tuđmanove ideje razgraničenja u Bosni i Hercegovini jer polaze od činjenice da je Hrvata *samo 17,4 posto*, a ne od toga *tko smo mi, od naše stvarne snage, koja je naša država, kolika je naša moć.* Tražio je promjenu rukovodstva HDZ BiH, jer *ne može provoditi ovu novu platformu.* Poslužio se Karadžićevim riječima da okarakterizira budućnost politike Alije Izetbegovića *i njegove kompanije jer vode taj muslimanski narod u propast.*[98] Damjan Vlašić, žestoko je kritizirao politiku podjele Bosne i Hercegovine i tomislavgradske odluke o oduzimanju legitimiteta državnom vrhu Bosne i Hercegovine i vrhu HDZ BiH.[99] Ivan Markešić, generalni sekretar HDZ BiH, obavijestio je prisutne da je noć ranije razgovarao s najvišim dostojanstvenicima Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, vrhbosanskim nadbiskupom i franjevačkim provincijalom Bosne Srebrene. Prenio im je njihovu poruku, uz koju je i lično pristao, a to je *da je cjelovita, suverena i samostalna Bosna i Hercegovina najbolje rješenje za hrvatski narod*.[100] Bio je protivnik hrvatskih zajednica koje bi imale za cilj podjelu Bosne i Hercegovine i njihovo pripajanje

[96] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 104.

[97] **Kordić**: *…Hrvatski narod u travničkoj regionalnoj, subregionalnoj zajednici, živi sa idejom konačnog priključenja Hrvatskoj državi i spreman je da to ostvari svim sredstvima i u mladićima vrije hrvatski duh…Rekao bih da bi bila izdaja svaka druga opcija od jasnog omeđivanja hrvatskog tla na području Herceg-Bosne…pa bilo to tri mjeseca ili godinu dana…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 104.

[98] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 106. **Kordić je i kasnije prijetio da će *muslimani otići u propast*. Up**: **ICTY**, SDA Vitez, Izvršni odbor, *Saopštenje za javnost*, 2. februar 1993.

[99] **Vlašić**: *…Izgleda sada tko će više učiniti protiv legalnog Predsjedništva taj dobiva neke atribute dobrog Hrvata. Ja moram reći jedno – na ovaj način sigurno je da bi izgubili povjerenje Muslimana, ali upitnik je veći od brda da li bi pridobili povjerenje Srba ikad, ako je uopće moguće njihovo povjerenje dobiti, a sigurno je da bi izgubili povjerenje Muslimana…tvrdim da ovaj način koji je do sada sprovođen ni najmanje nije od interesa…za hrvatski narod…Mi ovdje u zaključcima iz Tomislav Grada oduzesmo legitimitete svakome, Aliji Izetbegoviću, Ljuiću, i tko nam je ostao legitiman i legalan...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 107-108.

[100] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 108-109.

Hrvatskoj, jer bi većina bosanskohercegovačkih Hrvata ostala izvan njenih novih granica.[101] Obratio se direktno Tuđmanu i kritizirao njegovu politiku.[102] Podsjetio je na riječi fra Ferde Vlašića *da je optimalno rješenje pitanja hrvatskog naroda u Bosni i Hercegovini suverena, nedjeljiva, samostalna Bosna i Hercegovina.* Predložio je da HDZ ustraje u *svom zahtjevu prema suverenoj Bosni i Hercegovini sve dok postoji i jedna trunka mogućnosti da se to ostvari…Ali, tek u krajnoj situaciji, ako to ne bude moguće, onda treba tražiti optimalno rješenje.* Tuđman ga je na to upitao: *Zašto gubimo vrijeme dok je to moguće?*[103] Perica Jurić ponudio je rješenje: *Na razini diplomacije naši politički ljudi u Sarajevu mogu se i dalje kleti da su za suverenu Bosnu i Hercegovinu kao što smo to do sada govorili.* Iznio je mišljenje *da od tog suvereniteta nema ništa.*[104] Nakon Vlašićevih i Markešićevih obraćanja, Tuđman je smatrao potrebnim da ponovo objasni historijsko nepostojanje Bosne i

[101] **Markešić**: *…Kada sam saznao za formiranje Zajednice Herceg-Bosna i Hrvatske Posavine, mislio sam da je to…neki posebit način izražavanja političke volje ljudi koji žive na jednom određenom području. Međutim, u Duvnu sam bio uvjeren u to da je to neka teritorijalna organizacija, a sve što stoji u ovim naznakama koje su naznačene u toj odluci o osnivanju je nešto sasvim treće…postoji očiti rascjep u HDZ-u Bosne i Hercegovine…ne mogu ni danas prihvatiti ovakav način formiranja zajednica iz prostog razloga, - na koji način, s kojim moralom mogu primiti Hrvate iz Banja Luke, 29 tisuća, iz Zenice, gdje je preko 20 tisuća, iz Tuzle preko 20 tisuća, u Sarajevu preko 34 tisuće. Šta je s rješenjem integralnog pitanja Hrvata u Bosni i Hercegovini?...Tko od nas ne bi želio da živi u Državi Hrvatskoj…ali, realnosti u kojima se nalazimo, mislim da neće moći to omogućiti…ja ne znam na koji način može Bugojno, Gornji Vakuf, Travnik da se tek tako odjedanputa kaže: - idemo mi u Herceg-Bosnu, biti ćemo priključeni Republici Hrvatskoj…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 110.

[102] **Markešić**: *…To mogu biti želje. Ali, ja vam iskreno kažem, vi živite ovdje u Zagrebu… Ali, mi koji dolje živimo, i koji non-stop susrećemo te ljude, koji su orijentirani na tu grudu zemlje gdje živimo, i koju ne želimo ostaviti, jer smo dolje konstitutivni, sastavni dio te Bosne i Hercegovine, - vi ćete sasvim drugačije to gledati i misliti da je to jednostavno i zgodno zaokružiti i kazati, i govoriti u ime hrvatskog naroda, - da će to priključiti Hrvatskoj…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 110.

[103] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 110.

[104] **Jurić**: *...Doznao sam od jednog od najuglednijih Srba bosansko-hercegovačkih da je gospodin Karadžić kada je čuo vijest da je osnovana Hrvatska zajednica Bosanska Posavina platio večeru jednom krugu od 20 ljudi, od radosti...* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 113.

Hercegovine.[105] Pokazao je zanimanje za „etničko čišćenje" teritorije. Za Srbe u Hrvatskoj rekao je da ih ima 570 000 i izrazio nadu da *će ih ostati valjda pola manje.*[106] Nije bio za hrvatsku granicu na Drini, jer u Bosni i Hercegovini ima 2 000 000 Bošnjaka i 1 500 000 Srba, te 570 000 Srba u Hrvatskoj. Pitao je prisutne *kakva bi to hrvatska država bila?*[107] Rekao je ranije Ljujiću da treba direktno započeti razgovore sa Izetbegovićem i Karadžićem.[108] Posebno se obratio Markešiću,[109] a potom i Ljujiću.[110]

[105] **Tuđman**: *...Bosna i Hercegovina nije rješenje za hrvatski narod, to je sva povijest pokazala…ona je nastala kolonijalnim osvajanjem jedne azijske sile…od 15. do 18. stoljeća na štetu hrvatskog naroda, na štetu hrvatskog teritorija…Bosne i Hercegovine nije bilo između dva rata. Komunisti su je izmislili, poslije Drugog svjetskog rata vratili na scenu, čak Muslimane proglasili nacijom, zato da bi, tobože, riješili suprotnosti između srpskog i hrvatskog naroda…Prema tome, ne treba računati sa Bosnom i Hercegovinom kao sa nečim što je od boga dano i treba da ostane… Hrvatska je zbog uspostave Bosne i Hercegovine u teritorijalnom smislu dovedena u nemoguću situaciju. Samostalnu Hrvatsku ne možemo u upravnom smislu ovako urediti kakva jeste, a kamoli u obrambenom...* **Up**: *Stenogrami…*, Knjiga prva, 114.

[106] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 114.

[107] **Tuđman**: *...Iz taktičkih razloga tako dugo dok postoji suverena Bosna, jesmo za nju. Ali, suverene Bosne više nema. Srbi su se izdvojili…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 117.

[108] **Tuđman**: *…da treba ići za tim da…kako da se razgraničimo…I da tu ne treba biti nikakvih…tajenja, nego sa Karadžićem razgovarati…A isto i Izetbegoviću kazati: Šta hoćeš? Hoćeš li ići s njima u Srbiju? Idi! Ali, mi onda izdavajamo hrvatske dijelove…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 117.

[109] **Tuđman**: *…Markešić, znači, za očuvanje…mi ne možemo računati da možemo dobiti sve krajeve u kojima žive Hrvati. Ali, ako stvorimo Hrvatsku državu sa takvim teritorijem da ona može živjeti, onda će znači, ovi Hrvati, koji ostanu u preostalom dijelu te Bosne imati oslonac, i onda će u sklopu sa suvremenim međunarodnim reguliranjem tih pitanja imati jamstvo i u Hrvatskoj državi, i u međunarodnim konvencijama…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 117.

[110] **Tuđman**: *…naš cilj nije od početka…bio održanje takve Bosne i Hercegovine kakva je ona danas. To hrvatskoj politici, u biti ne odgovara jer bi…na taj način bila stalno i neprestano frustrirana gubitkom i demografskim i teritorijalnim u Bosni i Hercegovini...Prema tome, u krajnjem, mi smo težili i nismo zato slučajno stavili u preambulu hrvatskog ustava i banovinu Hrvatsku…u tom pogledu…vi iz sarajevskog kruga…i ovog hercegovačkog i posavskog ste se malo razišli…i vi biste željeli i ja sa vama kako bismo obuhvatili sve Hrvate, ali mislim da bi bilo nerealno…da kažemo neka Srbi uzmu srpske dijelove, a bili su pristali i jedan i drugi čak na stanovito preseljavanje…, a Muslimani neka idu s nama u Hrvatsku. Mislim da bismo na taj način onda dobili Muslimane protiv sebe, ali ako im kažemo da smo mi za to da oni dobiju u tom ostatku Bosne svoju državicu, onda se oni*

Kljuić nije smatrao realnim govoriti o 30 opština u HZ HB. Srbi su mu nudili samo 14 opština u kojima su Hrvati imali apsolutnu većinu. U još pet Hrvati su imali relativnu većinu. Ukupno su Hrvati mogli računati na maksimalno 19 opština, ali u njima je živjelo samo 30% od ukupnog broja bosanskohercegovačkih Hrvata.[111] Tuđman nije bio zadovoljan njegovim tumačenjem. Želio je Banovinu Hrvatsku.[112] Kljuić mu je ponovo obrazložio svoje razgovore sa Srbima o podjeli Bosne i Hercegovine, a oni su oklijevali i nametali pitanje ko će prvi započeti. Na njegovo insistiranje *šta i koliko žele u Bosni,* ponudili su Beogradsku inicijativu koja je nametnula *pitanje: ko će prvi zagristi?* Tuđman je reagirao konstatacijom da *opća politika jeste bila za čuvanje suverenosti do određenog momenta, dok je to odgovaralo Hrvatskoj. Ali, dalje ne odgovara.*[113] Tuđman nije odustajao od svojih stajališta.[114] Nabrajao je „dokaze" da je Bosna i Hercegovina propala. Predložio je formiranje komisije za razgovore o podjeli Bosne i Hercegovine u kojoj bi morali biti Stjepan Kljuić (Sarajevo), Mate Boban (Hercegovina) i Iko Stanić (Posavina). Osim spomenute trojice, za članove komisije predloženi su Miro Lasić (Sarajevo), Vlado Šantić (Bihać), Martin Udovičić (Travnik), Damjan Vlašić (Mostar) i, na svoje vlastito insistiranje, Dario Kordić

---

moraju zadovoljiti…to će prihvatiti i evropski i svjetski…čimbenici zbog toga što oni ozbiljno razmišljaju da bi se mogla pojaviti islamska država u Evropi kao opasnost… **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 118.

[111] **Kljuić**: *…ostali bi izvan hrvatskog domena, gradovi u kojima danas Hrvati nisu u većini…od Konjica, Mostara, Stolca, Dervente, Doboja, Jajca, Bugojna i Travnika…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 119-120.

[112] **Tuđman**: *…ali što taj teritorij znači za hrvatsku državu…morate pogledati u onom smislu…ovakva Hrvatska država nema uvjeta za život, ali Hrvatska država čak sa granicama banovine ima, a osobito sa poboljšanim granicama…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 119.

[113] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 122.

[114] **Tuđman**: *…formalno još uvijek mi možemo stajati na ovome što ste formalno izglasali sa Muslimanima za suverenost, a Srbi to čine* (narušavanje suverenosti, op. a)*…i prema tome, da ne bismo gubili vrijeme i da bismo čak potakli ono što je u interesu hrvatskog naroda, rekao sam, izvolite razgovarati, direktno…sa Karadžićem…sa Izetbegovićem. Prema tome, Bosne i Hercegovine nema, Srbi su se izdvojili, nameću vam srbodinar…to mogu biti razgovori o kantonizaciji…ali jasno s našim ciljem da to oživotvorimo u onom smislu kako to odgovara Hrvatskoj…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 122-124.

(Busovača). Na kraju sastanka Tuđman je obećavanjem funkcija u novoj Hrvatskoj pridobijao pristalice svoje politike podjele Bosne i Hercegovine među bosanskohercegovačkim Hrvatima.[115] Vratio ih je u Bosnu i Hercegovinu sa jasnim uputama: *...predstavnicima Crkve Bosne je jasno da bi najbolje bilo da bude cjelina…ali je pitanje Hrvatske države i što možemo ostvariti…tu treba umješnosti…u razgovorima i sa jednom i drugom stranom, a onda još konkretno na terenu postići u smislu razgraničenja. Uvjeti su optimalni.*[116]

Kao što se može vidjeti iz prethodno citiranih dijelova stenograma sa ovog sastanka, učesnici su se doticali i problema preseljavanja hrvatskog stanovništa na teritoriju HZ HB sa one teritorije koju je Tuđman planirao prepustiti Srbima i Bošnjacima. To je najprimjetnije u Markešićevim obraćanjima jer se, izgleda, on najviše brinuo za posljedice. Radi toga se i nije slagao s Tuđmanovom politikom podjele Bosne i Hercegovine. Način na koji je Markešić elaborirao probleme iseljavanja Hrvata pokazuje da je to bio sastavni dio Tuđmanovog plana o podjeli Bosne i Hercegovine. Pitanje planiranog iseljavanja Hrvata s teritorije koju nije obuhvatala HZ HB veoma je značajno za kasnija ratna dešavanja u srednjoj Bosni.

---

[115] *...jeste samostalni ali ste sastavni dio hrvatskog naroda i sastavni dio Hrvatske demokratske zajednice...mi stojimo pred veoma delikatnom zadaćom vojnog starješinskog kadra…i pred drugom delikatnom zadaćom, stvaranja vlastitog diplomatskog kora…dajte mi prijedloge iz vaših redova bosansko-hercegovačkih za sve ljude koji znaju jezike ili imaju smisla za diplomatsku službu…tako da i u tom pogledu budete sastavni dio Hrvatske…* **Up**: **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 127.

[116] **Lucić**, *Stenogrami…*, Knjiga prva, 127.

Prve aktivnosti u vezi s pripremama odbrane Bosne i Hercegovine

Republički štabovi teritorijalnih odbrana Hrvatske i Bosne i Hercegovine bili su pod kontrolom Saveznog sekreterijata za narodnu odbranu (SSNO), odnosno JNA. Republička rukovodstva nisu mogla naređivati svojim štabovima niti su mogla smjenjivati i postavljati njihove komande. Savezni sekreterijat za narodnu odbranu je 14. maja 1990. donio naredbu o povlačenju naoružanja i opreme republičkih teritorijalnih odbrana u magacine JNA. Navodno, na čuvanje zbog zaoštrenih međunacionalnih odnosa.[117] Zbog ta dva razloga, Hrvatska i Bosna i Hercegovina nisu mogle preko svojih teritorijalnih odbrana vršiti pripreme za otpor velikosrpskoj agresiji koja se u svojoj prvoj fazi (1991-1992) realizirala preko JNA, niti su mogle koristiti njihovo naoružanje i opremu za tu svrhu. Hrvatska demokratska zajednica Hrvatske organizirala je paravojne jedinice na ugroženim područjima. Hrvatska je odlučila mobilizirati, proširiti i naoružati rezervni sastav policije i oružje nelegalno kupovati na mađarskom tržištu preko svog ministarstva odbrane. Zbog afere „Špegelj“ u jesen 1990. i prijetnje vojnom intervencijom JNA, morala je prekinuti taj proces. Ipak, izvarala je SSNO i JNA, te je pripadnike paravojnih jedinica prevela u rezervni sastav MUP-a nad kojim je imala kontrolu. Čak šta više, stalno je povećavala broj pripadnika rezervnog sastava. Od njih je potom u martu 1991. formirala Zbor narodne garde (ZNG) unutar MUP-a. Nastavila je sa aktivnostima odbrane legalnim načinom koji JNA nije mogla spriječiti. Sa početkom njene agresije, ZNG je izvela iz MUP-a i potčinila ministarstvu odbrane. Iz njega se do kraja jeseni razvila Hrvatska vojska (HV).[118]

U Bosni i Hercegovini problem je bio još veći. Njeno rukovodstvo nije, kao ni hrvatsko, moglo potčiniti republički štab TO. Nije imalo

[117] **Efendić Hasan**, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla, Sarajevo 1998, 87-114; **Kadijević Veljko**, *Protiv udar, moje viđenje raspada Jugoslavije*, IP Filip Višnjić, Beograd 2010, 77, 87, 113.

[118] **Marijan Davor**, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008, 231-242.

ni potpunu kontrolu nad MUP-om zbog velikog broja kadrova odanih SDS-u, raspoređenim od vrha, preko centara službi bezbjednosti (CSB), do stanica javne bezbjednosti (SJB). Još veći problem je bio što je i sam državni vrh (Predsjedništvo i Vlada) bio nacionalno izbalansiran, odnosno što se odluke i naredbe, koje su se ticale aktivnosti TO i MUP-a, nisu mogle donositi bez sukobljavanja sa SDS-om koji je činio znatan dio vlasti, od najnižih razina do vrha republike. Tako su legalne aktivnosti pripremanja odbrane od agresije bile blokirane na više nivoa. Jedini način pripremanja otpora bio je preko SDA. Za razliku od Hrvatske – gdje je vladajući HDZ čvrsto kontrolirao svoje ministarstvo odbrane i MUP, te preko njih i drugih republičkih institucija mogao legalno provoditi pripreme za odbranu – u Bosni i Hercegovini SDA je morala na sebe direktno preuzeti sve aktivnosti. Svakako da je to moralo utjecati na kvalitet priprema otpora, što se i pokazalo s početkom velikosrpske agresije. Prve konkretne aktivnosti SDA je povela preko hrvatskog MUP-a, jer preko bosanskohercegovačkog nije mogla. Obrazac priprema bio je sličan kao i hrvatski, ali rezultati daleko slabiji zbog problema koji su se pojavili. U julu 1991. godine SDA je uputila u MUP Republike Hrvatske oko 300 rezervnih milicionera MUP-a SR BiH, bošnjačke nacionalnosti, na obuku za specijalce. Dogovorena je obuka i za druge kandidate u narednom periodu.[119] Nije ih, zbog gore navedenih razloga, mogla obučiti u školi bosanskohercegovačkog MUP-a. Razlog zbog kojega nisu svi, za ovu priliku određeni rezervisti otišli, vjerovatno je u činjenici što je stanje u Bosni i Hercegovini postalo veoma složeno i što određene stanice javne, ili centri službi, bezbjednosti nisu htjeli sarađivati ili nisu mogli ostati bez tih ljudi za vrijeme njihovog kursiranja.[120] Kratkotrajni rat JNA protiv slovenačke TO i početak agresije na Hrvatsku, krajem augusta, usložnili su, već znatno otežano, stanje bezbjednosti u Bosni i Hercegovini. Započeta velikosrpska agresija na Hrvatsku onemogućila je potpunu realizaciju dogovorenog specijalnog kursiranja bosanskohercegovačkih rezervista

[119] **Praljak**, SDA, broj: 1258/91, *Spisak kandidata za obuku specijalaca u MUP-u Republike Hrvatske*, 8. juli 1991.

[120] **Na spisku se nalazi 460 polaznika.**

u MUP-u Hrvatske. Stranka demokratske akcije morala se okrenuti drugim načinima stvaranja mogućnosti odbrane republike, ali opet u određenim vezama s republičkim MUP-om. Paralelno sa aktivnostima u vezi slanja rezervista u Hrvatsku, radila je na formiranju Patriotske lige (PL). Radi toga su veze pojedinih (pouzdanih) bošnjačkih kadrova MUP-a s Ligom bile snažne.[121] Bez te podrške ona se ne bi mogla ni formirati.[122] Mnogi milicioneri, aktivni i rezervni, potajno su bili njeni članovi. Patriotska liga formirana je i organizirana uz znanje i pomoć spomenutih bošnjačkih kadrova MUP-a i pod njihovom zaštitom. Ona je bila bošnjački pandan hrvatskom ZNG. Za razliku od njega, koji je funkcionirao legalno kroz ministarstva unutrašnjih poslova i odbrane Hrvatske, jer je HDZ imao kontrolu nad njima, Liga je morala djelovati paravojno kao stranačka vojska SDA, jer joj ona nije mogla ostvariti legalitet preko ministarstava za narodnu odbranu i unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine zbog visoke participacije kadrova SDS-a u vlasti i tim institucijama. Jedino što je SDA mogla Ligi obezbjediti bila je saradnja i podrška pouzdanih bošnjačkih funkcionera i pripadnika MUP-a koji su uglavnom bili članovi SDA. Ustrojavala se po principu organizacije TO. Na vrhu je bio Republički glavni štab kojem su bili potčinjeni regionalni štabovi kao nadređeni opštinskim štabovima. Jedinice su formirane kao prostorna struktura, od ranga vodova i četa do odreda. Razvijala se tajno i sa skromnim mogućnostima. Za Ligu je SDA lobirala i starješine JNA bošnjačke nacionalnosti. Kao stranka u vlasti, SDA je nastavila i legalne aktivnosti za odbranu. Opet je to morala činiti putem MUP-a i radila je preko njegovog rezervnog sastava. Tek s proglašenjem državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine, stekle su se mogućnosti za potčinjavanje i smjene u komandi republičkog štaba

[121] **U Sarajevu, u zgradi Doma milicije, SDA je 10. juna 1991. formirala Savjet za nacionalnu odbranu Muslimana koji je činilo sedam članova**. **Up**: **Efendić**, *Ko je branio*…, 77.

[122] *…U Mostaru su svi Muslimani iz rezervnog sastava policije na simboličan način postali dio Patriotske lige Mostar. I Hrvati iz rezervnog sastava policije su se diskretno povezali sa pokretom otpora kojim je zapovjedao Petar Zelenika. Nije poznato kako se zvala ova organizacija, koja se tek 6.4.1992. godine ustrojila kao Hrvatsko vijeće obrane...* **Up**: **Hadžiosmanović Ismet**, *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, Mostar 2006, 66.

TO i komandama okružnih i opštinskih štabova odbrane, čime su sve aktivnosti mogle biti legalne i javne. Međutim, agresija je započela odmah sa proglašenjem nezavisnosti države, tako da od ovih mogućnosti nije bilo velike koristi za pravovremene pripreme odbrane. Korist je bila u tome što je država mogla napustiti uski koncept odbrane preko Lige i MUP-a i početi koristiti široke mogućnosti koje je pružala organizacija TO. Ovaj problem s kasnim stjecanjem mogućnosti potčinjavanja TO znatno je uticao na kvalitet blagovremenih priprema odbrane. Odbrana se nije mogla kvalitetno pripremiti preko sastava MUP-a i malih paravojnih jedinica Patriotske lige čije su mogućnosti u odnosu na JNA, srpsku TO i razne srpske stranačke paravojne formacije bile minimalne. Kada je ostvarila kontrolu nad TO, država je brzo od nje stvorila ARBiH. Rješavanjem problema potčinjavanja republičkog štaba TO nestajalo je potrebe za Ligom i većom upotrebom MUP-a u borbenim dejstvima. Kao što se iz ZNG-a razvila HV, tako se Patriotska liga sa TOSRBiH utopila u ARBiH.[123]

[123] **O Patriotskoj ligi pisali su**: **Halilbegović Nihad**, *Činjenice o Patriotskoj ligi Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1994; **Halilović Sefer**, *Lukava strategija*, Matica, Sarajevo 1997. godine; **Efendić**, *Ko je branio*... 76-81 **i drugi autori**.

BOSNA I HERCEGOVINA: NEZAVISNA DRŽAVA

Referendum za državnu nezavisnost Bosne i Hercegovine

U okviru međunarodne mirovne konferencije o Jugoslaviji formirana je arbitražna komisija sastavljena od vodećih pravnih stručnjaka iz pet zemalja Evropske zajednice (EZ). Na njenom čelu bio je Robert Badinter, radi kojega je postala poznata kao Badinterova komisija.[124] Ona je krajem novembra 1991. izvijestila Konferenciju da je Jugoslavija u procesu raspada, a 7. decembra je ustanovila da se ne radi o secesiji nekih njenih dijelova nego o disoluciji države. Briselskom deklaracijom o Jugoslaviji, koju je donijela EZ 17. decembra, a na osnovu preporuka Badinterove komisije, konstatirana je disolucija Jugoslavije i pozvane su njene zainteresirane republike da do 23. decembra podnesu zahtjeve za priznavanje nezavisnosti. Evropska zajednica je precizirala uslove koji su se odnosili na garancije republika o nepostojanju teritorijalnih pretenzija prema drugim zemljama, poštovanja ravnopravnosti svih naroda koji žive u njima i pristanka na nastavljanje međunarodnog procesa u svrhu iznalaženja rješenja krize mirnim putem. Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine – bez saglasnosti srpskih članova koje nisu bile ni potrebne – podnijelo je 20. decembra zahtjev.[125] Badinterova komisija odgovorila je na njega 11. januara 1992. godine. Utvrdila je da Bosna i Hercegovina ispunjava uslove za međunarodno priznanje. Zbog srpskog protivljenja, komisija je zahtijevala da se obavi referendumsko izjašnjavanje građana o pitanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine od Jugoslavije. Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine je 20. januara podnijelo zahtjev republičkoj Skupštini da donese odluku o održavanju referenduma o nezavisnosti republike kao ključnom uslovu za dobijanje međunarodnog priznanja. Skupština je – uz opstrukciju i bojkot poslanika SDS-a, Srpskog pokreta

[124] **Šehić Zijad**, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013, 95. **Detaljno o radu Badinterove komisije vidi**: **Begić Kasim**, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.),* Bosanska knjiga, Sarajevo 1997, 31-45.

[125] **Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine imalo je sedam članova. Svaki od tri konstitutivna naroda predstavljala su dva člana, a sedmi član predstavljao je Jugoslavene, odnosno Ostale. Za donošenje odluka bilo je potrebno izjašnjavanje većine članova. Pet od sedam članova podržavalo je provođenje referenduma.**

obnove (jedan poslanik) i dijela poslanika srpske nacionalnosti iz drugih stranaka – u noći 24/25. januara donijela odluku o održavanju referenduma. Usvojeno je referendumsko pitanje: *Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive?*[126]

Kao što se vidi, referendumsko pitanje u svojoj definiciji Bosne i Hercegovine i međunacionalnih odnosa unutar nje nije bitno drugačije od Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a. Razlika je samo u dijelu pitanja koje se odnosi na nezavisnost Bosne i Hercegovine, što je očekivano i opravdano s obzirom da se Jugoslavija, kakva je ustanovljena u novembru 1943, raspadala. To je istražila i potvrdila međunarodna zajednica, koja je dala preporuke Bosni i Hercegovini da pokrene proces – uz jasne upute kakav on mora biti – za postupak sticanja međunarodne države nezavisnosti. Posmatrači međunarodne zajednice su i nadzirali cjelokupan postupak provođenja referenduma, od donošenja odluke u Skupštini 24/25. januara do prebrojavanja glasačkih listića.

Mogućnost međunarodnog priznanja državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine predstavljala je ozbiljan problem Tuđmanovim planovima njene podjele. Pokušao je preko „hercegbosanskih" kadrova diskreditirati poslanike HDZ BiH kako bi im uskratio poslanička prava na osnovu kojih su učestvovali u donošenju odluke o održavanju referenduma. S obzirom da nije uspio pravno obezvrijediti izjašnjavanje poslanika HDZ BiH, preko svojih hercegobosanskih poslušnika pokušavao je promijeniti referendumsko pitanje.

U Busovači je dva dana nakon donošenja odluke Skupštine o održavanju referenduma održana sjednica takozvane Travničke subregionalne zajednice HZ HB na kojoj se žustro razgovaralo o njoj. Zaključeno je da je donesena na politički ishitren i iznuđen način i da poslanici HDZ BiH nisu smjeli imati ovlasti za takvu odluku bez konsultiranja u opštinskim odborima HDZ i savjetovanja i stava predsjedništva HZ HB. Učesnici busovačkog skupa bili su razočarani podrškom poslanika HDZ BiH

[126] **Begić**, *Bosna i Hercegovina*…, 71-73; **Šehić**, *Eksperiment...*, 42-44.

referendumu za nezavisnost Bosne i Hercegovine, jer im je pričinjavala veliku prepreku u nakani njene teritorijalne podjele i priključenja nekih njenih teritorija Hrvatskoj.[127]

Prema članku 6 odluke o osnivanju HZ HB, ona je trebala poštovati *demokratski izabranu vlast Republike Bosne i Hercegovine dok opstoji državna nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na bivšu ili svaku buduću Jugoslaviju.* Ta vlast, uz učešće HDZ BiH, donijela je odluku o referendumu za nezavisnost Bosne i Hercegovine u odnosu na Jugoslaviju, a zajednica joj nije iskazala poštovanje. Naprotiv, optužila ju je da radi protivno interesima hrvatskog naroda. Da stvar bude zanimljivija, hrvatski dio vlasti je optužila. Šta je htjela HZ HB? Ostanak Bosne i Hercegovine u Jugoslaviji ili nezavisnost? U svom osnivačkom aktu zaprijetila je otkazivanjem poštovanja prema vlasti ukoliko Republika ostane u Jugoslaviji, a sada se bunila kada je njena Skupština odlučila da ide na referendum za nezavisnost. Zajednici je najviše odgovaralo da se Bosna i Hercegovina podijeli prije sticanja nezavisnosti, ali su Srbi otezali da prvi počnu s podjelom, a Hrvati nisu smjeli prvi započeti zbog problema sa srpskom pobunom u Hrvatskoj. U vezi s referendumom, HZ HB se našla u veoma nezgodnoj poziciji. Ako bi ga podržala, otežala bi svoje planove teritorijalnog otcjepljenja od Bosne i Hercegovine. Ako ga ne bi podržala, onda bi sama trajno onemogućila njihovu realizaciju jer bi Bosna i Hercegovina ostala u Jugoslaviji zajedno s njom.

Učesnici spomenutog skupa u Busovači bili su kivni na poslanike HDZ BiH u Skupštini koji su znali za zaključke s tomislavgradske sjednice predsjedništva HZ HB od 29. decembra 1991 – na kojoj je podnesen i usvojen Program o pravcu djelovanja organa i institucija HZ HB – a nisu ga ispoštovali. U tom Programu je naglašeno da je jedina prihvatljiva opcija za HZ HB pripajanje njenih krajeva Hrvatskoj. Zato

[127] *…U trenutku, kada nam je stranka SDS-a nudila dogovor…i kada se taj prijedlog poklapao sa programskim ciljevima Hrvatske zajednice Herceg Bosna, zastupnici HDZ-a u Skupštini BiH podliježu nametnutoj politici SDA i veliki broj njih glasuju za odluku…* **Up**: **ICTY**, HZ HB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, 27. januar 1992.

su učesnici busovačkog skupa tražili od predsjedništva HZ HB da proglasi skupštinsku odluku nelegitimnom.[128] Žurilo im se da se Bosna i Hercegovina čim prije raspadne kako bi realizirali svoj cilj.[129] Dali su podršku Franji Borasu, članu Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine, da može predstavljati hrvatski narod u državnim institucijama *u prelaznom periodu do pripajanja krajeva Herceg-Bosne Republici Hrvatskoj*. Zbog svjesne opstrukcije pregovora sa SDS-om, predstavnici Travničke subregionalne zajednice oduzeli su Ključiću *bilo kakav legitimitet predstavljanja Stranke i hrvatskog naroda*. Predsjedništvu HZ HB dali su zadaću da mora, u dogovoru s čelništvom u Hrvatskoj, naći najbolji način djelovanja organa vlasti na „hercegbosanskim prostorima" *u prelaznom razdoblju* (Skupština HZ HB, Hrvatsko nacionalno vijeće i slično). Bobana su zadužili da ubrza postupak pregovaranja sa SDS-om isključujući Ključića *koji direktno svojim djelovanjem opstruira tijek i sadržaj pregovora*. Kordićeva fiktivna ostavka je odbačena, ali primljena na znanje kao visoko moralan čin odgovornog političara i predstavnika srednjobosanskih Hrvata.[130] Od poslanika HDZ BiH u Skupštini tražili su

---

[128] *...jer ne predstavlja pravi stav hrvatskog naroda, te da raspiše referendum o izjašnjavanju građana Herceg-Bosne o pripajanju tih banovinskih krajeva Republici Hrvatskoj, a* što *se preporuča i Posavinskoj hrvatskoj zajednici...* **Up**: **ICTY**, HZ HB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, 27. januar 1992.

[129] *…Hrvatska zajednica Herceg-Bosna i općinski odbori HDZ-a ovih prostora ne prihvaćaju više politiku pojedinaca u HDZ za BiH koji uvlače hrvatski narod u islamsku državu gdje bi on bio nacionalna manjina i zahtijeva se hitno sazivanje konvencije HDZ za BiH i izbor novog rukovodstva koje mora biti rezultat nametnute volje naroda, a ne proizvod profesionalnih Hrvata. Ukoliko ne dođe do Konvencije HDZ za BiH, ovi krajevi* će *biti direktno vezani za Središnjicu u Zagrebu. Još jednom se konstatira da Alija Izetbegović ne može imati pravo predstavljati hrvatski narod u Bosni i Hercegovini*. **Up**: **ICTY**, HZ HB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, 27. januar 1992.

[130] **Kordić je dao ostavku na mjesto potpredsjednika HZ HB odmah nakon završetka glasanja u Skupštini. Podršku poslanika HDZ BiH referendumu za nezavisnost smatrao je sramnom i ponižavajućom**: *...Neoprostivo je da zastupnici sa područja HZ HB, sa rijetkim časnim izuzetkom, noćas pokazaše BIJEDNO LICE AMORFNE MASE KRDA KOJE JE SLIJEPILO OBUZELO MANJE SLIJEPOG PREDVODNIKA, ne smogavši snage da u ime 420 tisuća Hrvata HZ HB i 120 tisuća Hrvatske posavine kažu šta je minimalni zahtjev hrvatskog naroda. MORALO SE*

da se pismeno izjasne o opciji za koju se zalažu kako bi se izbjegle buduće nejasnoće, *mada se procjenjuje da se Skupština Bosne i Hercegovine nikada više u punom sastavu neće sastati*. Učesnike busovačkog skupa Kordić je obavijestio da se zaključci najužeg rukovodstva HZ HB, doneseni na sastanku 25. januara u Grudama, podudaraju sa ovim zaključcima. Na kraju su još dodali da je potrebno ubrzati odbrambene pripreme.[131] U januaru 1992. u Busovači je formiran *Stožer Hrvatske vojske za lašvansku regiju (Srednju Bosnu)*. Paško Ljubičić bio je njegov prvi komandant.[132]

Franjo Tuđman, predsjednik Republike Hrvatske, je preko „hercegbosanskog dijela" predsjedništva HDZ BiH problematizirao formu bosanskohercegovačkog referendumskog pitanja usvojenog na sjednici Skupštine 24/25. januara.[133] Želio ga je preformulirati na način da

---

SVIMA NOĆAS JASNO I GLASNO REĆI DA HRVATSKI NAROD NE ODUSTAJE NITI MILIMETAR OD BANOVINSKOG PROSTORA... **Okarakterizirao ih je kao dželate *početka procesa gubljenja višestoljetnog suvereniteta hrvatskog naroda na hercegbosanskim prostorima,* smatrajući da su učinili neoprostiv grijeh prema svom narodu. Up**: **ICTY**, HZ HB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, 27. januar 1992.

[131] **ICTY**, HZ HB, Travnička subregionalna zajednica, broj: 02-01/92, *Izvod sa sjednice Travničke subregionalne zajednice Herceg-Bosna*, 27. januar 1992.

[132] **ICTY**, HZ HB, Stožer Srednje Bosne, *Osiguranje materijalne i novčane pomoći, zahtjev*, 31. mart 1992.

[133] **Pod „hercegbosanskim dijelom" predsjedništva HDZ BiH imaju se podrazumijevati kadrovi koji su provodili Tuđmanovu politiku destrukcije i podjele Bosne i Hercegovine. Obzirom da se nisu svi članovi predsjedništva HDZ BiH slagali s takvom politikom, odnosno da su joj se suprostavljali, potrebno je napraviti distinkciju između njih i onih koji su je slijedili i provodili. Važno je naglasiti kako se HDZ BiH ne može u potpunosti izravnavati sa SDS-om. Te dvije stranke prilično se razlikuju kada je u pitanju njihov odnos prema Bosni i Hercegovini. Prva tri predsjednika HDZ BiH (Davor Perinović, Stjepan Ljubić i Milenko Brkić) smijenjeni su zbog svog protivljenja podjeli Bosne i Hercegovine. Na podjelu Bosne i Hercegovine nije pristao ni Ivan Markešić, generalni sekretar HDZ BiH, kao ni mnogi drugi kadrovi HDZ BiH, od najnižih, opštinskih, do najviših u stranci i vlasti. U HDZ BiH bilo je snažnog otpora politici podjele Bosne i Hercegovine. Sredinom oktobra 1992. vodstvo stranke preuzeo je Mate Boban. Tek od tog vremena može se tvrditi kako su se HDZ BiH i HZ HB prilično izjednačili u svom odnosu prema Bosni i Hercegovini, odnosno da je u HDZ BiH izblijedila opozicija Hrvatskoj zajednici Herceg Bosni.**

mu olakša podjelu Bosne i Hercegovine. Zbog toga je u Livnu 9. februara 1992. održana 2. sjednica Središnjeg odbora HDZ BiH. Predsjedavali su joj Mate Boban, potpredsjednik HDZ-a, Vlado Šantić (Bihać), drugi potpredsjednik, i Ivan Markešić, generalni sekretar HDZ BiH. Glavna tačka dnevnog reda bilo je usvajanje prijedloga referendumskog pitanja predloženog od Predsjedništva HDZ BiH: *Jeste li za suverenu i neovisnu Bosnu i Hercegovinu, državnu zajednicu konstitutivnih i suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog u njihovim nacionalnim područjima (kantonima)?* Neki učesnici su tražili da se zahtjeva prolongiranje referenduma. Delegati iz krajeva gdje je hrvatsko stanovništvo bilo manjinsko nastupili su oprezno prema prijedlogu pitanja. Tražili su objašnjenje šta znači kantonizacija, kako će se provesti i kakav će biti njihov položaj u većinskim srpskim i bošnjačkim kantonima. Nisu bili za prijedlog. Hercegovcima se svidio i podržali su ga. Miro Lasić, ministar u republičkoj Vladi, bio je protiv prijedloga smatrajući ga neprihvatljivim u dijelu koji govori o kantonizaciji što je značilo prostorno određenje. U vezi s tim postavio je pitanje: *Zna li netko koliko će tisuća Hrvata živjeti u srpskim i muslimanskim kantonima?* Pojasnio je da će Srbi time lakše ostvariti svoju ideju i da je prijedlog pitanja samo njima u korist, a na hrvatsku štetu. Dodao je *da je referendum prijeko potreban jer njime EZ garantira granice BiH, a ne raspad, kako netko priželjkuje*. Silvije Šarić, predsjednik OO HDZ Prijedor, tražio je brisanje dijela pitanja koje se odnosilo na kantonizaciju. Damjan Vlašić je kazao da, *ako Hrvati žele biti suvereni i neovisni, moraju pristupiti referendumu jer to traži EZ*. Pitanje su podržali delegati iz srednje Bosne. Provedeno je glasanje. Za pitanje usvojeno na Skupštini SR Bosne i Hercegovine 24/25. januara glasala su svega četiri člana Središnjice, 140 ih je bilo protiv i tri suzdržana. Za prijedlog pitanja Predsjedništva HDZ BiH glasalo je 140 članova, trojica su bila protiv i četvorica suzdržana. Većinom glasova prihvaćen je drugi prijedlog.[134] Središnjica je zaključila da je *preformulirano referendumsko pitanje uslov za izlazak članova i simpatizera HDZ*

[134] **ICTY**, HDZ, Središnji odbor, naš znak: 38/92, *Izvod iz zapisnika sa II. sjednice Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine održane 09. veljače 1992. godine u hotelu "Dinara" Livno*, 9. februar 1992.

na glasališta. To preformulirano referendumsko pitanje u javnosti je nazvano *Livanjskim*. U odnosu na referendumsko pitanje koje je usvojila Skupština SR Bosne i Hercegovine razlikovlao se u dvije bitne tačke. Izbačena je kategorija građana, a narodi su promovirani u suverene na njihovim *nacionalnim područjima (kantonima)*. Promijenjen je i raspored nabrajanja bosanskohercegovačkih naroda u kojem su se Hrvati, kao najmalobrojniji, našli na prvom, a Srbi na posljednjem mjestu.[135]

Livanjsko pitanje je radikalno odstupalo u odnosu na preporuke Badinterove komisije i uslove EZ u vezi sa održavanjem referenduma i nije moglo biti prihvaćeno od strane legalnih bosanskohercegovačkih organa vlasti.[136] Završilo je kao pokušaj da se referendumom naprave pravni preduslovi za podjelu Bosne i Hercegovine nakon stjecanja nezavisnosti, a preko suverenosti naroda na svojim nacionalnim područjima. Zajedno s *Livanjskim pitanjem*, propao je Tuđmanov trud da spriječi bosanskohercegovačku nezavisnost, na čemu je sa saradnicima mjesecima mukotrpno radio. Dalje je morao djelovati u još težim uslovima nego 1991. i s dodatnim mjerama prikrivanja svojih pravih namjera pred međunarodnom zajednicom.[137]

Bosanskohercegovački referendum obavljen je 29. februara i 1. marta 1992. s pitanjem kojeg je Skupština SR Bosne i Hercegovine usvojila. Tri dana poslije Republička izborna komisija objavila je njegove rezultate. Na referendum je izašlo 64,31% stanovništva od kojih se 99,44% izjasnilo potvrdno, protiv je bilo 0,29%, a 0,25% listića je proglašeno nevažećim.[138] Prema popisu stanovništva iz 1991. u Bosni i Hercegovini živjelo je 43,46% bošnjačkog, 31,21% srpskog, 17,38%

---

[135] *…suverenih naroda hrvatskog, muslimanskog i srpskog…* **Up**: **ICTY**, HDZ, Središnji odbor, naš znak: 38/92, *Izvod iz zapisnika sa II. sjednice Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine održane 09. veljače 1992. godine u hotelu "Dinara" Livno*, 9. februar 1992.

[136] **O referendumu vidi**: **Begić**, *Bosna i Hercegovi*na..., 71-79.

[137] **Mesić tvrdi da je on uvjerio Tuđmana da Hrvati moraju izaći na referendum jer bi u protivnom on propao, a Bosna i Hercegovina ostala u Jugoslaviji. Up**: *Nije bilo odluke o etničkom čišćenju Muslimana, ali je ona provođena – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (8)*, Slobodna Dalmacija, Split 14. decembar 2000, 9.

[138] **Šehić**, *Laboratorija*..., 110.

hrvatskog stanovništva i 7,84%. *pripadnika drugih naroda*. S obzirom da je većina Srba bojkotirala referendum, a da je izlaznost bila 64,31%, može se zaključiti da su bosanskohercegovački Hrvati u potpunosti podržali referendum, bez obzira na konfuziju koju je po tom pitanju namjerno izazivala HZ HB do pred sam njegov početak. Ključnu ulogu u "prelamanju" HZ HB, odnosno Tuđmana, u vezi s hrvatskim izlaskom na referendum odigrao je dio užeg rukovodstva HDZ BiH, predvođen Ivanom Markešićem, Katolička crkva i neki od bližih Tuđmanovih saradnika u čemu se posebno isticao Stjepan Mesić. Postigli su to uz teške muke i tek nakon što je Tuđman shvatio da će za bosanskohercegovačke Hrvate, odnosno njegove planove s njima, nastati teže i nepopravljive štete ako ne podrže referendum. Nevoljko je pristao, jer je morao mijenjati strategiju djelovanja, ali je priznao bosanskohercegovačku nezavisnost nakon što je to učinila i EZ 6. aprila. Tu činjenicu je kasnije hrvatska propaganda iskorištavala za dokazivanje da je navodno bezrezervno podržavao nezavisnost Bosne i Hercegovine, a zanemarajući sve ostale aktivnosti koje je provodio da to spriječi.

Put Bosne i Hercegovine u državnu nezavisnost u potpunosti je legalan i proveden po svim važećim međunarodnim propisima koje je nametala međunarodna zajednica. Nakon što je 1943. obnovila svoju državnost poslije 480 godina različitih tuđih vlasti, Bosna i Hercegovina je u proljeće 1992. obnovila i svoju državnu nezavisnost, koju je izgubila 529 godine ranije pod imenom Kraljevine Bosne.

Želeći vratiti točak historije unatrag kako bi Republici Bosni i Hercegovini uskratila pravo na državnost i potom na državnu nezavisnost, takozvana Narodna skupština Republike Srpske organizirala je u ljeto 1993. zasjedanje u objektu Muzeja Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu. Jednoglasno je poništila sve odluke Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a od 25. novembra 1943. i pokrenula inicijativu za poništenje odluka Prvog i Drugog zasjedanja AVNOJ-a. Učesnici te Skupštine, pored ostalog, konstatirali su kako su većina delegata na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a bili srpske nacionalnosti.[139] Iz toga bi se mogao izvući zaključak da je Rezolucija Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a

[139] **ICTY**, RS, Narodna skupština, *Stenogram sa 33. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske održane u Mrkonjić Gradu 20.21.07.1993. godine*.

najveći srpski politički promašaj, jer je – nepunih pola stoljeća kasnije – upravo ona ponajviše doprinijela da Bosna i Hercegovina postane nezavisna država putem referenduma većine njenih građana.

Početak agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu

Do kraja 1991. godine JNA je ostvarila većinu svojih ratnih ciljeva u Hrvatskoj s kojom je potpisala primirje 3. januara 1992. u Sarajevu.[140] U Hrvatskoj je svojim kadrovskim i materijalnim resursima formirala vojsku pobunjenih Srba čiji je zadatak bio očuvanje teritorije koju je – zajedno s naoružanjem i opremom – naslijedila od JNA.[141] Ta vojska hrvatskih Srba blokirala je i Bosansku krajinu na granici prema Hrvatskoj, čime je uzela direktno učešće u velikosrpskoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu. Na okupiranoj hrvatskoj teritoriji Srbi su proglasili svoju paradržavu. Za vrijeme vođenja osvajačkog rata u Hrvatskoj, JNA je izvršila „tihu okupaciju" većine teritorije Bosne i Hercegovine za još jednu srpsku paradržavu. Istovremeno je tu teritoriju koristila za izvođenje svoje agresije na Hrvatsku, a bosanskohercegovački republički organi nisu mogli učiniti ništa da je u tome spriječe. Primirje s Hrvatskom jugoslavenska savezna vojska iskoristila je da znatne količine naoružanja i opreme prebaci u Bosnu i Hercegovinu, a za potrebe stvaranja paradržave bosanskohercegovačkih Srba.[142] General Veljko Kadijević, tadašnji sekretar za narodnu odbranu SFRJ, u svom kasnijem memoarskom djelu zapisao je da *dislokacijom svojih snaga povučenim iz Slovenije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu, JNA je obezbedila brzo formiranje vojske Republike Srpske*.[143]

---

[140] **Kliko**, *17. Viteška..., 6.*

[141] **Kadijević**, *Protiv udar...*, 132-134.

[142] *...JNA je povukla sve svoje borbene efektive iz Hrvatske i tako ih dislocirala da odgovaraju budućim zadacima...vojno rukovodstvo JNA obezbedilo je oko 90% borbenih efektiva JNA iz kojih su potom formirane tri vojske – vojska SRJ, vojska republike srpske i vojska republike Srpske Krajine...* **Up**: **Kadijević**, *Protiv udar...*, 132.

[143] **Kadijević**, *Protiv udar...*, 133.

Od jeseni 1991. do početka velikosrpske oružane agresije u aprilu 1992. na međunarodno priznatu državu, Republiku Bosnu i Hercegovinu, JNA je bez borbe zaposjela većinu teritorije koja je – u srpskim intelektualnim, političkim, vojnim i crkvenim krugovima – zamišljena za buduću srpsku državu na bosanskohercegovačkom državnom prostoru. Za tu srpsku državu planirano je da u njoj srpsko stanovništvo ima apsolutnu većinu u odnosu na druge narode. S obzirom da su na toj teritoriji, koju je ona trebala zahvatiti, u velikom broju, osim Srba, živjeli Bošnjaci i Hrvati – a u mnogim gradovima su bili i većinsko stanovništvo – srpska većina morala se uspostaviti nasilnim putem. Stvaranje i održavanje takve srpske države na tlu Bosne i Hercegovine, prozvane Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, odnosno Republika Srpska, nije se moglo postići bez genocida i drugih oblika ratnih zločina nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Jugoslavenska narodna armija zaposjela je od oktobra 1991. do aprila 1992. većinu željene teritorije, a srpskim separatističkim vlastima na toj teritoriji ostala je obaveza da je vojnički odbrane i „etničke očiste“ od Bošnjaka i Hrvata, što su i učinile u periodu agresije 1992-1995. godine. Osim što je zaposjela veći dio Bosne i Hercegovine za buduću srpsku državu, JNA joj je ostavila i naoružanje potrebno da formira vlastitu vojsku, odbrani već zaposjednutu teritoriju i zauzme onu koju savezna vojska radi političkih razloga nije uspjela. Srpsku nacionalističku i naspram države Bosne i Hercegovine separatističku politiku predvodio je SDS koji je izravno podržavan od strane Srbije, Crne Gore, JNA, Srpske pravoslavne crkve (SPC) i Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). Nakon što je cijelu 1991. uspješno urušavao upravnu strukturu i državne institucije Bosne i Hercegovine, SDS je 9. januara 1992. proglasio paradržavnu zajednicu pod nazivom Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini i njeno otcjepljenje od Bosne i Hercegovine.

Takozvana Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini 12. maja 1992. donijela je odluku o formiranju takozvane Vojske Srpske republike BiH (VSrBiH). Komanda 2. Vojne oblasti (VO) JNA, sa sjedištem u Sarajevu, 14. maja 1992. donijela je naredbu o preimenovanju jedinica JNA na području Bosne i Hercegovine u jedinice VSrBiH, čime je JNA i

zvanično prerasla u srpsku okupatorsku vojsku u Bosni i Hercegovini.[144] Krajem ljeta 1992. preimenovana je u takozvanu Vojsku Republike Srpske (VRS).[145] Ona je naslijedila naoružanje i tehniku JNA koje se zateklo u njoj, ali i naoružanje i opremu koju je ona 1990. oduzela od bosanskohercegovačke TO.[146]

Na spomenutoj sjednici Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Radovan Karadžić obznanio je šest strateških ciljeva srpskog naroda:

- *državno razgraničenje od druge dve nacionalne zajednice,*
- *koridor između Semberije i Krajine,*
- *uspostavljanje koridora u dolini reke Drine, odnosno eliminisanje Drine kao granice između srpskih država,*
- *uspostavljanje granica na rekama Uni i Neretvi,*
- *podela grada Sarajeva na srpski i muslimanski deo i u svakom od delova uspostavljanje efektivne državne vlasti i*
- *izlaz Republike Srpske na more.*[147]

Ratko Mladić, koji je na istoj sjednici imenovan za komandanta Glavnog štaba (GŠ) VRS, upozorio je prisutne poslanike da je provedba tih strateških ciljeva srpskog naroda genocid nad druga dva bosanskogercegovačka naroda:

---

[144] **Kliko**, *17. Viteška*..., 6.

[145] **Zbog lakšeg razumijevanja teksta, u ostatku knjige koristi se taj naziv (Vojska Republike Srpske ili skraćenica VRS), osim u signaturama korištenih dokumenata radi očuvanja njihove izvornosti.**

[146] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 414-2, 7. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 417-2, *Regulisanje statusa AVL i GL*, 7. maj 1992; **ICTY**, SrRBiH, Opština Prijedor, broj: 02-023-12/92, *Zaključak*, 7. maj 1992; **ICTY**, JNA, 820. NC, pov.broj: 1-96, *Raspolaganje i rukovanje MTS 820. NC*, 18. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 461-3, *Zahtev za privremeno pretpočinjavanje 389. rabr*, 25. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 461-1, *Pretpočinjavanje 820. NC 5. K*, 20. maj 1992; **ICTY**, VSrBiH, 1. Krajiški korpus (KK), op. pov. broj: 518-2, *Naređenje za preformiranje ŠC OMJ*, 16. maj 1992.

[147] **AIIZ**, RS, *Službeni glasnik Republike Srpske*, broj 22, 26. novembar 1993, 866.

...Prema tome, mi ne možemo očistiti, niti možemo imati rešeto da prosijemo da ostanu Srbi ili propadnu Srbi, a ostali da odu. Pa to je… to neće…ja ne znam kako će gospodin Krajišnik i gospodin Karadžić objasniti svijetu. To je, ljudi, genocid.

Prije transformacije u VRS, jugoslavenska savezna vojska – u saradnji s paravojnim formacijama SDS-a i drugih srpskih nacionalističkih stranaka iz Bosne i Hercegovine i Srbije, „srpskom" teritorijalnom odbranom i „srpskom" milicijom – blokirala je glavni grad Bosne i Hercegovine s ciljem paralize države.[148] Vojna opsada Sarajeva vrlo negativno se odrazila na mogućnosti odbrane i funkcioniranje države, ali ne i potpuno pogubno. Odbrana se, ipak, organizirala na nekom dijelu bosanskohercegovačke teritorije – uključujući i glavni grad – a država je uspješno nastavila funkcionirati u najtežim ratnim uslovima. Osim opsade glavnog grada, JNA je blokirala cijelu teritoriju Bosne i Hercegovine. Od prvih dana aprila 1992. počela je i s borbenim djelovanjima jačeg intenziteta, koja se mogu smatrati počecima velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Prva na udaru bila je istočna i sjeveroistočna Bosna, potom Bosanska Posavina, a onda i Bosanska krajina.[149] Uporedo s tim, branioci Sarajeva vodili su grčevite borbe da odbrane glavni grad države.

Formiranje Armije Republike Bosne i Hercegovine

Najvažnije prijeratne srpske vojne pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu bile su niz reformi oružanih snaga, naređenih i sprovedenih od strane SSNO, kojima su smanjeni ukupni efektivi republičke Teritorijalne odbrane. Istim reformama komanda Republičkog štaba TOSRBiH izuzeta je ispod komande republičke vlasti i pretpočinjena

[148] **Mastalić-Košuta Zilha – Alađuz Vahid – Mulagić Elvedin**, *Hadžići tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995.*, Općina Hadžići – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Hadžići – Sarajevo 2022, 25-27.

[149] **Kliko**, *17. Viteška*..., 13.

SSNO-u, odnosno JNA. U maju 1990. godine JNA je počela izuzimati naoružanje i opremu TOSRBiH. Sve je to urađeno planski u svrhu olakšanja buduće agresije i stvaranja etnički homogene srpske države na teritoriji multietničke Bosne i Hercegovine.[150] O tome je u svom djelu svjedočio i Kadijević tvrdnjom da je JNA maksimalno paralizirala Teritorijalnu odbranu *u svim onim delovima zemlje gde bi ona mogla poslužiti kao baza za stvaranje vojske secesionističkih republika*. On dalje kaže: *U tom cilju je sva teritorijalna odbrana razoružana pre nego su počeli oružani sukobi u Jugoslaviji. Pored toga, preko dela starešina u Teritorijalnoj odbrani, nastojali smo je maksimalno držati van kontrole secesionističkih republičkih rukovodstava*.[151]

Kadijević je rekao istinu. Teritorijalna odbrana SR Bosne i Hercegovine bila je paralizirana i razoružana. Republičko rukovodstvo bilo je nemoćno da je stavi u službu pripreme odbrane, a zahtjevi koje je upućivalo prema JNA da vrati njeno oduzeto naoružanje i opremu bili su beskorisni. Situacija s komandom nad Teritorijalnom odbranom promijenila se tek s proglašenjem državne nezavisnosti od Jugoslavije. S tim činom stekli su se uslovi da država Bosna i Hercegovina preuzme Teritorijalnu odbranu pod svoju komandu.

Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine na sjednici 4. aprila 1992. odlučilo je da se, u skladu s njegovom odlukom donesenom dan ranije, izvrši mobilizacija jedinica Teritorijalne odbrane svih opština i grada Sarajeva i zahtijeva od JNA da vrati naoružanje, vojnu opremu i ostala materijalno-tehnička sredstva (MTS) koje je oduzela od TO. Naredilo je i mobilizaciju cjelokupnog rezervnog sastava milicije, u skladu s ranijim odlukama Predsjedništva i Vlade SR Bosne i Hercegovine, ali i Civilne zaštite (CZ), u skladu s vlastitim procjenama.[152] U svim institucijama,

---

[150] **Efendić Hasan**, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla, Sarajevo 1998, 90-108; **Kliko Amir**, *Najblistavija pobjeda ARBiH*, Oslobođenje, godina LXXIX, broj 26 968, Sarajevo 16-17. april 2022, 30-31.

[151] **Kadijević**, *Protiv udar...*, 87.

[152] **Civilna zaštita je, prema zakonskim propisima i vlastitim planovima, imala zadaću obezbijediti stanovništvo i njegovu imovinu, kao i imovinu državnih institucija, preduzeća i svih ostalih objekata od društvenog značaja. Up**: **ICTY**, SRBiH, Predsjedništvo, D. T. 01-1/91, 4. april 1992.

preduzećima i drugim organizacijama i zajednicama trebalo se odmah organizirati stalno dežurstvo u skladu s procjenom stanja na određenom prostoru. Za izvršenje naređenja zadužena je Vlada i njena nadležna ministarstva, Republički štab TO, nadležni organi grada Sarajeva i svih opština u republici.[153]

Predsjednik takozvanog Savjeta za nacionalnu bezbjednost pri takozvanoj Skupštini srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Radovan Karadžić, izdao je javno saopćenje u kojem je osudio Odluku Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine kao krajnje neodgovornu i nezakonitu. Pozvao je narod da je zanemari i zaprijetio da će, gdje se bude provodila, mobilizirati jedinice srpske teritorijalne odbrane i rezervne milicije da to spriječe.[154] Srpska teritorijalna odbrana i rezervna milicija već su bile mobilizirane i naoružane od strane JNA.

Na sjednici 9. aprila Predsjedništvo je donijelo odluku o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike koje su djelovale pod raznim oznakama i simbolima, osim snaga JNA i MUP-a. Svim oružanim sastavima naređeno je da se prijave opštinskim, okružnim i Gradskom štabu TO Sarajevo radi stavljanja pod jedinstvenu komandu

---

[153] **ICTY**, SRBiH, Predsjedništvo, D. T. 01-1/91, 4. april 1992.

[154] *…Krnje Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, radeći bez predstavnika srpskog naroda, uputilo je krajnje neodgovorne i nezakonite upute na podizanje teritorijalne odbrane i samoorganizovanje naroda, te podizanje civilne zaštite i rezervne milicije. Krnje Predsjedništvo je pokazalo selektivnu zabrinutost samo za zbivanja u Bijeljini, koja jesu za* žaljenje*, ali nisu jedina, i po obimu nisu uporediva sa zbivanjima u dolini Neretve, Bosanskom Brodu i Kupresu, gdje je srpski narod ugrožen do istrebljenja. Ovim postupkom krnje Predsjedništvo se diskvalifikovalo kao državni organ i predstavilo kao jednostranačka ekspozitura u vrhu Republike. Pozivanjem naroda na samoorganizovanje krnje Predsjedništvo je priznalo kolaps ustavno-pravnog poretka i legalnih vlasti i izvršilo podstrekivanje na haos, nasilje i građanski rat. Srpski Savjet za nacionalnu bezbjednost poziva narod da zanemari ovaj nepromišljeni poziv krnjeg Predsjedništva BiH, i sve učini kako bi se izjegao građanski rat i stradanje naroda. Ukoliko bi se, pak, ovom pozivu Predsjedništva bilo gdje odazvala teritorijalna odbrana, civilna zaštita i rezervna milicija, Srpski Savjet za nacionalnu bezbjednost nalaže da se u tim sredinama aktiviraju krizni* štabovi *i podiže teritorijalna odbrana, civilna zaštita i rezervna milicija srpskog naroda, prvenstveno u cilju očuvanja reda, mira i sigurnosti građana svih nacionalnosti.* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6355, Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Savjet za nacionalnu bezbjednost, *Saopštenje za javnost*, 4. april 1992.

i dobijanja jedinstvenih obilježja. Štabovi su obavezani da izvrše njihov prihvat, evidentiraju ih i stave u funkciju odbrane. Oružanim sastavima, koji se do utvrđenog roka ne prijave, zaprijećeno je da će biti tretirani kao paravojne formacije, prema kojima će se preduzeti odgovarajuće zakonske sankcije. Rok za prijavu bio je 15. april.[155] Taj datum se uzima kao dan formiranja Armije Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH).

Štab TOSRBiH ukinut je 8. aprila, a istog dana je formiran Štab TORBiH.[156] Ministar za narodnu odbranu, Jerko Doko, i komandant Štaba TORBiH, Hasan Efendić, izdali su 10. aprila Privremeno uputstvo o organiziranju i upotrebi štabova TO. Prema uputstvu, Predsjedništvo, dok traje neposredna ratna opasnost, donosi odluke o upotrebi jedinica i štabova TO, a Ministarstvo za narodnu odbranu jedinstveno regulira pitanja narodne odbrane i preko Štaba TORBiH rukovodi i komanduje sastavima TO. Štab TORBiH bio je stručni i izvršni organ ministarstva, odgovoran za organiziranje, pripremu i planiranje borbenih dejstava (b/d) i rukovođenje oružanom borbom i komandovanjem snagama u uslovima neposredne ratne opasnosti i ratnog stanja. Formirani su i okružni štabovi (OkŠTO) kao vojno teritorijalni organ taktičko-operativnog nivoa. Bili su potčinjeni Štabu TORBiH. Opštinski štabovi (OpŠTO) bili su vojno teritorijalni organ taktičkog nivoa. Bili su potčinjeni okružnim štabovima. Štab TORBiH sarađivao je sa MUP-om RBiH, okružni štabovi sa centrima službi bezbjednosti (CSB), a opštinski štabovi sa stanicama javne bezbjednosti (SJB). Uz ove štabove djelovao je i Štab TO Sarajeva, kao vojno teritorijalni organ taktičko-operativnog nivoa, potčinjen Štabu TORBiH. Njemu su bili potčinjeni sarajevski opštinski štabovi TO, a sarađivao je sa CSB Sarajevo.[157]

Obilježje svih pripadnika TORBiH bio *je stari bosanski grb* š*titastog oblika, plave boje, presječen bijelom dijagonalom sa po tri zlatno-žuta*

[155] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo,broj: 01-011-306/92, *Odluka o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, 9. april 1992. godine.

[156] **ICTY**, RBiH, Štab TORBiH, str. pov. broj 02/17-1, *Privremeno uputstvo o organizovanju i upotrebi štabova Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine*, 10. april 1992.

[157] **Isto**.

ljiljana u svakom polju i sa natpisom TO BiH. Nosio se na čelu kape (*beretke, šešira i dr.*) i na lijevom rukavu *bluze, vjetrovke, sakoa i dr*. Uniforma TO bila je, pored maskirne, ratna uniforma M77, te *odjeća i obuća kojom raspolaže svaki pojedinac*.[158]

Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine dobila je od Predsjedništva zadatak da – u sadejstvu sa snagama MUP-a – odbrani suverenitet, nezavisnost i integritet republike i zaštiti njeno cjelokupno stanovništvo bez obzira na nacionalnost, a s ciljem da se što prije obezbijede uslovi za dalji zajednički život svih građana u jedinstvenoj Republici Bosni i Hercegovini.[159] Komandant Štaba TORBiH odlučio je 12. aprila mobilizirati sve jedinice i ubrzano nastaviti s formiranjem borbenih jedinica u svim opštinama. Naredio je da se odmah zauzmu skladišta naoružanja i MTS, blokiraju i zauzmu kasarne i zarobljavaju pripadnici JNA. Okružnim štabovima naredio je da formiraju jedinice sastavljene od dobrovoljaca i pripadnika Patriotske lige, TO i ostalih patriotskih snaga na teritoriji opštine, a pod zajedničkom komandom i oznakama koje je propisalo Predsjedništvo. Dao je upute o potenciranju značaja popune borbenih jedinica pripadnicima srpske i hrvatske nacionalnosti s ciljem povratka povjerenja i stvaranja uvjerenja da je zajednički život jedina mogućnost a ne podjela Bosne i Hercegovine.[160]

Glavni štab Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (GŠ OSRBiH) uputio je Predsjedništvu 11. juna 1992. prijedlog za proglašavanje ratnog stanja.[161] Tražio je da se mobiliziraju svi raspoloživi potencijali, materijalni i ljudski. U Glavnom štabu (GŠ) su smatrali da je proglašavanje ratnog stanja jedino rješenje kojim bi se cjelokupan potencijal zemlje stavio u funkciju njene odbrane.[162]

Na sjednici 23. juna Predsjedništvo je donijelo naredbu o promjeni naziva Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine u Armija

---

[158] **Isto**.

[159] **ICTY**, RBiH, Štab TORBiH, str. pov. broj 02/2-1, *Direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine*, 12. april 1992.

[160] **Isto**.

[161] **Pod Oružanim snagama u to vrijeme podrazumijevala se TORBiH i MUP RBiH.**

[162] **ICTY**, Ministarstvo za narodnu odbranu (RBiH, MNO, ARBiH, pov. br: 02/418-2, Sarajevo 11. juni 1992), *Prijedlog za uvodjenje ratnog stanja*, 11. juni 1992.

Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) i organiziranju Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine (OSRBiH). Štab TORBiH prešao je u GŠ OSRBiH.[163]

Tri dana kasnije, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine usvojilo je Platformu za djelovanje u ratnim uslovima. Ona je jasno definirala za kakvu će se Bosnu i Hercegovinu Predsjedništvo zalagati i ARBiH boriti:

> *...Bosna i Hercegovina je suverena i nezavisna država građana, konstitutivnih i ravnopravnih naroda, Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika ostalih naroda koji u njoj žive. Republika se konstituiše na principima parlamentarne građanske demokratije...Unutrašnje ustrojstvo BiH, kao multinacionalne i multireligiozne zajednice, zasniva se na regionalnoj i lokalnoj samoupravi, koja uvažava ekonomske, kulturne, istorijske i etničke kriterije. Lokalna i regionalna samouprava ne može biti u suprotnosti sa principima teritorijalnog integriteta i jedinstvenog funkcioniranja vlasti na cijeloj teritoriji... Tri konstitutivna naroda...u BiH imaju svoje nacionalne interese, ali i interese koji proističu iz tradicije viševjekovnog zajedničkog življenja. Politički i društveni život u BiH zasniva se na ravnopravnosti Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti u upravljanju državnim poslovima. Suverenitet države ostvaruje se na cijeloj teritoriji koju određuju jedinstvene granice priznate od međunarodne zajednice. Državna, zakonodavna i sudska vlast se ostvaruje na nivou Republike. Zakonodavno tijelo je Skupština BiH koja ima dva vijeća: Vijeće građana i Vijeće naroda. Vijeće naroda čine predstavnici tri konstitutivna naroda. Zastupljenost je paritetna, a odluke se donose konsenzusom...Predsjedništvo BiH ima paritetan sastav i također odlučuje konsenzusom. Osigurat će se da u Predsjedništvu budu predstavljeni građani koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda. Ustavom će se utvrditi koji republički organi i institucije se formiraju na principima paritetne*

[163] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, Pr. broj: 01-011, *Naredba*, 23. juni 1992; **ICTY**, RBiH, MNO, ARBiH, pov. broj: 02/1511-11, 25. juni 1992.

zastupljenosti...Princip konsenzusa ne može se koristiti za blokadu rada u Vijeću naroda i Predsjedništvu...BiH je po nacionalnom sastavu, geografskom položaju, istorijskim vezama, prirodnim potencijalima i strukturi privrede zainteresovana za povezivanje sa svim susjednim državama kao i drugim državama na bazi uzajmanog poštovanja i ravnopravnosti...ima poseban interes da postane ravnopravna članica Evropske zajednice. U uspostavljanju međudržavnih odnosa polazi se od interesa svih građana i konstitutivnih naroda...O karakteru međudržavnih odnosa odlučuje Skupština i građani...Dok traje rat Bosna i Hercegovina ne može ulaziti u međudržavne saveze koji mijenjaju njen ustavni karakter...Svaki rat se u istoriji završio mirom. Što prije mir zamijeni rat, manje će biti razaranja i ljudskih žrtava. Stoga je Predsjedništvo...za pregovore koji vode miru. Pregovori o miru mogući su uz poštivanje sljedećih principa: a) Prekid ratnih dejstava, b) Uspostavljanje političkog stanja prije početka agresije, c) Priznavanje legalne vlasti države BiH i njenih institucija na cijeloj teritoriji i d) Naknadu ratne štete i kažnjavanje krivaca za ratne zločine u saglasnosti sa međunarodnim propisima. U traganju za mirom BiH će tražiti i prihvatiti inicijativu i pomoć međunarodne zajednice i njenih institucija...neće prihvatiti pregovore koji za osnovu imaju stvaranje etnički čistih teritorija ili regionalnu podjelu na isključivo etničkoj osnovi...neće nikada prihvatiti bilo kakve teritorijalne i demografske promjene i prednosti izdejstvovane ratom i nasiljem. Pravo na život, mir i slobodu čini temelj ljudskih prava u civilizovanom svijetu. Otpor agresoru organizovaće se i voditi kao opštenarodna odbrambena borba svih građana i svih naroda...U zajedničkom višenacionalnom frontu učestvuju patriotske snage koje su za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, za zajednički život i nacionalnu ravnopravnost...Oružane snage će u svoje redove uključiti pripadnike svih naroda...Ova platforma je poziv svim građanima i narodima da se aktivno uključe u patriotski front borbe za suzbijanje agresije i uspostavljanje mira i slobode, reda i zakonitosti na cijeloj državnoj teritoriji...Pozivamo i sve one koji se nalaze na drugoj strani, a nisu ruke okaljali krvlju nevinih, da se priključe legalnim oružanim

snagama Bosne i Hercegovine u borbi za slobodu a protiv agresije. Predsjedništvo će donijeti zakon o amnestiji i spriječavati moguće pojave revanšizma.[164]

Glavni štab OSRBiH naredio je 17. jula 1992, a na osnovu Odluke o organizaciji oružanih snaga, formiranje u svim opštinama opštinskih štabova odbrane, odreda TO, protivdiverzantskih odreda i pozadinskih baza. Ukupan broj odreda pri jednom opštinskom štabu određivan je prema broju mobiliziranih vojnih obveznika (v/o). Predsjedništvo je odredilo da se u nekim opštinama formiraju i pješadijske brigade, ili pukovi, koje bi bile pod komandom opštinskih štabova. Ostali opštinski štabovi trebali su sami sagledati svoje mogućnosti formiranja pješadijskih brigada i Glavnom štabu dostaviti svoje prijedloge. Glavni štab je naredio i formiranje jedinica za specijalne namjene pri opštinskim štabovima, ali polazeći od potreba i mogućnosti. Ovom naredbom obuhvaćeno je i preformiranje dotadašnjih jedinica i preimenovanje štabova u skladu s novom organizacijom oružanih snaga. Pozadinsko obezbjeđenje trebalo se vršiti u cjelosti oslanjanjem na društveno-političku zajednicu i pretpostavljene štabove, izuzev za pješadijske brigade koje su svoje finansiranje trebale riješiti sa okružnim štabovima odbrane.[165] U popuni jedinica manevarske i prostorne strukture opštinski štabovi i sekretarijati odbrane primjenjivali su uglavnom teritorijalni princip što je za posljedicu imalo slabiji kvalitet popune, pa čak i nemogućnost popune s pojedinim kategorijama lica i VES-ova. Da bi se otklonile te slabosti, Štab vrhovne komande (ŠVK) je 21. septembra 1992. naredio da se popune svih ratnih jedinica manevarske i prostorne strukture vrše po eksteritorijalnom principu što nije bilo moguće izvesti u gradovima i mjestima koja su se nalazila u okruženju poput Jajca.[166]

---

[164] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, broj: 02-011-437/92, *Platforma za djelovanje Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima*, 30. juni 1992.

[165] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, broj 02-011-461/92, *Odluka o organizaciji oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, 4. juli 1992; **ICTY**, OSRBiH, GŠ, str. pov. broj 02/584-1, *Formiranje-preformiranje štabova i jedinica oružanih snaga R BiH*, 17. juli 1992; **ICTY**, OS RBiH, GŠ, broj: 02/585, *Odluka o formiranju jedinica Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, 17. juli 1992.

[166] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1010-117, *Naređenje*, 21. septembar 1992. godine.

Hrvatsko vijeće odbrane: Proglašenje Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine nelegalnom vojskom

Na temelju članka 7 odluke o uspostavi HZ HB od 18. novembra 1991. predsjedništvo HZ HB donijelo je 8. aprila 1992. odluku o formiranju Hrvatskog vijeća odbrane (HVO).[167] Kao obrazloženje navedena je srpska agresija na HZ HB, nezaštićenost hrvatskog naroda i svjesnost da je država navodno nemoćna jer je njen odbrambeni sistem u raspadu. Prema odluci, HVO se trebao brinuti o odbrani suvereniteta prostora HZ HB.[168] Inače, HZ HB nije mogla imati suverenitet, jer on pripada samo međunarodno priznatim državama.

Franjo Tuđman je 10. aprila imenovao Janka Bobetka za komandanta svih jedinica Hrvatske vojske (HV) na njenom Južnom vojištu, od Splita do Dubrovnika, podređujući mu sve komande iz tog sektora.[169] To vojište HV obuhvatalo je i znatan dio teritorije Republike Bosne i Hercegovine. Istog dana Mate Boban je izdao naredbu da je HVO jedina legalna vojska na području HZ HB i da ne priznaje TORBiH koju je proglasio nelegalnom:

> *...Bivša TO – kao servis srbo-četničke armade – za Hrvate u HZ HB ne postoji, i zato je Predsjedništvo Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, na svojem sastanku od 8. travnja 1992, donijelo ODLUKU da vrhovno tijelo hrvatske obrane u Herceg-Bosni nosi naziv HRVATSKO VIJEĆE OBRANE. Odluka Predsjedništva Bosne i Hercegovine o Teritorijalnoj obrani BiH također od 8. travnja 1992. godine u ovom trenutku je politički nepromišljena…Hrvatska zajednica Herceg-Bosna ne prihvaća iskompromitiranu TO kao svoju vojnu strukturu. HRVATSKO VIJEĆE OBRANE…je jedino legalno i ovaj termin je jedino službeni...Sve druge vojne formacije na području HZ Herceg-Bosna su ili nelegalne ili neprijateljske…*[170]

[167] **Zvaničan naziv je Hrvatsko vijeće obrane.**

[168] **ICTY**, HZ HB, Ured predsjednika, broj: 2/92, *Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane*, 8. april 1992.

[169] **ICTY**, RH, Predsjednik, broj: PA7-28/1-92, *Naredba*, 10. april 1992, (objavljeno u: **Bobetko Janko**, *Sve moje bitke*, Zagreb 1996, 202).

[170] **ICTY**, HZ HB, GS Herceg Bosne (HVO), broj: Z-01-11, *Zapovijed*, 10. april 1992. godine.

Zanimljivio je da je i Mate Boban, kao i Radovan Karadžić šest dana ranije, akte Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine u vezi s TO nazvao nepromišljenim.[171] Oba lidera dvije nelagalne paradržave, Karadžić i Boban, osudila su formiranje i mobilizaciju TO i iskoristila isti vokabular da okarakteriziraju aktivnosti legalne države u vezi s tim.

Boban nije proglasio HV nelegalnom niti je spominje, iako je bila prisutna na području takozvane HZ HB. Njegovu odluku da HVO preuzima vlast na dijelu teritorije Bosne i Hercegovine, prozvanom HZ HB, Mesić je smatrao državnim udarom kojim je protuzakonito uzurpirana vlast.[172]

Bobetko je 16. aprila formirao Istureno komandno mjesto (IKM) HV u Grudama (Bosna i Hercegovina). Postavio je Milivoja Petkovića za svog zamjenika koji je, u njegovom odsustvu, imao sve ovlasti komandovanja i koordiniranja b/d. Naredbu je napisao na papiru s memorandumom HZ HB i ovjerio je pečatom s natpisom *Glavni stožer Herceg Bosne 1*, iako

---

[171] **Boban**: *...Odluka Predsjedništva Bosne i Hercegovine o Teritorijalnoj obrani BiH također od 8. travnja 1992. godine u ovom trenutku je politički nepromišljena…* **Up**: **ICTY**, HZ HB, GS Herceg Bosne (HVO), broj: Z-01-11, *Zapovijed*, 10. april 1992. godine.

Karadžić: *...Srpski Savjet za nacionalnu bezbjednost poziva narod da zanemari ovaj nepromišljeni poziv krnjeg Predsjedništva BiH…***Up**: **AIIZ**, broj: 2-6355, Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, Savjet za nacionalnu bezbjednost, *Saopštenje za javnost*, 4. april 1992.

[172] **Pitao je Bobana o čemu se radi i upozorio ga na posljedice. Boban mu je objasnio da je ekipa pravnika iz Zagreba, uključujući profesora Smiljka Sokola i Vicu Vukojevića, uz Tuđmanovu saglasnost, osmislila način da HVO preko izabranih dužnosnika HDZ dođe na vlast. Mesić je i Tuđmanu rekao da je to državni udar s čime se on složio, ali mu je dva dana kasnije rekao da se ne miješa u politiku prema Bosni i Hercegovini i da je za to zadužen Vukojević.** **Up**: *Hrvatsko vijeće obrane izvršilo je državni udar! – Integralno svjedočenje Stjepana Mesića pred Haaškim sudom 19. travnja 1997. godine (3)*, Slobodna Dalmacija, Split 29. novembar 2000, 7. **Prema Mesiću, odluke o osnivanju i djelovanju HZ HB (novembar 1991-april 1992) izrečene su tako da naznače ukidanje zakonski izabranih vlasti na višestranačkim izborima 1990. godine.** **Up**: *Vukojević i Sokol pripremili su dokumente Herceg-Bosne – Tajno svjedočenje zaštićenog svjedoka Stjepana Mesića pred sudom u Haagu u ožujku 1998. godine (5)*, Slobodna Dalmacija, Split 10. decembar 2000, 4.

se potpisao kao komandant Južnog vojišta HV.[173] Iz ovog IKM-a Južnog vojišta HV u Grudama razvio se Glavni stožer Herceg Bosne, odnosno Glavni stožer HVO. Njegovo formiranje počelo je sa ovom Bobetkovom naredbom. Do oslobađanja Mostara, Glavni stožer Herceg Bosne bio je u Grudama, odnosno na IKM Južnog vojišta HV. U Grudama je Bobetko bio nezvanični načelnik Glavnog stožera Herceg Bosne, a u Pločama (Hrvatska) komandant Južnog vojišta HV.

Ante Roso, kojega je Bobetko u međuvremenu postavio na dužnost u Glavni stožer Herceg Bosne, izdao je 8. maja 1992. naredbu da su na prostoru HZ HB jedine legalne snage jedinice HVO. Sve ostale formacije bile su obavezne da pristupe u jedinstven sistem odbrane i priznaju komandu HVO. Ovom naredbom stavljene su van snage sve naredbe komandi TORBiH koja se na prostoru HZ HB smatrala nelegalnom:

> *...Na prostoru HZ HB jedine legalne vojne postrojbe su postrojbe HVO…Sve druge vojne postrojbe su obavezne da na navedenom teritoriju pristupe u jedinstveni sistem obrane i priznaju Stožer HVO kao glavno zapovjedništvo…Ovom zapovjedi se stavljaju van snage sve zapovjedi zapovjedništva TO i ista se na ovim prostorima smatra nelagalnom.*[174]

S obzirom da je Roso bio vojnik HV, ova naredba može se smatrati njenom naredbom. Ovjerena je istim pečatom koji je Bobetko koristio na IKM Južnog vojišta u Grudama (Glavni stožer Herceg Bosne 1). Vojnik HV izdao je naredbu da je TORBiH nelegalna na teritoriji vlastite države. Ni on, kao što nije ni Boban, ne spominje prisustvo HV. Nije stavio van snage njene naredbe, a ni proglasio je nelegalnom, kao što je to učinio sa TORBiH. Svakako da to nije mogao ni učiniti, jer bi tako stavio van snage naredbe o svojim postavljenima na dužnost u HVO.

---

[173] **ICTY**, Glavni stožer HZ HB, Južno vojište, IZM Grude, *Formiranje IZM Južnog vojišta*, 16. april 1992.

[174] **ICTY**, HZ HB, GS Herceg Bosne (HVO), pov. broj: 01-331/92, *Zapovijed*, 8. maj 1992.

Hrvatska vojska je uspostavila potpunu vojnu kontrolu u zapadnoj Hercegovini i zapadnoj Bosni (Livno i Tomislavgrad), ali i nad hrvatskim paravojnim oružanim sastavima u srednjoj Bosni.

Nakon što je preko IKM Južnog vojišta HV u Grudama formirao Glavni stožer Herceg Bosne, odnosno Glavni stožer HVO, Bobetko je formirao i komande budućih operativnih zona (OZ) HVO u zapadnoj Hercegovini, te zapadnoj i srednjoj Bosni. Komanda OZ Sjeverozapadna Hercegovina (OZ SZH) bila je u Tomislavgradu. Prvi njen komandant bio je Ante Roso. Nakon njegove prekomande u Glavni stožer Herceg Bosne, Bobetko je na dužnost komandanta OZ SZH imenovao Željka Šiljega. Naredio je 19. maja formiranje IKM Srednja Bosna u Gornjem Vakufu. Za komandanta je imenovao Žarka Toleta.[175] Dok je djelovao Toletov IKM Srednja Bosna, Dario Kordić se oglašavao kao komandant Regionalnog stožera Srednja Bosna sa IKM u Busovači.[176] Kada je Tole zarobljen od strane VRS, Kordić se nakratko prebacio u Gornji Vakuf.[177] Tokom ljeta Regionalni stožer Srednja Bosna iz Gornjeg Vakufa prebacio je u Travnik, a najčešće je djelovao sa IKM u Vitezu. Iz ovog Regionalnog stožera Srednja Bosna do jeseni 1992. razvila se komanda OZ Srednja Bosna (OZ SB).

Bobetko je 14. juna sa IKM Grude naredio izdavanje iskaznica svim pripadnicima HVO, ponovo ovjeravajući naredbu pečatom Glavnog stožera Herceg Bosna i pišući je na papiru sa memorandumom HZ HB što znači da je još uvijek direktno komandovao HVO-om.[178] Poslije oslobađanja Mostara naredio je premještanje komande OZ Jugoistočna Hercegovina (OZ JIH) – koju je, također, on formirao – iz Međugorja u Mostar.[179]

---

[175] **ICTY**, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/91, ur. broj: 6030-02/92-1, *Formiranje IZM „Srednja Bosna“, zapovijed*, 19. maj 1992.

[176] **ICTY**, HVO, RS SB, broj: 01-65/92, *Narudžba*, 26. maj 1992; **ICTY**, HVO, RS SB, broj: 01-66/92, *Narudžba*, 26. maj 1992; **ICTY**, HVO, RS SB, broj: 01-70/92, *Narudžba*, 27. maj 1992; **ICTY**, HVO, RS SB, broj: 01-124/92, *Narudžba*, 11. juni 1992.

[177] **ICTY**, HVO, RS SB, str. pov. broj: 94/92, *Zapovijed*, 4. juli 1992.

[178] **ICTY**, HZ HB, Južno vojište, IZM Grude, *Izdavanje vojnih iskaznica pripadnicima postrojbi HVO, zapovijed*, 14. juni 1992.

[179] **ICTY**, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/150, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed*, 18. juni 1992.

Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske slalo je oficire HV, potrebne za ustroj i vođenje HV, na Južno vojište. Dalje ih je komandant Južnog vojišta, Janko Bobetko, svojim naredbama raspoređivao po štabovima i jedinicama HVO.[180]

Hrvatska vojska je iz svojih jedinica prebacivala u HVO i materijalno-tehnička sredstva (MTS), naoružanje, vozila, oklopna sredstva i artiljeriju, te je obučavala pripadnike HVO specifičnim rodovima.[181]

Ministarstvo finansija Republike Hrvatske doniralo je sredstva na račune u inostranstvu opštinskim odborima HDZ BiH za kupovinu naoružanja i opreme za svoja područja.[182] Ministarstvo odbrane Republike Hrvatske je obezbjeđivalo i pogonsko gorivo za HVO.[183]

---

[180] **ICTY**, RH, MO, klasa: pov. 8/92-01/17, ur. broj: 5120-13-92-78, *Zapovijed*, 5. juni 1992; **ICTY**, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-213/92, *Zapovjedništvu 145. brigade*, 24. juli 1992; **ICTY**, HVO, GS, broj: 01-473/93, *Suglasnost*, 16. mart 1993; **ICTY**, HVO, Brigada Ante Starčević, broj: 1-5/1-576/93, 16. maj 1993. godine.

[181] **ICTY**, RH, Ministarstvo trgovine, Direkcija za republičke robne rezerve, klasa: 01-sl, *Promemoria sa sastanka održanog s predstavnicima općina Zapadne Hercegovine dne 08.04.1992. god*, 9. april 1992; **ICTY**, RH, HV, GS, klasa: 813-01/92-01/02, ur. broj: 5120-04/1-92-4, 28. april 1992; **ICTY**, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/64, ur. broj: 6030-01/92-1, *Zapovijed*, 4. maj 1992; **ICTY**, RH, HV, Južno vojište, IZM Ploče, klasa: 8/92-01/139, ur. broj: 1080-01-01-92-1, *Zapovijed aktivnu obranu*, 14. juni 1992; **Praljak**, RH, HV, 160. brigada, ur. broj: 3070-01-92-5T, /92-01/252, klasa: 8/92-01/1, *Zapovjed*, 16. juli 1992; **ICTY**, HVO, GS, broj: 02-2/1-01-1790/93, *Zamolbe za dodjelu naoružanja i streljiva*, 9. august 1992; **ICTY**, RH, HV, Vojna pošta 1114 Split, *Potvrda*, 11. septembar 1992; **ICTY**, HVO, GS, broj: 06-2162/92, *Zamolba za dodjelu naoružanja i streljiva*, 18. septembar 1992; **ICTY**, HVO, GS, broj: 06-2163/92, *Zamolba za dodjelu oklopnih vozila*, 18. septembar 1992; **ICTY**, RH, MO, ur. broj: 512-07-06/92-01/262, klasa: 003-05/92-01/262, *Nalog*, 28. novembar 1992.

[182] **ICTY**, HDZ BiH, Općinski odbor Bugojno, *Odobrenje*, 3. mart 1992.

[183] **ICTY**, RH, MO, *Popuna vozila HVO pogonskim gorivom*, 23. novembar 1992; **ICTY**, HZ HB, Odjel obrane, broj: 02-711-1078/93, 27. juni 1993; **ICTY**, RH, MO, Tehničko-prometna uprava, *Izdavanje goriva vozilima HVO*, 7. juli 1993; **ICTY**, RH, MO, Tehničko-prometna uprava, *Izdavanje goriva za HVO*, 8. mart 1994. godine.

JAJCE OD VIŠESTRANAČKIH IZBORA DO VELIKOSRPSKE AGRESIJE

Višestranački izbori 1990. godine

Opština Jajce nalazi se u centralnom i brdovitom dijelu Bosne i Hercegovine. U gradu je raskrsnica značajnih bosanskohercegovačkih puteva, koji vode od Sarajeva prema Bihaću i Banja Luci, odnosno prema sjeveru i sjeverozapadu zemlje. Šipovo, Mrkonjić Grad, Skender Vakuf, Travnik i Donji Vakuf su susjedne opštine. Do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu bošnjačko stanovništvo bilo je većinsko u Donjem Vakufu, a u Travniku su Bošnjaci i Hrvati imali većinu stanovništva. U ostalim susjednim opštinama većinsko stanovništvo bilo je srpsko. Grad je u svijetu prepoznatljiv po svojim prirodnim ljepotama i kulturno-historijskim spomenicima iz različitih perioda bosanskohercegovačke prošlosti. U centru gradu nalazi se vodopad Plive, koji je i njeno ušće u Vrbas. Nadmorska visina grada je 379 metara. Do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu površina opštine iznosila je 398 km^2.[184] Jajačko područje poznato je i po prirodnim bogatstvima.

Za vrijeme austro-ugarske uprave Jajce je postalo važan bosanskohercegovački industrijski centar. Krajem marta 1899. pokrenuta je, u to vrijeme po proizvodnji najveća, hidroelektrana u srednjoj i južnoj Evropi. Za potrebe brže i bolje eksploatacije prirodnih bogatstava, Austro-Ugarska je gradila i puteve, koji su odgovarali tadašnjim potrebama. Drumski put Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf pušten je u promet 1894, a već naredne godine i željeznička pruga Jajce – Lašva. Uz modernizaciju saobraćaja i industrijalizaciju grada mijenjala se i demografska slika područja. Doseljavali su se Austrijanci, Česi, Mađari, Slovaci, Poljaci, Židovi i drugi koji su došli kao industrijski radnici, inžinjeri ili činovnici.[185]

Nakon Drugog svjetskog rata Jajce je doživjelo privredni i kulturni procvat. Postojeća preduzeća su modernizirana i proširena novim djelatnostima, a otvoreni su i novi industrijski pogoni. „Elektrobosna“

[184] **Dejtonskim mirovnim sporazumom iz 1995. određeno je da mjesna zajednica Jezero pripadne Republici Srpskoj, a opštini Jajce bošnjačko selo Vlasinje, koje je do agresije bilo u opštini Mrkonjić Grad.**

[185] **Eminefendić Hazim**, *Jajce 1878-1941*, Skupština opštine Jajce, Jajce 1989, 23-40.

je izrasla u jednu od najznačajnijih bosanskohercegovačkih, ali i jugoslavenskih tvornica. Iako je bila jedan od najvećih zagađivača životne sredine u Jugoslaviji, desetljećima je hiljadama jajačkih porodica omogućavala egzistenciju, ali i obezbjeđivala kvalitetan razvoj grada i opštine. Rudnici boksita, Tvornica aluminijskih odlivaka, Tvornica procesne opreme „Energoinvest“, Drvno-industrijsko preduzeće „Šedinac“, Autotransportno preduzeće „Vrbas“, “Neox”, “Eling”, “Pelva” i Građevinsko preduzeće „Pliva“ su još neki od važnijih jajačkih privrednih subjekata, koji su omogućavali upošljavanje većeg broja radnika i brz razvoj grada i opštine. Na Vrbasu su izgrađene dvije hidroelektrane, „Jajce I“ i „Jajce II“, koje su imale veliki udio u proizvodnji električne energije u elektroenergetskom sistemu Jugoslavije. Do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu Jajce je bilo važan bosanskohercegovački industrijski grad.

U Jajcu su se, tokom socijalističkog perioda, održavale brojne kulturne i sportske manifestacije regionalnog, državnog, evropskog i svjetskog nivoa. Evropska prvenstva u stonom tenisu, svjetsko prvenstvo u šahu, pozorišne igre pozorišnih društava Jugoslavije, evropska i svjetska takmičenja u kajaku, i brojna druga takmičenja sportova na vodi. Zbog raznovrsnih prirodnih ljepota i brojnih očuvanih kulturno-historijskih artefakta prošlosti, u turizmu Bosne i Hercegovine Jajce je zauzimalo vrlo značajno mjesto.[186]

Grad je uživao “povlašteni” status u socijalističkoj Jugoslaviji, jer je u njemu održano političko zasjedanje antifašista na kojem je donesena odluka o izgradnji nove države, a to je svakako utjecalo i na razvitak grada posebno u infrastrukturnom, obrazovnom, kulturnom i turističkom smislu.

Značajnije promjene nacionalne i vjerske strukture stanovništva u modernoj historiji Jajca počele su austro-ugarskom okupacijom Bosne i Hercegovine. Uz doseljavanje katolika, protestanata i Židova iz raznih dijelova Austro-Ugarske, odvijao se i proces iseljavanja muslimanskog stanovništva prema Turskoj. Nakon Drugog svjetskog rata u gradu se

[186] **Keljalić Sedin**, *Jajce*, Se & Di förlag, Hallsberg (Švedska) 1998, 43-46, 95.

naselio veći broj Srba, uglavnom sa šipovačke i mrkonjićke opštine, što je utjecalo na promjenu demografske strukture stanovništa na jajačkoj opštini, a posebno u gradskim mjesnim zajednicama.

Prema popisu stanovništva iz 1991. na području opštine živjelo je 45007 stanovnika od čega 38,6% Bošnjaka, 35,1% Hrvata, 19,2% Srba, 5,5% Jugoslavena i 1,5% Ostalih.[187] U gradskim mjesnim zajednicama živjelo je 5277 Bošnjaka, 3797 Srba, 2217 Jugoslavena, 1899 Hrvata i 389 Ostalih. Ukupno u gradu, prema tom popisu, živjelo je 13 579 stanovnika.[188]

Poslije osnivanja na republičkom nivou 1990, ubrzo su se počele organizirati istoimene političke stranke i na svim opštinskim razinama, pa tako i u Jajcu. Najznačajnije formirane stranke u Jajcu prije izbora su: SDA, HDZ BiH, Savez komunista Bosne i Hercegovine – Socijalistička demokratska partija (SKBiH-SDP), Jedinstvena socijalistička partija Jugoslavije (JSPJ), Savez reformskih snaga (SRS) i Demokratski socijalistički savez (DSS).

Za razliku od Bošnjaka i Hrvata, Srbi u Jajcu prije višestranačkih izbora nisu formirali ni jednu stranku koja svojim nazivom upućuje da se radi o srpskoj političkoj partiji. Zbog manjeg učešća u ukupnom broju stanovništva, vjerovatno su njihovi politički predvodnici shvatili da broj srpskih glasača nije dovoljan da na izborima ostvare značajnije rezultate. Pokušali su pridobiti glasačku podršku od dijela drugih naroda formiranjem stranke – koja se u svom nazivu poziva na socijalizam i jedinstvo u jugoslavenstvu – procjenjujući da to može imati solidnu podršku kod Bošnjaka, Hrvata i građana drugačijih nacionalnih pripadnosti, posebno onih koji su se nazivali i osjećali Jugoslavenima. Srbi su osnovali političku stranku pod nazivom Jedinstvena socijalistička partija Jugoslavije (JSPJ). Nacionalne stranke Bošnjaka i Hrvata, ali i stranke proistekle iz ranijeg Saveza komunista SR Bosne i Hercegovine,

[187] *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima* (priredili **Gelo Jakov**, **Grizelj Marinko** i **Akrap Anđelko)**, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb 1995, 18.

[188] **Hadžibegović Ilijas**, *Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991.godine*, Prilozi, broj 30, Institut za historiju, Sarajevo 2001, 79-82.

upozoravale su glasače na manipulacije rukovodstva JSPJ, što je negativno utjecalo na glasače bošnjačke i hrvatske nacionalnosti naspram JSPJ. Predsjednik stranke bio je Ratko Elez, hirurg rodom iz Kalinovika, koji je u Jajcu od ranije bio poznat po svojim nacionalističkim istupima i stavovima. Potpredsjednica stranke bila je njegova supruga, direktorica jajačkog Doma zdravlja, sa istom nacionalističkom reputacijom. Sigurno je i to značajno odvratilo Bošnjake i Hrvate od JSPJ, koja je ostvarila slab izborni rezultat. Ipak, on je bio približno sukladan procentu Srba na jajačkoj opštini. Srpska demokratska stranka formirana je nakon izbora, te nije mogla sudjelovati u organima lokalne jajačke uprave. Većina iz rukovodstva i članova JSPJ prebacila se nakon izbora u SDS, što potvrđuje raniju pretpostavku kako je ta "jugoslavenska i socijalistička" stranka bila pokušaj prevare dijela glasača bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, ali i onih koji su na popisu stanovništva naredne godine evidentirani kao Jugoslaveni i "Ostali." Predsjednik SDS-a bio je Dragan Miličić, kasniji predsjednik "srpske opštine Jajce." Prelaskom dijela rukovodstva i članova JSPJ u SDS, stranka Radovana Karadžića posredno je, mimo izbora, ušla u strukture lokalne uprave.

Uz blagu prednost nad HDZ-om, SDA je ostvarila najbolje rezultate u odnosu na ostale stranke koje su sudjelovale u izborima.

Prema rezultatima izbora i nacionalnoj zastupljenosti stanovništva na području opštine – koja se morala uvažavati pri raspodjeli funkcija vlasti i uprave javnim institucijama – i pismenim uputstvima političkih stranaka iz njihovih centrala, pristupilo se provođenju izbornih rezultata. Na prvoj sjednici Skupštine opštine novog saziva, 9. januara 1991, imenovan je Midhat Karadžić iz SDA za predsjednika Skupštine opštine Jajce. U Skupštini je SDA imala 22, HDZ BiH 21, SDP 12, JSPJ 8, SRS 4 i DSS 3 odbornika. Skupština je imala i odgovarajuću nacionalnu zastupljenost, a u skladu s prethodnim popisom stanovništva: Bošnjaka 29, Hrvata 26, Srba 11, Jugoslavena 2 i Ostalih 2.

Podjela funkcija u opštini odvijala se uz malo veće probleme. Funkcioneri srpske nacionalnosti, koji su se do izbora nalazili na većini rukovodnih mjesta, nisu se olahko odricali ranijih pozicija. Lokalno čelništvo HDZ BiH željelo je više rukovodnih pozicija za svoje kadrove

nego što je stranci po izbornim rezultatima pripadalo. Rukovodstvo SDA požurivalo je novu raspodjelu funkcija, jer je, vjerovatno, bilo zadovoljno svojim izbornim uspjehom i željelo je čim prije ući u vlast. Bez obzira na opstrukcije i probleme, u narednih nekoliko mjeseci postignut je konsenzus, te su podijeljene funkcije u skladu sa ostvarenim izbornim rezultatima stranaka i nacionalnom strukturom stanovništva opštine. Najvažnija rukovodna mjesta u opštinskoj administraciji, pravosuđu i miliciji uglavnom su pripala Bošnjacima i Hrvatima koji su zajedno predstavaljali 4/5 jajačkog stanovništva. Za sekretara sekretarijata za narodnu odbranu (SNO) imenovan je Hasan Hadžiosmanović, za komandanta Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane (OpŠTO) Adem Spahić, za načelnika Stanice javne bezbjednosti (SJB) Senad Dizdar, za predsjednika Izvršnog odbora Skupštine opštine Željko Jelica, za sekretara Skupštine opštine Zdenko Tomić i za komandira SJB izabran je Mladinko Pejić. Ovo su važnije rukovodne pozicije koje su pripale Bošnjacima i Hrvatima, ali i na nižim funkcijama ubrzo su izmijenjena rukovodstva.[189]

Vojne pripreme agresora za napad na opštinu Jajce

Jugoslavenska narodna armija počela je od druge polovine maja 1990. razoružavati TOSRBiH. Njeno naoružanje i opremu skladištila je uglavnom u svojim magacinima na teritoriji Bosne i Hercegovine s većinskim srpskim stanovništvom i u pograničnom području prema Srbiji i Crnoj Gori. Koristila je mjesno srpsko stanovništvo za njihovo spoljno obezbjeđenje. Prilaze magacinima je minirala, što do tada nije bilo praksa u mirnodopsko vrijeme, a pokrivala ih je i protivavionskim mitraljezima i protivavionskim topovima. S obzirom da razoružavanje TOSRBiH nije išlo predviđenom dinamikom – zbog nesaradnje pojedinih opštinskih štabova TO – mjesec dana prije višestranačkih izbora u Bosni i Hercegovini njeno Predsjedništvo donijelo je novu odluku o

[189] **Detaljnije vidi**: **Karadžić Midhat**, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce 2010, 57-84.

povlačenju naoružanja i opreme TO u magacine JNA. Opštinski štabovi TO u dvadeset tri opštine s hrvatskom većinom stanovništva ponovo su se oglušili na odluku Predsjedništva i ponovljene naredbe Republičkog štaba TO i nisu predali naoružanje i opremu. Iz sedamnaest opština sa srpskom većinom stanovništva, također, nije predano naoružanje i oprema.[190] Oduzeto naoružanje i opremu TOSRBiH savezna vojska je od druge polovine naredne godine počela masovno dijeliti jedinicama TO u opštinama sa srpskom većinom stanovništva.

Jugoslavenska savezna vojska izuzela je i svo naoružanje i opremu od jajačke TO, pa čak i naoružanje Centra za obavještavanje. Oduzeta materijalno-tehnička i minsko-eksplozivna sredstva uskladištila je u svojoj kasarni u Donjem Vakufu, a potom ih je prebacila u skladište Kula kod Mrkonjić Grada.[191] Vjerovatno je to imalo veze s različitom nacionalnom strukturom stanovništva u te dvije opštine. Donjovakufska opština je sa većinskim bošnjačkim stanovništvom i s većinskim bošnjačko-hrvatskim stanovništvom u okruženju, za razliku od mrkonjićke, koja je s većinskim srpskim stanovništvom i srpskim okruženjem.

Poslije odluke Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine iz oktobra 1990. reducirana je i struktura TO, uporedo sa izuzimanjem njenog naoružanja i opreme. U Jajcu su od ranije strukture ostali: OpŠTO, zaštitno-štabna četa, diverzansko-izviđački vod, rejonski štab Jajce, čete Carevo Polje, Skela, Divičani i Jezero, vodovi Vinac i Riječno-jezerski vod i pozadinska baza.

Prema novom saveznom zakonu o narodnoj odbrani iz aprila 1991, donesenom bez učešća Slovenije i Hrvatske, Vojni okrug Banja Luka, kojem je pripadalo i Jajce, podijeljen je na pet vojnih odsjeka. Jajce je trebalo ući u sastav Vojnog odsjeka Titov Drvar. Jajačka opštinska vlast nije to prihvatila. Komandant OpŠTO u Jajcu, do višestranačkih izbora 1990, bio je Željko Perošević, po nacionalnosti Srbin. Njegova smjena teško je išla. Srbi su negodovali, a novoimenovanog komandanta Adema Spahića nisu priznavali.[192]

---

[190] **Efendić**, *Ko je branio*..., 101-108.

[191] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 2; **Karadžić**, *Jajce*…, 93.

[192] **Isto**, 79-93, 119.

Na sjednicama opštinskog Savjeta za narodnu odbranu, održanim u maju i julu 1991, odlučeno je da se od JNA zatraži povrat oduzetog naoružanja i opreme TO. U vezi s tim upućeni su zahtjevi Okružnom štabu Teritorijalne odbrane Banja Luka (OkŠTO), Republičkom štabu Teritorijalne odbrane (RŠTO), Republičkom sekretarijatu za narodnu odbranu (RSNO), Vladi i Predsjedništvu SR Bosne i Hercegovine. Na zahtjeve nije bilo odgovora ni s jedne adrese na koju su upućeni.[193]

Od početka 1991. učestale su posjete oficira 5. korpusa JNA garnizonu u Kamenicama, nadomak Jajca – ali i opštinskim vlastima, bez prethodne najave. Uporedo s tim, pojačane su i sve češće patrole vojne policije JNA iz Kamenica po gradu u kojem se pročulo da se vojska ukopava po okolnim visovima s cijevima artiljerije okrenutih ka njemu. Opštinske vlasti tražile su objašnjenje od JNA i dobijale od nje odgovore da je vojska na tim brdima privremeno, odnosno da se radi o vojnim vježbama. Beogradska štampa širila je propagandu o ugroženosti Srba i navodnoj ustaškoj zavjeri protiv njih u Jugoslaviji. Cilj je bio da se oni radikaliziraju i homogeniziraju za predstojeće ratove protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Početkom velikosrpske agresije na Hrvatsku, u ljeto 1991, u Jajce su počele pristizati hrvatske izbjeglice, ali i regruti JNA bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, koji su dezertirali iz nje. Pričali su o ponašanju i zvjerstvima savezne vojske u ratu protiv Hrvatske. U Jajcu se mogao pratiti i signal Televizije Zagreb. Prikazivala je vojnike JNA sa srpskim dobrovoljcima pod četničkim znamenjima, u zajedničkim borbenim djelovanjima. Jajački Bošnjaci i Hrvati bili su užasnuti prizorima s televizije i pričama svjedoka o ratu u Hrvatskoj. Strah i nepovjerenje je svakodnevno raslo. Iz Jajca je nekoliko mladića hrvatske i bošnjačke nacionalnosti otišlo u pomoć braniocima Hrvatske. Regruti, bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, prestali su se odazivati na pozive za služenje regrutskog roka. Skrivali su se od vojne policije JNA. Obzirom da su joj opštinske vlasti odbijale predati evidenciju vojnih obveznika (v/o), JNA nije mogla vršiti nasilnu regrutaciju u Jajcu.

[193] **Isto**, 94.

Prva djelomična mobilizacija jedinica OkŠTO Banja Luka, provedena je u maju 1991. zbog planiranih borbenih dejstava u Hrvatskoj. Istovremeno je dio mobiliziranih jedinica poslan na Kupres. Komandant 5. korpusa JNA Nikola Uzelac lično je odobrio mobilizaciju i naredio naoružavanje jedinica TO u Šipovu, Mrkonjić Gradu i Ključu, a radi njihovog odlaska na Kupres.[194]

Trideseta partizanska divizija (30. pd), iz sastava 5. korpusa JNA, bila je do 11. augusta 1991. u Slavoniji kada je mirnodopski sastav njene komande i komande njenih potčinjenih jedinica sa materijalno-tehničkim sredstvima (MTS) prešao u Mrkonjić Grad. U diviziji su tada bile tri brigade, 1. partizanska (1. pbr), 13. partizanska (13. pbr) i 19. partizanska brigada (19. pbr). Komandno mjesto 1. pbr smješteno je u Šipovo, 13. pbr u Podbrdo kod Mrkonjić Grada i 19. pbr u Donji Vakuf. Prelaskom u Bosnu i Hercegovinu divizija se počela popunjavati ljudstvom srpske nacionalnosti iz Donjeg Vakufa, Bugojna, Jajca, Ključa, Kupresa, Mrkonjić Grada i Šipova. Početak mobilizacije u Bosni i Hercegovini za njene brigade uzet je kao datum njihovih formiranja, iako su one već postojale. Nakon kupreške operacije, koja je izvedena u aprilu 1992. godine, 13. pbr je rasformirana, a umjesto nje formirana je 11. laka pješadijska brigada u Mrkonjić Gradu (11. lpbr).[195] Od februara do kraja aprila 1992. divizija je mobilizacijom vojnih obveznika srpske nacionalnosti popunila brigade.[196] Njeno komandno mjesto bilo je u

---

[194] **Selak Osman-Krzić Muharem-Gušić Bedrudin-Sadiković Muhamed-Todorovac Hamdija**, *Svjedočiti zločin i bosnoljublje*, "Bošnjačka liga"-pokret za ravnopravnost – Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo 2003, 326. (**Dalje**: **Selak**, *Svjedočiti*...).

[195] **AIIZ**, broj: 2-6557, VRS, 30. pd, pov. broj: 2/1-9, 22. maj 1995.

[196] **Prvu partizansku brigadu popunila je vojnim obveznicima s jajačke, ključke i šipovačke opštine, 13. pbr vojnim obveznicima s ključke, mrkonjićke i šipovačke opštine i 19. pbr vojnim obveznicima s donjovakufske, bugojanske i jajačke opštine. Formirala je dva artiljerijska diviziona, samostalni oklopni bataljon i izviđačku četu. Od odreda TO Mrkonjić Grad formirala je 2. augusta 11. lpbr. Ubrzo nakon transformacije JNA na prostoru Republike Bosne i Hercegovine u VRS, koja se desila sredinom maja 1992. godine, 30. pd preimenovana je u 30. Krajišku diviziju (30. KrD), a 5. korpus JNA u 1. krajiški korpus (KK). Ta divizija 1992-1995. nazivana je i 30. pješadijskom divizijom (30. pd), ali i 30. lakom pješadijskom divizijom (30. lpd), naročito u kasnijoj fazi agresije. Isti**

Mrkonjić Gradu, a njen komandant bio je pukovnik Stanislav Galić.[197]

Brzo nakon prelaska njene komande i komandi njenih brigada iz Slavonije u Mrkonjić Grad, preko tih brigada počelo je naoružavanje srpskog stanovništva na teritoriji u njenoj zoni odgovornosti (z/o).[198]

---

slučaj je i s brigadama u njenom sastavu. Prvo su nazivane partizanskim, potom u ljeto 1992. krajiškim, a od 1993. pješadijskim. U sastav 30. pd, u kasnijoj fazi velikosrpske agresije, ušle su još 22. laka pješadijska brigada (popunjavana ljudstvom s opština Kotor Varoš, Skender Vakuf i Travnik) i 31. brdsko-jurišna brigada. U 13. pbr (1. bataljon iz Mrkonjić Grada, 2. bataljon iz Ključa i 3. bataljon iz Šipova) – a za čije je formiranje uzet 22. februar 1992. kada je počela mobilizacija vojnih obveznika srpske nacionalnosti u Bosanskoj krajini – uključeni su tokom marta i aprila vojni obveznici s kupreške i bugojanske opštine. Početkom juna izvedena je iz sastava 30. pd, odnosno 1. KK, i uvedena u sastav 2. KK (bivši 10. koprus JNA), a sredinom istog mjeseca transformirana u 7. motorizovanu brigadu (7. mtbr). Nazivana je i 7. Kupreškom motorizovanom brigadom. Prvi komandant brigade bio je potpukovnik Drago Samardžija. O formiranju 1. i 13. pbr (kasnija 7. mtbr) opširnije: Ćirko Milorad, *Ratni put boraca Šipova 1991-1996.*, Compex, Biblioteka Pamtivječnik, Banja Luka 2009, 20-21. **Učestovovala je u borbenim dejstvima na kupreškom bojištu do druge polovine 1992. godine. U drugoj polovini te godine neke njene jedinice sudjelovale su u borbenim dejstvima na jajačkom bojištu**. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put*..., 25. **O formiranju 11. lpbr opširnije:** *Monografija 11. mrkonjićke lake pješadijske brigade Vojske Republike Srpske: 1992-1996*, (urednik **Miletić Duško**, priredio **Ilić S**. **Radovan**), Boračka organizacija Republike Srpske – Opštinska boračka organizacija Mrkonjić Grad, Laktaši 2013, 12, 38-79.

[197] **Galić je bio na dužnosti komandanta 30. pd (30. KrD) do 5. septembra 1992. kada je imenovan za komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa VRS. Na jajačkom bojištu ovladao je vještinom terorizirania i ubijanja civila u selima i gradovima pod opsadom, te je stečeno iskustvo uspješno iskoristio za terorizirање Sarajlija u opkoljenom Sarajevu. Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (Haški tribunal) osudio ga je 2006. na kaznu doživotnog zatvora zbog terorizirania i ubijanja sarajevskih civila. Presuda ga nije opteretila i za brojne pojedinačne i masovne ratne zločine nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom – koje su pripadnici 30. pd (30. KrD) počinili na području opština koje su bile u njenoj zoni odgovornosti (Jajce, Šipovo, Mrkonjić Grad, Ključ i Donji Vakuf) u vrijeme dok je on njome komandovao – kao ni za terorizirање i ubijanje jajačkih civila pod šestomjesečnom opsadom njegove divizije. Nakon Galića, komandu nad divizijom preuzeo je Jovo Blažanović, a poslije njega Momir Zec.**

[198] *...Tako je 20. septembra 1991. godine naredbom Komande 5. korpusa JNA Banja Luka, mobilisan odred TO...Paralelno s tim, naredbom Komande 5. korpusa JNA, vršeno je naoružavanje srpskog stanovništva po selima, formiranje vodova*

Osim svog ranijeg, postojećeg, bogatog arsenala, oduzetog naoružanja i opreme od bosanskohercegovačke Teritorijalne odbrane – koje je uskladištila pod svoj nadzor – JNA je u Bosnu i Hercegovinu prebacila velike količine naoružanja i opreme iz Slovenije i Hrvatske, kada se povlačila iz te dvije republike.[199] Tako je od 1990. do proljeća 1992. obezbijedila sav potreban MTS za izvršenje velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu.[200] Mogućnost njene odbrane svedena je na minimum. Značajan dio izvučenog naoružanja i vojne opreme iz Slovenije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu JNA je odmah podijelila Srbima.[201]

Svoju agresiju na Hrvatsku 1991. godine JNA je iskoristila da formira jedinice srpske Teritorijalne odbrane u Bosanskoj krajini, da ih naoruža, opremi, obuči i borbeno prekali na hrvatskom ratištu, ali i da izvrši borbeni raspored svojih jedinica sa jedinicama srpske TO za agresiju

---

i četa TO sa težištem na rubna područja naše opštine: Stupna, Gorica, Natpolje, Babići, Pribeljci, Vodicama, Strojice, Kozila, Dragnjić Podovi, Gerzovo i Trnovo... Prilikom naoružavanja srpskog stanovništva putem formiranja seoskih vodova i četa, TO, Štab TO Šipovo je, Naredbom Komande 5. korpusa JNA, podijelio oko 1000 puščanih cijevi (puške M-48 7,9 mm) dok je automatsko naoružanje JNA dodijelila mobilisanim jedinicama (bataljonima) koji su kasnije učestvovali u ratnim operacijama na kupreškom i jajačkom ratištu. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put*…, 18.

[199] **Kliko**, *17. Viteška*..., 6; **Kliko**, *Rat*..., 56.

[200] **O koncentriranju naoružanja i ostalog MTS-a JNA iz Slovenije i Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu pisao je u svom memoarskom radu Osman Selak, komandant 993. pozadinske baze 5. korpusa JNA u Banja Luci**: *...Izvlačenje naoružanja, municije, vozila i druge opreme jedinica JNA iz Slovenije i Hrvatske obavljalo se već u maju 1991. godine. Sredstva su izvlačena automobilskim i željezničkim transportom, brodovima i avionima, zavisno od vrste jedinice i kuda se izvlači. Pozadinska baza u Banja Luci znala je željeznicom u jednom danu primiti na vojni kolosjek i po 40 vagona naoružanja, municije, rezervnih dijelova i sl., a kamioni i šleperi, čak i borbena vozila, dolazili su svakodnevno do vrha napunjeni...* **Up**: **Selak**, *Svjedočiti*..., 327. **Opširnije vidi**: **Selak**, *Svjedočiti*..., 339-342.

[201] *…U toku transporta kralo se sve što je bilo nekome potrebno, jer nije bilo prateće evidencije, vagoni i kamioni nisu bili plombirani. Jedinice Banjalučkog korpusa zaustavljale su transport, uzimale ono što im je trebalo, a o tome nikada nije ustrojena evidencija, pa je većina toga završavala u paravojnim srpskim formacijama, dijeljeno Srbima po kućama, a dio otuđivan, prodavan kroz privatne kanale. Naoružanje, municija i druga vojna oprema je noću dijeljena Srbima. Čak su postojali spiskovi sa imenima i adresama...* **Up**: **Selak**, *Svjedočiti*..., 327.

na Bosnu i Hercegovinu u proljeće naredne godine. Sredinom proljeća 1992. njene jedinice na prostoru Bosne i Hercegovine transformirane su i objedinjene sa srpskom TO u Vojsku Srpske republike Bosne i Hercegovine, koja je nekoliko mjeseci kasnije preimenovana u Vojsku Republike Srpske.[202]

Jugoslavenska savezna vojska i dalje se trudila da preuzme evidencije v/o jajačkog SNO.[203] Tokom cijele 1991. i prvih mjeseci 1992. slala je svoje visoke starješine u Jajce kod lokalnih vlasti da bi je izvukli. Evidencija im nije prepuštena, a Skupština opštine je odlučila da će poslove regrutacije i dalje vršiti OpŠTO. Nije prihvatila ni od strane JNA i OkŠTO Banja Luka nametanu reorganizaciju TO. Te jajačke odluke nisu bile lokalne. Republički sekretar SNO, Jerko Doko, naredio je da poslove po tim pitanjima i dalje obavljaju lokalne opštinske vlasti. Vojska je željela mobilizirati jajačke Bošnjake i Hrvate, kako bi ih koristila za svoja borbena djelovanja na hrvatskom ratištu.[204]

Potpukovnik Milorad Vukašević, često je dolazio u Jajce kako bi pokušao izuzeti evidencije vojnih obveznika. Oficiri OpŠTO Jajce, srpske nacionalnosti, u gradu su tajno formirali i naoružali jedan "srpski dobrovoljački bataljon," a u rejonu Ćusina i Brišića čete.[205] Garnizon

---

[202] *…JNA nije otišla u Srbiju, ona se jednostavno utopila u neko novo vrijeme.* **Up**: **Zorić Željko**, *1. (11.) bataljon vojne policije, birani da budu najbolji*, Glas srpski, Banja Luka 2016, 123.

[203] **Preuzela je, bez otpora, evidencije v/o donjovakufske opštine. Up**: **Selak**, *Svjedočiti*..., 333.

[204] **Karadžić**, *Jajce*…, 85-86.

[205] **Na planini Ćusine (dio planine Gorica), zapadno od grada, nalazi se istoimeno selo s nekoliko manjih srpskih sela i zaselaka (Zaskoplje, Stevanovići, Podosoje, Nišići i Vinogradi). Ispod planine Ćusine, na desnoj obali Plivskog jezera, je srpsko selo Brišići. Nalaze se u blizini asfaltnog puta Jajce – Jezero i pored trase stare željezničke pruge (desna obala jezera). S Ćusina je optički pregledan sav grad i njegova šira okolina, a također i dionice puteva Jajce – Jezero – Šipovo – Mrkonjić Grad i Jajce – Donji Vakuf. Ćusine su dobro povezane kvalitetnim makadamskim putem (trasa stare željezničke pruge) preko Brišića sa srpskim selima oko Jezera i dalje prema Šipovu. Planina Ćusine odličan su zemljišni objekat za vojnu kontrolu nad Jajcem. Za velikosrpskog agresora bile su od ključnog značaja za blokadu Jajca i teroriziranje njegovog stanovništva pod opsadom, kao i za zauzimanje cijele opštine krajem oktobra 1992. godine. Od početka proljeća do kraja oktobra 1992. s Ćusina je srpska vojska djelovala**

JNA u Kamenicama ojačan je vojnim obveznicima iz Bravnica i susjednih srpskih sela. Za razliku od Jajca, gdje su Srbi pripreme za napad vršili potajno, u susjednim opštinama Šipovo, Mrkonjić Grad i Skender Vakuf to su činili javno. Regrute su slali na obuku na hrvatsko ratište.[206] Nakon njihovog povratka organizirali su paravojne jedinice pod različitim nazivima. Najpoznatiji su bili „Martićevci.“[207] Osim njih, djelovale su i paravojne formacije „Srpska nacionalna garda“,[208] “Beli orlovi”, poznatiji kao „Šešeljevci“,[209] i “Knindže kapetana Dragana“.[210]

---

po gradu i njegovoj okolini minobacačima, snajperima, puškomitraljezima raznih kalibara, protivavionskim mitraljezima i topovima, kao i ostalim pješadijskim naoružanjem i artiljerijskim oruđima s kojima je raspolagala. S Ćusina je držala grad u blokadi, a njegovo stanovništvo pod svakodnevnim terorom. Nadmorska visina Jajca je 379 metara, a najvišeg vrha Ćusina (Vis) čak 909 metara. Udaljenost Visa od centra grada svega je 3 000 metara, što najbolje pokazuje taktički značaj Ćusina za blokadu i osvajanje Jajca. Ćusine se okomito, visokim stijenama i strmovitim padinama, obaraju do ruba grada. Veoma ih je lahko braniti i, sukladno tome, izuzetno ih je teško osvojiti iz pravca grada.

206 *...najrodoljubiviji Srbi iz Šipova vojnički su se organizovali, obučavali, opremali i kao dobrovoljci, predvođeni Damjanom Vujkovićem, odlazili na Kninsko i druga ratišta da pomognu Srbima tamo gdje su bili ugroženi od HDZ vlasti. Na tom ratištu su se kalili i sticali iskustva za rat koji će započeti u BiH.* **Up**: **Ćirko**, *Ratni put…*, 17.

207 **Milan Martić bio je vođa srpskih pobunjenika u Hrvatskoj i samoproglašeni predsjednik srpske paradržave pod nazivom Republika Srpska Krajina, čije je administrativno središte bilo u hrvatskom gradu Kninu.**

208 **Paravojna formacija političke partije Srpski pokret obnove (SPO) iz Srbije. Predsjednik partije bio je ekstremni nacionalista Vuk Drašković. Politički je bila aktivna i u Bosni i Hercegovini.**

209 **Paravojna jedinica Srpske radikalne stranke (SRS) iz Srbije. Njen predsjednik bio je Vojislav Šešelj. Ta stranka nije bila registrirana u Bosni i Hercegovini. Formirana je u paradržavnoj tvorevini Republika srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (kasnije Republika Srpska) početkom februara 1992. godine. Mnogi njeni članovi iz Srbije i simpatizeri iz Bosne i Hercegovine, kao pripadnici „Šešeljevaca“, odnosno „Belih orlova“, učestvovali u brojnim ratnim zločinima nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom.**

210 “**Kapetan Dragan” je Dragan Vasiljković, australski državljanin srpskog porijekla. Nekoliko godina služio je u australskoj vojsci pod imenom Daniel Snedden, a nakon toga, kao vojni instruktor, obučavao je gerilske grupe u Africi i Latinskoj Americi. U Australiji je osuđen za organiziranje prostitucije. U Srbiju se vratio 1988, u vrijeme jugoslavenske krize i raspada Jugoslavije. Uspostavio je saradnju sa Službom državne bezbjednosti Srbije (SDB). Brzo**

Početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, u proljeće 1992, broj srpskih paravojnih formacija u Bosni i Hercegovini se povećao.[211]

Šipovački „Martićevci“ su od sredine ljeta 1991. počeli postavljati i “kontrolne punktove” na izlazima iz Šipova. Ti “kontrolni punktovi”, zapravo su bili teroristički punktovi, jer su služili samo za teroriziranje Bošnjaka i Hrvata, koji su se kretali tim putevima. Veoma često su izbacivani iz autobusa i svojih ličnih vozila, pljačkani i premlaćivani. Šipovački Bošnjaci, koji su zbog posla ili rodbine bili primorani svakodnevno putovati u Jajce, najviše su bili izloženi nasilju “Martićevaca” na njihovim terorističkim punktovima. Često se dešavalo da ih “Martićevci” toliko prebiju da im je bila neophodna medicinska pomoć.[212]

U Jajcu su mnogi Srbi, koji su bili na rukovodećim funkcijama u pojedinim preduzećima i javnim ustanovama, od kraja 1991. novac sa njihovih računa prebacivali na banke u Mrkonjić Gradu i Šipovu. Službena vozila, ukoliko su ih imali, također su otuđivali i prebacivali u ta mjesta i srpska sela takozvane “srpske opštine Jajce.” To su radili i vozači srpske nacionalnosti iz svih preduzeća i javnih ustanova. Milicioneri SJB Jajce, srpske nacionalnosti, također su krali službena vozila i milicionersku

nakon toga je, u saradnji sa SDB-om, počeo organizirati srpske specijalne paravojne formacije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Te formacije bile su terorističke organizacije koje su pravile nasilne incidente, sabotaže i diverzije potrebne za početak oružane agresije Srbije i Crne Gore na Hrvatsku, a potom i na Bosnu i Hercegovinu. Početkom agresije uključivale su se u b/d, ali su i organizirale, te vršile ratne zločine i provodile razne oblike nasilja nad Bošnjacima i Hrvatima, a potkraj devedesetih godina 20. stoljeća i nad kosovskim Albancima.

[211] **U borbenim dejstvima protiv Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine i ratnim zločinima nad Bošnjacima i Hrvatima 1992-1995. sudjelovale su još i „Crvene beretke“ (specijalna jedinica SDB Srbije), „Srpska dobrovljačka garda,” poznata još i pod nazivima “Tigrovi“, “Arkanovi tigrovi” i “Arkanovci” (jedinica Željka Ražnjatovića Arkana), “Škorpioni,” “Žute ose” (jedinica Vojina Vučkovića Žuće) i druge srpske paravojne i parapolicijske jedinice, koje su logisticirane od strane JNA ili SDB Srbije. Na lokalnom nivou 1991-1993. djelovale su mnoge slične terorističke i zločinačke jedinice, koje je, uglavnom, formirao SDS. Tokom agresije, a nakon izvršenja brojnih masovnih zločina, uključujući i genocid, nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom, ušle su u sastav vojske ili policije Republike Srpske.**

[212] **Karadžić**, *Jajce*…, 88-89.

opremu, ukoliko su imali priliku. Srbi, zaposleni u opštini, iskoristili su svoj položaj da osiguraju pljačku jajačkih privrednih preduzeća i javnih ustanova. Na taj način opstruirali su rad opštine, naročito u odbrambenim pripremama.

Vraćanje naoružanja Teritorijalne odbrane u Jajce

Zbog ozbiljno narušene bezbjednosne situacije u Jugoslaviji, pa tako i u Bosni i Hercegovini, kao njenoj centralnoj i višenacionalnoj republici, rukovodstvo SDA održalo je 10. juna 1991. sastanak u sarajevskom Domu milicije. Sastanku je prisustvovalo 386 osoba iz cijele Bosne i Hercegovine, a koje su se nalazile na raznim funkcijama vlasti i stranke. Učesnici sastanka su procijenili da postoji ozbiljna opasnost od moguće agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu. Formirali su Savjet za nacionalnu bezbjednost Muslimana. Na sastanku je bila i delegacija SDA Jajce.[213]

U većem broju bosanskohercegovačkih opština, SDA je poslije ovog sastanka počela formirati jedinice Zelenih beretki i Patriotske lige (PL). Aktivnosti u vezi s tim vršila je tajno, često u saradnji s pouzdanim rukovodećim kadrovima milicije bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Nakon povratka delegacije iz Sarajeva, SDA Jajce formirala je Krizni štab i krizne štabove u mjesnim zajednicama s većinskim bošnjačkim stanovništvom. Sačinjavali su ih članovi stranke. Zadatak štabova bio je prikupljanje lovačkog oružja, lijekova, hrane i sanitetskog materijala i kupovina vojnog naoružanja i opreme. Trebali su u svojim naseljima formirati štabove i jedinice Zelenih beretki i PL, ali – bez oružja i opreme da im podijele – odziv vojno sposobnih muškaraca bio je veoma slab.[214]

---

[213] **Isto**, 115.

[214] **Grupa ljudi, bliskih saradnika lokalnog čelništva SDA Jajce, nastavila je s aktivnostima na formiranju jedinice Zelenih beretki u gradu. Nakon proglašenja državne nezavisnosti u martu 1992. jedinica je imala do četrdeset pripadnika i počela je svoje aktivnosti provoditi javno. Uveden je kasarski način života za njene pripadnike. Smješteni su u objektu u blizini Katakombi. Jedinica**

Iz HDZ-a su pokazivali interes za saradnju sa SDA u pripremanju otpora, ali nisu bili voljni podržati formiranje Zelenih beretki i PL-a, te su se u SDA odlučili za prostorne jedinice TO, kako bi ostvarili saradnju s HDZ-om.[215]

U augustu 1991, zbog pogoršane sigurnosne situacije u Republici, Sekretarijat za unutrašnje poslove SR Bosne i Hercegovine naredilo je mobilizaciju rezervnog sastava milicije. U Jajcu je mobilizacija rezervnog sastava milicije završena do septembra. Cilj mobilizacije nije bio samo povećanje broja milicionera. Važan razlog bio je nacionalno balansiranje ukupnog broja milicionera, jer su aktivni milicioneri srpske nacionalnosti u SJB Jajce bili brojniji u odnosu na Bošnjake i Hrvate, iako Srbi nisu sačinjavali ni petinu od ukupnog broja stanovnika opštine. Mobilizacija rezervnog sastava vršena je u skladu s nacionalnom strukturom stanovništva opštine i aktivnih milicionera SJB, kako bi nacionalna zastupljenost ukupnog broja milicionera (aktivnih i rezervnih) bila u skladu s nacionalnom strukturom stanovništva. U stanice milicije Divičani, Centar, Jezero i Skela mobilizirano je ukupno

je dobila službeni naziv SPČ Zelene beretke BosnaE 42 i bila je potčinjena komandi OpŠTO Jajce kao samostalna pješadijska četa. Za njenog komandira imenovan je Abdurahman Šečić-Rahman. Pad Jezera i Vinca, kao i početak otvorene srpske agresije na slobodne dijelove jajačke opštine 27. maja 1992, utjecao je na znatno povećanje njenog brojnog stanja, jer su joj se priključili neki branioci Jezera, Vinca i momci iz grada. Za vrijeme izvođenja odbrane Jajca, mart-novembar 1992, kroz SPČ Zelene beretke BosnaE 42 (u daljem tekstu: Bosna) prošla su 133 pripadnika. Od juna do oktobra 1992. stalno brojno stanje jedinice bilo je oko osamdeset boraca. Neki pripadnici jedinice ostali za sve vrijeme njenog postojanja, od osnivanja do formiranja 305. bbr, u njenom sastavu. Formiranjem 305. bbr, početkom decembra 1992, većina njih, zajedno sa komandirom Šečićem, ušla je u sastav 1. bataljona brigade. Šečić je bio njegov prvi komandant, a neki pripadnici jedinice Bosna postavljeni su za komandire nekih četa i vodova tog bataljona. Neki od tih komandira kasnije su bili komandanti bataljona 305. bbr/705. Sbbr (Mirsad Dizdar i Alija Ćosić). Up: **AIIZ**, broj: 2-6508, Udruženje Zelenih beretki, opštinska organizacija Jajce, *Generalni spisak pripadnika „Bosna 42“ Zelene beretke Jajce*, 2. novembar 1992. godine. **Zbog komandira Rahmana Jajčani su četu Bosna često zvali “Rahmanovi momci.” I druge interventne jedinice koje su djelovale za vrijeme odbrane Jajca često su u narodu nazivane po njihovim komandirima (IDv Kobre – “Mesudovi momci,” IDč Jajce – “Zlajini momci”).**

[215] **Karadžić**, *Jajce*…, 119.

348 rezervnih milicionera, od čega je 190 bilo bošnjačke, 120 hrvatske i 38 srpske nacionalnosti. Na taj način ukupan broj milicionera usklađen je s nacionalnom zastupljenošću Bošnjaka, Srba i Hrvata na jajačkoj opštini prema popisu stanovništva. Rezervni sastav milicije naoružan je iz magacina SJB Jajce.[216] Mobilizacija rezervnog sastava milicije značajno je utjecala na popravljanje narušene bezbjednosne situacije, ali to, ipak, nije bilo ni približno dovoljno u odnosu na srpske snage, koje je JNA organizirala, naoružavala i obučavala u jajačkim srpskim selima, ali i u susjednim opštinama s većinskim srpskim stanovništvom (Šipovo, Mrkonjić Grad i Skender Vakuf).[217] Osim toga, JNA ih je borbeno prekaljivala na hrvatskom ratištu. Mobilizacija rezervnog sastava milicije može se smatrati prvom značajnijom pripremom za odbranu opštine. Za razliku od Zelenih beretki i PL, milicija je bila legalna i djelovala je javno. Obezbjeđivala je mobilizacijska zborišta TO i objekte od posebnog značaja (rezervoare vode, mostove, vijadukte, radne organizacije…). Stanica javne bezbjednosti Jajce, sa svojim aktivnim i rezervnim sastavom, tako je postala prva oružana snaga odbrane koja je djelovala u saradnji sa opštinskom vlašću.

Poslije mobilizacije rezervnog sastava milicije, opština Jajce otpočela je s prvim aktivnostima u vezi s formiranjem prostornih jedinica TO u mjesnim zajednicama s bošnjačkom i hrvatskom većinom stanovništva. Srbi su, svakako, bili protiv takve organizacije TO. Opremanje i naoružavanje prostornih jedinica bio je najveći problem, naročito za Bošnjake. Za Hrvate je HDZ dovozio oružje i opremu iz Hercegovine. Krizni štabovi mjesnih odbora SDA skupljali su lovačko oružje i nabavljali vojnu opremu za prostorne jedinice u svojim mjesnim zajednicama. Prikupljali su od mještana novac za kupovinu oružja i MTS, a neki od njih su utrošili i svoj vlastiti. Najviše uspjeha ostvario je Krizni štab iz Kruščice, predvođen Mujom Bačvićem. Pribavio je preko trideset automatskih pušaka i određene količine MTS. Najveći broj tih pušaka Bačvić je kupio od HDZ-a. U ostalim mjesnim zajednicama

[216] **Stanica javne bezbjednosti Jajce raspolagala je i s nekoliko motornih vozila, među kojima je bio i jedan Landrover s pokretnim centrom veze.**

[217] **Karadžić**, *Jajce*…, 116.

krizni štabovi nisu uspjeli nabaviti ni minimalne količine oružja i MTS potrebnih za formiranje prostornih jedinica. I šipovački Bošnjaci, predvođeni Sakibom Ribićem, trudili su se da nabave oružje za svoju odbranu. Sarađivali su s Jajčanima. U svom memoarskom djelu Midhat Karadžić navodi da je Ribić kupio dvadeset kalašnjikova na istom mjestu kao i Bačvić.[218]

Minimalne količine nabavljenog oružja i vojne opreme, uključujući i naoružanje SJB Jajce, ni iz daleka nisu bile dovoljne za otpor dobro naoružanom agresoru, koji je jakim snagama okruživao jajačku opštinu. Situacija u kojoj se nalazilo Jajce (sa svojim bošnjačkim i hrvatskim selima) izgledala je veoma loše za njegovu odbranu. Hrvatska demokratska zajednica uspješnije je pribavljala oružje za Hrvate, ali ni oni se sami ne bi mogli odbraniti bez učešća Bošnjaka u odbrani. Iz tog razloga HDZ je u par prilika omogućio SDA da kupi nekoliko pušaka iz kontingenta kojeg je nabavio iz Hercegovine. Midhat Karadžić navodi da su Bošnjaci mogli kupiti i više oružja od HDZ-a da su imali novca.[219] Neuspješna nabavka oružja putem njegove kupovine zahtijevala je drugo rješenje tog problema.

Aktivisti političkih stranaka proisteklih iz bivšeg Saveza komunista nadali su se da se može izbjeći rat. Bili su uvjereni da će JNA zaštititi Bosnu i Hercegovinu od mogućeg krvoprolića. U Sarajevu su organizirali „Ligu za mir.“ Njeni članovi održavali su antiratne mitinge, uglavnom u gradovima s većinskim bošnjačkim stanovništvom, na kojima su pozivali stanovništvo na mir i vraćanje ilegalno nabavljenog naoružanja i vojne opreme organima milicije. Uvjeravali su narod da će JNA zaštititi sve stanovništvo, bez obzira na njegovu nacionalnu i vjersku pripadnost. “Liga” je bila vrlo aktivna i u Jajcu. Njeno djelovanje, iako s dobrom namjerom, otežavalo je i štetilo političkoj i vojnoj pripremi za odbranu od velikosrpske agresije koja je bila neizbježna.[220]

Hrvatska demokratska zajednica, nakon osnivanja HZ HB, intenzivno je nastavila nabavljati naoružanje i MTS za područje opštine Jajce. Većina

[218] **Isto**, 119-121, 124.
[219] **Isto**, 121.
[220] **Isto**, 102-108.

jajačkih Bošnjaka 1991. bila je bojažljiva, sumnjičava i vjerovala je da neće doći do rata, a SDA nije prikupila dovoljno novca da nabavi sve potrebno za odbranu. Mogućnost za naoružavanje većeg broja ljudstva pojavila se početkom septembra 1991. godine. S delegacijama visokih oficira 5. korpusa JNA i OkŠTO Banja Luka – koje su često dolazile u Jajce da nametnu svoju organizaciju TO, odnosno da jajačke Bošnjake i Hrvate mobiliziraju u 30. pd i izvuku evidencije vojnih obveznika iz opštinskog SNO – dolazio je i pukovnik Osman Selak, komandant 993. pozadinske baze 5. korpusa. Tajno se sastao s Predsjednikom Skupštine opštine Jajce, Midhatom Karadžićem, u njegovom kabinetu. Dogovorili su se da pomogne Jajčanima u vraćanju naoružanja i opreme jajačke TO koje se nalazilo u skladištu JNA Kula kod Mrkonjić Grada. Selak je osmislio način na koji će to učiniti. Predložio je da opštinski SNO usvoji zaključak o regrutaciji mladića za JNA i mobilizaciji rezervnog sastava vojske u garnizon Kamenice, što je bio nezaobilazni uslov za vraćanje oružja i ostalih materijalno-tehničkih i minsko-eksplozivnih sredstava. Problem je bio što je predsjednik Predsjedništva SR Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović 27. augusta pozvao mladiće da se ne odazivaju pozivima za odsluženje vojnog roka u JNA dok traje njena agresija na Hrvatsku. Selak je tražio da se usvojeni zaključak SNO objavljuje četiri puta dnevno na lokalnim medijima i Televiziji Sarajevo, i to četiri uzastopna dana, a poslije toga da mu se lično uruči po povjerljivom čovjeku. Savjetovao je Karadžića da OpŠTO Jajce obavezno provede mobilizaciju, jer će, ako se to ne uradi, u kasarnu JNA u Kamenicama doći srpski rezervisti iz Šipova i Mrkonjić Grada. Predsjednik Skupštine opštine je pristao. Jajčani su izvršili svoju obavezu, a i Selak je ispunio svoje obećanje. Ubrzo je komandant 5. korpusa JNA Nikola Uzelac naredio mobilizaciju jajačkih vojnih obveznika.[221] U predvečerje 18. septembra 1991. u Jajce je vraćeno sve oduzeto oružje i druga vojna oprema TO.[222] Jajce je tako

[221] **Isto**, 129.

[222] **Isto**, 124-130. **Vraćeno je**: **1100 pušaka M48, 630 poluautomatskih pušaka M59/66, 350 automatskih pušaka M70, 86 puškomitraljeza M53, 44 puškomitraljeza M72, 35 snajperskih pušaka, 12 minobacača 82 mm, 12 minobacača 60 mm, 7 bestrzajnih topova 82 mm, 20 jednokratnih ručnih bacača raketa M80 Zolja, 84 ručna bacača M57, jedan protivavionski top 20/3, dva**

postalo jedina opština u Bosni i Hercegovini, koja je uspjela vratiti oduzeto naoružanje i opremu svoje TO, osim opština pod kontrolom SDS-a.

U svom memoarskom djelu, koje je izdao u koautorstvu s još dva autora, Osman Selak usputno je spomenuo vraćanje naoružanja i opreme jajačkoj TO, bez iznošenja detalja o svom učešću.[223]

Pored Selaka, za Jajčane je postojala još jedna "sretna okolnost" za njihovo uspješno vraćanje oružja i drugog MTS-a Teritorijalne odbrane. Opštinski štab TO Jajce bio je potčinjen OkŠTO Banja Luka, što je sigurno značajno olakšalo Selaku. Da je bio pod komandom OkŠTO Zenica, sigurno se ne bi mogao izvršiti povrat oduzetog oružja, niti bi Selak, kao komandant 993. pozadinske baze 5. korpusa JNA, bio za to nadležan.[224]

Nakon uspješnog vraćanja MTS nastupio je problem mobilizacije, ali i reorganizacije TO, što je bio dio dogovora s JNA. Opštinski SNO naredio je mobilizaciju 19. septembra. Odazvao se veoma mali broj

---

kompleta protivavionskih raketa 9K32 Strela-2, 50 antimagnetnih mina M4, četiri tone ostalih minsko-eksplozivnih sredstava, po dva borbena kompleta municije za sva oružja i oruđa, sredstva veze (četrnaest radio-uređaja RUP-12, devet radio-uređaja RUP-33, tri radio-uređaja RUP-15, dva radio-uređaja RUP 20, dva radio-uređaja PRC, dvije induktorske centrale TLCI 10, trideset i jedan induktorski telefon, tri kompleta sredstava veze ANGRCE), sanitetski materijal (60 kompleta SNK-2, tri kompleta SNK-3, dva kompleta SNK-1), 900 maskirnih uniformi, 1000 čohanih sivo-maslinastih uniformi, 40 samara za konje, dva veterinarska kompleta, 540 ašovčića, dva agregata za struju, 730 zaštitnih maski sa ogrtačima za atomsko-biološko-hemijsku odbranu (ABHO) i četrnaest kompleta raznih alata. Up: **Karadžić**, *Jajce*…, 131-132.

[223] **Opisujući sastanak od 16. aprila 1992. u SJB Jajce, kojeg su imali on i Stanislav Galić s jajačkim opštinskim vlastima, a na kojem su se osjetile prijetnje Jajčanima, Selak je dodao**: *...Ja sam osobno bio smireniji, jer sam znao da je TO Jajca naoružana pa se može braniti od eventualnih napada četnika, što su svi spominjali u kuloarima.* **Up**: **Selak**, *Svjedočiti*..., 334.

[224] **Dva dana nakon zvanične transformacije JNA u VRS, Osman Selak podnio je zahtjev za penzioniranje, što mu je ubrzo i udovoljeno od strane SSNO. Up**: **ICTY**, SFRJ, SSNO, Personalna uprava, pov. broj: 02/3532-3, *Rešenje*, 29. juni 1992. godine. **Pred Haškim tribunalom svjedočio je u više predmeta u vezi s naoružavanjem Srba u Bosanskoj krajini i zločinima koje su počinile srpske jedinice na tom području.**

Bošnjaka, a Hrvati su je u potpunosti bojkotirali. Većina Srba se odazvala. Za uspješnost mobilizacije bilo je potrebno da se odazove više od 2/3 vojnih obveznika. Broj Srba, koji su se odazvali pozivu na mobilizaciju nije ispunjavao taj uslov, te su pozivi za mobilizaciju obnavljani naredna dva mjeseca. Sa svakim novim pozivom broj v/o koji su se odazivali, bio je sve manji, pa čak i Srba. Zbog propale mobilizacije, komanda 5. korpusa JNA i OkŠTO Banja Luka zahtijevali su ponovno vraćanje naoružanja i opreme jajačke TO u Kulu. Za neizvršenje zahtjeva prijetili su njegovim nasilnim oduzimanjem i poduzimanjem mjera protiv opštinskih funkcionera koji su učestvovali u vraćanju oružja iz Kule u Jajce. Nezadovoljni srpski opštinski kadrovi zahtijevali su da se zadrži prethodni komandni sastav OpŠTO u kojem ih je bilo više od Bošnjaka i Hrvata. Osim takvog sastava komande, tražili su da se zadrži i prethodna organizacija. Hrvatska demokratska zajednica to nije podržala. Sa SDA se opredijelila za opciju prostornih jedinica TO. One su formirane s nacionalnim sastavima ljudstva u skladu s popisom stanovništva. Mobilizacija nije uspjela, a jajačka opštinska vlast oglušila se na česte prijetnje komande 5. korpusa JNA i OkŠTO Banja Luka za ponovno vraćanje oružja i MTS u Kulu. U drugoj polovini novembra počela je s tim oružjem i opremom naoružavati i opremati prostorne jedinice po mjesnim zajednicama.[225] Bošnjake je bilo veoma teško uvjeriti da prime i zaduže sivo-maslinastu uniformu, što je bio uslov za zaduživanje puške. Nisu htjeli "četničku" uniformu, pa ni pod cijenu da ne dobiju pušku. Komanda OpŠTO uložila je veliki napor u njihovom ubjeđivanju. Dio oružja i opreme zadužili su i vojni obveznici srpske nacionalnosti, koji su ušli u prostorne jedinice.[226]

---

[225] **Karadžić**, *Jajce*…,132-144.

[226] **Kada su napustili TO Jajce i prešli u jedinice 30. pd, sa sobom su odnijeli zaduženo lično naoružanje. Zahvaljujući činjenici da ih je u prostornim jedinicama OpŠTO Jajce bilo manje od 20%, odnosno u skladu s procentom njihovog stanovništva na opštini, količine naoružanja koje su odnijeli nisu bile velike. Uglavnom je to bilo pješadijsko naoružanje. Međutim, za odbranu Jajca svaka puška bila je veoma važna. Srbi ih nisu odnosili što su im trebale, nego da oslabe odbranu Jajca. Oni su imali naoružanja i borbene tehnike, obezbijeđenih od strane JNA, više nego im je i bilo potrebno da vojnički brzo poraze slabo naoružane i opremljene prostorne jedinice OpŠTO Jajce.**

Pogoršavanje bezbjednosne situacije

Veći incidenti, a koji su značajno utjecali na prilike u Jajcu, počeli su se dešavati od početka oktobra 1991. u susjednoj opštini Šipovo. "Martićevci" su izvodili Bošnjake i Hrvate iz autobusa i njihovih automobila na svojim terorističkim punktovima i maltretirali ih. U gradu su razbijali izloge radnji vlasnika bošnjačke nacionalnosti, te provaljivali i demolirali bošnjačke kuće i stanove u kojima su premlaćivali i pljačkali njihove vlasnike. Pucnjavom su zastrašivali Bošnjake. Grupa srpskih ekstremista, među njima i Damjan Vujković, ubila je mladića Mehemeda Ganibegovića u ugostiteljskom objektu.[227] Husein Brkić podlegao je od posljedica premlaćivanja.[228]

Ti događaji uplašili su šipovačke Bošnjake, zbog čega su se počeli iseljavati u Jajce. Ova dešavanja odražavala su se i na situaciju u Jajcu, čiji su Bošnjaci u većem broju bili rodbinski vezani s Bošnjacima

---

Do kraja proljeća 1992. i većina Hrvata napustila je TO i prešla u HVO. Sa sobom su ponijeli oružje i ostali MTS, koji su dobili kao pripadnici prostornih jedinica OpŠTO Jajce, iako su SDA i HDZ dogovorile da se prethodno razduže. Teritorijalnoj odbrani Republike Bosne i Hercegovine u Jajcu, odnosno Armiji Republike Bosne i Hercegovine, ostalo je, uglavnom, samo ono što su zadužili Bošnjaci u prostornim jedinicama OpŠTO. Odbranu Jajca u periodu maj-novembar 1992. zajednički su izvodili TORBiH, odnosno ARBiH, i HVO, tako da je i MTS, koji su Hrvati sa sobom ponijeli kada su prelazili iz TORBiH u HVO, ipak bio iskorišten u odbrani Jajca.

[227] **Milorad Ćirko u svojoj knjizi Damjana (Stevan) Vujkovića opisuje kao predvodnika "najdomoljubivijih Srba" koji su odlazili na hrvatsko ratište 1991, na kojem su *se kalili i sticali iskustva za rat koji će započeti u BiH*. Up**: **Ćirko**, *Ratni put*…, 17. **Vujković je, zapravo, bio najekstremniji srpski terorista u Šipovu. Od vođe šipovačke terorističke grupe "Martićevci" Vujković je u 13. pbr (kasnije preimenovanoj u 7. mtbr) napredovao u komandira izviđačkog voda. Ubijen je, mimo borbenih dejstava, u Šipovu 20. aprila 1992. godine. Up**: **Ćirko**, *Ratni put*…, 23.

Za zasluge u borbi protiv neprijatelja, kao i doprinos u stvaranju, odbrani i oslobođenju Republike Srpske, predsjednik Republike Srpske, gospođa Željka Cvijanović je u 2021. godini povodom Vidovdana i Dana poginulih i nestalih u odbrambeno-otadžbinskom ratu Republike Srpske postuhmno odlikovala Medaljom zasluga za narod Damjana Vujkovića. **Up**: https://opstinaribnik.org/en/novost/981/-------

[228] **Karadžić**, *Jajce*…, 88-89.

Šipova. Oživljeno je sjećanje na četničke pokolje šipovačkih Bošnjaka iz vremena Drugog svjetskog rata. Telefonske veze Jajca sa Šipovom bile su još uvijek u funkciji, te su Jajčani bili dobro informirani o dešavanjima u tom gradiću.

Formiranje HZ HB 18. novembra 1991. pogoršalo je odnose između jajačkih Bošnjaka i Hrvata.[229] Rukovodioci HDZ-a su sve češće odlazili u zapadnu Hercegovinu, nakon čega su se njihovi stavovi mijenjali prema Bošnjacima u legalnim organima jajačke lokalne vlasti. Počeli su na različite načine podrivati povjerenje građana u bošnjačke političare, ističući njihovu inertnost u organiziranju odbrane. Istovremeno su pokušavali vrbovati viđenije Bošnjake na stranu svoje politike, a bošnjačke vojne obveznike u svoje paravojne organizacije. Dok su JNA i srpske paravojne formacije držale punktove na svim putevima, koji vode iz grada prema susjednim opštinama, HDZ je organizirao kontrolne punktove u unutrašnjosti opštine, na prilazima gotovo svim bošnjačkim selima. Postavljeni su u Podmilačju, kod Radića Kuća (na putu za Šibenicu), kod restorana Suton (Lučina), ispred Tvornice aluminijskih odlivaka i "Ekonomije" u Divičanima, prema Hranču i na drugim značajnijim raskrsnicama lokalnih puteva. Preko tih kontrolnih punktova otežavali su prolazak Bošnjaka bez dokumenata. S obzirom da se većinom radi o selima, oni nisu imali običaj nositi lične dokumente kada idu na njivu ili u posjetu nekom susjednom selu, što je im je stvaralo probleme.[230]

[229] **Odluku o formiranju HZ HB, donesenu u Grudama 18. novembra 1991, ispred HDZ Jajce potpisao je Ivan Jakovljević. Up**: **Kliko**, *Rat*..., 61.
[230] **Karadžić**, *Jajce*..., 158-162.

Prva borbena djelovanja agresora

Na vanrednoj sjednici Skupštine opštine Jajce 23. januara 1992. usvojena je odluka, a na prijedlog SNO, da se formiraju prostorne jedinice TO – ranga četa i vodova – u svim mjesnim zajednicama u kojima do tada nisu bile formirane. Opštinski štab TO Jajce dijelio je formiranim jedinicama naoružanje i opremu. Za razliku od par mjeseci ranije, kada su Bošnjaci, uglavnom, odbijali primiti oružje, odziv i prihvatanje oružja sada je bio mnogo uspješniji.[231]

Većina ih je shvatila da je rat neizbježan, bez obzira koliko ga nisu željeli. Glavni razlog tome je proglašenje takozvane Republike srpskog naroda u Bosni i Hercegovine i najava njene nezavisnosti od Bosne i Hercegovine 9. januara, ali i odluka Skupštine SR Bosne i Hercegovine da provede referendum za bosanskohercegovačku državnu nezavisnost za koji je imala poticaj i podršku međunarodne zajednice.

Formiranje prostornih jedinica početkom godine je intezivirano, naročito u rubnim, odnosno najugroženijim dijelovima opštine. Prostorne jedinice formirane su i u gradu i prigradskim naseljima. Da bi umanjili broj podijeljenog oružja kroz prostorne jedinice Bošnjacima i Hrvatima, Srbi, inače protivnici njihovog formiranja, počeli su svoje vojne obveznike, već organizirane u jedinicama srpske TO na dijelovima opštine pod kontrolom SDS, prijavljivati u prostorne jedinice koje je formirao OpŠTO Jajce, a kako bi zadužili i otuđili dio njegovog naoružanja i opreme.[232]

U vezi s formiranjem i naoružavanjem prostornih jedinica, u Jajce je 5. februara 1992. došla grupa starješina RŠTO, predvođena generalom Fikretom Jakićem. Od predstavnika opštinske vlasti zahtijevali su rasformiranje i razoružavanje prostornih jedinica OpŠTO Jajce i vraćanje oružja, municije i opreme. Ponudili su da ostave desetak pušaka M48 za obezbjeđenje vitalnih objekata. Zaprijetili su Jajčanima da će 5. korpus JNA nasilno provesti njen zahtjev, ako mu ne udovolje. Fikret Jakić,

[231] **Isto**, 142.
[232] **Isto**.

sa svojom ekipom, vratio se u Sarajevo neizvršenog zadatka, jer ih nije uspio uplašiti.[233]

Dva dana nakon njegove posjete, komandant RŠTO, general Drago Vukosavljević, naredio je OkŠTO Banja Luka da rasformira i razoruža *sastave koji nisu po odobrenoj formaciji za TO Jajce*. Formacijske sastave, prema njegovom naređenju, mogao je odobriti samo komandant 5. korpusa JNA, a na prijedlog komandanata OkŠTO Banja Luka i OpŠTO Jajce. Iz njegove naredbe jasno je da nije priznavao komandanta OpŠTO Jajce Adema Spahića – kojeg je na dužnost imenovala Skupština opštine Jajce – te je naredio da ona dostavi RŠTO prijedlog za postavljenje komandanta. Komandantu OkŠTO Banja Luka, kao nadređenom komandantu za OpŠTO Jajce, naredio je da pokrene krivičnu prijavu *protiv odgovornih lica koja su nezakonito otudjila odredjenju količinu oružja i municije*. Naredio je i da komandanti OkŠTO Banja Luka i OpŠTO Jajce procjene koji su značajni objekti u opštini Jajce i da odrede *potrebno ljudstvo i naoružanje za njihovo obezbjedjenje*. Vukosavljević je naredio da se sve ostalo oružje i municija – koje je OpŠTO Jajce već bio raspodijelio svojim prostornim jedinicama – vrate u magacin OpŠTO Jajce, a minsko-eksplozivna sredstva (MES) u magacin JNA. Što se tiče prijedloga Skupštine opštine Jajce *za formiranje ratnih jedinica TO Opštine Jajce*, odredio je da će biti *razmatran sa predlozima drugih opština, a konačnu odluku o usvajanju novih formacija*, prema Vukosavljeviću, trebalo je donijeti *Predsjedništvo SR BiH*.[234]

---

[233] **Isto**, 142-144.

[234] **Izvod iz naređenja RŠTO**: 1. – *Komandanti TO Okruga Banja Luka i TO Opštine Jajce izvršiti procjenu objekata na teritoriji opštine, odrediti potrebno ljudstvo i naoružanje za njihovo obezbjedjenje i time izvršiti naredjenje komandanta 5. korpusa. 2. – Odmah rasformirati sastave koji nisu po odobrenoj formaciji za TO opštine Jajce. Oružje dati na ruke samo onim formacijskim sastavima po odluci komandanta 5. K, a na predlog komandanata OkŠO i OpŠO. Ostalo naoružanje i municiju koje je sada kod v/o, vratiti u magacin OpŠO, obezbjediti ga stražom isključivo s pripadnicima TO. 3. – MES premjestiti u magacin JNA gdje će iznaći zajedničko rješenje predstavnici OkŠO Banja Luka, organi vlasti opštine Jajce s komandom 5. K. 4. – Predlog za postavljenje komandanta OpŠO, Skupštine opštine Jajce odmah dostaviti RŠTO radi donošenja rješenja. 5. – Komandant TO Okruga Banja Luka, odmah pokrenuti krivičnu prijavu protiv odgovornih lica koja su nezakonito otudjila odredjenu količinu oružja i municije. 6. – Predlog Skupštine*

Predsjedništvo SR Bosne i Hercegovine tada nije funkcioniralo, radi opstrukcija njegovih srpskih članova, što je značilo da se prijedlog OpŠTO Jajce nikada ne bi usvojio. Za ozbiljno je pretpostaviti da ni RŠTO, kojim je on zapovijedao, ne bi prihvatio prijedlog Skupštine opštine Jajce u vezi s postavljenjem komandanta OpŠTO. Vukosavljević se želio poslužiti pravnom procedurom, ponudivši Skupštini opštine Jajce da predloži kandidata za komandanta OpŠTO, koju bi vrlo vjerovatno opstruirao i razvukao donošenje naredbe o njegovom postavljenju. Očito je namjeravao raspustiti prostorne jedinice TO, koje je Skupština opštine na "svoju ruku" formirala, ponovo razoružati jajačku TO i obezglaviti njenu komandu kompliciranjem imenovanja komandanta OpŠTO.

Jajčani nisu popustili ni pred pritiskom OkŠTO Banja Luka, a koji je uporno pokušavao realizirati naredbu komandanta Vukosavljevića. U tome su bili složni nadležni funkcioneri HDZ i SDA.

Početkom marta 1992. komanda 5. koprusa JNA izvjestila je komandu 2. Vojne oblasti da je na području opštine Jajce izvršena *mobilizacija jedinica TO*. Procjenjivala je da je mobilizirano *oko 115 ljudi*. Sve prilaze prema Šipovu držala je pod blokadom.[235] Vojska je budno pratila mobilizaciju i aktivnost jedinica TO Jajce koje je nazivala paravojnim.[236]

U noći 16/17. mart 1992. *turbe Alije Đerzeleza u selu Gerzovo, opština Mrkonjić Grad*, *ponovo je bilo meta napada tromblonskom minom. Eksplozija je oštetila vrata i izazvala požar u unutrašnjosti ovog spomenika. U blizini turbeta pronadjeno je krilce tromblonske mine i parče sporogorećeg štapina.* Služba državne bezbjednosti pri CSB

---

opštine Jajce, za formiranje novih ratnih jedinica TO Opštine Jajce, biće razmatran sa predlozima drugih opština, a konačnu odluku o usvajanju novih formacija donijeće Predsjedništvo SR BiH. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6393, SR BiH, RŠTO, str. pov. broj: 05/267-2, *Naredjenje za otklanjanje nedostataka u TO Opštine Jajce*, 7. februar 1992.

[235] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 84-35, *Dnevni operativni izveštaj*, 5. mart 1992.

[236] **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/110, *Redovni borbeni izveštaj*, 16. april 1992. godine. ...*Paravojne formacije za sada vrše obezbeđenje sela, u vidu seoskih straža i posedaju punktove na putevima gde vrše kontrolu ulaska i izlaska motornih vozila i stanovništva iz naseljenih mesta*. **Up**: **ICTY**, JNA, 5. korpus, *Redovni borbeni izveštaj*, 18. april 1992.

Banja Luka ovo rušenje turbeta kvalificirala je kao teroristički čin.[237] Selo Gerzovo, nalazi se na putu Šipovo – Baraći. Turbe je u potpunosti uništeno.

Mjesna zajednica Jezero sa okolnim selima bila je, što se tiče jajačke opštine, od najviše važnosti velikosrpskom agresoru, jer kroz nju prolazi asfaltni put Banja Luka – Mrkonjić Grad – Šipovo – Kupres. Kupreška visoravan imala je strateški značaj za namjere JNA u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine i Dalmaciji. Njeno zaposjedanje, od strane JNA, osiguravalo je istočno zaleđe srpske paradržave u Hrvatskoj, ali i jugozapadni bedem paradržave bosanskohercegovačkih Srba u Bosanskoj krajini. Iz tog razloga JNA je u širem rejonu Kupresa, još od početka agresije na Hrvatsku, počela koncentrirati svoje snage i potčinjene jedinice srpskih teritorijalaca iz opština Bosanske krajine, ali i značajne resurse borbene tehnike. Od početka 1992. intenzivno se pripremala da zaposjedne Kuprešku visoravan i protjera hrvatske snage s nje.[238] Da bi to mogla ostvariti, morala je imati pod svojom kontrolom put Banja Luka – Mrkonjić Grad – Jezero – Šipovo – Kupres, kako bi neometano dovozila ljudstvo, tehniku i logistiku na Kupres zbog očekivanih borbi s hrvatskim snagama.[239] Na tom putu sva naseljena mjesta su sa srpskom većinom stanovništva, izuzev u jajačkoj mjesnoj zajednici Jezero. Najisturenija jezerska sela s bošnjačkim stanovništvom prema Šipovu su Ljoljići i Čerkazovići.[240] Zbog toga je JNA već krajem marta 1992. pokazala jasnu namjeru da protjera Bošnjake iz njih. U noći 22. marta, oko 23:30 sati, srpski teritorijalci otvorili su jaku polusatnu pješadijsku vatru – uz korištenje minobacača, bestrzajnih topova i ručnih bacača – na dijelove tih sela nastanjenih bošnjačkim stanovništvom. Milicija SJB

[237] **AIIZ**, broj: 2-6373, CSB Banja Luka, Sektor SDB, *Bezbjednosno interesantna saznanja, mjere i aktivnosti sektora*, 20. mart 1992.

[238] **Ćirko**, *Ratni put*..., 20-25.

[239] **Ima i put Banja Luka – Crna rijeka – Mrkonjić Grad – Baraći – Šipovo – Kupres, kao i put Banja Luka – Manjača – Podrašnica – Baraći – Šipovo – Kupres, ali je od Baraća do Šipova tada bio makadamski. Osim toga, put Mrkonjić Grad – Baraći – Šipovo je i dvostruko duži od puta Mrkonjić Grad – Šipovo.**

[240] **Prema popisu stanovništva u Ljoljićima je 1991. živjelo 109 Srba i 96 Bošnjaka, a u Čerkazovićima 131 Bošnjak i 83 osobe srpske nacionalnosti.**

Šipovo blokirala je put iz pravca Stupne. Tri dana poslije, u vremenu između 12:30 i 13:30 sati, ponovljen je napad srpskih teritorijalaca na Bošnjake Ljoljića i Čerkazovića. U tim napadima oštećeno je više kuća i rezervoar za vodu.[241] Vjerovatni razlog napada na ta sela bio je uplašiti bošnjačko stanovništvo i strahom ga natjerati da napusti svoje kuće, kako bi se JNA primakla Jezeru koje je bilo, kao jedina preostala nesigurna tačka na spomenutom putu Banja Luka – Kupres, važan cilj.

Radi značaja Jezera u vezi s namjerama JNA na Kupreškoj visoravni, njegova odbrana nije imala izgledne šanse, iako se prostorna jedinica TO za nju pripremala. Za JNA i srpske teritorijalce sa šipovačke, mrkonjićke i jajačke opštine – koji su bili neuporedivo brojniji i opremljeniji od prostorne jedinice TO, Jezero je bilo od najveće važnosti na jajačkoj opštini zbog putne komunikacije, a morali su ga zauzeti i zbog svog budućeg napredovanja ka Jajcu. Velikosrpska agresija na jajačkoj opštini počela je napadom na mjesnu zajednicu Jezero. Taktičke pripreme za opšti napad na Jezero bile su napad na Ljoljiće i Čerkazoviće 22. i 25. marta 1992. godine.

Zbog dešavanja u rejonu Jezera, 26. marta održan je sastanak predstavnika jajačke vlasti s komandantom 30. pd, Stanislavom Galićem. Prisustvovao je i posmatrač UN. Galić se pravdao da su napad izvršili srpski ekstremisti i tražio je da JNA uđe na kontrolne punktove TO i SJB Jajce u unutrašnjosti jajačke opštine. Uz podršku posmatrača UN, jajačka delegacija je odbila, obrazlažući to vlastitom procjenom da će JNA na taj način zauzeti grad. Ispravnost ove procjene pokazala se uskoro na primjeru Donjeg Vakufa. Njegova opštinska vlast dopustila je JNA da uđe na kontrolne punktove TO i SJB Donji Vakuf, što je ona iskoristila da ih razoruža, a potom blokira i preuzme najveći dio opštine. Narednih sedmica Galić je uporno nastojao privoliti Jajčane da jedinice JNA uđu na punktove TO i SJB Jajce. Nisu prihvatili. Ubrzo su u grad stigle i izbjeglice iz Ljoljića i Čerkazovića.[242] Za vrijeme sastanka u Jezeru,

[241] **Večernje novine**, *Mir na nišanu*, godina XXIX, broj 8260, Sarajevo, utorak, 24. mart 1992, 12; **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 7; **Karadžić**, *Jajce*..., 179.

[242] **Karadžić**, *Jajce*…, 179-183.

JNA je s dva borbena vozila zasposjela Ćusine i počela razmještati artiljerijska oruđa na njima. Sutradan je preuzela i relej na Ćusinama.[243] Borbena grupa 2 (BG-2) iz Mrkonjić Grada postavila je početkom maja dva protivoklopna topa ZiS-3 76 mm na Bukovici (Maleševića livada), a sredinom ljeta iste godine još dva na Kubrovaču (tt 900) i dva na Ćusine.[244]

Pregovorima s predstavnicima JNA i Srba nije postignuto ništa, a jedinica JNA iz kasarne u Kamenicama i srpski teritorijalci iz Bravnica ubrzo su zauzeli položaje u Bagama, na magistralnom putu ka Donjem Vakufu. Ojačali su i svoj postojeći kontrolni punkt. Time su istovremeno zaposjeli i industrijsku zonu Jajca. Brišićka četa spustila se na magistralni put prema Bihaću i zauzela "ulaznu građevinu" HE Jajce I,[245] kao i "tvornicu" za preradu vode. Na taj način omogućila je Srbima da kontroliraju proizvodnju električne energije, iako hidroelektrana nije bila pod njihovom kontrolom. Zauzimanjem "tvornice vode" Srbi su mogli prekinuti njen dovod u grad, što su i učinili. Iznad tih objekata uredili su snažna utvrđenja. Bošnjake i Hrvate koji su radili u "tvornici vode" i na "ulaznoj građevini" HE Jajce I su protjerali. Zaposjedanjem releja na Ćusinama postigli su medijsku blokadu Jajca.

---

[243] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 7.

[244] **U sastavu BG-2 bio je odred srpske TO iz Mrkonjić Grada, baterija minobacača 120 mm, baterija topova 76 mm (ZiS-3) i odjeljenje izviđača 30. pd. Taj odred je okosnica 1. bataljona 11. lpbr (Mrkonjić Grad), koja je formirana u ljeto 1992. godine. Komandant te brigade, od njenog formiranja do septembra 1994, bio je Blaže Babić, a nakon njega Radovan S. Ilić do kraja rata. Prvi komandir baterije topova 76 mm bio je Slobodan Udovičić, a drugi Saša Soldat. Zamjenik komandira bio je Gojko Grabež. Nišandžije su bile Vojo Vicić, Branislav Prpa, Darko Nerac, Veljko Glamočak Musa i Drago Vicić. U bateriji su bili još i Goran Ćelić, Vid Palalić i Milenko Eremija i drugi. Milenko Jarić poginuo je na vatrenom položaju na Bukovici od gelera minobacačke mine, a Zoran Đuza je ranjen snajperom. Up**: *Monografija 11. mrkonjićke*..., 51, 56, 58, 75, 138.

[245] **Hidroelektrana Jajce I nalazi se na Vrbasu, ispod sela Podmilačje. „Ulazna građevina" HE Jajce I je početak podzemnog tunela, koji je iskopan za njene potrebe od Plive ispod sela Vrbice, planine Beba, između sela Pšenik i Blaževića do HE Jajce I. Dužina podzemnog tunela je oko pet kilometara. Na „ulaznoj građevini" su njegovi zatvarači.**

Jugoslavenska narodna armija zaposjela je u aprilu planinu Vlašić, strategijski najvažniji zemljišni objekat u srednjoj Bosni. Do kraja mjeseca nasilno je preuzela radio-relejno čvorište na Opaljeniku (tt 1933). Odmah je isključila signal Radio televizije Sarajevo, blokirala veze MUP-a Republike Bosne i Hercegovine s Bosanskom Posavinom, zapadnom i srednjom Bosnom i prekinula sav PTT saobraćaj (pošta, telegraf, telefon). Time je i odbranu Jajca znatno otežala. Omogućila je emitiranje banjalučke i srbijanske republičke televizije, kao i ostalih srpskih radio i televizijskih stanica preko kojih je vršena medijska propaganda u službi ideološke pripreme za agresiju na Bosnu i Hercegovinu i genocid nad Bošnjacima i Hrvatima.[246]

Stanislav Galić naredio je 16. maja jedinicama svoje divizije da preduzmu sve mjere zaštite i odbrane radio-relejnih čvorišta, repetitora i drugih objekata veze koje su do tada zaposjele. Brigadama je naredio da imaju po jednu četu, a BG-2 jedan vod, za intervenciju u slučaju napada na njih. Za repetitor na Ljuši bila je odgovorna 19. pbr, a 1. pbr za repetitore na Ćusinama, Ramićima (Ključ) i Ljubici (Ključ).[247]

Do kraja marta 1992. srpske snage (JNA i srpska TO) stavile su pod svoju kontrolu, ili blokadu, znatan dio teritorije opštine Jajce. Zauzele su najvažnije zemljišne objekte, na kojima su ukopale vatrene položaje artiljerije i uredile borbene položaje za napad na grad i dijelove opštine koje nisu uspjele zaposjesti ranije, mimo borbenih dejstava. Na putevima su ojačale svoje postojeće kontrolne punktove i postavile nove. Svi ovi punktovi su na putnim komunikacijama prema Sarajevu i Bihaću, a

[246] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 390-2, *Predaja tenkova T-34 i prekomanda v/o*, 28. april 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 405-2, 1. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus str. pov. broj: 44-1/127, *Redovni borbeni izveštaj*, 3. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 444-32, *Naređenje*, 15. maj 1992; **Kliko**, *17. Viteška*..., 221.

[247] **Izvod iz naredbe**: *Zauzimanjem čvorišta i drugih izdvojenih objekata veze blokirane su i isključene veze MUP-a i krnjeg Predsjedništva BiH, čime su ostali bez mogućnosti održavanja veza i prenosa PPT, radio i TV signala...Objekte uporno braniti a ljudstvo, ako je izdvojeno na objektima, snabdeti svim potrebama za više dana borbe*. **Up**: **ICTY**, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-140, *Zaštita KM, IKM, CV, repetitora i releja*, 16. maj 1992.

planine Ćusine i Bukovica nalaze se iznad grada i tih komunikacija.[248]

Jajce je odsječeno i srpskim kontrolnim punktovima ka Banja Luci.[249]

[248] **S planine Bukovice (izdanak planine Radalj), kao i s planine Ćusine (dio planine Gorica), ostvariva je dobra optička vidljivost većeg dijela opštine Jajce koji srpske snage nisu stavile pod svoju kontrolu prije agresije, kao i magistralni put Jajce – Donji Vakuf do Vinca i lokalni put Jajce – Skela – Rika – Biokovina – Šerići – Krezluk – Kokići – Dogani. Bukovica je bila odlična polazna osnova srpskim snagama za ovladavanje Skelom, Rikom, Biokovinom, Šerićima, Kokićima i svim selima mjesne zajednice Vinac. Srpske snage s Bukovice osiguravale su desni bok svojim jedinicama na Ćusinama. Magistralni put Jajce – Donji Vakuf stiješnjen je između te dvije planine. Njihovim blagovremenim i neometanim zaposjedanjem srpske snage blokirale su grad i slobodnu teritoriju opštine, istovremeno ostvarujući posebnu blokadu mjesne zajednice Vinac, koju su na taj način fizički odvojile od grada i pripremile za lakše zaposjedanje. Prednost Bukovice ogleda se i u tome što su s nje srpske snage mogle neposredno osmatrati petnaestak kilometara linije odbrane Jajca od tunela na Skeli, preko Kerpića, Mišije ravni, Horova, Huma i Biokovine do Starih Kuća. To osmatranje omogućavalo im je kvalitetno artiljerijsko djelovanje po toj liniji i za pripremu pješadijskih napada na nju. Dva vitalna zemljišna objekta u neposrednoj blizini grada, a koje je JNA zaposjela za Srbe do kraja marta 1992, bili su Bukovica i Ćusine. Na obje te planine srpska vojska imala je vatrene položaje različitih artiljerijskih oruđa s kojih je djelovala po linijama odbrane branilaca Jajca i terorizirala jajačko stanovništvo pod opsadom. Za razliku od Ćusina, ispod kojih se prostire fizički nezaštićen grad, ispred Bukovice ispružena je planina Hum (tt 1162) čiji se sjeverni obronak, Horovo, strmovito obara na desnu obalu Vrbasa naspram Ćusina. Južni obronci Huma prostiru se nekoliko kilometara prema Dnolučkoj planini (najviši vrh Ukalj, tt 1337). Bez obzira kolika je bila taktička važnost Bukovice za srpsko zaposjedanje Jajca, Hum sa svojim sjevernim, zapadnim i južnim padinama bio je u prednosti u odnosu na nju. On je najvažniji zemljišni objekat, uz Dnolučku planinu, koji su prostorne jedinice TO zaposjele jugoistočno od Jajca prije velikosrpske agresije. Hum je bio oslonac linije odbrane od tunela na Skeli do Dnolučke planine. Blagovremeno zaposjedanje Dnolučke planine omogućilo je uspostavu i odbranu šumskog puta Kruščica – Hamandžići (Travnik). Na lijevoj obali Ugra, prostorne jedinice TO zaposjele su i planinu Hranče (najviši vrh Vitorog, tt 1478), što je omogućilo odbranu opštine iz pravca Skender Vakufa i uspostavu linije odbrane ušće Ugra – Bešpelj – Hranče – Pougarje – Dnolučka planina. U zahvatu linija odbrane Skela – Hum – Dnolučka planina i ušće Ugra – Hranče – Dnolučka planina nalaze se sva dnolučka sela.**

[249] **Još jedan kontrolni punkt na putu Banja Luka – Jajce (na raskrsnici puteva Jajce – Ključ, nadomak Banja Luke) postavile su u noći 26/27. april Srpske odbrambene snage (SOS), paravojna formacija SDS Banja Luka**. **Up**: **ICTY**, 5. korpus JNA, op. str. pov. broj: 44-1/121, *Redovni borbeni izveštaj*, 24. april, 1992.

Od sredine aprila bilo je u potpunoj izolaciji. Savezna vojska tvrdila je kako je na položajima u rejonu Ćusina i Bukovice privremeno i zbog vježbi.

Na sjednicama Izvršnog odbora Skupštine opštine Jajce, početkom aprila 1992, u skladu s naredbom Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine, proglašena je mobilizacija TO, rezervne milicije i civilne zaštite. Formiran je i opštinski Krizni štab od devet članova (po tri člana iz reda svakog naroda). U aprilu su pripreme za odbranu Jajca ubrzane.

U srednjoj Bosni prvi značajniji vatreni okršaj branilaca Republike Bosne i Hercegovine s JNA – koja je dovršavala svoje pripreme za velikosrpsku oružanu agresiju – desio se ispod Bareva kod Jajca 8. aprila 1992. godine.[250] Njeni rezervisti iz srednje Bosne, srpske nacionalnosti, prolazili su kroz Jajce na hrvatsko ratište i usput su pravili incidente uz upotrebu vatrenog oružja. Jajačke vlasti dogovorile su s komandom 5. korpusa JNA da ih neće ometati na kontrolnim punktovima koje je držala TO i SJB Jajce, ali da sa sobom ne nose oružje u odlasku i povratku s ratišta ili da ga predaju pri ulasku na područje opštine, nakon čega bi im bilo vraćeno na izlasku. Rezervisti JNA nisu poštovali dogovor. Grupa od sedam dobro naoružanih rezervista srpske nacionalnosti vraćala se 8. aprila s hrvatskog ratišta redovnom autobusnom linijom Banja Luka – Donji Vakuf. U ranim poslijepodnevnim satima autobus je, zbog uobičajene kontrole, zaustavljen na kontrolnom punktu, koji je držala SJB kod HE Jajce II.[251] Milicioner SJB Jajce, Franjo Ladan, ušao je u autobus radi kontrole putnika. Na stražnjem dijelu sjedilo je sedam pijanih i naoružanih rezervista. Dvadeset putnika civila,

[250] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 350-2, 9. april 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 368-1, 20. april 1992. godine. **Midhat Karadžić pogrešno navodi da se desio 7. aprila**. **Up**: **Karadžić**, *Jajce*..., 183.

[251] **Prema izvještaju JNA autobus je zaustavljen u 15 sati. Up**: **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 350-2, 9. april 1992. godine. **Midhat Karadžić tvrdi u 10 sati. Up**: **Karadžić**, *Jajce*..., 183. **Osman Selak spominje događaj, ali ne navodi datum i sat kada se desio**. **Up**: **Selak**, *Svjedočiti*…, 332. **Srpska literatura navodi da je zaustavljen oko 14 sati. Up**: *Atlas zločina nad Srbima tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata*, *I 1992*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka 2022, 70.

koji su bili uplašeni njihovim ponašanjem, nabili su se u prednji dio autobusa.[252] Ladan je od rezervista tražio dozvole za nošenje vatrenog oružja. Imali su dozvolu za samo jednu od sedam pušaka i nekoliko pištolja koje su nosili. Izašao je iz autobusa i telefonski kontaktirao svog komandira Gorana Lulića. Prema izjavama svjedoka, vratio se u autobus i rezervistima objasnio da moraju ili predati naoružanje – za što bi dobili potvrdu – ili se vratiti nazad u Banja Luku. Oni su odbili oba prijedloga i jedan od njih okrenuo je automatsku pušku ka Ladanu. On ju je zgrabio za cijev i okrenuo prema krovu autobusa. Rafal je prošao kroz krov, ali jedan metak ga je zakačio u glavu. Prema drugoj varijanti koju su ispričali svjedoci, dvojica rezervista su okrenuli automatsko naoružanje u Ladana, a on je zgrabio obje cijevi i okrenuo ih u krov. Tada ga je treći rezervista usmrtio.[253] Prema iskazima nekih svjedoka, pucao je u njega nekoliko puta pištoljem. Hrabri čin milicionera Franje Ladana, koji ga je koštao života, sigurno je spasio živote nekoliko putnika. Da Ladan nije ovako postupio, i broj ranjenih putnika bio bi znatno veći. Nakon što su ga ubili, rezervisti su bjesomučno nastavili pucati po autobusu. Vozač, kondukter i putnici su bježali van autobusa na njegova prednja vrata. Pripadnici prostorne jedinice TO iz obližnjeg sela Barevo, koji su ojačavali punkt SJB, i drugi milicioneri s punkta brzo su otvorili vatru po stražnjem dijelu autobusa. Ubili su svih sedam rezervista.[254] Zahvaljujući hrabrom Ladanu i brzoj reakciji ostalih naoružanih lica koja su bila na punktu, niko od putnika nije poginuo niti teže ranjen. U razmjeni vatre lakše je ranjeno šest putnika.[255] Franjo Ladan je prva žrtva odbrane Jajca od velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu.

Svih sedam ubijenih rezervista bili su pripadnici 5. mješovitog protivoklopnog artiljerijskog puka 5. korpusa JNA (5. mpoap).[256] Sredinom narednog mjeseca JNA je transformirana u VRS, te je 5. mpoap preimenovan u 1. mpoap 1. Krajiškog korpusa, a ubrzo u 1. mpoabr

[252] **Karadžić**, *Jajce...*, 183-184.
[253] *Atlas zločina...*, 71-72.
[254] **Pripadnici te prostorne jedinice TO iz Bareva bili su hrvatske nacionalnosti. Tada još uvijek nije bio formiran HVO.**
[255] **Karadžić**, *Jajce...*, 183-184.
[256] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 368-1, 20. april 1992; *Atlas zločina*…, 69.

(mješovitu protivoklopnu artiljerijsku brigadu). Ova brigada bila je nosilac napada VRS prema Jajcu na njenom pravcu djelovanja Gola planina – HE Jajce II od jula do novembra 1992. godine.[257]

Događaj pod Barevom izazvao je veliku uznemirenost građana u Jajcu. Porodice poginulih rezervista tražile su od komande 5. koprusa JNA oružje iz skladišta u Donjem Vakufu *radi odmazde*.[258] Midhat Karadžić sa saradnicima formirao je komisiju za uviđaj. Za šefa komisije određen je sudija srpske nacionalnosti (Zoran Kalaba) kako bi izvještaj o uviđaju bio što vjerodostojniji za JNA. Dan poslije, novi komandant 5. korpusa JNA, Momir Talić, telefonom je nazvao Karadžića, psovao mu i zaprijetio da će Jajce sravniti sa zemljom, a sve Bošnjake i Hrvate pobiti. Smirio se kada mu je Karadžić uspio objasniti da je uviđajnu ekipu predvodio sudija srpske nacionalnosti. Predložio mu je da razgovara s njim. Kalaba mu je detaljno i korektno opisao šta se desilo. Talić je zamolio da se ništa ne dira i tražio dozvolu da i njegova ekipa obavi uviđaj. Karadžić je pristao. Ekipa JNA obavila je uviđaj. Nakon toga stanje se počelo smirivati, što su jajačke vlasti razumjele da se vojska uvjerila kako su rezervisti odgovorni za svoju smrt.[259]

Talić, ipak, nije bio zadovoljan rezultatima istrage. Aktivisti *Lige za mir* iz Jajca posjetili su ga 23. aprila. Razgovoru je prisustvovao i Osman Selak. Jajački "mirovnjaci" informirali su Talića da se narod masovno naoružava. Njima nije bilo jasno ko dijeli oružje i municiju i čemu to vodi. Tražili su od njega obezbjeđenje puteva i da do kraja dovede istragu o pogibiji rezervista. Molili su ga da JNA obezbijedi mir svim građanima Jajca. Talić im je obećao pomoći, ali je od njih zahtijevao da se uključe u pronalaženje naredbodavaca i izvršioca ubistava. Upozorio ih je da će, ako se to ne desi, korpus *"obezbijediti" mir građanima Jajca*. Selak je to shvatio u smislu da će JNA borbeno intervenirati.[260]

---

[257] **O tome opširnije u narednim poglavljima.**

[258] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. str. pov. broj: 350-2, 9. april 1992.

[259] **Karadžić**, *Jajce...*, 183-184.

[260] **Selak**, *Svjedočiti*…, 335. **U svom djelu Selak jajačku *Ligu za mir* označava kao *Forum za mir*. Karadžićeve tvrdnje da je *Liga* prisno sarađivala s JNA** (**Up**: **Karadžić**, *Jajce...*, 102-108) **potvrđuje i Selak, koji je često prisustvovao sastancima njenog rukovodstva s Galićem i Talićem. Up**: **Selak**, *Svjedočiti*…, 335.

U komandi 30. pd održan je 24. aprila sastanak predstavnika opština Jajce, Mrkonjić Grad i Šipovo s komandom divizije. Sastanku su prisustvovali i komandanti opštinskih štabova odbrane Jajce i Mrkonjić Grad, komandant 1. pbr Milorad Vukašević i predsjednik Izvršnog odbora Skupštine opštine Jajce Nikola Bilić. Predsjednik Skupštine opštine Jajce Midhat Karadžić govorio je o "velikim" podjelama na teritoriji njegove opštine. Istaknuo je *da treba tražiti dodirne tačke kod pripadnika svih naroda* i *da većinski narodi moraju paziti manjinske narode u svojim sredinama*. Naglasio je da *nema ništa protiv JNA, ali da sadašnju TO prihvataju kao legalnu i legitimnu* i da se *ravnaju po Naredjenjima iz ŠTO i ministarstva NO iz Sarajeva*… Potvrdio je *da do današnjeg dana Jajački organi vlasti nisu predali vojnu evidenciju i ne pozivaju svoje gradjane u JNA*. Komandant OpŠTO Jajce, Adem Spahić, rekao je da je TO Jajce ušla u sastav TORBiH i da sluša naređenja i instrukcije njenog Republičkog štaba. Potvrdio je kako je TO Jajce djelomično mobilizirana i naglasio da u njenom sastavu ima pripadnika *sva tri naroda i* da je naoružanje dijeljeno pripadnicima jedinica *u koje su uključeni svi*. Spahić je naglasio da na teritoriji opštine Jajce nema paravojnih jedinica i da su sve jedinice TO objedinjene pod jedinstvenom komandom. Govorio je još o rasporedu i sastavu jedinica JNA oko Jajca. Jedinicama TO Jajce izdao je naređenje da *mogu otvoriti vatru samo u slučaju direktnog oružanog napada na njih*. Vukašević je obavijestio prisutne da je tog dana bio na sastanku sa aktivistima *Lige za mir* iz Jajca*, koji se bore za mir*. Dao im je *potpunu podršku uz napomenu da budu istinski borci za mir*. Dalje je govorio o iseljavanju Srba iz Jajca i navodnim razlozima njihovog napuštanja dijela opštine koji nije bio pod kontrolom njegovih jedinica. Spomenuo je i napuštanje SJB Jajce od strane većine milicionera srpske nacionalnosti.[261]

Dan ranije, komandant 30. partizanske divizije Stanislav Galić naredio je formiranje 1. pbr i imenovao Milorada Vukaševića za njenog komandanta.[262] Ta brigada je – kako je ranije objašnjeno – zapravo

[261] **ICTY**, JNA, 30. pd, broj: 765-1, *Zapisnik sa sastanka predstavnika opština M. Grad, Šipovo, Jajce i k-de 30. partd*, 25. april 1992.

[262] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993.

formirana još 1991, dok je divizija bila na hrvatskom ratištu u Slavoniji.[263]

Komanda 5. korpusa JNA nastavila je preko komande 30. pd održavati kontakte s predstavnicima jajačke opštinske vlasti, ali je očekivala usložnjavanje situacije u Jajcu i Travniku, a na području Dervente i veće oružane sukobe.[264]

Jedinice JNA s potčinjenim snagama srpskih teritorijalaca otpočele su 3. aprila snažnu ofanzivu s ciljem ovladavanja Kupreškom visoravni.[265] U večernjim satima, tri dana poslije, ušle su u Kupres. Do 11. aprila potpuno su ovladale Kupreškom visoravni.[266] Hrvatska demokratska zajednica pokušala je 10. aprila preuzeti vlast u Jajcu i uspostaviti svoj nadzor nad opštinom, SJB Jajce, radio Jajcem, hidroelektranama i bolnicom, u čemu nije uspjela.[267] Tih dana je opštinska vlast Donjeg Vakufa predala, bez otpora, SDS-u upravu nad opštinom.[268] Kasnije su srpske vlasti grad preimenovale u Srbobran.[269] Predajom Donjeg Vakufa,

---

[263] **Vidi stranice 94-95.**

[264] **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-2/124, *Redovni borbeni izveštaj*, 30. april 1992.

[265] **O borbi za Kuprešku visoravan u aprilu 1992. opširnije u**: **Marijan Davor**, *Borbe za Kupres u travnju 1992*, Polemos, broj 3 (5), Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2000, 11-49.

[266] **Ćirko**, *Ratni put*, 22-23.

[267] *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije HVO, broj 1, Tomislavgrad, novembar 1994, 7.

[268] **Na području opštine Donji Vakuf 1991. živjelo je 55,04% bošnjačkog, 38,84 srpskog i 2,77% hrvatskog stanovništva, te 2,46% Jugoslavena. Okolne opštine (Bugojno, Travnik i Jajce) bile su naseljene s većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u odnosu na srpsko. Na višestranačkim izborima 1990. lokalnu vlast osvojila je SDA.**

[269] *...sva rukovodna mjesta osim komandira i pomoćnika komandira, zauzimali su muslimani, a od ukupno 42 zaposlena radnika bilo je svega 17 srba... Već početkom aprila dobili smo verbalni pristanak na podjelu i od strane muslimanskog rukovodstva u opštini... Već u toku marta 1992. godine milicioneri srpske nacionalnosti su preuzeli inicijativu na punktovima kroz koje se išlo za Bugojno i Jajce...dana 17.04.1992. godine svi smo došli na posao u novim uniformama sa srpskim obilježjima. Istog dana može se reći da je srpska milicija preuzela ne samo inicijativu nego i kontrolu nad cijelim gradom...Muslimanska milicija bila je šokirana i više im nije bilo do posla... Srpsku stanicu milicije činilo je svega 13 radnika milicije i 60-tak rezervnih policijaca... Dana 6.5.1992. godine proglašena je opšta mobilizacija, a od muslimana je zatraženo da polože oružje. Dana*

Jajce je dovedeno u okruženje JNA i njoj pridodanih jedinica srpske teritorijalne odbrane i paravojnih formacija, jer su prekinute saobraćajne komunikacije prema Bugojnu i Travniku.[270] Dugotrajna odbrana Jajca tim činom postala je gotovo nemoguća, a prve posljedice uskoro je pretrpjelo stanovništvo bošnjačkih sela u dolini Vrbasa i na okolnim brdima, od

7.5.1992. godine ispred zgrade SO-e u centru grada zaviorila se Srpska trobojka... muslimani su masovno iselili, tako da je 10.5.1992. godine u gradu ostalo svega oko 2.000 muslimana. **Up**: **ICTY**, MUP RS, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, 4. oktobar 1993. godine. ...*U opštini Donji Vakuf predstavnici vlasti muslimanske nacionalnosti napustili su organe vlasti tako da sada vlast obavljaju uglavnom predstavnici srpske nacionalosti*... **Up**: **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 411-2, *Izveštaj pomoćnika komandanta za CP*, 13. maj 1992. godine. **Predsjednik Skupštine opštine Donji Vakuf, Kemal Terzić, na sastanku s Galićem, komandantom 30. pd, 13. aprila izjavio je da na području opštine nije bilo ni jednog međunacionalnog incidenta, ni jedne pljačke, da organi vlasti rade normalno i da se Bošnjaci i Srbi mogu međusobno usaglasiti. Mislio je da mogu živjeti zajedno. Pohvalio je saradnju SDA i SDS. Nije imao ništa protiv JNA**: *...neka ona ostane gde jeste-što dalje od grada. Neka obezbedi puteve, ali da se ne meša u gradu. Ja sam tu kao predsednik opštine sa iskrenom željom da svi građani lepo žive. Ja ću dati svoj život u zalog samo da gradjani žive, da u gradu bude mirno i da nam svima bude lepo...Garantiram da će ova sredina ostati mirna...Potrebno je samo malo tolerancije i sve će biti u redu...Armijske snage ovde gde jesu neka i ostanu. I trebaju nam. Samo neka ne diraju ono što imamo. Za sada sve funkcioniše kako treba i nema smisla bilo šta činiti da se stanje izmeni...* **Ova Terzićeva izjava preuzeta je iz dokumenta JNA, koji je pisan ekavicom. Predsjednik Skupštine opštine Bugojno, Vladimir Šoljić, koji je prisustvovao istom sastanku, nije se dodvoravao Galiću. Spomenuo je odvoženje oružja TO iz magacina u Donjem Vakufu u Kulu kod Mrkonjić Grada, za što Terzić nije izrazio zanimanje. Galić je pitao Šoljića šta bi se desilo ako JNA krene preko Bugojna na Kupres. Odgovorio mu je da ne može ništa garantirati i da su svi u Bugojnu naoružani. Up**: **ICTY**, JNA, 5. korpus, 30. pd, broj: 764-1, *Zabeleške sa sastanka sa predstavnicima SO D. Vakuf i Bugojno*, 14. april 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, 30. pd, broj: 174-74, *Vanredni borbeni izveštaj*, 14. april 1992. godine. **Par sedmica poslije, srpska milicija počela je hapsiti donjovakufske Bošnjake pod izgovorom oduzimanja oružja zbog oružane pobune. Potom su ih počeli voditi na Manjaču. Za kratko vrijeme srpska milicija i teritorijalci, pod zaštitom Galićeve divizije, potpuno su „etnički očistili" teritoriju od Bošnjaka. Up**: **ICTY**, RS, MUP, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, 4. oktobar 1993. godine. **Osim premlaćivanja, progona i zatočenja na Manjaču, mnogi Donovakufljani su ubijeni. Up**: *Logoraši, šapat tišine – preživjeli svjedoče, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2022, 81-143, 442.

[270] **ICTY**, JNA, 5. korpus, op. pov. broj: 411-2, 13. maj 1992; **Selak**, *Svjedočiti*…, 335.

Babinog Potoka i Torlakovca, preko Vinca do Kokića. Njihova odbrana nije imala zadovoljavajuće uslove da uspije, iako su prostorne jedinice TO iz mjesnih zajednica Vinac (Jajce), Kokići (Jajce) i Torlakovac (Donji Vakuf) pružile oružani otpor agresoru.[271] Od početka do kraja juna srpska vojska zaposjela je svu teritoriju od Donjeg Vakufa do jajačkih sela Bravnice i Dogani i tako izbila nadomak Dnolučke planine.[272] Zavladala je dolinom Vrbasa od linija odbrane Bugojna – na pravcu prema Donjem Vakufu – do tunela na Skeli (par stotina metara od grada Jajca).

Ubrzo nakon predaje Donjeg Vakufa u Jajcu se počela osjećati nestašica svih prehrambenih artikala. Komandant 5. korpusa JNA naredio je oko 23. aprila hitno izvlačenje goriva za motorna vozila (m/v) i mazuta iz kasarne u Kamenicama.[273] Istovremeno su izvučene sve rezerve brašna iz silosa u Bravnicama i prebačene u Banja Luku.[274] Iz tog silosa do tada su snabdijevane jajačke pekare i prodavnice brašnom. Ranije su srpske snage zauzele i postrojenje za preradu vode gradskog vodovoda. Stvorile su sebi uslove da Jajčane iznurivaju glađu i nestašicom vode, uz stalno snajpersko i artiljerijsko djelovanje po njihovim naseljima sa okolnih visova koje su blagovremeno zaposjele, što su i činile narednih pola godine.

Odbrana Jajca, zbog predaje Donjeg Vakufa, dovedena je u tešku poziciju. Srpske linije bile su nadomak grada. Pokriven je djelovanjima snajpera, puškomitraljeza, protivavionskih mitraljeza (PAM) i protivavionskih topova (PAT). Srpski obruč oko Jajca, od juna do kraja oktobra 1992, iznosio je nekoliko desetina kilometara, što je bilo teško za braniti, kako zbog velike potrebe za ljudstvom, tako i radi utroška MTS za tu dugu liniju fronta.[275]

---

[271] **Prostornoj jedinici TO u Torlakovcu oružje je dao OpŠTO Jajce, preko svoje prostorne jedinice u Vincu**.

[272] **Kliko**, *Rat*..., 136-140.

[273] **Većina je prebačena u Laktaše**. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6379, RS, Srpska opština Šipovo, Krizni štab, *Zapisnik*, 2. juni 1992.

[274] **Selak**, *Svjedočiti*…, 335.

[275] **Kliko**, *17. Viteška*…, 2010, 63.

Ograničenu mogućnost jajačke odbrane donekle je ostvarivalo naoružanje i drugi MTS koji je OpŠTO uspio vratiti od JNA.[276] Ipak, treba uzeti u obzir da su to minimalna sredstva u odnosu na tehničku superiornost i opremljenost srpske vojske koja je okružila slobodne dijelove jajačke opštine i da su dio oružja OpŠTO Jajce odnijeli Srbi kada su napuštali njegove prostorne jedinice. U ratu se MTS brzo troši. Količine kojima je raspolagala jajačka TO nisu bile dovoljne za duže vrijeme izvođenja odbrane. Bile su dostatne za „prvi udar", i to na znatno manjem dijelu teritorije od onoga koji je na jajačkoj opštini trebalo braniti, odnosno na onoj koju srpski agresor nije uspio preko JNA zaposjesti od oktobra 1991. do kraja maja 1992. godine. Kvalitetno i blagovremeno logisticiranje jedinica OpŠTO Jajce iz Lašvanske doline nije bilo moguće zbog blokade puteva. Tek sa otvaranjem šumskog koridora preko Dnolučke planine do Hamandžića taj problem se umanjio, ali nije nestao, jer ni u srednjoj Bosni nije bilo dovoljno MTS potrebnih za odbranu Jajca. Vrlo značajan doprinos mogućnosti odbrane Jajca bila je dobra pripremljenost i naoružanost HVO-a. Iako su se, odmah na početku velikosrpske agresije, pojavile ozbiljne nesuglasice između HVO i TO, ipak je između njih uspostavljena saradnja i sadejstvo. Hrvatsko vijeće odbrane uglavnom je držalo linije iznad hrvatskih sela. Nije, naprimjer, sudjelovalo u odbrani Jezera, Vinca i Kokića, sela u kojima nije bilo Hrvata. Međutim, u kritičnim situacijama, interventne jedinice obje vojske pomagale su jedna drugu na ugroženim pravcima. Također, po potrebi je korištena i međusobna artiljerijska i logistička podrška, kao i uzajamno sanitetsko zbrinjavanje ranjenika. Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH) i HVO borili su se za različite političke ciljeve, što ih je često dovodilo u međusobnu napetost i netrpeljivost, ali nužnost ih je u Jajcu nagonila na uzajamnu saradnju i pomoć.

[276] **Midhat Karadžić piše da su neki visokopozicionirani čelnici SDA bili protiv naoružavanja i povrata oružja TO Jajce. Kao primjer navodi Naima Kadića iz Glavnog odbora stranke, koji ga je prekorio zbog toga i rekao mu da nabavku oružja *smatra nepotrebnom, pa možda i štetnom, jer bi mogli pokvariti podnošljive odnose sa SDS-om i srpskim narodom*. Up**: **Karadžić**, *Jajce...*, 122-123.

Naređenja Mate Bobana (10. aprila 1992) i Ante Rose (8. maja 1992) da je HVO jedina legalna vojska i da su *sve druge vojne formacije na području HZ Herceg-Bosna ili nelegalne ili neprijateljske*, a koje se mogu tumačiti obaveznim potčinjavanjem Teritorijalne odbrane HVO-u, nisu se provodila na isti način na cijelom zamišljenom prostoru HZ HB. U opštinama s hrvatskom većinom stanovništva (zapadna Hercegovina i zapadna Bosna) provedena su brzo i bez otpora. Opštinski štabovi TO preimenovani su u stožere HVO. U opštinama koje su se nalazile na prvoj liniji fronta, a u kojima je živio veći broj Bošnjaka, HVO je bio obzirniji jer mu je trebala njihova pomoć da ih brani od VRS, ali ne za Bosnu i Hercegovinu, nego za buduću HZ HB. U tim opštinama nije potencirao retoriku o odbrani HZ HB nego Bosne i Hercegovine, kako bi privlačenjem Bošnjaka na svoju stranu oslabio pozicije TO i izbjegao konflikte s njom dok ne postigne siguran politički dogovor sa Srbima, što bi mu omogućilo da se vojnički razračuna s Bošnjacima i TO. Djelovao je propagandno, omalovažavajući TO i organe legalne vlasti. Pokušavao je preuzeti vlast na razne načine, ali oprezno i bez pretjerane upotrebe sile. Među takve opštine u srednjoj Bosni pripadaju jajačka, travnička i bugojanska. Busovača i Vitez bile su jedine srednjobosanske opštine koje nisu bile u opasnosti od srpske okupacije, što je HVO-u omogućilo da nasilno preuzme svu kontrolu u gradu Busovači početkom maja 1992. i da OpŠTO Vitez marginalizira. Ostale srednjobosanske opštine (Kiseljak, Novi Travnik i Gornji Vakuf) imale su liniju dodira sa srpskom vojskom. Za razliku od Bugojna, Jajca i Travnika, te linije bile su dosta kraće,[277] što

[277] **Na novotravničkoj opštini linija odbrane bila je iznad hrvatskih sela Margetići, Rude, Gornje i Donje Pećine. Posjedao ju je HVO i nije dopuštao TO Novi Travnik da sudjeluje. Nije imao potrebu za saradnjom s njom zbog kratkoće te linije. Radije je koristio svoje slobodne snage iz Lašvanske doline. Time je stvorio odlične pretpostavke za oružani obračun s TO, bez bojazni da će to iskoristiti srpske snage za pomjeranje svojih linija prema Novom Travniku. Istovremeno je provodio snažnu propagandnu kampanju protiv OpŠTO Novi Travnik da ne učestvuje u odbrani od zajedničkog agresora. Novotravnička TO je sudjelovala u odbrani. Zbog nemogućnosti učešća u odbrani vlastite opštine, njene jedinice imale su zonu odgovornosti na travničkom bojištu. U oktobru 1992. jedna jedinica TO (ARBiH) iz Novog Travnika došla je u ispomoć i jajačkim braniocima. Jedinice TO (ARBiH) iz Novog Travnika išle su i na zavidovićko-maglajsko bojište. Siguran od srpskog agresora, HVO je pokušao u**

je davalo mogućnost HVO-u da u njima, a nakon što nije uspio nenasilno preuzeti vlast, oružanim sukobom uspostavi svoju potpunu kontrolu. Bez bojazni od srpske vojske, već u aprilu, a potom ponovo u junu i krajem oktobra 1992, oružanim sukobom pokušao je potisnuti TO s prostora tih opština i Viteza.

Ozbiljni i složeni problemi između HVO i TO (ARBiH), koji su ponekada mogli dovesti i do njihovog međusobnog oružanog sukobljavanja, bili su česti za vrijeme izvođenja zajedničke odbrane Jajca, ali nužnost ih je prisiljavala na uzajamne kompromise. Ti politički problemi, koje je stvarao pritisak HVO da uspostavi svoju potpunu kontrolu u Jajcu, ipak nisu prerasli u oružani sukob zbog napora koji su uložili razumni i utjecajni ljudi s obje strane da ih ograniče u političkim okvirima. Borci obje vojske na bojištu davali su svoj najveći doprinos zajedničkoj odbrani grada i slobodnih dijelova opštine. Većini njih politička razilaženja i nesuglasice između HDZ i SDA nisu bila najjasnija. Ipak u nekoj mjeri djelovala su na njihovu međusobnu podozrivost i nepovjerenje. Saradnja TO (ARBiH) i HVO Jajce, od aprila do novembra 1992, bila je iznuđena stanjem zajedničke opasnosti za Bošnjake i Hrvate

---

junu, a potom i u oktobru 1992. preuzeti kontrolu nad cijelom novotravničkom i viteškom opštinom. Slična situacija bila je i u Gornjem Vakufu i Kiseljaku s razlikom da su jedinice TO (ARBiH) imale svoje zone odgovornosti prema velikosrpskom agresoru na tim opštinama. Kiseljačka linija odbrane prema srpskoj vojsci bila je u rejonu sela s većinskim bošnjačkim stanovništvom nastanjenim prema opštini Ilidža. Ipak, HVO je u augustu 1992. pokušao neutralizirati i TO Kiseljak, ali zbog iskazanog otpora njenih pripadnika i mogućnosti da Bošnjaci napuste linije odbrane prema srpskoj vojsci, što bi ugrozilo odbranu Kiseljaka, odustao je od toga do juna 1993. godine. Jedinice TO Gornji Vakuf posjedale su liniju odbrane prema srpskim snagama u rejonu Raduškog kamena (tt 1664), značajnog objekta za odbranu Gornjeg Vakufa i Prozora. Zbog toga je postojala ista opasnost, kao i u Kiseljaku, za HVO da se radikalnije pokušao vojnički obračunati s TO Gornji Vakuf u 1992. godini. Kontrolu nad gornjovakufskom opštinom pokušao je ostvariti u aprilu, potom u junu i oktobru 1992, ali s ograničenom upotrebom oružane sile. U januaru 1993. situacija se promijenila. Zbog ostvarenja potpune kontrole u cijeloj srednjoj Bosni, HVO je prvo morao ovladati Gornjim Vakufom. Od januara 1993. do Vašingtonskog sporazuma, krajem zime 1994, koristio je sve svoje raspoložive resurse da to i ostvari. U pomoć su mu dolazile i najkvalitetnije jedinice HV.

i mogli bi je nazvati „savezništvom nasilu.“[278] Kao posebno značajni incidenti mogu se spomenuti pokušaj ubistva predsjednika Skupštine opštine, odnosno Ratnog predsjedništva Jajce, Midhata Karadžića – od strane jednog pripadnika HVO – i njegova oružana otmica, koju su izveli pripadnici Hrvatskih odbrambenih snaga (HOS) sredinom jula. Oteli su ga iz njegovog stana i odveli u zgradu opštine, gdje su ga, pod prijetnjom vatrenim i hladnim oružjem i uz fizičko zlostavljanje, tjerali da potpiše dokument o priznavanju vlasti HZ HB. Dvojica pripadnika čete Bosna, s njenim komandirom Abdurahmanom Šećićem, upala je u opštinu i rastjerala otmičare.[279]

Završne pripreme srpskog agresora za početak napada na Jajce

Od sredine aprila 1992. počela je potpuna mobilizacija vojnih obveznika i formiranje novih jedinica 30. pd, koja ih je objedinila, zajedno s ranije formiranim, pod svojom komandom. Time se povećala ukupna borbena gotovost (b/g) divizije i 5. korpusa JNA *kao celine*.[280] Ranije formirane jedinice srpske TO u Jajcu, Ključu i Šipovu ušle su u sastav 1. pbr.[281]

U 1. bataljonu bili su jajački Srbi koji su živjeli na teritoriji opštine Jajce pod kontrolom JNA i SDS, ali i oni koji su tokom marta i aprila, *a posebno maja*, napustili grad i jajačka sela u kojima su bili manjinsko

[278] **O odnosima HVO i TO (ARBiH) u Jajcu opširnije u**: **Ljubičić Zoran**, *Pad Jajca i druge priče*, Jajce 2000. **i Karadžić**, *Jajce*..., 158-172, 189, 203-204, 243-246, 252-265, 268-281, 301-313.

[279] **AIIZ**, broj: 2-6505, *Jajce 1992. godine, rukovodna struktura SJB Jajce nakon prvih višepartijskih izbora*; **Karadžić**, *Jajce*..., 245, 256-258.

[280] **ICTY**, 5. korpus JNA, op. str. pov. broj: 44-1/121, *Redovni borbeni izveštaj*, 24. april 1992.

[281] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995; **Ćirko**, *Ratni put*…, 38-39.

stanovništvo. Rezervni oficiri srpske nacionalnosti – još uvijek članovi OpŠTO Jajce – okupili su se 20. aprila u Bravnicama, gdje su formirali komandno mjesto bataljona. Za komandanta bataljona imenovan je Jovo Trkulja, a za njegovog zamjenika Ljuban Jarčov. Od ljudstva na teritoriji pod kontrolom JNA i vojnih obveznika Srba, koji su izašli iz grada i sela pod kontrolom OpŠTO Jajce, formirali su šest pješadijskih četa (Bage – komandir Mirko Milovac, Bravnice – komandir Branko Savić, Brišići – komandir Dušan Malinović, Ćusine – komandir Milan Đukić, Jezero – komandir Zdravko Simetić, kasnije Đoko Jokić i Vinac – komandir Ljubomir Zekonja). Osnovni zadatak bataljona bio je da kontrolira teritoriju, inžinjerijski uređuje položaje u rejonu razmještaja jedinica i omogući prihvat vojnih obveznika Srba s teritorije pod kontrolom legalnih jajačkih organa vlasti.[282]

Okosnicu 2. bataljona činio je odred srpske TO Šipovo. Komandant odreda bio je Neđo Gvozdenac,[283] a njegov zamjenik Jovan Pekez.[284] Po formiranju odred je bio razmješten u Duljcima i Gorici. Popunjen je do pune formacije domobilizacijom ljudstva na terenu. Nastavnik fizičkog vaspitanja iz osnovne škole Bratstvo-jedinstvo u Jajcu, Anđelko Malinović, postavljen je za komandira voda MB 82 mm u odredu. Po dobijanju odgovarajućih MTS formirana je i baterija (četa) MB 120 mm. Komandir baterije bio je Krstan Grahovac.[285]

---

[282] **Isto**.

[283] **Od 1. septembra 1992. komandant 2. bataljona 1.pbr bio je Milorad Ćirko.**

[284] **Pomoćnik komandanta za informisanje i političko-propagandnu djelatnost – Mile Gajić, pomoćnik komandanta za obavještajne poslove – Mirko Markez, pomoćnik komandanta za pozadinu – Vaskrsije Jandrić, a od decembra 1992. godine Milan Mitrić. Komandir 1. čete – Marko Bogdanović, komandir 2. čete – Stanko Markez. Komandir protiv-oklopnog voda – Mile Škalonja**. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995.

[285] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1,

Ključki Srbi popunjavali su 3. bataljon 1. pbr. Njegova komanda bila je u rejonu Sitnice. Formiranje bataljona počelo je 18. aprila 1992. godine. Bataljon je naoružan oružjem oduzetim 1990. od OpŠTO Ključ koje se nalazilo u skladištu JNA u Kuli kod Mrkonjić Grada.[286]

Prva partizanska brigada 22. maja imala je 1835 pripadnika. Prvi bataljon (jajački) brojao je *čak* 1012 vojnih obveznika, 16 oficira s višim činovima i 24 mlađa oficira. Brojno stanje 2. bataljona (šipovačkog) bilo je 291 vojnih obveznika, 16 oficira s višim činovima i 22 mlađa oficira. Treći bataljon (ključki) imao je 225 vojnih obveznika, 13 oficira s višim činovima i 23 mlađa oficira. U bateriji MB 120 mm bila su dva oficira i 21 vojni obveznik, a u haubičkom bataljonu (HaB) jedan stariji i jedan mlađi oficir i 21 vojni obveznik.[287]

Prikazano brojno stanje 1. bataljona 1. pbr pokazuje visoku mobiliziranost jajačkih Srba u agresorsku vojsku, a priliv ljudstva je u i narednim danima bio intenzivan, te se broj vojnika svaki dan znatno uvećavao.

Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave, 27. februar 1995; **Ćirko**, *Ratni put…*, 38-39.

[286] **Četiri voda ovog bataljona borbeno su djelovala 27. maja na pravcu Humići – Velečevo – Hanlovići. Kompletan bataljon premješten je istog dana *na periferiju Ključa, odakle je upotrebljen za čišćenje grada i okolnih naselja.* Prva četa borbeno je djelovala pravcem Rejzovići – Hadžići – Pudin Han, 2. četa i protiv-oklopni vod napadali su s Brežčice pravcem Ponjir – Hadžići – Pudin Han. Sutradan, 28. maja, bataljon je angažiran na istom zadatku pravcima Pudin Han – Vukovo Selo, Humići – Plamenice – Prhovo – Peći. *Slijedio je zadatak čišćenja sela Kamičak i Vrhpolje*, gdje je ostvaren spoj sa srpskom brigadom iz Sanskog Mosta. Up**: **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995. **U nabrojanim ključkim selima tih dana ubijeno je nekoliko stotina bošnjačkih civila. Najveći broj u Velagićima, Pudinom Hanu, Krasuljama i Prhovu**. **Up**: **Kliko**, *17. Viteška*..., 14-15. **Ključki bataljon 1. pbr imao je samo jednog poginulog pripadnika. Up**: **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

[287] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-88/92, *Redovni borbeni izveštaj*, 22. maj 1992.

Cijeli maj agresor je intenzivno formirao i popunjavao ljudstvom nove jedinice u 1. pbr, opremao ih naoružanjem i potrebnom opremom. Kako se vidi iz dokumentacije VRS, u gradu Jajcu nekoliko mjeseci ranije formiran je *ilegalni odred* u mjesnoj zajednici Volijak. Imao je zadatak da ostane u gradu, ali zbog nepovoljnog razvoja situacije, tajno je 11. maja iz grada izašao u Brišiće.

Zbog *glomaznosti u ljudstvu/preko 2 000 vojnih obveznika/* – uzrokovanog velikim prilivom Srba iz Jajca i okolnih sela pod kontrolom OpŠTO Jajce i njihovim masovnim odzivom na mobilizaciju – komandant 1. pbr naredio je krajem maja da se od polovine ljudstva 1. bataljona formira 4. bataljon. U formacijskom sastavu 1. bataljona (jajačkog) ostale su čete Bage, Brišići, Ćusine i Jezero, a u sastav 4. bataljona (jajačkog) ušle su čete Bravnice i Vinac i novoformirana četa Bukovica, u kojoj su uglavnom bile pridošlice s teritorije pod kontrolom OpŠTO Jajce. Komanda 1. bataljona premještena je iz Bravnica u selo Ćusine. Trkulja je ostao njegov komandant do 16. septembra, kada je umjesto njega imenovan Milorad Đukić. Komandno mjesto 4. bataljona bilo je u selu Donja Bukovica. Komandant bataljona bio je Nikola Jovičić, a njegov zamjenik Ljuban Jarčov. Od 1. septembra bataljonom je komandovao Dušan Malinović.[288]

Na dan 30. maj 1. pbr imala je 1910 pripadnika. Prvi bataljon (jajački) brojao je 528 vojnih obveznika, 16 oficira s višim činovima i 21 mlađeg oficira. Brojno stanje 2. bataljona (šipovačkog) bilo je 290 vojnih obveznika, 6 oficira s višim činovima i 22 mlađih oficira. Treći bataljon (ključki) imao je 233 vojnih obveznika, 13 oficira s višim činovima i 23 mlađa oficira. U 4. bataljonu (jajačkom) bilo je 545 vojnih obveznika, 11 oficira s višim činovima i 12 mlađih oficira. U bateriji MB 120 mm bio je jedan stariji po činu i jedan mlađi oficir i 21 vojni obveznik, a u haubičkom bataljonu (HaB) jedan stariji i jedan mlađi oficir i 20 vojnih

[288] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995.

obveznika U skladištu kasarne u Kamenicama angažirana su 84 vojna obveznika, 6 oficira i 12 podoficira.[289]

Ključki 3. bataljon izveden je početkom juna iz sastava 1. pbr u novoformiranu 17. laku pješadijsku brigadu (lpbr), a jajački 4. bataljon preimenovan je u treći.[290]

Vukašević je nakon transformacije JNA u VRS prekomandovan u Vojsku Jugoslavije (VJ). Na dužnost komandanta brigade imenovan je kapetan Slavko Čulić, koji je na toj dužnosti ostao do kraja velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.[291]

Iako se 1. partizanska brigada – kasnije preimenovana u krajišku i potom pješadijsku – u njenim službenim dokumentima (i pečatom) često nazivala „Šipovačkom," i „Šipovskom", većina njenog ljudstva bila je s jajačke opštine. Šipovački Srbi imali su i jedan bataljon u 13. pbr, kasnije preimenovanoj u 7. mtbr. Bez obzira na veliki broj jajačkih Srba u 1. pbr, ona ih zapravo nije sve obuhvatila. Srbi iz krezlučkih sela (Brvanci, Grdovo, Dubrave, Krezluk i Stare Kuće) činili su 4. bataljon 19. pbr VRS. Komandant te brigade bio je Branislav Grujić.[292] To je, vjerovatno, urađeno iz razloga što je 1. pbr već bila formacijski popunjena, a 19. pbr je nedostajalo ljudstva zbog manjeg broja srpskih vojnih obveznika

[289] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

[290] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995.

[291] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995. godine. **Za razliku od citiranih dokumenata 1. pbr u kojima se navodi da je Vukašević ostao komandant brigade do 19. maja 1992, Milorad Ćirko piše da je ostao do jula**. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put*..., 38-39. **Ćirkine navode potvrđuju i izvještaji 1. pbr koje je potpisivao Vukašević i poslije 19. maja.**

[292] **ICTY**, VRS, 30. pd, pov. broj: 1101/60-1, *Prigovor na naredbu o postavljenju*, 4. august 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, pov. broj: 12/1-551, *Ispravku naredbe o postavljenju*, 17. august 1992.

na donjovakufskoj opštini. Kada se zbroji brojno stanje 1. i 3. bataljona 1. pbr s brojnim stanjem 4. bataljona 19. pbr, jasno se vidi da su jajački Srbi imali vojno angažiranog ljudstva, za potrebe napada na slobodnu teritoriju jajačke opštine, dovoljno za jednu formacijski potpuno popunjenu pješadijsku brigadu.

Jajački Srbi su blagovremeno, od jeseni 1991. do proljeća 1992, svoje vojne obveznike u gradu i selima s manjinskim srpskim stanovništvom organizirali u *ilegalni odred*, odnosno u "srpski dobrovoljački bataljon," kako je identificiran u izvještajima OpŠTO Jajce. Zadatak odreda bio je napad na grad "iznutra" u trenutku kada ga napadnu srpske jedinice s teritorije pod kontrolom JNA. Zbog uočene organizacije otpora OpŠTO Jajce (tada zajedno Bošnjaka i Hrvata), odustali su od te namjere i ljudstvo *ilegalnog odreda* na vrijeme izvukli u Brišiće. Uporedo s formiranjem, obučavanjem i naoružavanjem *ilegalnog odreda* u gradu, na teritoriji pod kontrolom JNA bezbjedno su formirali i opremali ostale jedinice. Do kraja maja objedinili su sve oružane sastave u dva bataljona 1. pbr (1. i 4, odnosno 3. bataljon) i jedan bataljon 19. pbr (4. bataljon). Može se zaključiti, obzirom na visok odziv u ratne jedinice, da su jajački Srbi bili veoma zainteresirani za napad i okupaciju Jajca.

Do kraja maja 1. bataljon (bez čete Jezero) raspoređen je na liniji: Brišići – selo Ćusine – Bage, sa zadatkom blokade grada. Dijelom snaga vršio je kontrolu puta Jajce – Donji Vakuf. Četa Jezero vršila je blokadu naselja Jezero. Drugi pješadijski bataljon (šipovački) bio je u ranijem rejonu razmještaja (Duljci i Gorica). Komanda 2. bataljona bila je na Natpolju. Treći pješadijski bataljon (jajački) zaposjedao je liniju: Kamenice – Bukovica (tt 836-tt 899) – Kubrovača (tt 900), sa zadatkom organizacije linije Bukovica – Verig i sprječavanja prodora jedinica OpŠTO Jajce putem Jajce – Bravnice – Vinac – Torlakovac, ali i iz pravca Rike i Krezluka. Baterija MB 120 mm s Natpolja dejstvovala je po zahtjevu komandi sva tri bataljona. Vod MB 82 mm bio je bliže prednjem kraju (p/k). [293]

[293] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar

Bila je to osnovica za opšti napad srpskog agresora na Jezero, grad s bližom okolinom, Vinac, Kokiće, Riku i Biokovinu. Na pravcu Jezero – Ćanino polje – Vlasinje – HE Jajce II, kao glavnom pravcu napada srpskih snaga od početka agresije do kraja oktobra 1992, angažirane su jedinice srpske vojske i milicije iz Mrkonjić Grada, Banja Luke, a kasnije i iz Bosanske Gradiške, Ključa, Sanskog Mosta, ali i drugih opština Bosanske krajine pod kontrolom VRS.

Artiljerijski napad srpskih snaga na grad 27. maja 1992.

Komanda 5. korpusa JNA pratila je aktivnosti u vezi s pregrupisavanjem i pomjeranjem jedinica TO Jajce. Računala je i na mogućnost da jajački teritorijalci krenu u napad radi ovladavanja Donjim Vakufom, Vlašićem i prema Skender Vakufu, čak i ka Šipovu. Očito nije potcjenjivala TO Jajce. Može se reći da ju je precjenjivala, jer ona nije bila sposobna i opremljena za takve napade.[294] U to vrijeme TO Jajce pokušavala je organizirati odbranu dijelova opštine koju JNA nije zaposjela za srpsku paradržavu od oktobra 1991. do maja 1992. godine. Srbi su vršili domobilizaciju za postojeće jedinice 122. lpbr[295] i 30. pd. Formirali su nove jedinice u njihovim sastavima. S teritorija opština Jajce, Travnik i Bugojno, koje nisu bile pod srpskom kontrolom, Srbi su se masovno

1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6396, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*; **AIIZ**, broj: 2-6394, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 328-1, *Predlog za odlikovanje brigade i dodelu ratne zastave*, 27. februar 1995.

[294] **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/130*, Redovni borbeni izveštaj*, 7. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/131*, Redovni borbeni izveštaj*, 8. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/133*, Redovni borbeni izveštaj*, 10. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/134*, Redovni borbeni izveštaj*, 11. maj 1992.

[295] **Ova brigada je nakon transformacije JNA u VRS preimenovana u 22. lpbr. Komandno mjesto bilo joj je u Maslovarama kod Kotor Varoši. Komandant brigade bio je pukovnik Boško Peulić. Posjedala je Vlašić. Up**: **Kliko Amir**, *Stradanje i odbrana kotorvaroških Bošnjaka i Hrvata 1992. godine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Historijski pogledi, godina V, broj 7, Tuzla 2022, 387.

iseljavali. Opštinski štab TO Jajce, prema saznanjima komande 5. korpusa JNA, intenzivno je vršio mobilizaciju jedinica. Nazivala ih je jedinicama HOS-a i „Zelenih beretki“, kako bi ih mogla tretirati kao paravojne u svojoj korespondenciji. Ipak, komanda 5. korpusa očekivala je 5. maja smirivanje situacije u širim rejonima Jajca i Donjeg Vakufa.[296] Par dana poslije procijenila je da može doći do napadnih akcija OpŠTO Jajce.[297]

Na sjednici 24. marta 1992. takozvana Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini donijela je odluku o formiranju ministarstva unutrašnjih poslova svoje paradržave. Za ministra je imenovan Mićo Stanišić. Odluka se počela primjenjivati od 1. aprila.[298]

Vitomir Žepinić – zamjenik ministra novoformiranog ministarstva unutrašnjih poslova srpske paradržave – poslao je 7. aprila depešu u SJB Jajce o izdvajanju milicionera srpske nacionalnosti u srpsku miliciju. Depešu su primili Vlajko Radić i Jovo Prole, koji su bili s njim u redovnim kontaktima. Milicioneri srpske nacionalnosti napustili su SJB Jajce i formirali svoju u Jezeru, a njeno odjeljenje u Bravnicama. Za načelnika srpske SJB Jajce postavljen je Nedjeljko Jandrić, a za komandira Jovo Prole. Milorad Rakita otišao je u Novi Sad, odakle se vratio u SDB pri SJB Mrkonjić Grad. Radio je u logoru na Manjači. Komandir odjeljenja u Bravnicama bio je Dragan Nišić. Milicioneri iz tog odjeljenja ubrzo su počeli fizički maltretirati i hapsiti stanovništvo sela bošnjačke nacionalnosti. Na posebno okrutan način ubijen je, a potom obješen u silosu mlina, učitelj Ibrahim Salihović. Na području opštine Jajce po

[296] **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/130*, Redovni borbeni izveštaj*, 7. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/131*, Redovni borbeni izveštaj*, 8. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/133*, Redovni borbeni izveštaj*, 10. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/134*, Redovni borbeni izveštaj*, 11. maj 1992.

[297] **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/133*, Redovni borbeni izveštaj*, 10. maj 1992; **ICTY**, JNA, 5. korpus, str. pov. broj: 44-1/134*, Redovni borbeni izveštaj*, 11. maj 1992.

[298] **ICTY**, Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, *Stenogram 13. sjednice*, 24. mart 1992, 1; **AIIZ**, broj: 2-6507, SRBiH, MUP, broj: 02-2482, 31. mart 1992; **Džananović Muamer-Medić Jasmin-Karčić Hikmet**, *Nastanak Republike Srpske: od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunaodnog prava Univerziteta u Sarajevu - Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2023, 162-163, 166.

potrebi je djelovala i četa milicije za posebne namjene CSB Banja Luka. Njen komandir bio je Milan Suručić iz Laktaša, prijeratni konobar sa autobusne stanice u Jajcu. Predvodio je jedinicu, u sadejstvu s četom „Brišići" iz 1. bataljona 1. pbr, u napadu na Kokiće 25. juna 1992, kada je ubijeno trinaest stanovnika Kokića koji su se predali.[299] Jedinica je prije toga sudjelovala i u borbenim dejstvima u rejonu Jezera, nakon kojih su izvršeni masovni zločini nad jezerskim Bošnjacima (od 2. do 6. juna 1992. godine).

Novoformirano ministarstvo unutrašnjih poslova srpske paradržave tražilo je krajem aprila od komande 2. Vojne oblasti JNA značajne količine materijalno-tehničkih sredstava za potrebe odreda milicije za specijalne namjene CSB Banja Luka. Među traženim sredstvima su i hemijska oružja. Komandant 2. Vojne oblasti, Milutin Kukanjac, predložio je Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu u Beogradu da se udovolji zahtjevu.[300]

---

[299] **AIIZ**, broj: 2-6405, VRS, 30. pd. pov. broj: 17-135/30, *Naredba komandanta 30. lake pešadijske divizije*, 28. juni 1994. godine. **U napadu na „Kanal", tokom jula 1992. godine, Suručić je teško ranjen. Bio je veoma aktivan na jajačkom bojištu, od početka do kraja agresije. Veoma često se spominje u dokumentima vojske i milicije Republike Srpske. Ponekada ga se vezuje za specijalne jedinice milicije, a nekada se nalazio i ulozi instruktora izviđačko-diverzantskih jedinica vojske. Komanda 30. pd 25. novembra 1992. pohvalila je devet jedinica vojske i sedamdeset i četiri pripadnika. Među njima se nalazi i Milan Suručić kao komandir izviđačke grupe 19. pbr. Up: AIIZ**: broj: 2-6556, VRS, 30. pd, broj: 1101-156/1, *Pohvala*, 25. novembar 1992.

[300] **Od značajnijih materijalno-tehničkih sredstava mogu se izvojiti: četiri borbena helikoptera Gazela, dva transportna helikoptera MI-8, jedno izviđačko-oklopno vozilo BRDM-2, tri oklopna transportera s bestrzajnim topovima, tri borbeno-oklopna vozila, šest terenskih vozila Pinzgauer, dva terenska vozila Puch, dva terenska vozila TAM-110, 157 komada pištolja, 157 komada automatskih pušaka M70 i Heklera, sedam puškomitraljeza M72, tri puškomitraljeza M84, dvadeset poluautomatskih snajperskih pušaka, šest hemijskih pušaka 38 mm, šest hemijskih pištolja, 22 signalna pištolja, po tri borbena kompleta municije za sva oružja i oruđa, 468 komada ručnih bombi, 200 komada hemijskih metaka 38 mm, 313 komada hemijskih ručnih bombi, 107 komada hemijskih sprejeva, 225 komada ručnih dimnih bombi, 10 kg plastičnog eksploziva, 150 kg rudarskog eksploziva, 40 kg TNT-a, 200 komada kapisli broj 8, 150 komada električnih detonatora, 100 metara sporogorećih štapina, 100 metara detonirajućih štapina, mobilni repetitor, 49 komada sredstava**

Neki milicioneri srpske nacionalnosti, prilikom napuštanja SJB Jajce razdužili su oružje i opremu koju su dužili, a neki su ga odnijeli. Dvojica su ukrala i nova službena vozila. Trojica pripadnika milicije srpske nacionalnosti ostali su u SJB Jajce.[301]

Predsjednik takozvane srpske opštine Jajce Dragan Miličić je na sastanku 14. maja s komandantom 30. pd, referisao *da se ide na to da se Jajce blokira iz pravca D. Vakufa, Mrkonjić Grada i Banja Luke*. Obavijestio je Galića da su jajački Srbi formirali bataljon sa oko 600 boraca sa zadatkom kontrole Vinca, Bravnica i Jezera i da imaju dovoljno snaga u rejonu Ljuša – Gorica. Informirao ga je da se Srbi masovno iseljavaju iz Jajca.[302]

Preko glavne pošte u Banja Luci, Jajcu je isključena telefonska veza sa svim susjednim opštinama. Agresorska strana mogla je uključivati i isključivati telefone kada joj zatreba. Nakon obavljenog sastanka s Galićem, Miličić je telefonom kontaktirao Midhata Karadžića. Zahtijevao je bezuslovnu kapitulaciju, ističući da ne postoje nikakve šanse da se odbrani Jajce i zaprijetio da će stanovništvo nepotrebno stradati ukoliko se OpŠTO Jajce odluči braniti grad.[303]

Srbi, koji su napuštali Jajce, obavještavali su komandu 1. pbr o aktivnostima jajačkih branilaca. Prema informacijama dobijenim od njih, branioci su utvrđivali liniju odbrane u rejonu Mila i Carevog Polja. Po prelasku na teritoriju pod srpskom kontrolom, jajački Srbi masovno su se priključivali agresorskoj vojsci. U očekivanju srpskog napada, grad su napuštali i civili bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Šest autobusa sa ženama i djecom otišlo je 21. maja u pravcu Divičana. Sutradan su srpske vlasti protjerale *2 autobusa puna žena i djece Muslimanske*

---

veze, 21 dvogled, četiri komada noćnih dvogleda (IC), pet komada snajperskih noćnih optika (IC), pet komada dvogleda za otkrivanje instrumenata sa IC zračenjem, 157 komada pancirnih prsluka, potom uniforme, zaštitne maske, šljemovi, sanitetski materijal i druga sredstva potrebna za specijalnu jedinicu. Up: **ICTY**, JNA, 2. Vojna oblast, str. pov. broj: 31/103-41, 24. april 1992.

[301] **Slobodan Đurić, Miodrag Klepić i Zlatan Jančić.**

[302] **ICTY**, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 7-45/92, *Sastanak sa predsednicima opština u zoni odgovornosti*, 14. maj 1992.

[303] **Karadžić**, *Jajce*…, 198-199.

nacionalnosti iz Mujdžića kod Šipova u Jajce.[304] Drugi bataljon 1. pbr (šipovački) vršio je ukopavanje i izviđanje pravca upotrebe Gorica – Ćusine. Minobacačlije i haubičari vršili su ukopavanje vatrenih položaja i vježbali gađanje u rejonu Ljuše i Natpolja. Tokom dana (22. maj) brigada je postavila kontrolni punkt kod Partizanskog groblja u Jezeru. Komanda brigade tražila je od komande 30. pd da u realnom vremenu definiše status Jajca i jajačke opštine, radi planiranja borbenih dejstava.[305]

S Bukovice i Ćusina srpska vojska počela je otvarati povremenu pješadijsku vatru po gradu i njegovim prigradskim naseljima još u martu. U početku je to činila noću, a kako je vrijeme odmicalo sve češće je pucala i danju. U maju su branioci uspostavili liniju odbrane, iako nije bila dovoljno inžinjerijski uređena. Srpske snage izvodile su artiljerijske i pješadijske napade (p/n) na te linije, u namjeri da zaposjednu bolje polazne položaje (p/p) za opšti napad na Jajce. Glavni pravac napada srpske vojske morao je ići sa sjevernih i sjeverozapadnih prilaza gradu, odnosno iz pravca Mrkonjić Grada i Šipova. Taj pravac je zemljišni prostor između lijeve obale Plive u rejonu Jezera i lijeve obale Vrbasa u rejonu HE Jajce II. To je bio glavni dio fronta odbrane opštine Jajce. Iako je srpska vojska izvodila pješadijske napade i duž cijele linije odbrane Skela – Horovo – Hum – Biokovina – Dogani, pravac Jezero – HE Jajce II je glavni pravac njenog napada. Srpska vojska željela je osvojiti Jajce i protjerati bošnjačko i hrvatsko stanovništvo s jajačke opštine. Zato je odbranu Jajca potiskivala s njegove sjeverne i sjeverozapadne strane, odnosno iz svoje dubine (Mrkonjić Grad i Šipovo) i tjerala je prema jugoistoku (Travniku). Rezultati napada duž linije Skela – Horovo – Hum – Biokovina – Dogani bili su joj od manjeg značaja, za razliku od očekivanih rezultata s glavnog pravca napada na sjevernim i sjeverozpadnim linijama odbrane Jajca. Glavninu snaga i borbene tehnike angažirala je na probijanju tih linija odbrane Jajca.

Čitav maj srpski agresor izvodio je povremene pješadijske napade u širem rejonu Ćaninog polja, na sjevernim i sjeverozapadnim prilazima Jajcu, i Biokovina, jugoistočno od grada. Vjerovatni cilj napada na

[304] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-88/92, *Redovni borbeni izvještaj*, 22. maj 1992.
[305] **Isto**.

Biokovinu bio je ovladavanje Humom, čime bi odbrana grada postala nemoguća, a odbrana Dnoluke znatno otežana i ugrožena. Hum jugoistočno, širi rejon Gole planine sjeverno i Hranče istočno od grada bili su značajni zemljišni objekti, važni za ovladavanje Jajcem, koje JNA nije zaposjela prije agresije. Zato su se srpske snage od maja 1992. usmjeravale na njih, ali dajući „prednost" Goloj planini na sjevernom dijelu jajačkog fronta radi spomenutih razloga. Prilaz Humu iz pravca koji su srpske snage zaposjele do maja izuzetno je težak. Zbog konfiguracije terena nisu se mogle uvesti veće snage u napad, a branioci s manjim snagama mogli su braniti položaje. Upotreba oklopnih vozila je nemoguća i beskorisna radi nepostojanja puta i izloženosti protivoklopnom djelovanju branilaca. Prema Humu, agresor je mogao koristiti samo artiljeriju i manje sastave pješadijskih jedinica, što je i činio. Za ovladavanje Humom prethodno je morao osvojiti Biokovinu. Od pomoći bi mu bilo i osvajanje sela Rike, ali preko Biokovine šanse su mu bile izglednije. Zato je navaljivao na ta sela, nastojeći prvo ovladati Biokovinom, a kada to nije uspio, napao je na Riku i ovladao njome u potpunosti 17. augusta. Ipak, dalje uz Horovo, zbog teške konfiguracije terena i kvalitetne odbrane, nije mogao.[306]

Na periferiji grada bio je željeznički most kod pijace. Preko njega su pripadnici "srpskog dobrovoljačkog bataljona" bezbjedno noću prelazili iz grada na drugu stranu Plive – gdje su bile raspoređene njihove snage – i u zoru se vraćali, jer na njemu nije bilo kontrolnog punkta OpŠTO i SJB Jajce. Iz tog razloga branioci su eksplozivom uništili most, kako bi ih natjerali da prelaze preko mosta u Pijavicama, odnosno preko kontrolnog punkta. To je bio razlog što nisu mogli iznijeti sve oružje i opremu prilikom napuštanja grada. Nakon što su gotovo svi Srbi do sredine maja izašli iz Jajca,[307] opštinski Krizni štab formirao je komisiju za pregled njihovih napuštenih kuća i stanova, jer su pripadnici "srpskog dobrovoljačkog bataljona*"* bili dobro naoružani. Pronađene su značajne količine pješadijskog naoružanja, municije, hrane i sanitetskog materijala.

[306] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993.

[307] **Ostalo ih je oko tri stotine.**

Distributivni centar „Angropromet“ potpuno je obustavio isporuku brašna i drugih potrepština stanovništvu Jajca iz svog skladišta koje se nalazilo pored puta Jezero – Mrkonjić Grad.

U maju su se oružani incidenti dešavali sve češće, ali su i po intenzitetu bili mnogo jači od onih u proteklim mjesecima. Da bi zaplašili stanovništvo, koje je već bilo pod opsadom, agresorski vojnici su u noći 20/21. maj pucali po gradu svim raspoloživim sredstvima s visova koje je ranije zaposjela JNA. Komanda 1. KK VRS potvrdila je svom Glavnom štabu 26. maja da Jajce drži u blokadi.[308]

U srijedu, 27. maja 1992, u 15:05 sati, srpski agresor otpočeo je sa snažnim artiljerijskim dejstvom s više vatrenih položaja i iz više vrsta artiljerijskog oruđa po svim gradskim naseljima u kojima nije bilo nikakvih objekata od vojnog značaja. Većina srpskih civila već je bila napustila grad, te je srpska artiljerija mogla djelovati svom silinom. S Ćusina i Bukovice dejstvovala je srpska pješadija po civilima snajperima, puškomitraljezima i ostalim pješadijskim naoružanjem, protivavionskim mitraljezima i protivavionskim topovima. Srpska vojska izvela je i pješadijske napade na linije odbrane branilaca na više pravaca.[309]

Srijeda je pazarni dan u Jajcu i vjerovatno nije slučajno izabrana za ovaj artiljerijski napad. Tim danom tradicionalno se u gradu okuplja najveći broj stanovništva s područja cijele opštine. Agresor je želio ubiti i uplašiti što veći broj bošnjačkih i hrvatskih civila. Na kompleks zgrade Suda, opštine i SJB palo je sedamnaest projektila. Granatirana je i autobusna stanica, prostor ispred gradske pekare pred kojom se u tom momentu našla veća grupa građana koji su došli kupiti kruh i historijska

[308] **ICTY**, VRS, 1. KK, pov. broj: 44-1/148, *Redovni borbeni izveštaj*, 26. maj 1992.

[309] **U aprilu je Mesud Krajišnik s grupom boraca postavio devet protivpješadijskih mina PMR-2 AS (Kukuruz) u podnožju Ćusina, od streljane (kod Elektrobosne) do Zulića kuće (Gornje Pijavice). Na dan 27. maj srpska pješadija pokušala se „sjuriti“ niz Ćusine u gradsko naselje Pijavice. Aktivirali su dvije mine. Branioci Pijavica su potom osuli snažnu pješadijsku vatru prema napadačima koji su odustali i povukli se na svoje početne položaje. U maju su zaminirali teren ispred linije odbrane Mišija ravan – Kerpić – tunel na Skeli – Vaganj i dalje duž desne obale Vrbasa do „Titovog mosta.“ Zaminirali su i oko Centovog mosta.**

jezgra grada. Osim ovih objekata, više puta pogođena je i Elektrobosna, u kojoj su se nalazile veće količine žive, te je prijetila opasnost da ona iscuri u Vrbas, što bi uzrokovalo veću ekološku katastrofu.[310] Autobusima su evakuirani radnici iz industrijske zone koja se nalazila na rubu grada, odnosno na prvoj liniji. Vinac i Jezero su definitivno odsječeni.

Jajčani, koji su se nadali da će se nekako izbjeći rat i situacija politički riješiti, shvatili su da je on počeo svom žestinom i da slijedi surova borba za život. Svima je bilo jasno da agresor, ukoliko bi ovladao gradom, ne bi imao milosti ni prema kome. U "srpskoj opštini Jajce" ne bi bilo mjesta za život Bošnjaka i Hrvata, ali ni Roma, kojih je bilo nekoliko stotina na jajačkoj opštini. Vojno sposobni muškarci, Bošnjaci i Hrvati, masovno su se prijavljivali u formirane jedinice branilaca. I Romi su im se priključivali. Većina aktivista ranije spominjane *Lige za mir*, a među njima i njeni rukovodioci, pridružila se snagama odbrane i zajedno s njima počela davati doprinos odbrani grada, slobodnih dijelova opštine i stanovništva pod opsadom. Sve iluzije u mirno rješenje i pomoć JNA rasplinule su se u dimu eksplozija nekoliko stotina njenih granata ispaljenih u srijedu 27. maja na grad i prigradska naselja.

Komšije, prijatelji, kumovi, poznanici, nastavnici, razrednici, učitelji, profesori, ljekari, milicioneri i šumari – Srbi raznih zanimanja – izašli su neometano na brda oko Jajca i njegovih sela, uzeli oružje, zasjeli za artiljeriju i sa strahovitom mržnjom počeli ih upotrebljavati protiv svojih ranijih prijatelja, učenika, kolega i komšija bošnjačke i hrvatske nacionalnosti. Nisu štedjeli ni njihovu djecu.

Neki Srbi nisu na vrijeme uspjeli izaći na teritoriju pod agresorskom kontrolom. Vjerovatno su računali da će srpska vojska brzo okupirati Jajce i nisu željeli napuštati svoju imovinu, kako bi je sačuvali od pljačke. Dio njih sigurno je ostao "po zadatku" i obavještavao srpsku stranu o bezbjednosno interesantnim događanjima u gradu, kada su ga tokom ljeta napuštali i prelazili na teritoriju pod srpskom kontrolom.

---

[310] **Oslobođenje**, *Poziv Jajčanima*, godina XLIX, broj 15786, utorak, 2. juni 1992, 3; *…Prema posljednim izvještajima, dvije neprijateljske granate velike jačine pogodile su industrijski kompleks "Elektrobosna" čime je zaprijetila opasnost od ekološke katastrofe nezapamćenih razmjera.* **Up**: **Oslobođenje**, *Pogođena "Elektrobosna"*, godina XLIX, broj 15898, srijeda, Sarajevo 9. septembar 1992, naslovnica.

Ipak, nisu svi Srbi napustili grad, niti su sarađivali sa agresorom. Neki su ostali, priključili se braniocima i dali svoj doprinos odbrani grada i njegovog stanovništva. Uglavnom su se priključili Teritorijalnoj odbrani, ali i HVO-u i MUP-u RBiH.

Srpski artiljerijski napad na grad banjalučka propagandna štampa opisivala je kao posljedicu navodnog međusobnog oružanog sukoba TO i HVO koji se nije ni desio.[311] Tri dana nakon napada na grad, komanda 1. pbr tražila je 1. KK *da stupi u kontakt sa kriznim štabom u Jajcu, kako bi pustili struju u Bravnice.*[312]

Artiljerijski napad na grad i prigradska naselja, kao i pješadijski napadi VRS na linije odbrane, nije uplašio branioce Jajca, koji su, prema izvještajima 1. KK, vršili protivnapade prema jedinicama 30. partizanske divizije. Komanda 1. KK izvjestila je 29. maja GŠ VRS da se situacija na jajačkoj opštini *sve više komplikuje*. Očekivala je jak otpor branilaca i njihove protivnapade.[313] Tri dana poslije ovog izvještaja branioci Jajca izveli su uspješan napad na Bukovicu.

Odbrana i pad Jezera

Prepoznajući značaj naselja Jezero i neizbježnost napada srpskih snaga na njega iz pravca Mrkonjić Grada i Šipova, OpŠTO Jajce organizirao je prostornu jedinicu TO s namjerom da ga vojnički odbrani.[314] Naoružanost te jedinice i njeno brojno stanje, ipak nisu bili zadovoljavajući u odnosu na snagu neprijatelja iz njenog okruženja.

Jedinica iz sastava 1. bataljona 1. pbr izvela je ujutro 23. aprila 1992. pješadijski napad na Ribnjak i naselje Jezero. Tokom dana stigla je i

[311] *...U samom gradu, prema našim saznanjima, vode se borbe između hrvatskih i muslimanskih snaga. Pogođeno je nekoliko vitalnih objekata, među koji su i apoteka, robna kuća, Dom kulture, autobuska stanica...* **Up**: **Glas**, **Šipovac R.**, *Puca hrvatsko-muslimanska koalicija*, Banja Luka, petak, 5. juni 1992, 4.

[312] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

[313] **ICTY**, VRS, 1. KK, pov. broj: 44-1/152, *Redovni borbeni izveštaj*, 29. maj 1992.

[314] **Karadžić**, *Jajce*…, 142-143, 226-227.

paravojna teroristička jedinica Srpske radikalne stranke iz Srbije, pod nazivom „Beli orlovi.“ Njeni pripadnici smješteni su u kuće mještana srpske nacionalnosti. U večernjim satima 27. aprila „Beli orlovi“ krenuli su magistralnim putem prema Jajcu. Jedinice TO nisu bile raspoređene na putu Jajce – Jezero, što je „Belim orlovima“ omogućilo da neometano stignu do hotela „Jajce“, kod kojeg se nalazio uređen položaj branilaca. Oni su ih pješadijskom vatrom zaustavili. „Beli orlovi“ su se razbježali. Sutradan su, nedaleko od svog položaja, branioci pronašli njihovo izrešetano terensko motorno vozilo s tragovima krvi. U vozilu se nalazila dokumentacija. Uvidom u nju, utvrđeno je da se radi o terorističkoj grupi „Beli orlovi“, koji su obučavani u Belom Manastiru i Kninu. Komandir jedinice bio je pravoslavni pop iz Srbije Dragan Jeremić. Pokušaj srpskog posjedanja položaja na Ćaninom polju branioci su osujetili, a srpske jedinice primijećene su u osmatranju rejona Gole planine. Sutradan je srpska teroristička grupa, sastavljena od mještana iz krezlučkih sela, pokušala zastrašiti bošnjačko i hrvatsko stanovništvo Biokovine, Rike i Skele. Tokom prvomajskih praznika, srpski napadači iz pravca Krezluka i Gornje Rike nastavili su s pješadijskim napadima prema tim selima.[315]

Od sredine aprila srpski teritorijalci otvarali su pješadijsku vatru po Barevu, Bešpelju, Liskovici, Podovima i Vlasinju, bošnjačkim i hrvatskim selima na rubu jajačke opštine prema Mrkonjić Gradu i Skender Vakufu.[316]

Do kraja posljednje sedmice aprila srpske snage zaposjele su Ribnjak u naselju Jezero. Postavile su 22. maja kontrolni punkt kod Partizanskog groblja u Jezeru, čime su raskrsnicu puteva Jajce – Šipovo – Mrkonjić Grad stavile pod svoju kontrolu.[317] Punkt su zaštitile izgradnjom utvrde na brdu Bag (tt 546). Četa prostorne jedinice TO u Jezeru time je blokirana.[318] Noću je koristila čamce preko jezera za komunikaciju sa snagama TO na lijevoj obali Plive. Srbi su iz pravca Žaovina i Gligorića Kuća mitraljeskom vatrom onemogućavali korištenje čamaca, tako

[315] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA “Odbrana teritorije općine Jajce*, 8, **Karadžić**, *Jajce*..., 187-188.
[316] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA “Odbrana teritorije općine Jajce*, 8.
[317] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-88/92, *Redovni borbeni izvještaj*, 22. maj 1992.
[318] **Komandir čete bio je Ševal Ribić.**

da ih je bilo moguće upotrebljavati samo u noćima bez mjesečine.[319] Teritorijalna odbrana Jajca pokušavala je napadnim dejstvima pomoći braniocima Jezera. U nekoliko navrata izvodila je neuspješne pješadijske napade s ciljem osvajanja Vrata (tt 799) na Ćaninom polju, što bi stvorilo mogućnost za preuzimanje Baga, Partizanskog groblja i skladišta Angroprometa, čime bi raskrsnicu u Jezeru stavila pod svoju kontrolu i zaštitila naselje.[320] Minobacačku podršku, prema dogovoru, trebala je davati jedinica s hrvatskim sastavom boraca iz rejona Mila, ali je ona izostajala.[321]

U Jezeru je do posljednje sedmice maja ostalo manje od trideset slabo naoružanih branilaca. U noći 26/27. maj 1992. jedinice 1. pbr u sadejstvu s Taktičkom grupom 1 iz Ključa (TG-1), ojačane srpskom milicijom, izvršile su kombinovani, artiljerijsko-pješadijski, napad na branioce Jezera. Zarobile su tokom narednog dana dvanaest radnika građevinske firme „Pliva" iz Jajca, bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, koji su se vraćali s rada iz Rusije. Zatočili su ih u logor u Kupresu. Uplašeno bošnjačko stanovništvo Jezera i Šipova krenulo je u zbjeg prema Jajcu. Oko 4 sata ujutro, 29. maja, agresorske jedinice ponovo su izvele pješadijski napad.[322] Branioci su gađali kontrolni punkt kod Partizanskog groblja, pokušavajući ga razbiti kako bi deblokirali put ka Jajcu. Nisu uspjeli.[323]

Stanislav Galić, komandant 30. pd, izvjestio je 1. juna komandu 1. KK da kreće u napad na Vinac, Torlakovac i Jezero. Od Talića je zahtijevao da mu hitno pošalje *bateriju praga i četu vojne policije sa bovovima*.[324] Do 2. juna 1992. dobro opremljene srpske snage iz pravca Šipova i Mrkonjić Grada zauzele su Jezero.[325] U napadu su sudjelovale

[319] **Karadžić**, *Jajce*..., 189.

[320] **AIIZ**, broj: 2-6358, VRS, 1. KK, Press služba, 29. maj 1992.

[321] **Karadžić**, *Jajce*...189. **U to vrijeme počelo je izdvajanje pripadnika TO hrvatske nacionalnosti u HVO**.

[322] **AIIZ**, broj: 2-6358, VRS, 1. KK, Press služba, 29. maj 1992.

[323] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

[324] **AIIZ**, broj: 2-6515, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-201, 1. juni 1992. godine. **M53/59 Praga je oklopni samohodni protivavionski dvocjevni top kalibra 30 mm.**

[325] **ICTY**, VRS, 1. KK, pov. broj: 44-1/162, *Redovni borbeni izveštaj*, 4. juni 1992.

čete Jezero i Brišići iz 1. bataljona 1. pbr, 1. četa 2. bataljona 1. pbr, TG-1 iz Ključa i 1. četa milicije za posebne namjene CSB Banja Luka, pod komandom Milana Suručića.[326] Prva partizanska brigada VRS nije imala poginulih ni ranjenih boraca.[327]

Većina bošnjačkog stanovništva i jezerskih branilaca prebacila se tokom zadnjih majskih noći čamcima preko jezera na sigurnu obalu Plive i izbjegla u Jajce.[328] U Jezeru je ostalo devet najhrabrijih boraca s jedanaest naoružanih Šipovljana – koji su se uspjeli probiti do Jezera preko šuma u noći 28/29. maja.[329] Branioci su planirali da se u noći 29/30. maj čamcima prebace preko jezera s civilima koje uspiju do tada ubijediti da krenu s njima. Te noći, za razliku od prethodnih, bila je jaka mjesečina i nisu mogli. Prebacili su samo jednog teško ranjenog saborca (Erduana Ribića). Odlučili su ostati još jedan dan i naredne noći ponovo probati preći preko jezera. Pristigli Šipovljani nisu to prihvatili i krenuli su tog jutra u proboj prema Jajcu. Jedan je ostao s jezerskim braniocima. Ostali su prošli pored Brišića i izbili na Ćusine. Upali su u zasjedu. Dvojica su se uspjela izvući i proći do linija jajačkih branilaca u rejonu Pijavica. Ostalih osam je zarobljeno. Branioci koji su ostali u

[326] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993.

[327] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994.

[328] **U Jezeru je živjela samo jedna hrvatska porodica. Otac Stipo i sin Dragan Kustura. Sin je bio u prostornoj jedinici, a otac je odbijao evakuaciju.**

[329] **Komanda 1. pbr imala je saznanja da se šipovački muškarci, bošnjačke nacionalnosti, preko šuma pokušavaju prebaciti u Jajce. U njenom izvještaju od 27. maja navodi se da je dan ranije u 15:15 sati pet ljudi krenulo kroz šumu iz Sarića sa Muharemom Selimovićem u pravcu Čerkazovića i još osam drugih koji su se kretali istim pravcem. Namjera im je bila stići do Jajca. Komanda 1. pbr angažirala je protivdiverzantski vod za izviđanje rejona Ljoljići – Čerkazovići, s ciljem da spriječi prelazak šipovačkih Bošnjaka u Jajce. Oko 19:30 sati u Ljoljićima je uhvaćena jedna grupa. Up**: **ICTY**, VRS, 1. pbr, broj: I-119/92, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. maj 1992.

Jezeru uspjeli su nagovoriti samo devet civila da se s njima evakuiraju, a ostali ih nisu poslušali. U noći 31. maj/1. juni prešli su čamcima preko jezera i spasili se.[330]

Bošnjake Jezera, Ljoljića, Čerkazovića, Žaovina i drugih obližnjih sela u kojima su živjeli, a koji se nisu evakuirali, zločinci su bjesomučno ubijali. Tako su 2. i 3. juna ubili trideset i četvero civila (muškaraca, žena, staraca, starica i djece). Neki od njih ubijeni su u svojim naseljima, a neki odvođeni na druge lokacije i strijeljani. U porodici Ramić ubijeni su svi njeni članovi, otac Sulejman (1931), majka Ajša (1941), kćerka Zlatka (1963) i sedamnaestogodišnja kćerka Elvira (1975). U porodici Karahodžić ubijeni su članovi iz tri generacije, djed Adem (1928), njegov sin Nisvet (1955) i Nisvetov četrnaestogodišnji sin, dječak Adnan (1978). Ubijeni su i Ademov mlađi brat Kasim (1943) i njegov trinaestogodišnji sin, dječak Selvedin (1979). A ubijen je i Ademov stariji brat Muharem (1926). Ubijeni su i starica Behija Mulaosmanović (1923) i njen sin Salih (1951).

Najstariji ubijeni muškarac je Rasim Ribić (1908). S njim je ubijena i njegova supruga Fatma (1916). Ubijeni su i stariji supružnici Ibro (1909) i Ferida Zjajo (1910). Najstarija ubijena žena je Mevla Bešlić (1906), starica od 86 godina. Ubijeno je još osam staraca i starica: Adem Ribić (1912), Muho Ribić (1915), Muho Šuškić (1915), Aziz Balešić (1918), Zuhra Šuškić (1924), Hatidža Rešidović (1924), Hašima Ribić (1927), Safeta Ramić (1928) i Muradif Zahirović (1930).

Preostali ubijeni muškarci bili su starosti od 29 do 65 godina: Jasmin Žerić (1963), Senad Đukla (1959), Nihad Ribić (1954), Bakir Filipović (1943), Edhem Šuškić (1942), Gane Ahmečković (1938), Ahmet Plivac (1934) i Huso Ćosić (1933).[331]

Gotovo svi ubijeni bili su u bliskim rodbinskim vezama. Ovaj masakr jezerskih Bošnjaka najmasovniji je zločin po broju ubijenih osoba na jajačkoj opštini. S obzirom na starosnu i polnu strukturu i blisku uzajamnu rodbinsku povezanost žrtava, može se kazati kako je

[330] **Obojica Kustura prešli su na slobodnu teritoriju.**
[331] **Karadžić**, *Jajce*..., 228-229, 318- 328, 335-342.

ovo klasičan primjer zločina genocida na jednom uskom geografskom prostoru. I sljedeći po broju žrtava masovni srpski zločin prema jajačkom civilnom stanovništvu ponovo se desio nad jezerskim Bošnjacima. U selima Ljoljići i Čerkazovići srpska vojska i milicija ubile su 10. septembra 1992. dvadeset i troje Bošnjaka. Ponovo su žrtve bile članovi istih porodica, djeca, starci, žene, muškarci.[332] Nekima, koji su ubijeni 10. septembra, bliži članovi porodice ubijeni su 2. i 3. juna 1992. godine. S pokoljem 10. septembra u Ljoljićima i Čerkazovićima srpski agresor „etnički je očistio" teritoriju mjesne zajednice Jezero od bošnjačkog stanovništva.

Srpska okupacija Jezera i Vinca desila se u isto vrijeme. Jedini razlog što je vinačko bošnjačko stanovništvo znatno manje stradalo u odnosu na jezersko, iako je bilo brojnije, jeste njegova blagovremena evakuacija. Vinački branioci izvukli su većinu stanovništva. Može se reći da je evakuacija iz Vinca u potpunosti uspjela, jer je ostao minimalan broj civila na okupiranoj teritoriji u odnosu na ukupan broj stanovnika u Vincu i okolnim selima. Prema srpskim izvještajima, zatečeno je svega sedamnaest vojno sposobnih muškaraca i civila.[333] I jezerski branioci, kao i vinački, uložili su ogroman napor da evakuiraju sve civile kada su shvatili da ih ne mogu odbraniti u njihovim naseljima. Čak su zbog njih odgađali svoje izvlačenje. Nažalost, zbog energičnog zalaganja nekolicine uglednih Jezerana da se preostalo bošnjačko stanovništvo ne iseljava i da se sa Srbima pregovara, branioci nisu uspjeli ubijediti sve civile da se evakuiraju u Jajce. Tim Jezeranima ugledne komšije Srbi obećali su zaštitu za sve Bošnjake, ako jezerski branioci prestanu pružati otpor.[334] Nisu ispunili obećanje nakon povlačenja branilaca i većine bošnjačkog stanovništva. Bošnjački jezerski pregovorači sa Srbima ubijeni su zajedno sa ostalim civilima koji su ostali kod svojih kuća. Evakuacija iz Jezera i fizički je bila zahtijevnija, jer je zadnjih dana bila

[332] **Detaljnije o zločinu u Ljoljićima i Ćerkazovićma na stranicama 250-254.**

[333] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; AIIZ, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.

[334] **Počeli su pregovarati 29. maja. Up**: **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

moguća samo čamcima preko jezera. Svi putevi od Čerkazovića, Ljoljića i Jezera prema Jajcu bili su pod kontrolom srpske vojske i milicije.

Stradanje Bošnjaka u Jezeru i obližnjim spomenutim selima 2. i 3. juna pokazalo je jajačkom bošnjačkom i hrvatskom stanovništvu da im nema sigurnosti na teritoriji pod kontrolom srpskog agresora. Zato su kasnije evakuacije s ugroženih dijelova jajačke opštine lakše provođene. U Jezeru 2. i 3. juna, u Kokićima tri sedmice kasnije i Ljoljićima i Čerkazovićima 10. septembra 1992. srpska vojska i milicija jasno su pokazale kakve su im namjere s bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom na teritoriji koju zaposjednu. To je utjecalo i na uspješnost izvlačenja nekoliko desetina hiljada Bošnjaka i Hrvata iz Jajca u srednju Bosnu krajem oktobra iste godine.

Poslije juna 1992. rijetkim Bošnjacima i Hrvatima ostale su iluzije da mogu preživjeti na teritoriji pod kontrolom agresorskih snaga. Većina je shvatila kako su im preostale samo dvije mogućnosti. Da se oružanim otporom pokušaju odbraniti ili da se evakuiraju, ako uspješna odbrana nije izvodiva. Zato ih je u Jajcu i okolnim selima ostao minimalan broj nakon sloma njegove odbrane.

Komanda 1. pbr formirala je radnu grupu s Nikolom Udovičićem na čelu i dala joj zadatak da utvrdi broj ubijenih jezerskih Bošnjaka nakon borbenih dejstava i okolnosti pod kojima su likvidirani. Radna grupa je provela formalnu istragu u kojoj nije utvrdila čak ni lične podatke o žrtvama niti bilo šta u vezi s počiniocima zločina. Sastavila je i izvještaj od šest kratkih rečenica. U tom izvještaju je navedeno da se ne može utvrditi tačan broj zarobljenih lica koja su potom ubijena, ali je radna grupa saznala da *se pominje cifra od 18 likvidiranih*. Navodno nije mogla utvrditi ni *ko ih je zarobio, kome ih je predao, ko ih je saslušao* ni *ko ih je obezbjeđivao*. Ubijeni su iz pješadijskog naoružanja. Četa Jezero iz 1. bataljona 1. pbr većinu leševa ubijenih je pokopala. Pero Dević, komandir voda Ljoljići iz jezerske čete, izjavio je da na pravcu djelovanja njegovog voda nije bilo nikakvog oružanog otpora. Njegov vod zarobio *je četiri člana familije Ramić Sulejmana i predao ih jedinici iz Jezera da ih dalje sprovede, naknadno su saznali da su ubijeni.* U izvještaju je naglašeno da su sve žrtve bile iz kategorije civilnog stanovništva. Iz

ovog šturog izvještaja ipak se može vidjeti da su jezerske Bošnjake ubile njihove komšije srpske nacionalnosti.[335]

Srpska propaganda je zarobljene i potom ubijene bošnjačke civile nastojala prikazati kao vojničke žrtve branilaca Jezera koje su, navodno, stradale u međusobnim oružanim obračunima. Nazvala ih je „hosovcima," „zengama" i „crnokošuljašima."[336] Ubijeni su žrtve ratnih zločina srpske vojske i milicije nakon borbenih dejstava, što dokazuju izvještaji 1. pbr VRS.[337]

Artiljerijski napad na Jajce 27. maja, koji je definitivno ozvaničio početak srpske agresije na slobodni dio jajačke opštine, izazvao je strah i kod šipovačkih Bošnjaka, koji su istog dana na vijest o napadu na Jajce u većem broju pokušavali napustiti Šipovo. S obzirom da su autobusne linije Šipovo – Jajce bile prekinute, krenuli su pješke sa šipovačke autobusne stanice ka Jajcu. Odziv Srba koji su napustili Jajce u 1. partizansku brigadu bio je izuzetno visok, radi čega je njena komanda morala formirati nove jedinice.[338]

Za protjerane Bošnjake i Hrvate iz Šipova, Mrkonjić Grada i okupiranih dijelova jajačke opštine u Jajcu je formiran izbjeglički centar u hotelu „Turist".

---

[335] **AIIZ**, broj: 2-6506, VRS, 1. pbr, pov. broj: 13-348/92, *Izvještaj o stanju u Jezeru nakon akcije čišćenja*, 5. juni 1992.

[336] *...Iz naselja Jezero, na tromeđi Jajca, Mrkonjić-Grada i Šipova, protjerani su hosovci, zenge i crnokošuljaši. Pri povlačenju su naišli na otpor svojih saboraca. Posljedica – veliki broj ranjenih i mrtvih. Na tom području, u rejonu Gligorića kuća, srpska milicija postavila je novi policijski punkt...* **Up**: **Glas**, *Puca hrvatsko-muslimanska koalicija*, Banja Luka, petak, 5. juni 1992, 4.

[337] **AIIZ**, broj: 2-6506, VRS, 1. pbr, pov. broj: 13-348/92, *Izvještaj o stanju u Jezeru nakon akcije čišćenja*, 5. juni 1992.

[338] **ICTY**, VRS, 1. pbr, broj: I-119/92, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. maj 1992.

Odbrana i pad Vinca

Bošnjačka donjovakufska sela u dolini Vrbasa (Doganovci i Torlakovac) udaljena su par kilometara uzvodno od jajačkih sela u dolini iste rijeke (Grabanta, Ipota, Kasumi, Selišće i Vinac). Planinskim bošnjačkim donjovakufskim selima Sokolina, Staro Selo i Dobro Brdo susjedna su jajačka planinska sela Bavar i Kokići. Navedena sela u dolini Vrbasa i u planinama s njegove desne strane sačinjavaju lokalnu geografsku cjelinu. Većinsko stanovništvo na opisanom prostoru je bošnjačko. Kokići pripadaju krezlučkim, a Bavar i Šerići vinačkim selima. Najveće i najbliže srpsko krezlučko selo prema Šerićima, Bavru, Vincu i Kokićima je Grdovo. Srpskog stanovništva bilo je u gotovo svim vinačkim i torlakovačkim selima, iako je uglavnom bilo manjinsko. Srbi su bili većinsko stanovništvo u krezlučkim selima.[339] Nakon predaje Donjeg Vakufa srpskoj vlasti, donjovakufska sela u dolini Vrbasa i na planinama prema jajačkoj opštini pokušala su organizirati odbranu u saradnji s OpŠTO Jajce, odnosno njegovom prostornom jedinicom u Vincu. Vinac i okolna sela (Grabanta, Bavar, Kasumi, Selišće, Ipota) bila

[339] **Stanovništvo u vinačkim selima (opština Jajce): Bavar: Bošnjaka 88, Srba 61, ukupno 149; Grabanta: Bošnjaka 221, Srba 130, ukupno 351; Ipota: Srba 206, Bošnjaka 161, ukupno 372; Kasumi: Bošnjaka 289, Srba 28, ukupno 319; Selišće: Bošnjaka 144; Šerići: Bošnjaka 164, Srba 71, ukupno: 237 i Vinac: Bošnjaka 899, Srba 427, Hrvata 3, ukupno 1341. U vinačkim selima 1991. živjelo je 2038 Bošnjaka i 923 Srba.**

Stanovništvo u krezlučkim selima (opština Jajce): Božikovac: Srba 4; Brvanci: Srba 87; Dogani: Bošnjaci 185; Dubrave: Srba 8; Gornja Rika: Srba 281; Grdovo: Srba 186; Kokići: Bošnjaka 255; Kovačevac: Srba 125, Hrvata 2, ukupno: 131; Krezluk: Srba 130, Bošnjaka 24, ukupno 154; Stare Kuće: Srba 44. U krezlučkim selima (s Gornjom Rikom) 1991. živjelo je 941 Srba i 464 Bošnjaka.

Stanovništvo u torlakovačkim selima (opština Donji Vakuf): Dobro Brdo: Bošnjaka 228, Srba 39, ukupno 268; Doganovci: Bošnjaka 284; Sokolina: Bošnjaka 332, Srba 27, ukupno 361; Staro Selo: Bošnjaka 555, Srba 72, ukupno: 629 i Torlakovac: Bošnjaka 718, Srba 36, ukupno: 766. U torlakovačkim selima 1991. živjelo je 2117 Bošnjaka i 174 Srba.

Ukupno u vinačkim, krezlučkim i torlakovačkim selima 1991. živjelo je: 4619 Bošnjaka i 1881 Srba.

su blokirana od pravca Jajca, jer je JNA sa srpskim teritorijalcima držala kontrolne punktove u rejonu Skele (magistralni put Jajce – Donji Vakuf). Prodor TO iz Jajca magistralnim putem prema Vincu bio je nemoguć radi veće koncentracije jedinica JNA i srpske TO u Bagama, Kamenicama i Bravnicama i njihovih dobro utvrđenih uporišta na Ćusinama i Bukovici. Veza Jajca s Vincem održavala se lokalnim putem Jajce – Skela – Rika – Šerići, a dalje pješice šumskim putem do Vinca. Taj put nije pružao mogućnosti kao magistralni preko Bravnica, koji je bio mnogo uslovniji i kraći. Također, bio je izložen mogućnosti zasjeda srpskih jedinica, koje su posjedale širi rejon Bukovice, Šerića, Bavra i Veriga. Bukovica im je omogućavala da s nje kontroliraju i Vinac.

Srpski vojni obveznici iz mjesne zajednice Vinac (Vinac, Bavar, Bila Voda i Ipota) 2. maja organizirani su u pješadijsku četu, koja je ušla u sastav 1. bataljona 1. pbr kao njegova 2. četa. Reorganizacijom 1. pbr krajem maja prešla je u sastav 4. bataljona koji je početkom juna preimenovan u 3. bataljon. Tada je i ona preimenovana u 3. četu. Komanda čete nalazila se u osnovnoj školi u Bavru. Podijeljena je do sredine maja u dva dijela. Drugi dio čete prebačen je u zaseok Pucari u selu Ipota.[340]

Odbranu Vinca sačinjavala je jedna četa prostorne jedinice TO s nekoliko vodova u okolnim vinačkim selima. Komandir čete bio je Derviš Kilim. Osim nekoliko komada lovačkih pušaka, imala je ukupno jedanaest automatskih pušaka M70, jedan puškomitraljez M53, tri puškomitraljeza M72, dvadeset pušaka M48, trideset poluautomatskih pušaka, jednu snajpersku pušku, dva ručna bacača M57, jedan minobacač 60 mm i po dva borbena kompleta municije (b/k) za sva oružja. Nakon srpskog napada na Jajce i Jezero 27. maja, braniocima vinačkih i torlakovačkih sela bilo je jasno da će uskoro uslijediti snažan i odlučujući napad agresora i na njihova naselja. Procjenjujući važnost Bavra za uvezivanje prostora, grupa dobrovoljaca iz prostornih jedinica TO Vinca i Torlakovca razbila je 29/30. maj dobro opremljenu srpsku jedinicu u Bavru (pola pješadijske čete). U bavarskoj osnovnoj školi

[340] **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.

pronađena je manja količina oružja i MTS-a.[341] U ovom napadnom boju poginuo je Hamdo Lizalo (1957) iz Bavra. On je prvi poginuli pripadnik jajačke Teritorijalne odbrane u napadnim dejstvima.[342]

Prema srpskim izvještajima, polovica njihove vinačke čete koja se nalazila u Bavru napadnuta je prvi put 27. maja. Komandir čete, Ljubomir Zekonja, povukao je tokom noći jedinicu u Ipotu. Zamjenik komandanta 4. bataljona, Ljuban Jarčov, naredio je da se vrati u Bavar. Drugi napad na tu jedinicu u Bavru izvršen je u noći 29/30. maj iz pravca Sokoline. Srpska artiljerija tukla je po Dobrom Brdu i Starom Selu. Borba je potrajala cijelu noć i rano jutro narednog dana. Poginuo je jedan srpski borac, a dvojica su ranjena. Većina srpskih boraca ujutro se ponovo povukla iz Bavra. Dio je neometano otišao preko Šerića na Bukovicu, a dio se provukao do Pucara (Ipota) i spojio sa ostatkom čete. Istog dana, 30. maja, prostorna jedinica TO Vinac napala je na tu srpsku vinačku četu i u Ipoti. U borbi je poginuo Drago Pucar, a Slavko Babić je ranjen.[343] Četa se sa srpskim stanovništvom izvukla na Ljušu.[344]

Komandant 1. pbr, Milorad Vukašević, izvjestio je komandu 1. KK da je u rejonu Vinca *došlo do masakra porodica Blažići, Pajići, Dugonjići i Trifunovići, koji su zapaljeni u kućama...u rejonu Vinac Zelene beretke su*

[341] **Karadžić**, *Jajce*..., 221-222.

[342] *Vječna pouka, monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)*, treće izdanje, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Jajce 2022, 107.

[343] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, op. pov. broj: 482-1, *Informacija o aktuelnoj političko-bezbednosnoj situaciji*, 1. juni 1992; **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994; *Za krst časni i slobodu zlatnu*, (urednik **Pavle Botić, priredili Šućur Zoran, Šiljkut Radomir, Andrić Dragiša**, **Jevrić Slaviša**, **Marić Goran**, **Terzić Milivoje**, **Glušica Mile i Mioković Dragan**), Polet Press, Novi Sad 2004, 349, 537.

Na „krsnu slavu VRS“ 1994 (Vidovdan, 28. juni), kapetan Slavko Babić odlikovan je Medaljom zasluga za narod, a Drago Pucar posthumno Medaljom Milana Tepića. Up: **AIIZ**, broj: 2-6406, VRS, Vojna pošta 7048 Mrkonjić Grad, pov. broj: 149-1, *Prijedlog za odlikovanja i priznanja*, 1. mart 1994; **AIIZ**, broj: 2-6404, RS, Ukaz predsjednika Republike Srpske, broj: 01-1229/94, 28. juni 1994.

[344] **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) 1. lpbr*.

masakrirale Srpske porodice... Isti izvještaj poimenično spominje samo Iliju Trifunovića kao poginulog srpskog civila u Bavru.[345] Međutim, u izvještaju vinačke čete 4. bataljona 1. pbr, koja je vodila borbu u Bavru, za ovog Trifunovića se jasno kaže da je poginuo kao borac. Ovaj izvještaj kao poginule srpske civile nesumnjivo navodi samo Stojana Trifunovića i njegovu suprugu. Za svih troje u izvještaju se naglašava da su poginuli u borbi.[346] Ipak, Stojan i njegova supruga su ubijeni ispred svoje kuće kada je selo oslobođeno. U selu se nalazilo još civila srpske nacionalnosti i nekoliko boraca vinačke čete 4. bataljona 1. pbr koji su ostali kod svojih kuća.

Ilija Trivunović (1954) je u evidenciji poginulih boraca 1. pbr. Uz njegovo ime naznačeno je da je poginuo *u borbi s neprijateljem*.[347] Sahranili su ga Srbi u Bavru koji su ostali u selu. Ukupni srpski gubici u Bavru i Ipoti su dva poginula i tri ranjena borca.[348] Nikakve srpske porodice nisu masakrirane ni spaljene, kako je izvjestio Vukašević.

Do kraja maja u Jajcu se značajan broj vojnih obveznika hrvatske nacionalnosti izdvojio iz TO u HVO. Ubrzo se pojavio „problem dvije vojske" i „dvije različite komande" na istom prostoru koji je uzrokovao štetne posljedice za odbranu. Da bi se one umanjile i ostvarilo kvalitetno sadejstvo te dvije vojske, formirana je Zajednička komanda odbrane grada. Za njenog komandanta imenovan je Borislav Đaković.[349] Cijeneći važnost Bukovice za odbranu grada, Skele, Rike i Vinca, ali i svih ostalih

---

[345] **ICTY**, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: I-131/92*, Redovni borbeni izvještaj*, 30. maj 1992.

[346] *...u toj borbi poginuo je borac Ilija Trifunović i civili Stojan Trifunović i njegova žena*. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.

[347] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993. godine; *Za krst*..., 538.

[348] **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, ozlijeđenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993.

[349] **U izbjeglištvu se priključio 305. bbr. Od juna do septembra 1993. bio je referent za planiranje operativno-nastavnih poslova (ONP). Od septembra te godine do formiranja 7. korpusa (april 1994) obavljao je dužnost pomoćnika načelnika štaba brigade za ONP. U komandi korpusa do jula 1994. bio je referent za obuku, a potom referent za štabne poslove u Odjeljenju za moral. Na toj dužnosti umro je prirodnom smrću 19. jula 1995. godine.**

sela u dolini Vrbasa do Torlakovca i na okolnim planinama, isplaniran je napadni boj na nju s ciljem njenog zaposjedanja. Bojem je rukovodila Zajednička komanda. U napadu su učestvovali borci iz dva izviđačko-diverzantska voda, jednog iz TO (komandir Semir Dervišić iz Biokovine)[350] i drugog iz HVO (komandir Mijo Radovac Žiža). Treći bataljon 1. pbr VRS (jajački) posjedao je liniju Kamenice – Bukovica – Kubrovača.[351] Borci TO i HVO su 1. juna iznenadnim i silovitim udarom razbili četu tog bataljona, koja je posjedala Bukovicu. Likvidirali su šesnaest njenih pripadnika, a četvericu ranili.[352] Prema srpskim procjenama, u napadu je učestvovalo svega dvadesetak boraca TO i HVO.[353] Milorad Ćirko u svom djelu pogrešno navodi da je poginulo osamnaest srpskih vojnika.[354] Velikosrpski propagandistički banjalučki list Glas izvrnuo je istinu, kako bi krivom interpretacijom legalne vojne akcije TO i HVO na srpsku vojsku na Bukovici motivirao Srbe na osvetu.[355]

Bio je to prvi veliki uspjeh jajačkih branilaca (TO i HVO). Njima i jajačkom stanovništvu pod opsadom snažno je digao moral. Očvrslo je njihovo uvjerenje da je agresor – bez obzira koliko je dobro opremljen,

---

[350] **Semir Dervišić kasnije je bio jedan od komandanata 2. bataljona 305. bbr/705. Sbbr.**

[351] **U to vrijeme preimenovan je iz 4. u 3. bataljon.**

[352] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6396, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994. godine; *Za krst*..., 532-539.

[353] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993.

[354] **Ćirko**, *Ratni put*…, 43.

[355] *U Vincu masakrirano i ubijeno 13 Srba. Jezero kontrolišu srpske snage. Sukobi hrvatskih i muslimanskih jedinica. Nastavljena pljačka srpskih kuća. Već tri dana u jajačkoj opštini vodi se pravi rat. Jake muslimanske snage iz obližnjih Bjekovina ubile su i masakrirale 13 Srba. Ranjenim su sjekli uši, vadili oči, mučili ih na razne načine...* **Up**: **Glas**, *Puca hrvatsko-muslimanska koalicija*, Banja Luka, petak, 5. juni 1992, 4.

naoružan, pripremljen i taktički dobro pozicioniran – ipak veoma slab i ranjiv. Bukovica, najvažniji zemljišni objekat koji je posjela JNA mjesecima ranije s ciljem brze srpske okupacije Jajca, za kratko vrijeme bila je oslobođena, uz nanošenje do tada najvećih gubitaka agresorskoj vojsci. Treći bataljon 1. pbr VRS, zbog pretrpljenih velikih gubitaka, bio je u rasulu. Ništa više značajno nije stajalo na putu spajanja Jajca s Vincem i dalje s Torlakovcem. S Bukovice se mogla lahko zaposjesti sva dionica magistralnog puta Jajce – Donji Vakuf do Babinog Potoka, ozbiljno ugroziti srpske snage na Ćusinama i linija odbrane Jajca pomjeriti preko dvadeset kilometara dalje od grada uz dolinu Vrbasa. Oslobađanjem Bukovice stvorena je mogućnost za kontrolu teritorije od Jajca do nadomak Donjeg Vakufa. To bi osiguralo i planinska sela Sokolinu, Staro Selo, Dobro Brdo, Kokiće i Šeriće, pa i Dogane, Biokovinu i Riku. Veliki planinski prostor na tromeđi jajačke, donjovakufske i travničke opštine brzo je mogao biti osiguran uz uvođenje većeg broja boraca. Na tom prostoru 1. juna ostale su srpske snage samo u Grdovu, Krezluku i Brvancima, koje ne bi imale dobre mogućnosti da se brane da je iskorišteno zaposjedanje Bukovice i uvezana linija odbrane od Jajca dolinom Vrbasa do Torlakovca. Bavar je noć ranije bio oslobođen. Na žalost branilaca, nije iskorišteno i za svega dva dana snažno se „obilo o glavu“ Teritorijalnoj odbrani u dolini Vrbasa i okolnim planinskim selima, ali i HVO-u u Rici sredinom augusta. Iz teško razumljivih razloga uspjesi TO u Bavru i Ipoti 29/30. maja i TO i HVO na Bukovici 1. juna 1992. nisu eksploatirani. Mala grupa hrabrih jajačkih branilaca izašla je na Bukovicu, do nogu potukla agresora i vratila se na svoje početne položaje. Nije ostala na osvojenim linijama, niti su joj stigle druge jedinice u ispomoć. Zajednička komanda nije se snašla i čini se da ju je uspjeh jedinice, kojom je komandovala, iznenadio. Izgleda da nije bilo plana ni kako zadržati Bukovicu, a ni šta činiti dalje ka Vincu. Vinac je izgubio svoju neočekivanu, ali i posljednju šansu, a srpska vojska ponovo je, i bez borbe, zaposjela Bukovicu i s nje nastavila terorizirati jajačke civile pod opsadom i ugrožavati linije odbrane branilaca od Skele do Doganskih brda. Zbog ovog neuspjeha Zajednička komanda odbrane grada (HVO-TORBiH) raspala se za par dana. Najveća šansa za

odbranu Vinca i Jajca propala je zahvaljujući problemima rukovođenja i komandovanja (RiK) Zajedničke komande, odnosno TO i HVO.

Ipak, treba imati na umu da je to vrijeme formiranja i opremanja jedinica, što je bio veoma složen i težak posao. Za razliku od agresora koji je imao formirane i opremljene jedinice pod komandom većeg broja školovanih oficira JNA i prijeratne TO, jedinice TO Jajce i HVO tek su stvarane. Baš tih dana hrvatski vojni obveznici masovno su napuštali TO i prelazili u HVO. Naravno da je to stvaralo dodatnu konfuziju među svim braniocima, njihovo međusobno nepovjerenje i zbunjenost. Vojska se ne pravi „preko noći" i na naredbu nadređenih komandi. Mukotrpan je posao nakon naredbe o formiranju jedinica napraviti vojsku od radnika, seljaka i ljudi raznih drugih zanimanja i iz različitih društevnih slojeva. Poslije toga slijedi problem rukovođenja i komandovanja, što je veoma teško. Naročito je bilo zahtjevno u jajačkim uslovima, jer postojanje dvije komande i dvije vojske dodatno je usložnjavalo postojeće probleme. Kod Bošnjaka je u rukovođenju i komandovanju veliki problem predstavljalo i prihvatanje autoriteta komandira i komandanata jedinica. Kao važan faktor, u početnoj fazi srpske agresije, bila je i „domobranska svijest" većine pripadnika TORBiH i HVO. Rijetki su shvatali i prihvatali da se borba vodi dalje od njihove kuće. Većina je rat čekala na svom pragu, u svojoj mahali ili u svom selu. Sve je to značajno utjecalo na rezultate borbenih dejstava u prvim mjesecima agresije. Nije sve bilo do sposobnosti komandi jedinica i njihove nedovoljne naoružanosti. Bez obzira na mobilizaciju, borci su bili dobrovoljci. Oni imaju visok borbeni moral, ali „dobrovoljnost" im utječe i na poslušnost komandi. Naročito ako im se naređuju borbena dejstva dalje od njihovih domova. Visok borbeni moral nužno ne potiče vojničku disciplinu i poslušnost boraca nadređenim komandama. Maj i juni 1992. bili su mjeseci kada su Jajčani učili ratovati. Surova borba za život brzo ih je tome podučila.

Drugi bataljon 1. pbr VRS (šipovački) dobio je 1. juna zadatak da iz Bravnica ponovo zaposjedne Bukovicu i zauzme Kubrovaču i Šeriće. Za izvršenje zadatka bataljonu je pretpočinjena jedna četa odreda srpske TO iz Mrkonjić Grada. Druga četa 2. bataljona 1. pbr, s pridodatom četom iz Mrkonjić Grada, vratila je bez borbe 2. juna izgubljene položaje 3.

bataljona 1. pbr na Bukovici i zaposjela Kubrovaču. Za njihov pješadijski napad na Šeriće prethodno je izvršena artiljerijska priprema haubicama 122 mm po selu, Veričkom (tt 968) i Zekonjića kamenu (tt 886). Nakon toga u selo je bez otpora ušla 2. četa 2. bataljona 1. pbr, izviđački vod 2. bataljona 1. pbr i vod iz spomenute mrkonjićke čete pod komandom Milorada Marčića.[356] Iz pravca Šerića preko Zekonjića kamena sutradan su te jedinice sadejstvovale ostalim snagama iz Šipova i Mrkonjić Grada u napadu na Vinac. U napadu na Vinac 3. juna učestvovali su još i Borbena grupa 2 (BG-2) iz Mrkonjić Grada (bila joj je potčinjena i četa Vinac iz 3. bataljona 1. pbr) i nekompletni 2. bataljon 1. pbr. Ostatak 2. bataljona 1. pbr ostao je u rejonu razmještaja prema Jezeru. Momčilo Kuridža komandovao je s BG-2. Artiljerijsku podršku davale su baterije minobacača 120 mm iz sastava 1. pbr i BG-2 i haubice 122 mm s Natpolja (rejon sela Gorice), a koje su pripadale 1. pbr.[357] Srpske snage razvile su borbeni raspored za svoj pješadijski napad prema Vincu i okolnim bošnjačkim selima iz šireg rejona Natpolja i Ljuše – koristeći makadamski put Bravnice – Šedinac – Natpolje. Napadale su i od Bravnica asfaltnim putem Jajce – Donji Vakuf (desna obala Vrbasa) i trasom stare željezničke pruge (lijeva obala Vrbasa), ali i od Zekonjića kamena iz pravca Šerića i Bukovice.[358] Najvažniji vatreni položaj minobacača 120 mm za artiljerijsko djelovanje po Vincu, Torlakovcu i okolnim selima nalazio se na Ljuši.[359] Za vrijeme izvođenja napada na Šeriće, Vinac i okolna sela, 1. i 3. bataljon 1. pbr VRS artiljerijski su tukli po Jajcu i okolnim selima, gdje su bila glavna uporišta branilaca (Donje i Gornje Mile, Vrbica, Tabla, Carevo Polje, Kerpić, Horovo, Hum i drugo). Artiljerijska priprema za napad na Vinac počela je već ujutro 2. juna. Nakon nje srpska vojska krenula je s pješadijskim napadima

[356] **Ibro Kurtalija (1921) obavljao je akšam namaz u svojoj kući kada su srpski vojnici u nju ubacili ručnu bombu ili više njih. Nekoliko dana poslije Ibrinog ubistva, u selu je iz vatrenog oružja ubijena i starica Nazla Pondro (1908). Up**: **Karadžić**, *Jajce*.., 338, 340.

[357] **Te haubice dejstvovale su s Natpolja po Jajcu i okolini do kraja njegove odbrane (kraj oktobra 1992).**

[358] **Ćirko**, *Ratni put*…, 42-43; *Monografija 11. mrkonjićke*..., 58.

[359] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) 1. lpbr*; *Monografija 11. mrkonjićke*..., 58.

prema Selišću, čiji su se malobrojni i slabo naoružani branioci istog dana s civilima povukli u Kasume. Srpske snage napale su i Ipotu do kraja dana. Njeni branioci, s obzirom da je most preko Vrbasa u Biloj Vodi bio pod srpskom kontrolom, ranije su napravili viseći most ka Jevadžikama. Nakon srpskog zauzimanja Selišća, s civilima su se preko njega povukli ka Torlakovcu. Linija odbrane Vinca uspostavljena je krajem dana u Kasumima. Do jutra 3. juna srpske snage ovladale su svim bošnjačkim selima u rejonu Vinca, na lijevoj obali Vrbasa (Selišće, Ipota, Kasumi i Grabanta).[360] Očekivao se njihov prelazak preko Vrbasa u Vinac. Istog dana srpska vojska počela je s pješadijskim napadima prema Torlakovcu iz pravca Donjeg Vakufa, a sa obje strane Vrbasa. Već se ponovo nalazila na Bukovici, ali i u Šerićima. Tako su Vinac i Torlakovac dopali u poluokruženje. U Vincu i Torlakovcu, ujutro 3. juna, nalazilo se nekoliko hiljada bošnjačkih civila iz ta dva mjesta i bošnjačkih sela s lijeve obale Vrbasa koja su pala dan ranije. Agresor je skoncentrirao artiljerijsku vatru na Vinac i Torlakovac.[361] Tokom dana u ispomoć braniocima Vinca krenulo je iz Jajca trinaest dobrovoljaca predvođenih Mesudom Krajišnikom. Bili su to momci iz jedinice Bosna. Osim ličnog naoružanja ponijeli su i nešto oružja i MTS-a za branioce Vinca. Planirali su preko Šerića doći do Vinca. Međutim, srpska vojska dan ranije zaposjela je Šeriće te su ih morali zaobići. Kretali su se šumom u rejonu Kubrovače i Gornje Bukovice, gdje su očekivali njene zasjede.

U 14 sati 3. juna krenuo je srpski pješadijski napad na Vinac. Nakon toga počelo je povlačenje vinačkih branilaca i civila putem Vinac – Torlakovac i preko Bavra u Dobro Brdo. Iz Torlakovca su Vinčani zajedno s mještanima tog sela i Doganovaca krenuli put Starog Sela i dalje ka Dobrom Brdu, gdje su im se u zbjeg pridružili i Dobrobrđani. Od Dobrog Brda kolona od nekoliko hiljada izbjeglica prošla je kroz srpsko selo Grdovo u bošnjačko selo Kokiće. Nije bilo srpske blokade u Grdovu.[362] Do 19 sati srpske jedinice zaposjele su Vinac.

---

[360] **Karadžić**, *Jajce*..., 224.

[361] **Poginuo je jedan muškarac kod škole (Hašim Imamović, 1934). Up**: **Karadžić**, *Jajce*..., 224, 322.

[362] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 10; **Karadžić**, *Jajce*..., 222-225.

S kolonom izbjeglica kretalo se i nekoliko stotina mlađih muškaraca. Grdovski Srbi nisu mogli znati koliko ih je naoružanih, a u svom selu nisu imali dovoljno snage da im zaprječe prolaz. Znali su da će kolona samo proći kroz njihovo selo i vjerovatno nisu htjeli riskirati oružani sukob s njom iz bojazni za vlastite gubitke. Svakako im je odgovaralo iseljavanje Bošnjaka iz doline Vrbasa i nisu imali potrebu da ga zaustavljaju i otežavaju, a naročito uz visok vlastiti rizik. Izbjeglice se nisu zadržale u Kokićima. Većina je preko Karaulske gore otišla ka Lašvanskoj dolini.

Vojni obveznici s područja Vinca i okolnih sela uglavnom su se u narednom vremenu priključivali lokalnim snagama odbrane u mjestima gdje su izbjegli (Travnik, Novi Travnik, Bugojno i Zenica). Neki su se preko planina vratili u Jajce i nastavili borbu s jajačkim braniocima.

Grupa dobrovoljaca koja je iz Jajca bila krenula u ispomoć Vincu, stigla je na prilaze selu kada je njegova odbrana već pala, te se vratila u grad. U povlačenju su naišli na zasjedu na Skeli, ali su se uspjeli izvući. Krajišnik je lakše ranjen.[363] Kontrolu okupirane teritorije u rejonu Vinca preuzeo je 2. bataljon 1. pbr (šipovački) i BG-2 iz Mrkonjić Grada.[364] Vinačka četa 3. bataljona 1. pbr 4. juna zaposjela je položaj na Šanjkari, od Šerića do Veričkog kamena (tt 968). Nakon toga, s četom Brišići iz 1. bataljona i 3. četom milicije za posebne namjene CSB Banja Luka, otišla je na Šobotanju i sudjelovala u napadu na Kokiće 25. juna. U rejon Šobotanje, nakon okupacije Vinca i Jezera, prebačen je i veći dio 2. bataljona 1. pbr (šipovački). U ovladavanju Bukovicom, Šerićima, Vincem i okolnim bošnjačkim selima, 2. i 3. juna 1992, jedinice 1. pbr VRS nisu imale poginulih ni ranjenih boraca. Izvještaji VRS tvrde da je u Vincu zarobljeno sedamnaest vojno sposobnih muškaraca i civila.[365] Dva civila su ubijena, Mehrudin Ćehić, rođen 1959. i Hazim Tutić, rođen 1930.[366] Ostali zarobljeni vojno sposobni muškarci odvedeni su u logor

[363] **Karadžić**, *Jajce*..., 224.
[364] **Ćirko**, *Ratni put*…, 42-43; *Monografija 11. mrkonjićke*..., 58.
[365] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; AIIZ, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.
[366] **FBiH**, MUP, SJB Jajce, depeša broj: 13-1/02-700/96, 22. maj 1996.

Manjača.[367] Veća grupa Bošnjaka bila je ostala u susjednoj Grabanti, ali su brzo protjerani.

Banjalučki Glas je izvjestio o navodno velikim gubicima branilaca Vinca koji se nisu desili.[368] Istina je da je poginuo jedan branilac u Kasumima (Vahid Muhić, 1953), a jedan je nestao na Zgonu (Fehim Hadžić, 1958).[369] Srpska propaganda je artiljerijsko dejstvo po džamijama u Vincu i Jezeru opravdavala njihovim navodnim korištenjem od strane branilaca kao snajperskih i mitraljeskih gnijezda.[370] Ni to nije tačno.

U sadejstvu sa srpskom milicijom iz Donjeg Vakufa (36 milicionera), 19. pbr napala je 3. juna Torlakovac. U isto vrijeme su jajački, šipovački i mrkonjićki Srbi napadali Vinac. Baterija minobacača 120 mm BG-2 dejstovala je s Ljuše po selu.[371] Vojska je napadala desnom (asfaltnim putem), a milicija lijevom obalom Vrbasa (trasom stare željezničke

---

[367] **Karadžić**, *Jajce*..., 225-226.

[368] *...Juče je Vinac bio poprište sukoba većih razmjera. Srpske snage odgovorile su vatrom. Pogođena je ustaška komanda, smještena u motelu „Vinac". Na neprijateljskoj strani spominju se desetine mrtvih. Ustaška banda dala se u panično bjekstvo, pa se očekuje skoro uspostavljanje srpske vlasti na tim prostorima. Na drugoj strani položaj Vojske Srpske Republike u Bukovici i Ćaninom polju stalna su meta napada paravojnih formacija...* **Up**: **Glas**, *Puca hrvatsko-muslimanska koalicija*, Banja Luka, petak, 5. juni 1992, 4.

[369] *Vječna pouka*... 60, 124. **Karadžić**, *Jajce*..., 224, 325.

[370] **Glas**, **Miličić Dragan**, *Obruč za oslobođenje*, Banja Luka, utorak, 9. juni 1992, 5.

[371] **U bateriji MB 120 mm BG-2 bili su**: **Ilija Aničić, Mladen Bjelajac, Milenko Bogojević Brkin, Trivun (Trivun) Cvijić-komandir baterije, Milivoj (Radomir) Čigoja Mišo, Makso Đukić, Miloš (Milan) Galić, Manojlo Gvozden, Simo Iličić, Milorad Jakšić Jakša, Drago (Uroš) Jotić, Drago Kalkan Sestra, Stanko Krivokuća, Slobodan Kostić, Željko Lakić, Mirko Mandić, Dražen Marić, Vojin (Pero) Milašević, Mirko Polić, Slobodan Rudić Bobi, Luka Šušnjar, Zoran Tomić... Up**: *Monografija 11. mrkonjićke*....,51,139. **Nakon okupacije Vinca, baterija MB 120 mm prebačena je u Liskovicu, gdje je ostala do kraja jula, a potom je došla u Vinac. Posjela je vatreni položaj prema Biokovini. U Vincu je bila 15-20 dana, a onda je prebačena u Oborce. Krajem oktobra ponovo je vraćena na jajačko bojište. Prvo u Potok blizu Bravnica, a potom u rejon Magaljdola. Dio jedinice ostao je u Brišićima. Za vrijeme boravka na jajačkom položaju promijenila je više vatrenih položaja. Up**: *Monografija 11. mrkonjićke*..., 52, 56, 72, 132. **Osim mrkonjićke baterije MB 120 mm, na jajačkom bojištu angažirane su i minobacačke i druge artiljerijske jedinice iz svih ostalih brigada VRS, koje su sudjelovale u napadima na Jajce.**

pruge). Poslije tri sata borbe odbrana je pala, a branioci i civili povukli su se prema Dobrom Brdu. Dva srpska milicionera su ranjena. Narednog dana 19. pbr i milicioneri nastavili su prema Doganovcima, gdje su se spojili sa snagama BG-2 iz Mrkonjić Grada. Srpska vojska zaposjela je cijelu dužinu magistralnog puta Donji Vakuf – Jajce (Skela). Na bošnjačko donjovakufsko selo Sandžak izvela je napad 21. juna. Ponovo u sadejstvu sa milicijom. Učestvovalo je 56 milicionera. Borba je trajala nekoliko sati. Ranjen je jedan milicioner.[372]

Sedamnaest srpskih vojnika iz čete Babin Potok (drugi bataljon 19. pbr) otišlo je 6. juna iz Torlakovca pješice u napušteno Staro Selo u namjeri da pokupi ovce. U selu su pronašli i jedan traktor, te su odlučili da s njim odu u susjedno Dobro Brdo, pa da i to opustjelo selo opljačkuju.[373] Tokom noći 5/6. juni iz Kokića se u Dobro Brdo vratila grupa najhrabrijih momaka iz tog i susjednih sela (Staro Selo i Bavar) po minobacač koji su sakrili pri napuštanju sela.[374] Među njima su bila i peterica iz Kokića. Grupu je vodio Faim Švago Fajkaš iz Dobrog Brda. Dok su boravili u selu, pojavila se iz pravca Starog Sela na traktoru spomenuta grupa srpskih vojnika. Švago je na brzinu pripremio zasjedu. Rasporedio je svoje ljude s obje strane puta, kojim je uskoro trebao naići traktor, a on je s poluautomatskom puškom stao pred njega. Pucao je u vozača, a onda su i njegovi momci otvorili vatru po traktoru sa oružjem koje su oni imali. Ubili su dvanaeset neprijateljskih vojnika, a ostalih pet su teže i lakše ranili. Ranjeni su uspjeli pobjeći.[375] U razmjeni vatre

[372] **AIIZ**, broj: 2-6516, VRS, 30. pd, pov. broj: 174-258, *Službena zabeleška o borbenin dejstvima jedinice Babin Potok iz 2/19. partbr Donji Vakuf od 03. do 07.06. 1992. godine*, 15. juni 1992; **Glas**, **Kopanja Željko**, *Kada artiljerija zaćuti*, Banja Luka, subota, 25. juli 1992, 10; **ICTY**, RS, MUP SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, 4. oktobar 1993; **ICTY**, RS, MUP SJB Srbobran, *Referat povodom svečane sjednice SJB za dan MUP-a Republike Srpske Aranđelovdan 21.11.1993*, novembar 1993.

[373] **AIIZ**, broj: 2-5615, VRS, 30. pd, pov. broj: 174-258, *Službena zabeleška o borbenin dejstvima jedinice Babin Potok iz 2/19. partbr Donji Vakuf od 03. do 07.06. 1992. godine*, 15. juni 1992.

[374] **Taj minobacač i nekoliko mina zarobili su u Bavru 29. maja. Sakrili su ga u Dobrom Brdu kada su ga napuštali 4. juna.**

[375] **AIIZ**, broj: 2-5615, VRS, 30. pd, pov. broj: 174-258, *Službena zabeleška o borbenin dejstvima jedinice Babin Potok iz 2/19. partbr Donji Vakuf od 03. do 07.06. 1992. godine*, 15. juni 1992.

dvojica momaka iz Švagine grupe su poginula (Nedžad Poturović iz Bavra, rođen 1972, i Zekir Selimović iz Starog Sela, rođen 1971).[376] Jedan borac je teže ranjen (Fahrudin Poturović iz Bavra, rođen 1972), a dvojica iz Kokića lakše. Od poginulih i ranjenih srpskih vojnika koji su pobjegli, Švagini momci pokupili su naoružanje i povukli se u Kokiće. Kokićani su u raspodjeli ratnog plijena dobili automatsku pušku M70, tri poluautomatske puške M59/66 i poluatomatsku snajpersku pušku M76. Uzeli su i puškomitraljez M53, koji je nosio poginuli Selimović.[377] Teško ranjeni Fahrudin Poturović podlegao je pri izvlačenju iz Dobrog Brda. Saborci su ga sahranili na skrovitom mjestu u šumi.[378]

Komanda 30. pd naredila je četi Babin Potok da s dva borbena vozila ode u Dobro Brdo i pokupi leševe svojih poginulih boraca. Oba vozila stigla su iz Donjeg Vakufa u Torlakovac oko 19 sati 6. juna, ali srpski vojnici iz Babinog Potoka nisu smjeli u Dobro Brdo. Komanda čete nije uspjela ni do 22 sata prikupiti svoje borce, pa su borbena vozila vraćena u Donji Vakuf. Komandi čete Babin Potok naređeno je da narednog dana u ranim jutarnjim satima izvrši zadatak, ali borci opet nisu smjeli ići u Dobro Brdo. Tek oko 11:30 sati komanda čete uspjela je okupiti nekoliko boraca koje je s borbenim vozilima poslala u Dobro Brdo da pokupe leševe svojih saboraca i rođaka. Stradanje u Dobrom Brdu *učvrstilo je mišljenje* srpskih boraca iz doline Vrbasa *koje se teško razbija, da se treba braniti na pragu svoje kuće.*[379]

---

[376] *Vječna pouka*..., 141.

[377] **Švagina grupa je nakon ovog događaja boravila u Kokićima još nekoliko dana. Zbog problema u vezi smještaja i ishrane, napustila je Kokiće, otišla u Kruščicu i priključila se izviđačko-diverzantskoj jedinici u kojoj je ostala do pada Jajca. Švago je komandovao tom jedinicom. Pripadnici jedinice sudjelovali su u intervencijama na svim dijelovima jajačkog bojišta (Barevo, Vlasinje, Ćanino Polje, Biokovina, Hristovac, Kljun...). Kokićani, koji su bili u Švaginoj grupi tokom zasjede u Dobrom Brdu, ostali su braniti svoje selo. Faim Švago Fajkaš počeo je svoje učešće u ratu i završio ga kao istaknuti borac i heroj. U izbjeglištvu je neko vrijeme bio u izviđačko-diverzantskom vodu 305. bbr. Poginuo je 17. jula 1995. na Treskavici u operaciji deblokade Sarajeva, kao komandir IDv Gavranovi (17. Viteška Krajiška brdska brigada). Up**: **Kliko**, *17. Viteška*..., 230, nap. 230; **Omanović Emir**, *Šehidi i poginuli borci 17. Viteške Krajiške brdske brigade*, Udruženje „17. VKbbr", Ključ, 2013, 114.

[378] *Vječna pouka*..., 141.

[379] **AIIZ**, broj: 2-6516, VRS, 30. pd, pov. broj: 174-258, *Službena zabeleška o borbenin*

Vojska RS, nakon zaposjedanja doline Vrbasa i donjovakufskih planinskih sela, počela je približavati jake snage Kokićima, jedinom preostalom slobodnom bošnjačkom selu u rejonu između desne obale Vrbasa, lijeve obale Rike i Karaulske gore. Obruč oko Kokića snažno se stezao, a odbrana se nije pojačavala. Sljedeći cilj agresorske vojske morali su biti Kokići kako bi zaokružila teritoriju u tom rejonu.

Vinac i Torlakovac, sa svojim okolnim selima, nisu se mogli odbraniti u uslovima u kojima su se našli 2. i 3. juna. Za to postoji više razloga. Prvi su nastali predajom Donjeg Vakufa sredinom aprila i potpunom blokadom puta ka Jajcu u isto vrijeme. Sve dominantne zemljišne objekte u dolini Vrbasa s njegove lijeve strane zaposjele su srpske jedinice tokom aprila i maja. Iako je u mjesnim zajednicama Vinac i Torlakovac bilo mnogo vojnih obveznika, nije bilo ni približno dovoljno naoružanja za njih. Komanda prostorne jedinice u Vincu – fizički odvojena od Jajca – nije bila dorasla složenosti situacije u kojoj se nalazila mjesna zajednica sa svojim selima. Šansa za dolinu Vrbasa, nastala oslobađanjem Bukovice 1. juna, do kraja dana je i propala, bez ikakvog opravdanog razloga. Vinčani nisu za to odgovorni.[380] Brojnost, naoružanost i tehnička opremljenost neprijateljskih jedinica i boraca bila je neuporedivo veća od malobrojnih vinačkih i torlakovačkih branilaca. U napadu na njihova sela sudjelovale su brojem znatne i kvalitetno opremljene snage iz 1.

---

dejstvima jedinice Babin Potok iz 2/19. partbr Donji Vakuf od 03. do 07.06. 1992. godine, 15. juni 1992.

[380] **Nudili su komandantu Zajedničke komande odbrane grada Jajca Borislavu Đakoviću da posjednu Bukovicu 1. juna, ali je on odbio. Up**: **Karadžić**, *Jajce*…, 204. **Vjerovatno je računao na neku drugu jedinicu. Izlazak Vinčana na Bukovicu, kojih svakako nije bilo dovoljno naoružanih ni Vinac da brane, oslabilo bi vinačke linije odbrane na drugim pravcima. S obzirom na brojnost i tehničku nadmoć neprijateljskih snaga koje su 2. i 3. juna angažirane da vrate Bukovicu i zaposjednu Šeriće i Vinac, Vinčani ne bi mogli sami odbraniti Bukovicu i svoju zonu odgovornosti, čak i da im je Đaković dopustio da je posjednu. Treba imati na umu da su se 19. pbr i srpska milicija iz Donjeg Vakufa 3. juna uputili niz Vrbas ka Torlakovcu. Torlakovčani ih nisu mogli zadržati. Da su se Vinčani odbranili tog dana od napada srpskih jedinica iz pravca Ljuše, Bravnica i Bukovice, 4. juna bili bi izloženi napadu i 19. pbr i srpske milicije iz Donjeg Vakufa. Nikakvog izgleda, bez značajnog pojačanja sa strane, Vinčani nisu imali, čak ni da su držali Bukovicu.**

pbr, BG-2 iz Mrkonjić Grada, 19. pbr i srpske milicije iz Donjeg Vakufa. Za pohvalu braniocima ostaje činjenica da su na vrijeme zaposjeli Bavar i izgradili viseći most preko Vrbasa za evakuaciju iz Ipote, čime je omogućen izlazak civila iz Vinca i njegovih sela prema Kokićima, odnosno ka srednjoj Bosni. Neplanirana evakuacija civila iz doline Vrbasa veoma je uspješno izvedena i to je, naposljetku, najvažnije.

Predajom Donjeg Vakufa, JNA se osigurala i na Komaru, planinskom prevoju na putu Donji Vakuf – Travnik, čime je presječena saobraćajna komunikacija iz Lašvanske u Gornjovrbasku dolinu. Jugoslavenska narodna armija postavila je linije nadomak Turbeta, kojeg je do ljeta 1993. godine VRS uporno pokušavala zauzeti kako bi ovladala komunikacijom: Skender Vakuf – Turbe – Donji Vakuf. Kontrolirala je i Radalj, u dubini Komara, koji je veoma značajan zemljišni objekat za sprječavanje prolaza snaga iz Lašvanske u Vrbasku dolinu. Padom hrvatske odbrane Kupresa, par dana prije nego je predan Donji Vakuf, Bugojno se našlo stisnuto između srpskih snaga iz dva pravca (kupreškog i donjovakufskog). Za razliku od Jajca, ostala mu je sigurna povezanost ka Novom Travniku i Travniku (preko Rostova) i dolini Neretve, odnosno zapadnoj Hercegovini, preko Gornjeg Vakufa. Srbi su u Jajcu najviše bili zainteresirani za Jezero, dvije hidroelektrane na Vrbasu (naročito HE Jajce II), industrijske i rudne potencijale (boksit) i povezivanje Šipova i Banja Luke s Donjim Vakufom i dalje prema Komaru. Da je sačuvan Donji Vakuf – osim što bi jajačke linije odbrane bile znatno kraće i putna komunikacija s Bugojnom bila sigurnija i brža za pojačanje, dotur i evakuaciju ranjenika – srpska strana imala bi jedan interes manje za zaposjedanje Jajca. Srbe je zanimalo i Bugojno, bar rubni dijelovi opštine, zbog povezivanja Donjeg Vakufa i Kupresa, u čemu se ogleda još jedna šteta koja je za odbranu učinjena predajom u Donjem Vakufu.[381] Da nije uspostavila kontrolu nad Donjim Vakufom, srpska strana ne bi imala interesa za Bugojno. Jajce bi je manje zanimalo, osim teritorije oko hidroelektrana na Vrbasu, što je bio prioritet za banjalučku regiju, i

[381] **Na tom ugroženom pravcu nalazio se i Prusac radi čega je često bio izložen artiljerijskim i pješadijskim napadima srpske vojske. Drugi razlog napada na Prusac bio je rezervoar donjovakufskog gradskog vodovoda koji se nalazi u selu.**

Jezera zbog puta: Mrkonjić Grad – Šipovo – Kupres. Iz izloženog se vidi koliki je bio značaj Donjeg Vakufa za odbranu Lašvanske i Gornjovrbaske doline, odnosno koliko se njegovim preuzimanjem srpskoj strani nametala potreba za uvezivanjem teritorija, što bi joj oslobodilo i veći broj ljudstva skraćivanjem linija fronta.[382]

U maju su poginula dvojica pripadnika TO RBiH (Mujo Husić, rođen 1940, poginuo 1. maja u Biokovini; i Hamdo Lizalo, rođen 1957, poginuo 29. maja u Bavru).[383]

Ne raspolažem podacima o poginulim pripadnicima HVO prikazanim po mjesecima i mjestu pogibije. Iz agresorske vojske poginula su ukupno tri pripadnika.[384]

---

[382] *…Poslije brzog i uspješnog oslobađanja Kupresa, Donjeg Vakufa, Komara, Vlašića, Skender Vakufa, te blokade Jajca od strane Mrkonjić Grada i Šipova, Jajce je bilo okruženo i duboko uvučeno u Srpsku Krajinu...Muslimanske i hrvatske snage vojnički su ugrožavale navedene susjedne opštine, komunikacijski ih presijecale... Držanjem hidrocentrala Jajce I i Jajce II, sve susjedne opštine, i šira Krajina, su ostale bez električne energije, što je imalo nesagledive posledice, a da se ne spominju ostali šumski, rudni i industrijski potencijali. Svi spomenuti razlozi navodili su političko rukovodstvo Republike Srpske, Komandu 1. KK i Komandu 30. pješadijske divizije, da planiraju i izvedu akciju oslobađanja Jajca*. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put...*, 41. *...Cijeneći sveukupnu situaciju na krajiškom ratištu, Komanda 1. KK i Komanda 30. pd. su došli do više zaključaka koji su i opredijelili ove komande da donesu odluku da se oslobodi Jajce. Naime, neophodno je bilo izvršiti povezivanje jedinica koje su izvodile odbrambena dejstva na brdovitom i teško prohodnom zemljištu. Pored toga trebalo je obezbjediti skraćivanje linija odbrane, te smanjenje angažovanosti ljudstva prije zime...Spoj sa 19. srbobranskom pbr nije bio pouzdan i siguran, te je bilo dosta problema u snabdjevanju i komandovanju. Neophodno je bilo obezbjediti potrebe za snabdjevanjem električnom energijom Donjeg Vakufa i ostalih mjesta iz HE „Jajce-1“ i „Jajce-2“.* **Up**: *Monografija 11. mrkonjićke...*, 80.

[383] *Vječna pouka...*, 75, 107.

[384] *Za krst...*, 349, 537-538.

ODBRANA JAJCA OD KRAJA MAJA DO POČETKA NOVEMBRA 1992.

Organizaciona struktura Opštinskog štaba Teritorijalne odbrane Jajce

Nakon proglašenja državne nezavisnosti Bosne i Hercegovine, njeno Predsjedništvo ubrzano je radilo na reorganizaciji Teritorijalne odbrane. Na sjednici 4. aprila 1992. odlučilo je da izvrši mobilizaciju svih njenih jedinica. Obzirom da su aktivni i rezervni milicioneri srpske nacionalnosti masovno napuštali republički MUP i prelazili u novoformiranu miliciju srpske paradržave, Predsjedništvo je naredilo i novu mobilizaciju rezervnog sastava milicije, kako bi se izvršila popuna stanica.[385] Na sjednici 9. aprila donijelo je odluku o objedinjavanju svih naoružanih sastava na teritoriji Republike, osim snaga JNA i MUP-a.[386] Komandant Republičkog štaba Teritorijalne odbrane, Hasan Efendić, 12. aprila naredio je mobilizaciju jedinica u svim opštinama.[387]

Jajački OpŠTO prihvatao je i provodio sva naređenja Republičkog štaba. Iako je radio u uslovima blokade puteva i otežanih komunikacija, uspostavio je vezu s komandama OkŠTO Zenica i Republičkog štaba u Sarajevu. Novi komandant Republičkog štaba, Sefer Halilović, naredio je 11. juna komandantu OkŠTO Zenica, Džemalu Merdanu, da formira 3. operativnu grupu.[388] Njen zadatak bio je da deblokira Sarajevo, a potom da razbije srpsku vojsku u rejonu Turbeta i Komara, kako bi deblokirala i Jajce. Obzirom na problematično stanje u vezi organiziranja jedinica i njihove slabe opremljenosti, naredba nije bila izvodiva, ali pokazuje da je Štab bio upoznat s teškom situacijom u Jajcu i razmišljao kako da pomogne njegovim braniocima i stanovništvu pod opsadom.[389] Narednog dana Halilović je naredio Merdanu da opremi *jedinicu dovoljne jačine* koja će osiguravati konvoj municije iz Zenice u Jajce. Ukoliko bi HVO

[385] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, D. T. 01-1/91, 4. april 1992.

[386] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, broj: 01-011-306/92, *Odluka o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine*, 9. april 1992.

[387] **ICTY**, TORBiH, str. pov. broj: 02/2-1, *Direktiva za odbranu suvereniteta i nezavisnosti Republike Bosne i Hercegovine*, 12. april 1992.

[388] **U njen sastav trebale su, prema toj naredbi, ući sve jedinice OkŠTO Zenica i opštinski štabovi TO Breza, Fojnica, Ilijaš, Kiseljak, Kreševo, Vareš, Visoko i Prozor.**

[389] **ICTY**, TORBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/349-68, *Naređenje*, 11. juni 1992.

na svojim kontrolnim punktovima u srednjoj Bosni ometao transport, jedinica je trebala pregovarati, a ukoliko u tome ne bi uspjela, Halilović je naredio da upotrijebi silu i da se s konvojem probije do Jajca.[390]

Državno Predsjedništvo naredilo je 23. juna promjenu naziva Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine u Armija Republike Bosne i Hercegovine.[391]

Od sredine do kraja juna 1992. većina vojnih obveznika hrvatske nacionalnosti napustila je u Jajcu TORBiH i prešla u HVO, koji je formirao petnaest četa u sedam bataljona (bojni). Ustroj jajačkog HVO uspješno je završio Filip Filipović, bivši visoki starješina JNA, koji je došao 16. juna iz Travnika u Jajce kako bi dovršio proces izdvajanja Hrvata iz OpŠTO Jajce i formiranja HVO.[392] Većina jedinica nije bila popunjena s ljudstvom po formaciji. Za komandanta jajačkog HVO postavljen je Jajčanin Stjepan Blažević, raniji aktivni starješina JNA. U ovo vrijeme više je Bošnjaka prešlo u HVO nego je Hrvata ostalo u TO. Od kraja juna do početka novembra u jedinicama ARBiH bilo je više jajačkih Srba nego Hrvata.

Ovaj proces značajno je utjecao na organizaciju snaga odbrane i rezultate njihovih borbenih dejstava. Uz formiranje jedinica HVO, HDZ Jajce je uspostavljao i civilnu vlast HZ HB.[393] Početkom augusta

---

[390] **ICTY**, TORBiH, ŠVK, pov. broj: 02/319-72, *Naređenje*, 12. juni 1992.

[391] **ICTY**, RBiH, Predsjedništvo, Pr. broj: 01-011, *Naredba*, 23. juni 1992; **ICTY**, RBiH, MO, ARBiH, pov. broj: 02/1511-11, 25. juni 1992.

[392] **HVO**, *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994, 7-8, 10.

[393] **U HZ HB Hrvatskim vijećem odbrane nazivala se njena vojska, ali i vlada na nivou zajednice. Hrvatskim vijećem odbrane zvale su se i lokalne, opštinske, vlasti HZ HB. Uz formiranje oružanih sastava HVO u opštinama, ustrojavala se i istoimena civilna vlast. Kao što je vojska (HVO) pokušavala uključiti što veći broj Bošnjaka u svoje jedinice i na taj način eliminirati TORBiH sa zamišljene teritorije HZ HB, tako su i opštinske vlade HVO nastojale preuzeti svu civilnu vlast. U početnoj fazi uspostave svoje vlasti (1992) HZ HB nudila je i službenicima legalnih organa, bošnjačke i srpske nacionalnosti, da se uključe u njenu upravnu strukturu. Tako je namjeravala ukinuti legalne opštinske vlasti. S obzirom da na taj način nije uspijevala u većini srednjobosanskih opština preuzeti vlast, koristila se i nasilnim pokušajima. U nekim srednjobosanskim gradovima, čak i uz upotrebu jedinica HVO (Busovača, Kiseljak, Novi Travnik**

milicioneri SJB Jajce hrvatske nacionalnosti izdvojili su se iz stanice i formirali svoju.[394] Tako je nastao paralelizam među braniocima Jajca i unutar civilne vlasti. Postojale su dvije vojske, koje su se borile za dva različita politička cilja, dvije komande i dvije civilne vlasti na istom prostoru koji se nalazio pod srpskom blokadom.[395]

Nekoliko desetaka jajačkih Bošnjaka pristupilo je HVO od njegovog formiranja do završetka odbrane Jajca, uglavnom zbog bolje logističke podrške, odnosno radi dobijanja kvalitetne vojničke uniforme, humanitarne pomoći, cigareta, ličnog dohotka i naoružanja.[396] Lokalnom čelništvu HZ HB odgovaralo je da što veći broj Bošnjaka pristupi HVO-u, jer je to moglo utjecati na neodrživost TO, a s njom i legalnih organa bosanskohercegovačke vlasti. U prvoj ratnoj godini HZ HB je prilično vješto za širu javnost prikrivala stvarne političke ciljeve borbe HVO, bar u srednjoj Bosni. Iz tog razloga Bošnjaci koji su mu se priključivali nisu razumijevali da se svojim angažmanom stavljaju u službu protiv države.[397] Svakako da to nije mogla prepoznati ni većina srednjobosanskih Hrvata.

---

i Gornji Vakuf). Gdje nije uspjela preuzeti lokalnu upravu na jedan od ta dva načina, izgradila je svoj paralelni sistem vlasti uz potpuno ignoriranje legalno izabranih organa na izborima 1990. godine.

[394] **AIIZ**, broj: 2-6505, *Jajce 1992. godine, rukovodna struktura SJB Jajce nakon prvih višepartijskih izbora.*

[395] **Već 10. aprila HDZ je u Jajcu pokušao preuzeti *punu kontrolu nad općinom, policijskom stanicom, radio Jajcem, hidroelektranama i bolnicom*. Up**: **HVO**, *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994, 7-8.

[396] **Neki su ostajali kratko, pa se vraćali u TORBiH (ARBiH), a neki pojedinci su ostali do napuštanja teritorije opštine krajem oktobra. Po izlasku u srednju Bosni i oni su napustili HVO i priključili se ARBiH. Pri formiranju HVO nisi bili jasni stvarni politički ciljevi njegove borbe. Javno je proklamirao zajedničku, aktivnu, borbu Hrvata i Bošnjaka za odbranu grada i Bosne i Hercegovine. Iz tog razloga Bošnjaci, koji su se pridruživali njegovim jedinicama, nisu svoj čin smatrali antidržavnim. Kada su se potkraj ljeta počeli raspoznavati pravi politički i ratni ciljevi HZ HB, interes Bošnjaka za HVO je oslabio. Također je oslabio i interes jajačkih Hrvata, jer ih je većina vojnosposobnih nakon pada Jajca napustila Bosnu i Hercegovinu.**

[397] **Kada su prvih dana 1993 – s napadom Hrvatske vojske i HVO na Gornji Vakuf – politički ciljevi HZ HB postali za širu javnost manje tajnoviti, odnosno od kada se više nisu mogli prikrivati vještom propagandom, većina Bošnjaka napustila je jedinice HVO u srednjoj Bosni.**

Prvih junskih dana agresorska srpska vojska okupirala je sva bošnjačka sela u dolini Vrbasa, na pravcu Donji Vakuf – Jajce i Jezero. Prostorne jedinice Rejonskog štaba Teritorijalne odbrane Vinac (RjŠTO) prestale su postojati. Veći dio njihovog ljudstva otišao je u srednju Bosnu, a manji broj boraca prebacio se preko Dnolučke planine i priključio drugim jedinicama TO u Jajcu. Prostorna jedinica iz Jezera, također je prestala egzistirati, a njeno ljudstvo ušlo je u druge jedinice TO. Nekoliko desetina Vinčana, Jezerana i Šipovljana priključilo se četi Bosna, čime se ona omasovila. Linije odbrane ostatka slobodne teritorije opštine Jajce su skraćene, ali su i ojačane i inžinjerijski uređene.

Novonastala situacija s formiranjem HVO i početak agresije na jajačkoj opštini od 27. maja zahtijevali su i reorganizaciju Teritorijalne odbrane. Komandant OpŠTO Jajce do 15. juna bio je Adem Spahić, a umjesto njega postavljen je Muhjudin Kadrić. Miralem Imamović ostao je na dužnosti načelnika štaba.[398]

Pri komandi OpŠTO Jajce bili su izviđački vod (komandir Mustafa Džafer), protivdiverzantski vod (komandir Semir Cerić) i vod vojne policije (komandir Enes Julardžija), čete Barevo (komandir Rasim Krak), Bešpelj (komandir Sakib Julardžija) i Vlasinje (komandir Zijad Zekan) i samostalni vodovi Cvitović (komandir Sejad Ejup), Zdaljevac (komandir Ćazim Mešić) i Šipovo (komandir Sakib Ribić).

Kao interventne jedinice TORBiH (ARBiH) na prostoru cijelog jajačkog bojišta djelovale su čete Bosna (komandir Abdurahman Šečić) i Jajce (komandir Zlatan Jančić), a od sredine ljeta i novoformirani izviđačko-diverzantski vod Kobra (komandir Mesud Krajišnik). Hrvatsko vijeće odbrane formiralo je svoje interventne jedinice, koje su, također, po ukazanoj potrebi djelovale na više dijelova jajačkog bojišta i često u saradnji sa interventnim jedinicama ARBiH.

---

[398] **Centrom veze rukovodio je Mirsad Kadrić. Za pomoćnika načelnika štaba za operativno-nastavne poslove imenovan je Abid Žužić. Za pomoćnike komandanta OpŠTO Jajce imenovani su: Muharem Zjajo – bezbjednost, Senad Položanin – obavještajni poslovi, Dževad Čunjalo – personalni poslovi, Muhamed Malkoč – pozadina, Azim Mahmutćehajić (Kadrija Ćuk) – logistika, Vernes Begović (Ganibegović Jasmin) – sanitet, Sulejman Garib – finansije, Fahrudin Burek – moralno politička pitanja, Feriz Imamović – saobraćaj, Nešad Filipović – građevinski poslovi i Faruk Neslanović – inžinjerija.**

Teritorijalna odbrana u Jajcu i HVO imali su izražen problem sa starješinskim kadrom, kako s brojem raspoloživih oficira, tako i s njihovim kvalitetom za uslove rata koji je agresor nametnuo na jajačkom bojištu. Dosta rezervnih oficira koji su se priključivali, izbjegavali su prihvatiti odgovorne funkcije u komandi OpŠTO i njegovim jedinicama. Na suprotnoj strani, srpskoj, jedinicama su uglavnom komandovale aktivne straješine JNA viših činova od jajačkih teritorijalaca. Zbog ilustracije može se navesti da su komandanti 30. pd – koji su rukovodili srpskim jedinicama na jajačkom bojištu – imali činove pukovnika ili da je komandant 1. KK VRS uživao čin generala, a da su odbranu Jajca organizirali i vodili rezervni ili aktivni poručnici i kapetani TO. Srpska strana na jajačkom bojištu bila je superiorna u broju pješadije, vrsti i broju artiljerijskih oruđa, borbenoj tehnici i aktivnim starješinama visokih činova u odnosu na jajačke branioce. Raspolagala je haubicama, topovima, minobacačima, protivavionskim mitraljezima, protivavionskim topovima, tenkovima, borbenim i transportnim oklopnim vozilima, borbenim i transportnim helikopterima, avionima, pa čak i raketnim sistemom "zemlja-zemlja." Sve je to koristila na jajačkom bojištu. Držala je Jajce u blokadi, a grad i većinu naselja pod stalnom pješadijskom i artiljerijskom vatrom s okolnih brda. Imala je veliku dubinu za manevar jedinica iz cijele Bosanske krajine i, u odnosu na jajačke branioce, neograničenu logističku podršku. Optički je nadzirala većinu puteva koje su koristili TO i HVO. S druge strane, branioci Jajca nisu imali dovoljno ni ličnog pješadijskog naoružanja (naročito pripadnici TO), a nekoliko minobacača 120 mm bili su najveći artiljerijski kalibar kojim su raspolagali. Ipak, tok borbenih dejstva od kraja maja do kraja oktobra 1992. pokazao je da su bili mnogo bolji i vještiji ratnici od agresorske vojske.

Nekoliko mjeseci prije početka velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, grupa ljekara i medicinskog osoblja jajačkih zdravstvenih ustanova, uglavnom bošnjačke i hrvatske nacionalnosti, počela se pripremati za rad u ratnim uslovima. Te pripreme obuhvatale su na prvom mjestu prikupljanje lijekova, sanitetskog materijala i ostale neophodne medicinske opreme i sredstava za zbrinjavanje ranjenika i liječenje pacijenata. Ratna bolnica formirana je u prvim danima agresije.

Za njenog načelnika, prema dogovoru TO i HVO, imenovan je dr. Ismet Šehalić, višegodišnji iskusni jajački hirurg.[399] U ratnoj bolnici izvedene su stotine hirurških operacija, od kojih je nekoliko desetina bilo izuzetno zahtjevnih i teških. Vršene su najčešće bez odgovarajuće anestezije i adekvatne medicinske opreme. Velika uspješnost tih operacija postignuta je zahvaljujući visokoj stručnosti, inovativnosti i potpunoj posvećenosti ljekara i ostalog medicinskog osoblja jajačke ratne bolnice. Osim ratne bolnice, na slobodnoj jajačkoj teritoriji organizirana je i kvalitetna zdravstvena služba s rejonskim ambulantama, koje su, u dogovoru s TO i HVO, formirale i sanitetske vodove/odjeljenja u njihovim jedinicama. Za najteže ranjenike i bolesnike organizirana je evakuacija u bolnice van Jajca (najčešće u Split). Za sve vrijeme odbrane Jajca bolnička služba nastojala je nabaviti sanitetski materijal, lijekove i potrebnu medicinsku

[399] **Šehalić je imao odlično iskustvo i kao rukovodilac, jer je prije agresije bio višegodišnji direktor bolnice. Uživao je i visoko poštovanje od strane kolega. U potpunosti je bio odgovarajuća osoba za jedan takav težak i složen zadatak. Dužnost koju je preuzeo, sa svojim osobljem u potpunosti je ispunio. Organizacija i rad jajačke ratne bolnice, sa sanitetskim službama u jedinicama TO i HVO – u uslovima opsade i blokade logističkih puteva, velikog broja ranjenih osoba (ranjavanja raznim oruđima i oružjima), nedostatka lijekova, sanitetskog materijala i ostale potrebne opreme, otežanog i opasnog transporta od mjesta ranjavanja do bolnice i artiljerijskog dejstva neprijatelja po objektima za prihvat i zbrinjavanje ranjenika – zavrjeđuju posebnu pohvalu. Jajačko medicinsko osoblje radilo je u najtežim ratnim uslovima i pod stalnom izloženošću neprijateljskom ometanju. Rad jajačkih medicinara bio je izuzetno opasan i na terenu, ali i u objektima za prihvat i zbrinjavanje ranjenika i bolesnika u gradu, jer je srpski agresor namjerno i često djelovao protivavionskim mitraljezima i topovima, snajperima, artiljerijom i avijacijom po tim objektima, medicinskom osoblju i pristupnim putevima ratnoj bolnici, radi čega je ona sredinom ljeta izmještena iz grada. Ratni doprinos jajačkih „heroja u bijelom“, zbog velikog broja spašenih života jajačkih civila i branilaca i ostalog posla kojeg su obavili (liječenje pacijenata, obavljeni porođaji, stalna medicinska briga i njega teških hroničnih bolesnika), te uslova u kojima su radili od kraja maja do kraja oktobra 1992, zaslužuje posebno naučno istraživanje i publiciranje njegovih rezultata. Jajački medicinari su čak prilikom egzodusa iz Jajca krajem oktobra samoinicijativno formirali na Suhom polju i prihvatnu stanicu za pružanje prve pomoći izmorenim i ranjenim Jajčanima. Na otvorenom planinskom prostoru, pod mrazem i susnježicom, pomagali su bolesnima, ranjenima i iscrpljenim borcima i civilama, kako bi im olakšali dalji put prema Travniku.**

opremu u srednjoj Bosni i Hrvatskoj. Osim ozbiljnih teškoća u vezi s nabavkama, poseban problem bio je transport nabavljene opreme u Jajce putem Travnik – Turbe – Karaula – Hamandžići – Jajce, koji je bio izložen neprijateljskom djelovanju artiljerijskim oruđima i pješadijskim naoružanjem. Taj transport bio je izuzetno opasan posao. U oktobru je u jajačku ratnu bolnicu došlo nekoliko ljekara i medicinara iz zeničke ratne bolnice. Predvodio ih je ortoped dr. Enver Šabić.[400]

Koliko su jajački medicinari bili posvećeni humanom poslu kojeg su obavljali i izloženi ozbiljnim opasnostima, pokazuje herojski primjer dr. Eseda Ribića koji je poginuo 9. augusta zbrinjavajući ranjenike na prvoj liniji odbrane na Ćaninom polju.[401] Zbog velikog broja povrijeđenih boraca u rejonu Ćaninog polja, tokom stalnih neprijateljskih ofanziva na tom pravcu, dr. Ribić je dobrovoljno otišao u sanitet na prvoj liniji odbrane kako bi ranjenicima čim prije pružao odgovarajuću prvu pomoć i tako im povećavao šanse da prežive.

Rejonski štab Teritorijalne odbrane Jajce

U organizacijskoj strukturi OpŠTO Jajce od prve sedmice juna ostali su RjŠTO Jajce (komandant Šefik Hrnjić do augusta 1992), RjŠTO Divičani (komandant Slavko Šimunović) i Dnolučki odred (komandant Nedžad Fazlić). Krajem mjeseca prestao je postojati i RjŠTO Divičani, a njegovi kadrovi i jedinice ušle su u sastav Dnolučkog odreda, tako da je od rejonskih štabova opstao samo RjŠTO Jajce. U njegovom sastavu bile su čete Baščeluci (komandir Ibrahim Poričanin Đunđo), Bare (komandir Naim Borić), Carevo Polje (komandir Nijaz Kurić), Centar (komandir Seid Madžo), Pijavice (komandir Senad Omerbegović),[402]

[400] **Šabić je rođen i odrastao u Volarima kod Šipova, selu udaljenom od Jajca dvadesetak kilometara.**

[401] **Karadžić**, *Jajce*..., 201; *Vječna pouka*...,147.

[402] **Omerbegović je kasnije bio jedan od komandanata 3. bataljona 305. bbr/705. Slavne brdske brigade (Sbbr). Poginuo je 2. juna 1994. u rejonu Donjeg Vakufa**. **Up**: *Vječna pouka*..., 134.

Prudi (komandir Nihad Šljivo), Pšenik (komandir Mehmed Majdanac), Volijak 1 (komandir Asim Agić), Volijak 2 (komandir Salih Vunić do zarobljavanja, a potom Senad Durek)[403] i Zastinje (komandir Husein Omerinović Bure).[404]

Jedinice RjŠTO Jajce imale su zonu odgovornosti od Mišije ravni (u blizini tt 677) preko Kerpića (tt 575), tunela na Skeli, Varošnica, Pijavica, Mračaja, Ćaninog polja i Gole planine do Bareva. Čete Barevo i vod Zdaljevac posjedale su liniju odbrane u rejonu Bareva i HE Jajce II, a četa Bešpelj i vod Zdaljevac liniju odbrane kanjonom Ugra.

Ista linija odbrane bila je i zona odgovornosti jajačkih jedinica HVO. Linije odbrane, zone odgovornosti i angažman jedinica usaglašen je između komandi TORBiH (ARBiH) i HVO.

Povremeno su se, tokom odbrane Jajca, pojavljivale nejasnoće u vezi s rukovođenjem i komandovanjem jedinicama između komande OpŠO Jajce i RjŠO Jajce. Jedinice su, prema strukturi, bile pod komandom RjŠO, iako je njima direktno komandovao OpŠO.[405] Također je postojao i problem nadređenosti na relaciji komanda OpŠO Jajce – Dnolučki odred. Slični problemi bili su uobičajeni na cijelom bosansko-hercegovačkom ratištu, a ne samo u Jajcu. Jedinice su tek formirane i ustrojavane. Većina boraca stjecala je svoja prva ratna iskustva, a starješine učile komandovati jedinicama u ratnim uslovima. Koristili su se razni koncepti rukovođenja i komandovanja i upotrebe jedinicama. U prvoj ratnoj godini na to je mnogo utjecala i politika. Svi problemi, manji i veći, riješavani su "u hodu" i kako je situacija "na terenu" usmjeravala i omogućavala.

Četa Zastinje držala je liniju odbrane Mišija ravan (u blizini tt 677) – Kerpić (tt 575) – tunel na Skeli (Vaganj). Četa Centar od Vaganja preko mosta i Varošnica do Pijavica, odakle je do Mračaja angažirana četa Pijavice. Čete Volijak 1 i Volijak 2 posjedale su liniju odbrane od

[403] **Durek je kasnije bio jedan od komandanata 3. bataljona 305. bbr/705. Sbbr.**

[404] **Omerinović je od druge polovine 1995. bio na dužnosti komandanta 2. bataljona 305. bbr/705. Sbbr.**

[405] **Preimenovanjem TORBiH u ARBiH i Opštinski štabovi Teritorijalne odbrane preimenovani su u Opštinske štabove odbrane (OpŠO). Isto je s rejonskim i okružnim (regionalnim) štabovima. Zato se u tekstu knjige od kraja juna koriste novi nazivi umjesto dotadašnjih.**

Mračaja do Mila. Rejon Mila i Ćaninog polja posjedale su jedinice HVO s pridodatim jedinicama TORBiH (ARBiH). Čete Pšenik i Prudi s dijelom snaga čete Bosna angažirane su s Barevcima u širem rejonu Gole planine.

U rejonu Horova (tt 762) ostao je međuprostor od nekoliko stotina metara na kojem nije posjedana linija odbrane do pada Jajca (od Mišije ravni do Faratuše). Zaminiran je i kontroliran dnevnim patrolama. Liniju odbrane Horovo (tt 762) – Hum (tt 1162) držali su mještani bošnjačke i hrvatske nacionalnosti iz Klika i Bulića. Ispred njih, u dolini riječice Rika, istoimeno selo branili su mještani hrvatske nacionalnosti. Do kraja juna bulićki Hrvati napustili su TORBiH i prešli u HVO. Na liniji Horovo (tt 762) – Hum (tt 1162) do tada su s Bošnjacima bili u istim rovovima.[406] Nakon nekoliko neuspješnih pokušaja da ih vrbuju u HVO, izdvojili su se, ali su ostali na istoj liniji odbrane.[407] Uz međusobni dogovor, jedan dio linije Horovo – Male orlovače (tt 1057) posijedao je HVO, a drugi dio TORBiH iz Klika. Male orlovače (tt 1057) držala je jedinica HVO iz Bulića, a Hum (tt 1162) i dalje do Biokovine jedinica TO iz istog sela. U blizini tt 1162 (Sofa) HVO je postavio PAT 20/3 mm.

---

[406] **Tako je, zapravo, bilo i na svim drugim linijama odbrane u blizini nacionalno mješovitih naselja.**

[407] **U Klikama, tri kilometra jugoistočno od grada, formiran je vod prostorne jedinice TO. Nakon izdvajanja Hrvata u HVO, u vodu je ostalo sedamnaest pripadnika bošnjačke nacionalnosti. Komandir voda bio je Sakib Kliko, a nakon njega Dževad Kliko (Sakib je kasnije bio jedan od komandanata 2. bataljona 305. bbr/705. Sbbr). Od Teritorijalne odbrane dobili su jedan automat M56 i kasnije pušku M48. Mještani su posjedovali još dvije-tri lovačke puške, sačmarice, tri pištolja i jednu poluautomatsku pušku M59/66 u privatnom vlasništvu. Hrvati, raspoređeni na istoj liniji, imali su kvalitetno vojničko naoružanje i maskirne uniforme. Nakon napada VRS na Kerpić 29. augusta, u Klike je došao jedan vod čete Bosna. Ostao je do pada Jajca i s vodom iz Klika držao liniju odbrane u rejonu Horova. Redovno su vršene njegove smjene drugim vodovima iz čete. Ona je raspolagala kvalitetnim pješadijskim oružjem. Povlačenje HVO iz Rike 17. augusta na istu liniju, i dolazak voda čete Bosna 29. augusta učvrstilo je liniju odbrane Horovo (tt 762) – Hum (tt 1162), kako s ljudstvom, tako i s kvalitetnim naoružanjem. Vojska RS pokušavala je nekoliko puta, nakon pada Rike, zaposjesti Kerpić i rejon Horova, što bi joj omogućilo brz ulazak u grad s te strane. U tome nije uspijevala zahvaljujući dobroj odbrani linije i teškoj konfiguraciji terena na pravcima Rika – Horovo i Skela – Kerpić.**

Što se tiče TORBiH (ARBiH), linija odbrane Horovo (tt 762) – Hum (tt 1162) bila je u zoni odgovornosti čete Bulići iz Dnolučkog odreda i poklapala se, na opisani način, s linijom odbrane HVO (zona odgovornosti 5. bojne/bataljona).[408] Padom Rike sredinom augusta, HVO iz tog sela povukao se na tu liniju. Do sredine ljeta komanda Dnolučkog odreda, odnosno čete Bulići, nije mnogo marila za taj dio linije, a logistički je potpuno zanemarila vod u Klikama, jer je smatrala da ga treba logisticirati četa Zastinje, koja to nije prihvaćala.

U formacijskom sastavu čete Zastinje nalazio se i vod minobacača 60, 82 i 120 mm. Formirao ga je Fuad Zulić.[409] U vodu su bila četiri MB 60 mm, osam MB 82 mm i dva MB 120 mm (od oktobra četiri MB 120 mm). Do 28. maja imao je vatreni položaj na Mišijoj ravni, odnosno na prvoj liniji odbrane. Vjerovatno je već ranije bio uočen s Bukovice, te je srpska artiljerija prilikom napada na grad 27. maja dejstvovala i po njemu. Minobacači nisu oštećeni, a nekoliko minobacačlija lakše je ranjeno. U noći 27/28. maj izmješteni su s prednjeg kraja za oko 700 metara u pozadinu, a iza linije Mišija ravan (u blizini tt 677) i Horova (tt 762), odnosno iza gore opisanog međuprostora. Smješteni su na šumom okruženoj livadi Dolovi ispod Klika, gdje su agresoru ostali neotkriveni do zadnjih dana odbrane Jajca. S tog vatrenog položaja minobacačlije su dale ogroman doprinos odbrani linije od Mračaja do Biokovine. Osim uspješnog djelovanja po neprijateljskoj živoj sili prilikom izvođenja njenih pješadijskih napada na linije odbrane branilaca, efikasno su tukli i po vatrenim položajima VRS u rejonu Ćusina, Bukovice, Kubrovače, Veriga i Biokovine, ali i po uočenim mjestima koncentracije srpske vojske (Bravnice, Bage, Skela). Minobacačima 120 mm, po ukazanoj potrebi, spriječavali su i otežavali pokrete tenkova VRS na pravcu Bravnice – Skela – Jajce. Također su dejstvovali i na sletište helikoptera VRS u Bravnicama.

[408] **U toj jedinici HVO bile su čete Bulići, Rika i Šibenica.**

[409] **Zulić je, po formiranju voda, prešao na dužnost u komandu OpŠO, a umjesto njega dužnost komandira preuzeo je Almir Hažbić.**

Linija odbrane od ušća Ugra do Suhog polja

Na desetak kilometara dugom planinskom grebenu, između Hranče (najviši vrh Vitorog s 1478 metara nadmorske visine) i ušća Ugra u Vrbas nalaze se jajačka sela Gornji i Donji Bešpelj, Seoci i nekoliko manjih hrvatskih sela (Šimunovići, Podovi, Pavlovići, Pavičići, Perak, Tomaši i Jakovljevići).[410] Smještena su na lijevoj obali Ugra, koji je administrativna granica jajačke i skendervakufske opštine. Lijeva obala rijeke, od Prisike do ušća, pogodna je za odbranu, jer je njen kanjon dubok, sa obje strane strmovit i uglavnom stjenovit. Desna obala Ugra nepodesna je za napade preko rijeke. Na mjestima gdje je teren omogućavao pješadijske napade, VRS ih je izvodila, tako da je i odbrana jajačkih sela na lijevoj obali Ugra bila izložena atacima neprijatelja. U Bešpelju je formirana četa TO (komandir Sakib Julardžija). Formirane su i jedinice HVO, također na teritorijalnom prinicipu, kao i u svim ostalim jajačkim naseljima u kojima je živjelo hrvatsko stanovništvo.

Pougarje je skupni naziv za nekoliko raštrkanih sela oko gornjeg toka rijeke Ugar. Najveće od njih su Dobretići, s hrvatskim stanovništvom. Do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pripadali su opštini Skender Vakuf. Prije formiranja Hrvatskog vijeća odbrane, OpŠTO Jajce uvezao je odbranu hrvatskih pougarskih sela u cjelinu s odbranom Jajca, jer su se našla s njim u istom srpskom obruču. Nakon izdvajanja Hrvata iz TO, pougarska sela pripala su zoni odgovornosti HVO. U toj zoni nalazili su se i Melići, bošnjačko pougarsko selo, a koje pripada opštini Travnik. U selu je formiran vod TO (komandir Rifet Melić). Jajački OpŠTO dostavio je u Meliće pet pušaka M48. Vod iz Melića držao je liniju odbrane prema Poniru i Kajinom kamenu do pada Jajca krajem oktobra 1992 (Zečići – Hrguše – Kajin kamen). Bio je potčinjen Opštinskom štabu Teritorijalne

[410] **U Donjem Bešpelju 1991. živjelo je ukupno 834 stanovnika od čega 465 Hrvata i 363 Bošnjaka. U Gornjem Bešpelju bilo je 783 stanovnika od kojih je 528 bilo hrvatske, a 247 bošnjačke nacionalnosti. U Seocima je živjelo ukupno 470 osoba, od kojih 361 Hrvat, 66 Bošnjaka i 33 Srba. Ukupno, u oba Bešpelja i Seocima, 1991. godine živjelo je 2087 stanovnika od kojih su većina bili hrvatske nacionalnosti (1354).**

odbrane Travnik i s njim održavao komunikaciju preko Hamandžića. Linija odbrane Pougarja mora se smatrati dijelom jajačkog fronta.

Bešpelj i Dobretići imali su važnu ulogu i za branioce kotorvaroših sela, čiji su Bošnjaci i Hrvati izvodili odbranu u potpunom okruženju. Preko teritorije pod okupacijom VRS prelazili su do Travnika, Dobretića i Bešpelja, kako bi nabavili materijalno-tehnička sredstva, lijekove i sanitetski materijal.[411]

Rejonski štab Teritorijalne odbrane Divičani – Dnolučki odred

Dnolukom se naziva više bošnjačkih i hrvatskih sela s desne obale Vrbasa, a na pravcu Jajce – Banja Luka.[412] U njima je do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu živio veliki broj jajačkog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva.[413] U nekim selima živjeli su samo Bošnjaci, a u nekima samo Hrvati. U većini sela živjeli su i jedni i drugi. U Dnoluci nema srpskih sela. Srpskog stanovništva, u manjem broju, bilo je u selima s bošnjačkom i hrvatskom većinom.[414] Zato su jajačke aktivnosti u vezi s priremama za odbranu, od sredine 1991. do početka agresije, u Dnoluci provođene dosta bezbijednije u odnosu na grad i ostatak jajačke opštine. U pripremi odbrane i organiziranju prostornih jedinica Teritorijalne odbrane u Dnoluci, s bošnjačke strane najznačajniji doprinos dali su politički aktivisti Mujo Bačvić iz Kruščice i Munib Mrako iz Divičana. U ljeto 1991. mobiliziran je rezervni sastav milicije u Divičanima. Ona je dobila zadatak da obezbjeđuje važnije objekte i vrši kontrolu teritorije.

---

[411] **Kotorvaroški branioci uspijevali su se održati do početka novembra 1992. godine. Opširnije**: **Kliko**, *Stradanje*..., 379-422.

[412] **Bare, Bistrica, Bučići, Bungurovina, Bulići, Cvitović, Divičani, Doribaba, Karići, Kruščica, Kuprešani, Lendići, Lučina, Lupnica, Magarovci, Podmilačje, Podlipci, Smionica, Šibenica i Vukićevci.**

[413] **Prema popisu stanovništva iz 1991. u dnolučkim selima živjelo je 12 716 Bošnjaka i Hrvata, što predstavlja gotovo ¼ ukupnog broja stanovnika jajačke opštine.**

[414] **U cijeloj Dnoluci živjelo je svega 107 Srba (Bulići-14, Divičani-4, Kruščica-64, Kuprešani-1, Podmilačje-13, Lendići-11 i Lupnica-1).**

Do kraja 1991. formiran je RjŠTO Divičani. Za komandanta štaba postavljen je Slavko Šimunović.

Oficirski kadar u štabu bio je veoma oskudan, kako po broju, tako i po kvalitetu. Intenzivno se radilo na formiranju prostornih jedinica, jačine četa i vodova, po svim dnolučkim selima. Politički aktivisti tragali su i za adekvatnim starješinskim kadrom. Iako je OpŠTO Jajce izvršio povrat svog naoružanja i opreme od JNA, to nije bilo dovoljno za potpuno naoružavanje i opremanje svih raspoloživih vojnih obveznika bošnjačke i hrvatske nacionalnosti u njegovim prostornim jedinicama. Opštinski štab TO morao je rasporediti oružje i opremu u svim mjesnim zajednicama. Uz tegobu nedostatka kvalitetnog starješinskog kadra, RjŠTO Divičani imao je i problem s nedovoljnom količinom oružja i opreme za prostorne jedinice koje je počeo formirati. To je utjecalo i na mogućnost kvalitetnog iskorištavanja većine vojnih obveznika, s kojima Dnoluka nije oskudijevala. Od sredine 1991. do početka agresije aktivisti su pokušavali rješavati te probleme, koji su, zaista, bili teški i složeni. Veoma mali broj Bošnjaka je svojim novcem kupio oružje. U Dnoluci, osim stanice milicije u Divičanima i prostornih jedinica po selima, nije bilo drugih naoružanih sastava. U januaru 1992. jedinice JNA zaposjele su Jasik (tt 1044) u širem rejonu Vlašića (opština Jajce), čime su počele odvajati jajačku od travničke opštine, odnosno Dnoluku od Karaule. Uz zajedničke aktivnosti u RjŠTO Divičani, u vezi s formiranjem prostornih jedinica, HDZ je i samostalno naoružavao vojne obveznike hrvatske nacionalnosti. Radila je to i SDA za Bošnjake, ali sa znatno manje uspjeha.[415]

U nekim dnolučkim selima nisu bili zadovoljni dinamikom odbrambenih priprema koje je provodila komanda RjŠTO Divičani. Aktivisti u tim selima razumjeli su da je ona ograničena zakonskim mogućnostima i strahom od reakcija JNA zbog čega je u svojim aktivnostima morala biti veoma oprezna. Procijenili su da su njihova sela veoma ugrožena, jer su se nalazila na mogućim pravcima napada velikosrpskog agresora od Vlašića i Krezluka. Zato su se, predvođeni Mujom Bačvićem, odlučili na formiranje vlastite jedinice, mimo komandne strukture RjŠTO Divičani.

[415] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

Bačvić je u srednjoj Bosni upoznao oficira JNA, Nedžada Fazlića, i doveo ga u Kruščicu s namjerom da ga postavi za komandanta jedinice, a kako bi se iskoristilo njegovo vojničko znanje u formiranju jedinica i postavljanju linija odbrane na očekujućim pravcima napada.[416] Jedinica je formirana 28. aprila u Kruščici. Pristupile su joj prostorne jedinice TO iz Kruščice, Lendića, Bučića, Šibenice, Bulića, Biokovine, Dogana i Kokića. Ona nije bila paravojna, jer je formirana uz znanje i podršku predsjednika Skupštine opštine Jajce, Midhata Karadžića, i naredbom komandanta TO Jajce, Adema Spahića. Nazvana je Dnolučki odred. Za komandanta je imenovan Nedžad Fazlić, a za njegovog zamjenika Vahid Dervišić koji je, istovremeno, bio komandir čete Biokovina. Svoje odbrambene aktivnosti Dnolučki odred provodio je paralelno s aktivnostima RjŠTO Divičani i u saradnji s njim. Jedinice koje su ušle u sastav Dnolučkog odreda formalno nisu napustile ni RjŠTO Divičani. U Kruščici i Lendićima formirane su i interventne jedinice jačine odjeljenja. Uglavnom su u njima bili momci koji su imali adekvatnu obuku iz JNA za takve jedinice. Ta odjeljenja bila su naoružana automatskim naoružanjem.

U Lendićima su prije agresije bili objekat za smještaj i strelište za predvojničku obuku OpŠTO Jajce. Sredinom aprila 1992. u tom objektu organiziran je Nastavno-regrutni centar Opštinskog štaba TO. Centrom je rukovodio Jasmin Aganović, a nakon njega Mehemed Mušanović. Bio je kapaciteta do sto polaznika. U Centru su obučavani mlađi branioci koji nisu prošli vojnu obuku JNA. Vršila se i dodatna obuka za borce izviđačko-diverzantskih jedinica. Bio je u funkciji do pada Jajca. Dvije klase regruta obučene su u njemu. Na kraju turnusa polagala se svečana vojnička zakletva. Bio je to prvi formirani Nastavno-regrutni centar u Republici Bosni i Hercegovini za potrebe njene Teritorijalne odbrane.[417]

Prva borbena djelovanja agresora u zoni odgovornosti Dnolučkog odreda bila su u Biokovini na dan njegovog formiranja 28. aprila 1992.

---

[416] **Smjestio ga je u svojoj kući i kod njega se hranio.**

[417] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000. godine. **Za Nastavno-regrutni centar u Lendićima znala je i VRS. Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/334, *Redovni borbeni izveštaj*, 1. septembar, 1992.

godine. Srpska diverzantsko-teroristička grupa (DTG) iz Krezluka (iz sastava 4/19. pbr) ubacila se u selo. Njen vjerovatni cilj bio je izazivanje straha mještana i branilaca u svrhu njihovog napuštanja Biokovine, kako bi agresor nakon toga uveo veće snage i zaposjeo Hum (tt 1162). Zaposjedanjem Huma slomila bi se kičma odbrane Jajca na jugoistočnom pravcu. Srpska DTG iz Krezluka nije ostvarila očekivane rezultate. Ponovo je, uz istovremenu minobacačku vatru, dejstvovala po Biokovini za vrijeme prvomajskih praznika. Mujo Husić (1940) smrtno je stradao od gelera granate.[418] On je prvi poginuli branilac Jajca nakon ubistva milicionera Franje Ladana. Iza ponoći 15. maja srpska DTG iz Krezluka pokušala je opet ubaciti se u selo.[419]

Dnolučke jedinice TO do maja 1992. uspostavile su liniju odbrane Hum (tt 1162) – Biokovina (tt 850, tt 899) – Hristovac (tt 1220) – tt 1178 – Hrašče (tt 1208) – Vis (tt 1224) – Paljika (tt 1276) – Dogani – Smiljevica (tt 1306, tt 1328, tt 1210) – Suho polje (tt 1089).[420] Nekoliko kilometara ispred ove linije do 25. juna vod prostorne jedinice u Kokićima držao je kružnu odbranu sela.[421]

Slavko Šimunović ostao je na dužnosti komandanta RjŠTO Divičani do druge polovine juna, odnosno do ustrojavanja HVO. Formiranjem jedinica HVO, Hrvati – starješine i vojni obveznici – napustili su RjŠTO Divičani i sa sobom odnijeli oružje koje su zadužili u prostornim jedinicama.[422] Tako je komanda RjŠTO Divičani prestala s radom. Starješine i vojni obveznici bošnjačke nacionalnosti objedinili su se s Dnolučkim odredom.

Pod komandom Dnolučkog odreda bili su protivdiverzantski vod (komandir Nedžib Mrako),[423] vod vojne policije (komandir Sedin

---

[418] *Vječna pouka*..., 75.

[419] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 10; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[420] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[421] **O tome opširnije na stranicama 200-204.**

[422] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda,"* 30. april 2000.

[423] **Ostale su i ranije formirane protivdiverzantske jedinice u Kruščici (komandir Faim Švago Fajkaš) i Lendićima (komandir Safet Joldić Čajo). Pred kraj ljeta, zbog efikasnijeg rukovođenja i komandovanja, rasformirane su sve**

Nešust), čete Bulići (komandir Husein Mačak), Divičani 1 (komandir Hasan Hadžić), Divičani 2 (komandir Jasmin Glamočić, Sulejman Hrnjić), Kruščica (komandir Suvad Mraković), Kuprešani (komandir Dževad Vuković), Lendići (komandir Hasan Drek), Šibenica (komandir Kadro Kahrić do zarobljavanja sredinom augusta, a potom Fikret Halaba) i vod Bučići (komandir Mujo Makić).

U sastavu čete Kuprešani bio je i vod Skela, koji su popunjavali Romi iz sela. Komandir voda bio je Faik Ramić.[424] Romi iz drugih jajačkih naselja priključivali su se mjesnim jedinicama.

Iako prostorno ne pripadaju dnolučkim selima, Biokovina, Dogani i Kokići bili su u zoni odgovornosti Dnolučkog odreda. U Biokovini je formirana četa (prvi komandir Vahid Dervišić, a poslije njega Halil Škiljan), Doganima četa (komandir Jasmin Švraka)[425] i Kokićima vod (komandir Hidajet Kokić).

Zamjenik komandanta Dnolučkog odreda nakon ukidanja RjŠTO Divičani bio je Azim Omerović.[426] Atif Huseinbašić Atko bio je pomoćnik komandanta za obavještajne poslove, Fadil Žilić pomoćnik komandanta za bezbjednost, Ramiz Meštrovac (nakon njega Nedžib Mrako) pomoćnik komandanta za moralno-političko vaspitanje, Rajif Nešust pomoćnik komandanta za finansije i Rifet Arapović pomoćnik komandanta za logistiku (poslije njega Salko Nasup). U okviru logistike formiran je sanitetski vod koji je vodio dr. Sakib Meštrovac. Komandir voda za vezu bio je Mirsad Huskić (nakon njega Ćazim Duranović). Centar veze odreda nalazio se u Divičanima i njime je rukovodio Amer Mrako.

Do kraja juna Dnolučki odred imao je oko 1 200 pripadnika, ali je raspolagao s malom količinom naoružanja za taj broj ljudi. Nakon odlaska

---

protivdiverzantske jedinice u Dnolučkom odredu, u namjeri da se od njihovih boraca i starješina formira jedna. To se nije realiziralo, jer je krajem oktobra pala odbrana slobodne jajačke teritorije.

[424] **Poginuo je 25. augusta 1992. na koridoru Jajce – Travniku, u turbetskom naselju Nula**. **Up**: **Karadžić**, *Jajce*..., 196-197, 326; *Vječna pouka*..., 143.

[425] **Poslije je četa Dogani transformirana u samostalni vod. Za komandira voda imenovan je Fahrudin Dogan.**

[426] **Kasnije je bio jedan od komandanata 3. bataljona 305. bbr/705. Sbbr.**

hrvatskih vojnih obveznika u HVO, ostalo mu je svega 411 "cijevi", računajući i privatno lovačko oružje. Polovina tog naoružanja tehnički nije bila kvalitetna za uslove rata kakav je vođen u Bosni i Hercegovini 1992-1995. godine.[427] Samo su izviđačko-diverzantske jedinice u potpunosti bile naoružane automatskim oružjem. Zbog nedostatka naoružanja i opreme, ukupan mobilizacijski kapacitet Dnoluke nije mogao biti u potpunosti iskorišten. Radi toga vojni obveznici starosti preko 45 godina nisu mobilizirani.

Šumski put Dnoluka – Hamandžići i deblokada Jajca

Srpski agresor je gradsko i prigradsko stanovništvo Jajca – koje je od 27. maja svakodnevno terorizirao pod opsadom – iscrpljivao i uskraćivanjem distribucije vode, jer je zaposjeo izvorište gradskog vodovoda ispod Ćusina.[428] Snabdijevanje stanovništva električnom energijom bilo je ograničeno zbog čestih borbi oko HE Jajce II i oštećenja dalekovodnih mreža uslijed čestog artiljerijskog djelovanja agresora, ali i radi toga što je agresorska vojska držala ulaznu građevinu HE Jajce I i prekidala dotok vode do nje, čime je uslovljavala njen rad. Ekipe za otklanjanje oštećenja na dalekovodnim mrežama i trafo-stanicama bile su u stalnoj opasnosti pri svom terenskom radu.[429]

---

[427] **Puškomitraljeza M53-17 komada, puškomitraljeza M72-21 komad, automatskih pušaka M70 i kalašnjikova-130 komada, poluautomatskih pušaka M59/66-72 komada, lovačkih karabina-12 komada, poluautomatskih snajperskih pušaka M74-tri komada, pušaka M48-121 komad, PPŠ („Ruski dobošar")-32 komada, ručnih bacača M57-dva komada i jedan ručni raketni bacač. Up**: **AIIZ**, broj: 2-63409.

[428] *...Jajce se još uvijek nalazi u totalnoj blokadi, a poseban problem je nedostatak pitke vode...* **Up**: **Večernje novine**, *Pakao u Jajcu*, godina XXIX, broj 8366, Sarajevo, srijeda, 5. august 1992, 7.

[429] *...Agresor je 11. septembra spustio glavni zatvarač ulazne građevine Hidroelektrane „Jajce 1" i time upotpunosti onesposobio rad ovog značajnog objekta. Prije toga uništeni su dalekovodi između hidroelektrana „Jajce 1" i „Jajce 2". Hidroelektrana „Jajce 2" ostala je u mraku i prijeti joj poplava, te potpuno uništenje ovog objekta. Hidroelektrana „Jajce 2" je na neprekidnoj meti agresorskih tenkova, koji su ispalili*

Stanovništvo je rano počelo osjećati nestašice osnovnih životnih namirnica, higijenskih sredstava i lijekova zbog blokade puteva koja je počela nekoliko mjeseci prije otpočinjanja borbenih dejstava od strane agresora.[430] Naročito izražen problem s hranom i higijenskim sredstvima imale su izbjeglice iz susjednih opština i sa okupiranih dijelova jajačke opštine koje su smještene u gradu i okolnim selima.[431] Najviše izbjeglica u gradu i prigradskim naseljima bilo je iz Šipova i jajačke mjesne zajednice Jezero. Neke su se smještale kod rodbine, a neke su boravile u kolektivnom centru za izbjeglice. Izbjeglice iz Biokovine, Dobrog Brda, Dogana, Kokića, Starog Sela, Šerića i Vinca – a koje nisu otišle prema Karauli i Travniku – uglavnom su se smještale kod rodbine u gradu, prigradskim naseljima i selima na slobodnoj teritoriji.

---

na stotine teških projektila i uništili glavni dio elektrane, a gađaju i sam ulaz, u kome su već danima zarobljeni radnici. Obje elektrane su u kritičnom stanju, jer, ako se ništa ne uradi, veoma brzo će doći do potpune havarije... **Up**: **Oslobođenje**, *„Jajce 1 i 2" pred uništenjem*, godina XLIX, broj 15882, Sarajevo, srijeda, 16. septembar 1992, 6.

[430] *...Jajce je praktično odsječeno od drugog dijela svijeta pa u njemu ponestaje svih prehrambenih proizvoda. Jedinice Vojske drže put prema Donjem Vakufu, zatvoren je i potpuno kontrolisan put prema Banjoj Luci, a nemoguć je i izlaz prema Mrkonjić-Gradu, pa je pristizanje neke značajnije pomoći skoro onemogućeno, izuzev pješačkog prelaza preko okolnih planina. Kako izbjeglice saopštavaju, vlasti ubrzano rade na probijanju planinskog puta kojim bi se obezbjedilo spajanje sa Travnikom i tako izbjegla potpuna blokada...* **Up**: **Glas**, **Kozarica Milutin**, *Dokazivanje mržnje*, Banja Luka, petak, 22. maj 1992, 6. *...Stanje u samom gradu Jajcu je veoma teško. Ponestaju i posljednje količine hrane, pa radio-amateri neprekidno pozivaju svoje drugove u Hrvatskoj i Sloveniji da se pomogne u hrani...* **Up**: **Glas**, *Provokacije s Turbeta*, Banja Luka, nedjelja, 5. juli 1992, 6. *...Veliki problem predstavlja nedostatak hrane, vode i lijekova. Jedina veza sa svijetom je radio-amaterska stanica, pomoću koje je upućen apel stranim i domaćim novinarima da dođu i uvjere se u stradanje ovog, kako ga još zovu, bosanskog Vukovara.* **Up**: **Oslobođenje**, *Agresorske granate siju smrt*, godina XLIX, broj 15884, Sarajevo, ponedjeljak, 7. septembar 1992, naslovnica.

[431] *...Inače, Jajce je potpuno blokiran grad, telefonske veze sa svijetom ne postoje, a čak ni među nekim dijelovima grada. Jajčani za piće prokuhavaju vodu iz Plive. Prodavnice ne rade. Hrane je sve manje, a ovih dana izvjesne količine dijele humanitarna društva. Teške dane razaranja šest stoljeća starog grada, zajedno s mještanima proživljava i nekoliko hiljada izbjeglica*. **Up**: **Oslobođenje**, *Ruše stoljetni grad*, godina XLIX, broj 15837, Sarajevo, utorak, 21. juli 1992, 5.

Čak ni pacijenti koji su morali redovno ići van Jajca na dijalizu bubrega, više to nisu bili u mogućnosti. U Jajcu im se nije moglo pomoći. Neki su zbog toga umrli. Bolnica je radila u složenim uslovima. Poseban problem za sve vrijeme srpske opsade Jajca bio je rad porodilišta.[432]

Od Dnolučke planine do Hamandžića prvi je prošao Hajrudin Dogan Pindo iz Dogana, koji je odlično poznavao planinu i sve njene puteve, staze i prolaze. Obavijestio je OpŠTO Jajce da je moguće uspostaviti koridor od Kruščice do Hamandžića (opština Travnik). Zbog blokade slobodne teritorije i s njom u vezi humanitarne krize, opštinski Krizni štab donio je u aprilu odluku da Teritorijalna odbrana zaposjedne šumski put od Kruščice do Hamandžića i brani ga svim mogućim sredstvima.[433] Četa Hamandžići (OpŠTO Travnik) postavila je liniju odbrane u rejonu Smeta i Suhog polja, čime je osiguravala put za Jajce na mogućem pravcu napada agresorskih snaga s Vlašićkog platoa. Tim putem uskoro je došlo nekoliko kamiona humanitarne pomoći u Jajce. Vijest o tome je objavljena na jajačkoj lokalnoj radio-televiziji, poslije čega su Srbi na nekoliko mjesta posjekli i oborili stabla na put, kako bi spriječili njegovo korištenje. Grupa boraca iz Dnoluke uklonila je stabla i posjela put Kruščica – Biljevine – Potajnica (tt 1189) – tt 1178 – Babića vrtače (Babićka) – tt 1097 – Palež (Hrustanovića palež) – Suho polje (tt 1089) – Smet – Hamandžići, čime je počela deblokada Jajca.[434]

Put je bio planinski, a od Kruščice do Hamandžića u potpunosti makadamski. Neke njegove dionice bile su vrlo zahtjevne za vozače i neuslovne za luksuzna vozila i autobuse. Nakon zaposjedanja inžinjerijski je uređen, tako da su ga od juna mogle koristiti sve vrste motornih vozila. U rejonu Suhog polja koridor je prolazio blizu srpskih položaja.[435] U

[432] **Oslobođenje**, *Bebama u Jajcu prijeti smrt*, godina XLIX, broj 15898, ponedjeljak, Sarajevo 21. septembar 1992, naslovnica.

[433] **Karadžić**, *Jajce*..., 196-197.

[434] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnoluč kog odreda"*, 30. april 2000.

[435] **ISTOČNA LINIJA ODBRANE KORIDORA (OD VLAŠIĆA): prema Jasiku (tt 1044) – ispred Gudura – Koralište (tt 1153) – Doline – Šiljata stijena (tt 1161). ZAPADNA LINIJA ODBRANE KORIDORA (OD RADALJA): Karulska gora (Crni vrh, tt 1263) – tt 940 – između tt 1190 i tt 1188 – Božikovac. Dio ovih linija, istočnih i zapadnih, posjedale su jedinice OpŠTO Jajce (Dnolučki odred), a dio OpŠTO Travnik (Karaulski odred). Od juna do kraja odbrane**

jednom dijelu bio je uži od dva kilometra. Srpska vojska ometala je njegovo korištenje dejstvom artiljerije i pješadijskog naoružanja. Ta dionica koristila se samo noću, a na vozilima se nisu upotrebljavala osvjetljenja.[436] Nevolje s tim putem nisu završavale u Hamandžićima. Od Karaule do Turbeta, na nekim dionicama, ponovo je prolazio u blizini položaja VRS. U tom dijelu bio je izložen sa obje svoje strane dejstvu neprijatelja.[437] Ipak, kao slamka spasa, omogućio je logisticiranje i sanitetsko zbrinjavanje branilaca Jajca (ARBiH i HVO), dolazak pojačanja od početka ljeta, ali i snabdijevanje stanovništva najosnovnijim životnim namirnicama. Za nekoliko mjeseci jajačke odbrane bio je jedina komunikacija sa slobodnim dijelom bosanskohercegovačke teritorije, bez obzira na rizike njegovog korištenja. Na tom putu, od Turbeta do Suhog polja, ljudi su ginuli i ranjavani.[438]

Koridor preko Dnolučke planine omogućio je braniocima i stanovnicima Jajca da „prodišu" i njegovo otvaranje je njihov veliki ratni uspjeh. Omogućio je i uspješnu evakuaciju stanovništva, nakon što su srpske snage okupirale Jajce i dnolučka sela do početka novembra 1992. godine.

Banjalučki korpus VRS je svaki put kada pokrene novu ofanzivu za okupaciju Jajca, naređivao 19. pbr, 22. lpbr i TG-3 da zatvore jajački koridor. Cilj je bio spriječiti logisticiranje jajačkih i pougarskih branilaca i dolazak pojačanja iz srednje Bosne, ali i iznurivanje stanovništva glađu. Donjovakufska brigada VRS napadala je iz pravca Radalja prema Karauli, a 22. lpbr i TG-3 prema istom selu iz rejona Vlašića.[439]

Jajca, srpska vojska napadala je linije odbrane koridora u namjeri da ga zatvori. Na zapadne linije napadala je 19. pbr, a na istočne 22. lpbr i Taktička grupa 3 1. KK VRS.

[436] **Kliko**, *Rat*..., 138.

[437] *...Kako saopštavaju vojni izvori i sinoć, kao i prethodne dvije noći, oko 23,00 časa iz pravca Turbeta prema Jajcu krenula je veća kolona motornih vozila, vjerovatno u pomoć tamo opkoljenim snagama. Njihov pokret kao i u prethodna dva dana je pravovremeno otkriven, otvorena snažna vatra u kojoj su hosovci imali veće gubitke, a preostali dio se dao u bijeg u okolna brda...* **Up**: **Glas**, *Provokacije s Turbeta*, Banja Luka, nedjelja, 5. juli 1992, 6.

[438] **Karadžić**, *Jajce*..., 196-197.

[439] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/305, *Borbeni izveštaj*, 17. august 1992;

Prvo naređenje za prekidanje jajačkog koridora komanda 1. KK VRS izdala je 16. juna 1992, tokom njene junske ofanzive.[440]

Junska ofanziva VRS na slobodnu teritoriju jajačke opštine

Jugoslavenska narodna armija u "tihoj okupaciji", od kraja jeseni 1991. do sredine maja 1992, zauzela je značajan dio jajačke opštine. Uglavnom onaj u kojem je srpsko stanovništvo bilo većinsko. Tako je omogućila SDS-u da na tom prostoru proglasi takozvanu Srpsku opštinu Jajce. Formirala je i naoružala jedinice srpske Teritorijalne odbrane, zaposjela važne zemljišne objekte oko grada i blokirala sve puteve iz Jajca prema drugim opštinama. Na taj način ostvarila je blokadu Jajca, koja je početkom agresije postala opsada grada i slobodnih dijelova opštine. Iako je krajem maja i početkom juna lagodno vojnički okupirala znatan dio opština Jajce i Donji Vakuf, u kojem srpsko stanovništvo nije bilo većinsko (Jezero i dolina Vrbasa od Bravnica do Torlakovca), srpska vojska nije bila u stanju ovladati sjevernom linijom odbrane jajačkih branilaca (pravac hidroelektrana Jajce II – Plivsko jezero).[441]

Krajem prve sedmice juna komanda 1. KK VRS osjetila je da su na području opština Jajce, Bugojno i Travnik *neprijateljske snage znatno narasle*. Zbog toga je tražila od svog Glavnog štaba (GŠ) da s kupreškog bojišta *što pre* vrati 13. pbr, sa ojačanjima, u sastav 30. pd, jer s postojećim snagama divizija nije bila u stanju izvršiti svoj glavni zadatak osvojiti Jajce. Predložila je Glavnom štabu da formira 2. oklopnu brigadu (okbr).[442]

ICTY, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/333, *Borbeni izveštaj*, 1. septembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/334, *Borbeni izveštaj*, 1. septembar 1992.

[440] **ICTY**, VRS, 1. KK, Grupa brigada, *Zapovijest za izvođenje borbenih djelovanja*, 16. juni 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/188, *Redovni borbeni izveštaj*, 18. juni 1992.

[441] **Na tom sjevernom pravcu vođene su najžešće borbe za odbranu Jajca. Bila je to jajačka „paklena linija" za sve vrijeme izvođenja odbrane Jajca.**

[442] **ICTY**, VRS, 1. KK, op. str. pov. broj: 476-2, *Formiranje okbr iz sastava ŠCOMJ*, 7. juni 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 476-3, *Vraćanje 13. pbr u sastav 30. pd/1. KK, zahtev*, 8. juni 1992.

Sa agresorske strane sjeverna linija odbrane Jajce bila je u zoni odgovornosti mrkonjićkih jedinica VRS (u ljeto 1992. objedinjenih u 11. lpbr) i 1. pbr. Mrkonjićke jedinice posjedale su početkom juna pravac od Bijele stijene iznad Vlasinja (rejon ušća Ugra, lijeva obala Vrbasa), ispred Liskovice do Ćaninog polja (Vrata, tt 799). Zona odgovornosti 1. pbr (Jajce-Šipovo) bila je od Ćaninog polja (Vrata, tt 799) do Veriga.[443] Četvrti bataljon 19. pbr imao je zonu odgovornosti od Veriga preko Gornje Rike i Brvanaca do Božikovca, a 22. lpbr (Kotor Varoš) od Suhog polja (rejon Hamandžići) do Pougarja, odakle je do ušća Ugra bila zona odgovornosti 1. pbr (Skender Vakuf).[444] Napade na sjeverne linije jajačke odbrane VRS je pokretala iz pravca Bjelajca (prema HE Jajce II, Vlasinju, Liskovici, Barevu i Goloj planini) i Magaljdola (prema Goloj planini, Ćaninom polju, Navisu, Gornjim i Donjim Milama i Vrbici). Radi toga su Barevo, Gornje i Donje Mile i Vrbica bila najugroženija jajačka sela i najviše izložena artiljerijskom djelovanju agresora. Napade duž linije tunel na Skeli – Božikovac izvodila je iz Bravnica, s Bukovice, Veriga i šireg rejona Šobotanje. Većina bošnjačkog i hrvatskog stanovništva iz ugroženih jajačkih sela (Barevo, Biokovina, Borci, Brtani, Dogani, Kokići, Matekale, Mile, Rika, Vrbica i Šerići) evakuirana je do kraja juna u sigurnija naselja. Na slobodnu jajačku teritoriju početkom borbenih djelovanja agresora izbjeglo je i bošnjačko i hrvatsko stanovništvo iz mrkonjićkih sela Liskovica i Vlasinje. Tako je slobodna teritorija opštine Jajce postala pribježište za mnoge "lokalne" izbjeglice uz one koje su uspjevale preći sa susjednih opština Šipovo i Skender Vakuf.

Trideseta partizanska divizija VRS počela je 7. juna novu ofanzivu protiv branilaca Jajca na cijeloj dužini sjevernog pravca odbrane, od HE Jajce II do Ćaninog polja.[445] Ofanzivu je pratila dobra artiljerijska podrška s nekoliko vatrenih položaja. Sve srpske pješadijske napade na linije odbrane branilaca Jajca, od maja do novembra 1992, pratilo je

[443] **Drugi bataljon (šipovački): Ćanino polje (Vrata, tt 799) – hotel Jajce – Brišići, 1. bataljon (jajački): Brišići – Ćusine – Bage, 3. bataljon (jajački): Bage – Bukovica – Verig.**

[444] **Ćirko**, *Ratni put*..., 42.

[445] *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 58.

snažno granatiranje grada, prigradskih naselja i sela u blizini fronta.[446] O granatiranju Jajca sarajevska štampa izvještavala je javnost.[447] Srpske jedinice na pravcu napada prema Liskovici, Vlasinju, HE Jajce II i Barevu, bile su okupljene u BG-2 iz Mrkonjić Grada. Oklopno-mehanizovana sredstva podržavala su pješadiju. Pješadijski napad koji

[446] *...Za to vrijeme 1. i 3. bataljon 1. pbr su ostali na ranijim položajima i povremeno su tukli položaje neprijatelja u Jajcu i po okolnim selima gdje su mu bila glavna uporišta za odbranu grada, kao što su: G. i D. Mile, Vrbica, Tabla, C. Polje, Kerpić, Horovo, Hum i dr...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993.

[447] *…Juče od 13 sati kada je u Jajcu dat znak opšte opasnosti agresor je sa svojih uporišta granatirao staro jezgro grada, Franjevački samostan i Titov most. Granate su padale i po selu Bešpelj u kojem se nalazi veliki broj izbjeglica. Više civila je ranjeno, a oštećeno je i nekoliko kuća…* **Up**: **Oslobođenje**, *Granatiran centar grada*, godina XLIX, broj 15807, Sarajevo, ponedjeljak, 22. juni 1992, 2. *...Tokom dva protekla dana Jajce je više porušeno nego u toku cijelog rata. I prošle noći, neovisno o primirju, granate su padale po rubnim područjima grada...* **Up**: **Oslobođenje**, *Ruše stoljetni grad*, godina XLIX, broj 15837, Sarajevo, utorak, 21. juli 1992, 5. *…Za Jajčane su posljedna dva dana bila najteža i najkravija od početka rata. Od granatiranja četnika sa brda Ćusine i Bukovica poginulo je 10, a teže i lakše ranjeno 20 lica…* **Up**: **Večernje novine**, *Pakao u Jajcu*, godina XXIX, broj 8366, Sarajevo, srijeda, 5. august 1992, 7. *…U Jajcu, uz neprestano granatiranje, koje traje već petnaest dana, četnici su pokušali i pješadijski proboj ka centru grada, ali su ih u herojskoj borbi branioci odbili…* **Up**: **Oslobođenje**, *Jajce se herojski brani*, godina XLIX, broj 15874, Sarajevo, petak, 28. august 1992, 4. *...Avioni jugo-armade juče ujutro su nadlijetali Zenicu, ali nisu borbeno djelovali, dok je Jajce ponovo bilo izloženo žestokoj artiljerijskoj paljbi i pješadijskim napadima četnika...* **Up**: **Večernje novine**, *Tenkovi oko Jajca*, godina XXIX, broj 8392, Sarajevo, četvrtak, 3. septembar 1992, 4. *…Žestoki agresorski napadi na Jajce ne jenjavaju. I danas u popodnevnim satima, kako javlja Radio-BiH traje artiljerijski napad na grad. Ruši se sve što je vijekovima građeno. Na posebnoj meti neprijateljskih snajpera i protivavionskih oruđa su žitelji naselja Bare. Grad je u potpunom okruženju i, kako kažu u opštinskoj informativnoj službi, prepušten na milost i nemilost agresorskoj artiljeriji, minobacačima i tenkovima…* **Up**: **Oslobođenje**, *Vapaji iz Jajca*, godina XLIX, broj 15883, Sarajevo, nedjelja, 6. septembar 1992, naslovnica. *...U Jajcu je agresor rano jutros otpočeo sa žestokim napadima po stambenim objektima i stanovništvu. U bijesu zbog izuzetno jakog otpora boraca Jajca i pogibije deset četnika...agresor se bombardovanjem osvećivao stanovništvu...* **Up**: **Oslobođenje**, *Agresorske granate siju smrt*, godina XLIX, broj 15884, Sarajevo, ponedjeljak, 7. septembar 1992, naslovnica.

su srpske snage izvodile pravcem Magaljdol – Ćanino polje – Navis (tt 865) odbijen je do 11. juna. Na pravcu prema Vlasinju, Barevu i Goloj planini jedinice BG-2 prvo su napale odbranu hrvatskih sela Liskovice. Otpor branilaca 9. juna pružen je iznad rudnika boksita (ispred zaseoka Cote) i u rejonu katoličke crkve. U borbama oko crkve bilo je ranjenih boraca BG-2. Njena baterija minobacača 120 mm premještena je u Liskovicu.[448] Noć 9/10. juni srpske jedinice provele su iznad Bilogravića. Ujutro, 10. juna, nastavile su napad u dva pravca, prema Bakovićima i Bilandžijama. Do kraja dana ovladale su tim selima. *Treći dan bio je veoma težak*, jer je jedna četa BG-2 s vojnom policijom upala u zasjedu prema Vlasinju, a druga je, zajedno s rezervnim sastavom milicije SJB Mrkonjić Grad, naišla na snažan otpor u Kovačici (Liskovica), gdje je bilo više ranjenih srpskih vojnika i rezervnih milicionera. Do kraja dana, 11. juna, vođene su intenzivne borbe u Vlasinju i Kovačici, ali je VRS slomila odbranu oba sela, koja su branile lokalne prostorne jedinice TO (Vlasinje) i HVO (Kovačica).[449] U odbrani Vlasinja poginuo je jedan branioc (Dreco Hazim, 1971), a jedan bošnjački civil je ubijen nakon srpskog zauzimanja sela (Dreco Ćamil, 1928).[450] Izviđački vod 1. pbr i vod SJB Šipovo napadali su od 9. juna pravcem selo Rastik – pravac dalekovodnih stubova – selo Potok – selo Brda.[451] Jedinice BG-2 zanoćile su 11/12. juni u Kovačici i Vlasinju. Sutradan ujutro nastavile su borbeno djelovanje prema liniji branilaca Barevo – Brtani – Matekala (tt 751). Na pravcu Brtani – Matekala pridružila im se i jedna četa iz Magaljdola. Do predvečerja zauzele su Brda, Brtane i Matekala. Iz Brtana su se povukle

[448] **Tu je ostala do kraja jula za podršku napadima prema Goloj planini i Barevu. Po dolasku 1. mješovite protivoklopne brigade u rejon Gola planina – Barevo, baterija je prebačena istočno od Vinca da podrži napade prema Biokovini, Humu, Rici, Horovu i Kerpiću sredinom augusta**. **Up**: *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 72.

[449] *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 132. **Vlasinje i Liskovica do agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pripadali su opštini Mrkonjić Grad. Nalaze se u blizini jajačkog sela Barevo. U tim mrkonjićkim selima formirane su prostorne jedinice branilaca koje su bile na vezi sa OpŠTO Jajce, odnosno s HVO nakon njegovog formiranja (Liskovica)**.

[450] *Vječna pouka*..., 43.

[451] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993.

u obližnje Pejiće da prenoće. Ušle su i u Barevo, ali im je naređeno da se povuku prema Šebezima, jer se komanda BG-2 plašila da je u selu *klopka*. Prva i druga četa iz sastava BG-2, koja je desetak dana ranije sudjelovala u napadu na Vinac, zanoćila je 12/13. juni s četom rezervne milicije SJB Mrkonjić Grad na pravcu Šebezi – Barevo.[452] Agresorska vojska skocentrirala je jake pješadijske snage i oklopno-mehanizovana sredstva iznad Bareva i prema Goloj planini. Namjeravala je naredni dan ovladati Barevom i HE Jajce II i probiti se preko Gole planine, Skele (tt 884) i Blaževića kako bi izbila na Carevo Polje, čime bi pala i odbrana grada. Hidroelektrana Jajce II nalazila se na prvoj liniji fronta, u tijesnom kanjonu Vrbasa, na putu Jajce – Banja Luka. Zato srpska vojska nije imala mogućnost uvesti veći broj vojnika u napad. Put iz pravca Banja Luke ranije je zarušen eksplozivom i nije mogla upotrebljavati oklopno-mehanizovana sredstva. Odbrana HE Jajce II ovisila je o odbrani Bareva. Obezbjeđenje hidroelektrane pružalo je kvalitetan otpor agresoru. Gubitak Bareva ugrozio bi i sigurnost HE Jajce I, jer se nalazi nekoliko kilometara uzvodno od HE Jajce II. Tada bi se ona našla na prvoj liniji fronta.

Opštinski štab TO Jajce organizirao je protivnapad s ciljem odbrane Bareva i oslobađanja Brda i Vlasinja. Načelnik štaba, Miralem Imamović, krenuo je sa sedamdesetak dobrovoljaca iz Dnoluke 12. juna putem Jajce – Barevo, ali nisu mogli proći kroz selo zbog dejstva neprijatelja, te su se vratili i otišli na Pšenik.[453] S dnolučkim dobrovoljcima bio je i komandant Dnolučkog odreda Fazlić i njegov zamjenik Dervišić. Jedanaest pripadnika izviđačko-diverzantskog voda HVO, predvođenih Mijom Radovcem Žižom, u svojoj organizaciji protivnapada također je krenulo istim putem u Barevo. Ni oni nisu mogli proći kroz selo. Vratili su se i otišli na Pšenik. Na Pšeniku su se pridružili dnolučkim dobrovoljcima. Zajedno su, predvođeni s dva borca iz čete Pšenik, u noći 12/13. juni, prešli pješke preko Gole planine, ne znajući gdje će naići na neprijatelja. Izviđačka grupa Safeta Joldića Čaje primijetila je

[452] *Monografija 11. mrkonjićke lake...,* 58.

[453] **Dobrovoljci su, uglavnom, bili pripadnici izviđačko-diverzantskih jedinica RjŠTO Divičani i Dnolučkog odreda.**

veći broj srpskih milicionera i vojnika u šatorima na putu od Šebeza prema Barevu. Jajački dobrovoljci razdijelili su se u dvije grupe. Jedna je trebala napasti uočene srpske milicionere u Šebezima,[454] a druga srpske vojnike koji su se nalazili prema Barevu. Dok su srpski milicioneri pekli janje i tele i konzumirali alkohol u Šebezima, jajački dobrovoljci doveli su ih u poluokruženje. U zoru 13. juna otvorili su vatru iz pješadijskog naoružanja po njima. Prema srpskim izvještajima, *nanijeli su teške gubitke* mrkonjićkoj rezervnoj miliciji. Ovaj vojnički perfektno izveden napad izazvao je paniku među borcima ostalih srpskih jedinica u rejonu Bareva i Vlasinja. Jedinice BG-2 iz Mrkonjić Grada bile su u rasulu i nezaustavljivoj bježaniji prema Bjelajcu.[455] Druga grupa jajačkih dobrovoljaca napala je srpske vojnike koji su se nalazili prema Barevu i nastavila ih goniti ka Vlasinju. U Vlasinju je Fikret Mecavica Fiko onesposobio tenk. Zaplašena srpska vojska pobjegla je iz Vlasinja i Liskovice u Bjelajce. Dvanaest srpskih boraca je zarobljeno u rejonu Bareva.[456] Prema srpskim podacima, 13. juna u Šebezima poginulo je četrnaest srpskih boraca, u Barevu pet, Liskovici jedan i još dvojica u rejonu Barevo – Vlasinje – Bjelajce. Ukupni srpski gubici tog dana su dvadeset i dva poginula borca.[457] Nekoliko desetina ih teže i lakše ranjeno. Iznad Bareva zarobljeno je jedno borbeno-oklopno vozilo (BOV), tri TAM-a 150 i dosta pješadijskog oružja i municije.[458] Oslobođeno je sve

[454] **Četa rezervne milicije SJB Mrkonjić Grad.**

[455] *...Milicija je platila danak 13.6.1992. u zoru. Prva i druga četa zahvaljujući tome da smo imali pridodatu vojnu policiju s dva oklopna vozila...izvukla se pod snažnom vatrom iz klopke. Vijest o stradanju milicije primili smo ujutro, ali se nismo mogli probiti do mjesta stradanja, a uz pomoć specijalnog odreda milicije iz B. Luke izvučeni su poginuli i ranjeni milicioneri. Psihičko stanje boraca poslije neprospavanih noći bilo je očajno. Nikakvo ubjeđivanje nije pomoglo da ostanu na zauzetim linijama...* **Up**: *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 132.

[456] **Zarobljenici su po okončanju borbi razmijenjeni. Up**: **Oslobođenje**, *Granatiran centar grada*, godina XLIX, broj 15807, Sarajevo, ponedjeljak, 22. juni 1992, 2.

[457] *Za krst*..., 722-723, 725-730, 731, 733, 735-739. **Postoji mogućnost da podaci o mjestu pogibije 13. juna nisu potpuno pouzdani, odnosno da je poginuo veći broj srpskih boraca u Šebezima, a manji u Barevu, jer su ta dva mjesta blizu jedno drugom, ali ukupan broj poginulih je tačan.**

[458] **Sedin Nešust pogodio je *zoljom* u mitraljez Browing 12,7 mm na BOV-u, radi čega se zaglavio u jednom položaju, te mitraljezac nakon toga nije mogao s njim upravljati. Nakon što je ispucao municiju u jednom pravcu, napustio je**

što je dva dana ranije izgubljeno. Liniju odbrane u Vlasinju preuzela je mjesna prostorna jedinica koja nije imala snage da izdrži novi srpski napad što je uslijedio četiri dana poslije.[459] U borbama u rejonu Vlasinje – Barevo – Gola planina do 19. juna poginula su još tri pripadnika VRS.[460] Tako su ukupni srpski gubici u junskoj ofanzivi prema Barevu i HE Jajce II porasli na dvadeset i pet poginulih boraca.

Jedan vod iz Dnoluke upućen je na Ćanino polje radi ojačavanja linije odbrane, jer se očekivao nastavak srpske ofanzive.[461] Grupa boraca čete Bosna asfaltnim putem došla je iz grada do HE Jajce II i obezbjedila je.[462]

S obzirom da zarobljeni tenk u Vlasinju zbog oštećenja nije bio u voznom stanju, ostao je u selu.[463] "Transporter" je popravljen i dovezen u grad. Jajački civili bili su oduševljeni.[464] Bio im je to važan simbol snage njihovih branilaca i slabosti agresora.

Odbrana Bareva i kratkotrajno oslobađanje Vlasinja bili su novi veliki uspjeh jajačkih branilaca nakon akcije na Bukovici 1. juna. Od 1. do 13. juna agresoru su, na ta dva mjesta, nanijeli velike gubitke u živoj sili (trideset i osam poginulih boraca). Na te gubitke treba dodati i one koje im je nanijela Švagina grupa u Dobrom Brdu (dvanaest ubijenih neprijateljskih vojnika iz 19. pbr). Međutim, kao i u primjeru Bukovice, uspjeh u Barevu u konačnici nije potpuno iskorišten. Linija odbrane u Vlasinju nije ojačana uvođenjem većeg broja boraca opremljenih za protivoklopnu borbu. Srpska vojska se na par dana povukla u Bjelajce. Ipak, jajački branioci pokazali su neprijatelju u Šebezima i Barevu 13. juna – kao i na Bukovici 1. juna – čvrstinu, sposobnost, odlučnost i

---

vozilo i pokušao pobjeći. Nešust je poginuo 11. februara 1993. u borbama s HVO na području opštine Busovača. Up: **Kliko**, *Rat*..., 385.

[459] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 10; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnoluč kog odreda"*, 30. april 2000; **Karadžić**, *Jajce*..., 235-238; *Monografija 11. mrkonjićke lake...,* 58.

[460] *Za krst*..., 58, 736, 743.

[461] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnoluč kog odreda,"* 30. april 2000.

[462] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 10.

[463] **Tenk se, kao spomenik braniocima, i sada nalazi na Vlasinju. Nije uklonjen ni za vrijeme srpske okupacije Vlasinja i Jajca (oktobar 1992-septembar 1995).**

[464] **Oslobođenje**, *Čekajući tenk*, godina XLIX, broj 15803, Sarajevo, četvrtak, 18. juni 1992, 6.

hrabrost da brane svoju teritoriju i narod. Jajački mladići prekaljivali su se u ratnike u žestokim svakodnevnim borbama na sjevernim linijama odbrane slobodnih dijelova opštine Jajce, od Ćaninog polja do HE Jajce II.

Veličanstvenost ove pobjede u rejonu Bareva 13. juna ogleda se u činjenici da je manje od stotinu jajačkih branilaca jednom briljantnom akcijom natjeralo u bijeg sve srpske jedinice okupljene u BG-2 koje se bile ojačane čak i sa oklopno-mehanizovanim sredstvima.

Situacija u dolini Vrbasa bila je vrlo nepovoljna za agresorsku vojsku. Komanda 1. KK VRS izvjestila je 14. juna svoj GŠ da su *ustaške snage* iz Jajca *zauzele s. Baljvine* i zarobile osoblje na punktu u neposrednoj blizini raskrsnice puteva kod Crne rijeke.[465] Obezbjeđenje HE Bočac pobjeglo je iz objekta, a srpsko stanovništvo iz Bočca izbjeglo je u Banja Luku. Komandant 1. KK naredio je komandi 1. bataljona vojne policije (bVP) da uputi jednu četu za obezbjeđenje HE Bočac i planira uvođenje cijelog bataljona za ponovno zauzimanje raskrsnice u Crnoj rijeci, kako bi osigurala put Banja Luka – Mrkonjić Grad.[466]

Talić je obavijestio GŠ VRS da je stanje u svim jedinicama korpusa povoljno, osim u zoni odgovornosti 30. partizanske divizije. Ona je bez 13. pbr zatvarala pravce Komar – Donji Vakuf, Bugojno – Donji Vakuf, obezbjeđivala pravce Donji Vakuf – Torlakovac – Bravnice, Bravnice – Grbavičko polje – Šipovo – Jezero – Mrkonjić Grad i Mrkonjić Grad – Bočac, vršila opsadu Jajca i *čistila* teren sjeverno od Jajca i zapadno od Vrbasa.[467] Komanda korpusa informirala je GŠ i o pogibiji većeg broja rezervnih milicionera iz čete pri SJB Mrkonjić Grad: …*Na južnom delu fronta u rejonu Jajce, neprijatelj je iz zasede napravio masakr nad četom MUP-a Mrkonjić Grada*. Vijest o njihovoj pogibiji potresla je *sve borce*

[465] **Bila je to pogrešna informacija. Oslobođeno je Vlasinje, a ne Baljvine. „Zarobljeno osoblje“ vjerovatno se odnosi na zarobljenike u Šebezima.**

[466] **ICTY**, VRS, 1. KK, op. pov. broj: 517-1, *Upotreba vojne policije*, *naređenje*, 14. juni 1992.

[467] **Prvi bataljon 1. pbr (jajački) dijelom snaga blokirao je Jajce sa zapada, a drugim dijelom izvodio je aktivna borbena djelovanja na pravcu Liskovica – Barevo. Drugi bataljon (šipovački) kontrolirao je pravac Bravnice – Grbavičko polje – Šipovo i blokirao Jajce s juga (Šobotanja). Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/180, *Redovni borbeni izveštaj*, 14. juni 1992.

1. KK i gradjane Srpske nacionalnosti na celoj Regiji. Nastupila je panika koja je zahvatila i pristiglu četu milicije iz CSB Banja Luka *i prenela se na ostale delove 1/30. pd*. Došlo je do odstupanja s ranijih položaja, *ali je energičnim reagovanjem zaustavljeno osipanje jedinica*. Pogibija mrkonjićkih milicionera posebno snažnu paniku izazvala je u jedinicama 1. pbr (jajački bataljon), koje su pobjegle s fronta: …*Povlačenje dela jedinica 1/30. pd sjeverozapadno za šest kilometara od Jajca nije bitnije narušilo njegovo okruženje. Za stabilizaciju položaja 30. pd neophodno je angažovanje 1-2 bataljona, ali ih za sada nemamo*.[468]

Zbog nepovoljnog razvoja situacije u rejonu između Mrkonjić Grada i Jajca, komanda 1. KK tražila je i 14. juna od GŠ VRS da *što pre* vrati 13. pbr u 30. pd.[469] Prema srpskim izvještajima, *snage HOS-a i zelene beretke* izvodile su upornu odbranu Jajca.[470] Pod "snagama HOS-a", "ustašama" i "zelenim beretkama" podrazumijeva se TORBiH (ARBiH) i HVO.

Narednog dana, 15. juna, komandant 30. pd, Stanislav Galić – željan odmazde za gubitke i nesposobnost svoje vojske da realizira postavljene zadatke – predložio je komandi 1. KK ciljeve za djelovanje avijacije po civilnim naseljima u Jajcu i Turbetu. Želio je srušiti i crkvu Svetog Ive u Podmilačju kod Jajca, kao važan tradicionalni simbol jajačkih katolika.[471]

---

[468] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/180, *Redovni borbeni izveštaj*, 14. juni 1992.

[469] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 511-2, 14. juni 1992.

[470] **ICTY**, VRS, 2. lpbr, *Zapovijest za odbranu Op. br. 2/92*, 14. juni 1992; **ICTY**, VRS, 4. lpbr, *Zapovijest za odbranu Op. br. 2/92*, 14. juni 1992.

[471] **Crkva Svetog Ive u Podmilačju stoljećima je najsvetije mjesto jajačkih katolika. Ona je jedno od najvažnijih i najstarijih svetišta i hodočašća bosanskohercegovačkih katolika. Njeno rušenje nije imalo nikakav vojnički značaj. Galić ju je želio uništiti zbog simbolike koju je svetište predstavljalo za pripadnike HVO i hrvatsko stanovništvo. Avijacija nije djelovala po Jajcu odmah nakon Galićevog prijedloga, a kada je počela djelovati, bombardirala je i crkvu. Nije uspjela srušiti je. Za vrijeme srpske okupacije Jajca (novembar 1992-septembar 1995) crkva Svetog Ive u Podmilačju uništena je eksplozivom, što dokazuje da je razlog njenog rušenja mržnja prema katolicima i Hrvatima, a ne vojno opravdan cilj, kako je Galić pokušavao zamaskirati svoju rušilačku i fašističku narav. U istom periodu uništene su i sve ostale katoličke crkve i muslimanske džamije u opštini Jajce (miniranjem ili spaljivanjem).**

Galićevi predloženi ciljevi:

1. *Carevo Polje – Velika koncentracija snaga "HOS", koje je taktički važno. Uža je odbrana Jajca. Bombardovanje Carevog Polja izazvat će ogroman strah i paniku medju neprijateljskim snagama. U blizini nema naših snaga (predlaže se napalm),*
2. *Vrbica – U blizini je Carevog Polja. Značajna je tačka, koja se nadovezuje na Gornje i Donje Mile u koje neprijateljske snage polažu mnogo. Velika koncentracija neprijateljskih snaga. Udaljenost naših snaga veća od 2,5 km (kasetna bomba),*
3. *Stari Grad – Jajce – Tu je smješteno rukovodstvo ZB u školi kod Katakombi. Taj lokalitet su odabrali, jer smatraju da se neće tući iz vazduha. U blizini nema naših snaga (predlaže se raketiranje ili veće bombe),*
4. *Divičani – Tu je smještena brigada "HOS". To je važna operativna prostorija za odbranu Jajca. To je ujedno i privredni centar za Jajce. U blizni nema naših snaga (kasetna bomba),*
5. *Kruščica – Važna spona za izvlačenje neprijateljskih snaga preko Karaule za Turbe. Velika koncentracija neprijateljskih snaga. U blizini nema naših snaga (predlažemo upotrebu kasetne bombe),*
6. *Ranča – To je veliki sportsko-rekreacioni centar za Jajce u kojem su sada smještene veće snage neprijatelja. Tu je i rukovodstvo HVO i komanda glavnih snaga za odbranu Jajca. U blizini nema naših snaga (predlaže se raketiranje),*
7. *Gola planina – Na njenim obroncima smještene su 4 čete "HOS" i "ZB". Planina je veoma ispresjecana, nepristupačna i pošumljena. U blizini nema naših snaga (predlažemo napalm obavezno ako se dejstvuje po istom),*
8. *Crkva svetog Ive – Podmilačje – Gradi se dugo od priloga najekstremnijih ustaša širom svijeta. Svake godine u mjesecu junu veliki su pohodi vjernika na nju, jer smatraju sv. Ivu izbaviteljem i čudotvorcem. Tom prilikom prikupljaju se ogromna materijalna sredstva, koja se najviše koriste za nabavku oružja i opreme za*

neprijatelje. I sada je puna toga. Rušenje ove crkve djelovalo bi zastrašujuće za neprijatelja i gubljenje nove moralne snage. U blizini nema naših snaga (predlažemo raketiranje),

9. *Tornice – Sjedište rukovodstva neprijatelja svih snaga (predlažemo kasetne bombe i napalm),*
10. *Turbe – najvažnija strategijska tačka na putu za Vlašić – Donji Vakuf – Banja Luku. Neprijatelj je zbog toga angažovao brigade "HOS". U blizini od 2,5 km nema naših snaga (predlažemo kasetne bombe)…* [472]

Predložio je i bombardiranje planine Kalin kod Bugojna i tvornica namjenske industrije Bratstvo u Novom Travniku (BNT) i Slavko Rodić u Bugojnu (SRB), kako bi se onemogućila njihova proizvodnja za potrebe TORBiH (ARBiH) i HVO. Kao prioritet naveo je Carevo Polje, Golu planinu, Hranče, BNT, SRB i Stari Grad u Jajcu. Pretpostavljao je da BNT i SRB imaju protivzračnu odbranu, a da odbrana ostalih predloženih ciljeva vjerovatno nema protivavionske topove i rakete, odnosno da se mogu braniti samo pješadijskim oružjem.[473]

Srpska vojska u svojim izvještajima tvrdila je da su *u posljednje vreme evidentne pojave da ustaške snage žele da u rat protiv srpskog stanovništva uvuku isključivo muslimane, a evidentno je takodje da vrše naoružavanje srpskog življa "radi odbrane od muslimana" čime žele izazvati ratni sukob izmedju srba i muslimana, u okviru čega bi hrvati ostali "po strani."* Procjenjivala je da će *neprijatelj* težiti da u skorije vrijeme spoji snage iz Lašvanske doline i Bugojna sa snagama u Jajcu i Kotor Varoši. Komanda 1. KK formirala je Grupu lakih brigada u čiji sastav su ušle 22. lpbr, 1. lpbr iz Skender Vakufa i 1. lpbr iz Kotor Varoši. Grupa je 16. juna dobila zadatak da spriječi mogući prodor jedinica TORBiH i HVO iz Lašvanske doline prema Kotor Varoši i da dijelom snaga sadejstvuje 30. pd u blokiranju puta Turbe – Hamandžići – Jajce. Planirani pravac njihovog borbenog djelovanja s tim zadatkom bio je

[472] **AIIZ**, broj: 2-6402, VRS, 30. pd, Obavještajno-bezbjednosni organ, str. pov. broj: 8/21, *Ciljevi za napad avijacije u zoni odgovornosti 30. partd*, 15. juni 1992.
[473] **Isto**.

Devečani (tt 1933) – Bukovačko brdo (tt 1527) – Gostilj – Karaula. U Karauli su se jedinice iz Grupe lakih brigada trebale sastati s 19. pbr, koja bi dejstvovala pravcem Komar – Karaula.[474] Agresor je želio Jajce ponovo dovesti u potpunu blokadu, kako bi spriječio logisticiranje branilaca i dolazak ispomoći u vrijeme svoje ofanzive, ali nije uspio. Put je odbranjen.

Srpska vojska slomila je 17. juna odbranu Vlasinja, ali su jajački branioci tokom noći 17/18. juni uspješno nastavili izvoditi napadna dejstva prema njoj u tom rejonu.[475] Sutradan je borba za Vlasinje završena, a VRS zaustavljena na sjevernim prilazima Barevu.[476]

Ponovo je ovladala istim prostorom koji je bila zauzela do večeri 12. juna i izgubila dan poslije. Uspostavljena je nova linija odbrane Jajca na sjevernom pravcu: HE Jajce II – Barevo – Gola Planina i dalje se vezivala pravcem Podovi (tt 892) – Ćanino polje – Navis – hotel Jajce.

Nekoliko narednih dana vođene su grčevite borbe branilaca da zaustave agresorske snage u Barevu i na Ćaninom polju.[477] Izviđačko-diverzantske jedinice ARBiH i HVO djelovale su kao interventne, vješto manevrišući s jednog na drugi ugroženi pravac. Osim sprječavanja prodora neprijatelja ojačavanjem linije odbrane, izvodile su i aktivnu odbranu, odnosno stalne protivnapade na neprijateljske snage. U tome su bile veoma uspješne.

U drugoj polovini juna učvršćena je linija odbrane Bareva, koja se očuvala do pada Jajca krajem oktobra 1992, ali borbe na njoj bile su svakodnevne za ta četiri i po mjeseca. Borci koji su sudjelovali u odbrani sjevernih prilaza Jajcu – iz pravca Mrkonjić Grada i Šipova – podnijeli su najveći teret odbrane grada, jer su na tim prilazima neprestano vođene teške borbe praćene snažnim djelovanjem srpske artiljerije i, od sredine

[474] **ICTY**, VRS, 1. KK, Grupa brigada, *Zapovijest za izvođenje borbenih djelovanja*, 16. juni 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/188, *Redovni borbeni izveštaj*, 18. juni 1992.

[475] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/188, *Redovni borbeni izveštaj*, 18. juni 1992.

[476] *Monografija 11. mrkonjićke lake...,* 58.

[477] **Oslobođenje**, *Žestoke borbe na jajačkom području*, godina XLIX, broj 15805, Sarajevo, subota, 20. juni 1992, 3.

jula, avijacije. Srpska avijacija djelovala je, kao i artiljerija, i po civilnim naseljima.[478] Banjalučki korpus VRS dovodio je svoje najbolje jedinice u stalnim pokušajima da ih osvoji. Nije štedio ni materijalno-tehnička sredstva, a ni svoju živu silu.

Komanda 30. pd uspjela je popraviti loše stanje u jedinicama, nastalo kao rezultat panike zbog pogibije mrkonjićkih milicionera, i vratiti izgubljene položaje, *tako da se Jajce drži ponovo u potpunom okruženju.*[479]

Bitka za odbranu slobodne jajačke teritorije je nastavljena. Borbe su bile naročito intenzivne *na sjevernim prilazima Jajcu*. Ostatak mjeseca branioci su ojačavali tu liniju odbrane i vršili njeno inžinjerijsko uređivanje.[480] Izvodili su i aktivnu odbranu čestim protivnapadima na neprijatelja na pravcima Vrbica – Jezero, Barevo – Vlasinje i Jajce – Ćusine. Srpska vojska očekivala je i njihove veće pritiske.[481]

---

[478] *...nad gradom na Plivi i Vrbasu prolomio se stravičan prasak nadzvučnih aviona i strašne eksplozije kasetnih bombi. Bio je to deveti zlikovački pohod na Jajce iz vazduha...* **Up**: **Oslobođenje**, *Logor u Šipovu*, godina XLIX, broj 15867, Sarajevo, petak, 21. august 1992, 4. ...*Od jutros neprijateljska artiljerija i avijacija razaraju stoljetno Jajce. Avioni su, oko 10 sati, kasetnim i zapaljivim bombama djelovali po prigradskim naseljima. Od razornih dejstava stradali su Gradska bolnica i Dječiji dispanzer, a razrušeno je i pedesetak stambenih objekata. Po prvim podacima poginulo je jedno lice, a više ih je ranjeno*. **Up**: **Oslobođenje**, *Jajce zasuto kasetnim bombama*, godina XLIX, broj 15890, Sarajevo, nedjelja, 13. august 1992, naslovnica. ...*Jajce se i dalje razara. Agresor je izvršio četiri avionapada „krmačama" i raketama*. **Up**: **Oslobođenje**, *Jajce u grlu agresora*, godina XLIX, broj 15904, Sarajevo, nedjelja, 27. septembar 1992, naslovnica.

[479] **ICTY**, VRS, 1. KK, op. pov. broj: 520-3, *Političko-bezbjednosna situacija, informacija*, 20. juni 1992.

[480] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/195, *Borbeni izveštaj*, 23. juni 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/197, *Borbeni izveštaj*, 24. juni 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/202, *Redovni borbeni izveštaj*, 27. juni 1992.

[481] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/210, *Redovni borbeni izveštaj*, 30. juni 1992.

Napad na Kokiće

Nakon što su srpske snage zauzele vinačka sela, Torlakovac, Sandžak, Sokolinu i Dobro Brdo, do 25. juna došle su nadomak Kokića i dovele ih u okruženje. Kokićani su ranije napravili usmeni sporazum s komšijama iz susjednog srpskog sela Grdovo o međusobnom nenapadanju. Svaki dan dolazila su na motociklima dva Srbina iz Grdova u Kokiće da potvrde sporazum. Čak, i uveče 24. juna, noć uoči napada, došla su dvojica (Trninić Rade i Tomičić Dušan Crtani). Plakali su i molili Kokićane da ih zaštite od „hosovaca." Uvjeravali su ih da Srbi neće napasti na njih. U rano jutro, nekoliko sati poslije, počeo je srpski napad na selo sa svih strana. Kokićani ga nisu očekivali, ali su pružili otpor neuporedivo većem broju napadača. U selu se zateklo četrdesetak vojno sposobnih muškaraca. Bili su organizirani u vod. Osim oružja, koje su kokićki momci donijeli kao ratni plijen iz ranije spomenute akcije u Dobrom Brdu (puškomitraljez M53, automatska puška M70, tri poluautomatske puške M59/66 i poluautomatska snajperska puška M76), u selu su bile još dvije automatske puške M70, pet do šest poluautomatskih pušaka M59/66, sedam pušaka M48, puškomitraljez M53, pet kvarljivih „ruskih dobošara" (PPŠ), desetak lovačkih pušaka i desetak pištolja. Ni približno dovoljno za otpor jedinicama VRS i srpske milicije, koje su ih u potpunosti okružile jakim snagama.

Grdovljani su sa Srbima iz drugih srpskih sela u rejonu Krezluka bili u 4. bataljonu 19. pbr. Jedinice tog bataljona, sa srpskom milicijom iz Donjeg Vakufa (67 milicionera), 25. juna u 6:45 sati napale su Kokiće. Sadejstvovale su im jedinice iz sastava sva tri bataljona 1. pbr (ne čitavi bataljoni), jedinica iz Mrkonjić Grada i 3. četa jedinice milicije za posebne namjene CSB Banja Luka. Četa 19. pbr iz donjovakufskog sela Prisika prišla je Kokićima iz pravca Karaulske gore.

Iako malobrojni i slabo naoružani, Kokićani su pružili hrabar otpor. Prostrane i pregledne livade oko sela omogućile su im da tri do četiri sata zadrže neprijatelja.[482] Za potrebe podrške jedinicama u napadu na Kokiće,

[482] **U izvještajima SJB Srbobran (Donji Vakuf) navodi se da je borba *trajala skoro cijeli dan.***

komanda 30. pd tražila je u 11 sati od komande 1. KK da *hitno* dobije dva tenka.[483] Srpska vojska i milicija stezale su obruč oko sela, istovremeno držeći pod blokadom puteve na pravcima iz kojih je očekivala pojačanja braniocima. Kokićani su posebno uporno branili kuću Alage Mačka u koju su se sklonile žene i djeca. Dervišić Almin (1974) i Elvedin (1976) su poginuli braneći je.[484] Almin je ranije bio ranjen u glavu prilikom zasjede s Faimom Švagom u Dobrom Brdu 6. juna. Ostale branioce, kada im je nestalo municije, Srbi su zarobljavali po položajima koje su držali oko sela. Izvještaji SJB Srbobran (Donji Vakuf) tvrde da je u Kokićima pružen *dosta jak otpor* i da je selo bilo *vrlo jako Muslimansko uporište*. Poginula su dva borca 19. pbr, a jedan milicioner je ranjen. Brzo po ulasku u selo srpske snage protjerale su većinu civila.[485] Izvještaji SJB Srbobran navode da je veći broj „muslimanskih ekstremista" poginuo ili zarobljen.[486] Međutim, većina „poginulih" su zarobljeni i potom strijeljani. Samo su dvojica poginula u borbi, a ostalih trinaestero muškaraca, staraca i starica ubijeno je strijeljanjem i klanjem. Otac poginulog Elvedina, Halil (1950), prepoznao je dvojicu svojih bliskih prijatelja među srpskim vojnicima.[487] Pozvao ih je da ne ubijaju ljude. Nisu mu se odazvali. Zločinci su bili nemilosrdni. Strijeljali su ga kod kuće Alage Mačka zajedno sa Ismetom (1938) Dervišićem, njegovim bratom Sajdom (1944), njihovim bratićem Nesibom (1951) i Jašarom

[483] **ICTY**, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-305, *Zahtjev za dva tenka*, 25. juni 1992.

[484] *Vječna pouka*…, 32-33.

[485] **Na sreću, veći broj civila ranije je iseljen iz Kokića u Karaulu i dnolučka sela.**

[486] **ICTY**, RS, MUP, SJB Srbobran, broj: 11-25/01-325/93, 4. oktobar 1993; **ICTY**, RS, MUP SJB Srbobran, *Referat povodom svečane sjednice SJB za dan MUP-a Republike Srpske Aranđelovdan 21.11.1993*, novembar 1993.

[487] **Midhat Karadžić piše da su ta dvojica bili Halilovi kumovi Dane Novak zvani Bracika i Nedeljko Malić s nadimkom Svetkov. On dalje navodi da su *u činjenju ovih zločina posebno se istakli* Dane Novak Bracika iz Grdova, Mirko Zekonja iz Bavra (Vinca), Jovan Golić iz Prisike (Donji Vakuf), Miladin Vučković iz Ključa (prijeratni konobar na autobusnoj stanici u Jajcu), Nedjeljko Malić Cvrčo iz Grdova, Tihomir Kovačić iz Krezluka, Niko Gavrić iz Grdova, Miodrag Tanasić iz Brvanaca, Gojko Rodić iz Krezluka, Nedo (Gojko) Rodić iz Krezluka, Gojko Goronja i njegov sin (obojica iz Krezluka), Dobro Kovačić Hans iz Krezluka, Tihomir Puzigaća iz Krezluka, Anđelko Mijatović iz Krezluka, Dane Samardžić iz Dubrave, Špiro Samardžić iz Dubrave i Simo Samardžić iz Dubrave. Up**: **Karadžić**, *Jajce*..., 248-250.

Kokićem (1961). Potom su strijeljali Jašarovog oca Aliju (1929). U bolesničkoj postelji ubili su nepokretnog starca Ćamila Kovačevića (1915), izbjeglicu iz Dobrog Brda, a onda njegovo tijelo zapalili u kući. Ćamilovog sina Mehmeda (1957) su zaklali. Ubili su i dvije starice, Habibu Dervišić (1920) iz Kokića i Zifu Dogan (1914), izbjeglicu iz Sokoline. Zifini tjelesni ostaci nisu nikada pronađeni. Strijeljali su još Habibinog supruga, starca Mustafu Dervišića (1914), njihovog sina Zahida (1952) i Dervišić Midheta (1961).[488] Deset muškaraca odveli su na Manjaču.[489]

Jedan pripadnik 1. pbr poginuo je u Krezluku za vrijeme izvođenja napada na Kokiće, a jedan iz mrkonjićke jedinice u Brvancima. Dvojica su ranjena u Brvancima.[490] U širem rejonu Biokovine 26. juna poginula su dva branioca sela (Dervišić Zuhdija, rođen 1950. i Škiljan Đulaga, rođen 1948. godine).[491]

Na vijest o napadu na Kokiće iz Dnolučkog odreda krenula je skupina od sedamdesetak dobrovoljaca u ispomoć. Na prilazu selu podijelili su se u dvije grupe. Jedna je došla nadomak prvih kuća pored puta koji vodi prema Karaulskoj gori. Srbi su blokirali taj put Pragom. Bili su obučeni u civilnu odjeću i plava radna odijela. Grupa iz Dnolučkog odreda radi toga se izmiješala s njima misleći da su Kokićani. Kada je došlo do raspoznavanja, vojnici VRS su zapucali i ubili dva pripadnika Dnolučkog odreda, Muju Bačvića (1962) iz Kruščice i Muhameda Lizalovića (1950) iz Bavra.[492] Ostali su se povukli prema Doganima. Druga grupa iz Dnolučkog odreda prišla je 300-500 metara nadomak sela iz šume iznad njega. Vidjeli su da je VRS već zaposjela selo i da se u njemu nalazi veliki broj srpskih vojnika. Nisu se upuštali u borbu. Povukli su se istim putem kojim su i došli ka Doganima. Na Karaulskoj gori bilo je oko

---

[488] **FBiH**, MUP, SJB Jajce, depeša br: 13-1/02-479/96, Vinac 29. mart 1996.

[489] **Karadžić**, *Jajce*..., 247-250.

[490] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993. godine; *Za krst*..., 56, 534, 538.

[491] *Vječna pouka*..., 40, 154.

[492] **Isto**, 17, 108.

200 pripadnika Karaulskog odreda (OpŠO Travnik) u vrijeme napada na Kokiće. Komandant Karaulskog odreda nije ih uključio u pomoć Kokićanima, iako su karaulski borci htjeli da im pomognu.

Zbog stradanja Kokićana i pogibije Muje Bačvića, komandant Dnolučkog odreda, Nedžad Fazlić, napustio je jedinicu i otišao u srednju Bosnu.[493] Komandant OpŠO Jajce Muhjudin Kadrić imenovao je Vahida Dervišića za komandanta odreda.[494]

Poslije pada sela, dvadesetak Kokićana koji su se uspjeli izvući pridružilo se Karaulskom, a dvadesetak Dnolučkom odredu. Ovi koji su ostali u Dnolučkom odredu odmah su angažirani na linijama odbrane u rejonu Dogana.

Nakon što su mjesecima uvjeravali komšije Kokićane da ih neće napasti – istovremeno ih moleći da oni njih zaštite od „hosovaca" – Grdovljani su ih, zajedno sa ostalim jedinicama VRS i srpske milicije, napali, ubijali i protjerali, a neke i odveli u zatočeništvo. Potom su njihovu imovinu temeljito opljačkali, a objekte popalili.[495]

Kokićani se, kao ni Vinčani, nisu mogli sami odbraniti, iako su pružili otpor. Selo je bilo previše istureno ispred prednjeg kraja linija odbrane koje su postavili i držali Dnolučki odred u širem rejonu Dogana i Brvanaca i Karaulski odred u rejonu Karaulske gore.

Kroz Kokiće je početkom juna prošlo nekoliko stotina vojno sposobnih muškaraca iz doline Vrbasa i susjednih planinskih donjovakufskih sela. Neki su bili i naoružani. Željeli su iz Kokića napasti Grdovo i tako ostvariti taktičke pretpostavke za oslobađanje Vinca. Stariji muškarci iz Kokića, poštujući dogovor s Grdovljanima o međusobnom nenapadanju, nisu im to dopustili. Mlađi vojno sposobni muškarci iz Kokića znali su da će srpske snage uskoro napasti i njihovo selo, te su bili raspoloženi da s Vinčanima napadnu i zaposjednu Grdovo kako bi se na vrijeme zaštitili. To očekivanje bilo je sasvim realno nakon srpskog zaposjedanja

[493] **Karadžić**, *Jajce*…, 250-251.
[494] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.
[495] **AIIZ**, broj: 2-63407, VRS, VP 3753-1 Donji Vakuf, *Zapisnik br. 12 o primopredaji MS-ratnog plena između DIVERZANTSKOG VODA (Grdovo) i VP 3753-1 Donji Vakuf, sačinjen dana 09.07.1992. godine*.

bošnjačkih sela u dolini Vrbasa i brdima oko Torlakovca. Ipak, mladići su poslušali svoje starije, te se odustalo od napada na Grdovo. Opštinski štab TO odbrane Jajce nije izvršio prihvat Vinčana i ostalih vojnosposobnih muškaraca iz doline Vrbasa u Kokićima, kako bi ih iskoristio da s njima uspostavi čvrstu liniju odbrane oko sela i uveže je s linijima odbrane Dnolučkog i Karaulskog odreda. Većina ih je produžila sa svojim porodicama prema Karauli. Naoružanje koje su pronijeli sa sobom kroz Kokiće oduzeto im je u rejonu Karaulske gore od strane OpŠTO Travnik.

Ispomoć koja je krenula iz Dnolučkog odreda na dan početka napada na Kokiće bila je zakašnjela i nedovoljna u odnosu na brojnost srpske vojske koja je već bila okružila selo sa svih strana. Srpska vojska je, vjerovatno, procijenila da su u Kokićima i neposrednoj blizini skoncentrirane jače snage ARBiH iz jajačke Dnoluke i travničke Karaule, osim seoske prostorne jedinice. Teško je dokučiti drugi razlog zbog čega je za napad na Kokiće angažirala toliki broj ljudstva (preko 600 vojnika i milicionera).

Linija odbrane Jajca i Pougarja krajem juna

Padom Kokića na južnom dijelu jajačkog bojišta, uski jajački koridor dodatno se i značajno stegao, jer se 19. pbr za nekoliko kilometara približila 22. lpbr. Ostvarila je mogućnost da, u sadejstvu s njom, zatvori koridor i tako slobodnu jajačku teritoriju "hermetički" zatvori.

U borbenim dejstvima od 25. do 28. juna Dnolučki odred oslobodio je Stare Kuće, Brvance i Božikovac, pomjerio naprijed liniju odbrane od Hristovca do Suhog polja i postavio je na pravcu Stare Kuće (tt 951) – tt 1178 – Hrašče (tt 1208) – Brvanci (u blizini tt 1086) – izvor Kiseljak (Kiselica) – Doganska brda (u blizini Rudinjak, tt 1262) – tt 1306 – Božikovac – tt 1101. Nije se mijenjala do pada odbrane Jajca. Krezluk je ostao međuzona između ARBiH i VRS.

Opštinski štab odbrane Travnik odlučio je krajem juna osloboditi Smet i Gostilj kako bi se osigurala odbrana Karaule i koridor za Jajce

i Pougarje. Uspješnom realizacijom planiranih ciljeva oslobodio bi se i direktan put Turbe – Dželilovac – Šešići – Gostilj – Dobretići. Planirana su dva pomoćna pravca napada (jedan prema Oboračkoj planini, a drugi ka Meokrnju). Za početak napada odabran je 28. juni. Očekivalo se da će tog dana, zbog Vidovdana, jedinice VRS biti opuštenije na svojim linijama odbrane. Na glavnom pravcu napada dejstvovale su jedinice iz sastava Karaulskog odreda s pridodatim jedinicama OpŠO Travnik. Prema prethodnom dogovoru, jedinice HVO iz Pougarja trebale su u rejonu Hajdučkog dola spriječiti dolazak pojačanja VRS prema Gostilju i Smetu iz pravca Skender Vakufa. Jedinicama na glavnom pravcu napada komandovao je Nihad Skrobo.[496] Početni rezultati bili su odlični. Jedinice su ovladale Smetom, Gostiljem i Šešićkom planinom. Razbile su jedinicu iz sastava 1. lpbr VRS iz Skender Vakufa i nanijele joj gubitke u živoj sili, što je utjecalo na povlačenje ostalih boraca sa Smeta i Gostilja. Poginulo je najmanje osam srpskih vojnika, a nekoliko ih je teže i lakše ranjeno. Jedinice HVO iz Pougarja nisu bile aktivne i nisu spriječile pojačanja VRS iz Skender Vakufa koja su izvela snažan protivnapad. U odbrani dosegnute linije poginuo je Skrobo sa dva saborca, što je uzrokovalo i pad borbenog morala njegovih boraca, koji su se povukli na svoje početne položaje. Odbranjena je Šešićka planina. Ona je predstavljala važan zemljišni objekat za odbranu Karaule i koridora za Jajce i Pougarje.[497]

Do kraja juna uspostavljena je linija odbrane Jajca i Pougarja: Suho polje (tt 1089) – Božikovac (tt 1101) – Smiljevica (tt 1306) – Doganska brda (u blizini Rudinjak, tt 1262) – izvor Kiseljak (Kiselica) – Brvanci (u blizini tt 1086) – Hrašče (tt 1208) – Stare Kuće (tt 951) – Hristovac (tt 1220) – Biokovina (tt 850, tt 899) – Hum (tt 1162) – Male orlovače (tt 1057) – Horovo (tt 762) – Mišija ravan (u blizini tt 677) – Kerpić (tt 575)

[496] **Skrobo je rodom iz Karaule (Travnik). U Hrvatskoj vojsci stekao je čin poručnika. S početkom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu došao je u Karaulu s jedinicom zvanom „Hrvatsko-muslimanske postrojbe."**

[497] **Vojska RS pokušavala je više puta od jula do sredine novembra da je ponovo zauzme. Uspjela je tek nakon pada Jajca i Karaule (sredinom novembra). Armija RBiH ponovo ju je oslobodila tokom operacije oslobađanja Vlašića u martu 1995 (operacija 7. korpusa *Domet – 1*).**

– Skela – tunel na Skeli[498] – Vaganj – most preko Vrbasa – Varošnice (u blizini starih peći Elektrobosne) – iznad Pijavica – Mračaj – lijeva obala Plive do hotela Jajce (Kardžiluk) – Brižina (tt 606) – Navis (tt 865) – Ćanino polje – Brtani – Omerička – Živaje – Gola planina (tt 906) – tt 897 – tt 831 – desno Vrbas (do HE Jajce II) – lijevom obalom Vrbasa do Bijele stijene – Vrbas – ušće Ugra – Kljun (tt 733) – Dubrava (ispred Oglavak) – tt 786 (ispred Kulica) – Vardišće – tt 866 – tt 910 – Grablje – Čavčija kosa (tt 832) – tt 800 – Begluk – Dučanina – Seljani (tt 896) – Ševarika – Prisika – ispred tt 722 – Donji Orašac – tt 691 – Jejići – Kričiči (tt 679) – Potočani – tt 844 – tt 722 – Velika glava (tt 1042) – tt 1147 – ispred tt 1164 – tt 1034 – ispred Ponira – tt 1009 – tt 1076 – ispred Jasika (tt 1044).[499]

Jajačke linije odbrane posjedale su jedinice TORBiH (ARBiH) i HVO, a pougarske HVO i spomenuti vod TORBiH (ARBiH) iz Melića, koji se nalazio prema Poniru i Kajinom kamenu.

Sredinom ljeta u Dobretiće (Pougarje) je došla 1. kotorvaroška bojna HVO. Jedinicu su u Zagrebu formirali kotorvaroški Bošnjaci i Hrvati, dobrovoljci, koji su se prije agresije zatekli van Bosne i Hercegovine. Njihova namjera bila je da iz Pougarja preko okupirane teritorije pređu na kotorovarošku opštinu i sudjeluju u odbrani sela koja su se tada još uvijek žilavo branila. Međutim, to se nije desilo zbog političkih planova čelništva HZ HB koje nije namjeravalo voditi borbu za Kotor Varoš. Posredstvom banjalučkog nadbiskupa Franje Komarice HZ HB je postigla do oktobra sporazum s Republikom Srpskom oko predaje kotorvaroških branilaca hrvatske nacionalnosti i iseljavanja hrvatskog stanovništva s područja cijele opštine.[500] Radi toga 1. kotorvaroška bojna

[498] **Do 17. augusta ispred linije odbrane tunel na Skeli – Skela – Kerpić (tt 575) – Mišija ravan (u blizini tt 677) – Horovo (tt 762) – Male orlovače (tt 1057) – Hum (tt 1162) – Biokovina bila je linija odbrane koju je posjedao HVO iz Rike (Skela – tt 364 – Rimci – tt 598 – Ikanovac (tt 668) – Mušić (tt 693).**

[499] **HVO**, *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994, 8-9.

[500] **Srpska strana bila je veoma zainteresirana da kotorvarošku teritoriju napuste i branioci bošnjačke nacionalnosti zajedno s bošnjačkim civilima, te je preko biskupa Komarica ostvarila kontakt i s bošnjačkim vojnim i političkim predstavnicima. Oni su shvatili da nakon odlaska Hrvata ne mogu sami**

angažirana je u odbrani Pougarja, a neke njene jedinice dolazile su u ispomoć i braniocima Jajca.[501]

U junu je na prvoj liniji odbrane poginulo dvanaest boraca TORBiH/ARBiH (Vahid Muhić, rođen 1953, poginuo 3. juna u Vincu; Fehim Hadžić, rođen 1958, nestao 3. juna u Vincu; Fahrudin i Nedžad Poturović, obojica rođeni 1972, poginuli 6. juna u Dobrom Brdu; Zekir Selimović, rođen 1971, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu; Hazim Dreco, rođen 1971, poginuo 11. juna u Vlasinju; Almin Dervišić, rođen 1974, poginuo 25. juna u Kokićima, Elvedin Dervišić, rođen 1976, poginuo 25. juna u Kokićima, Mujo Bačvić, rođen 1962, poginuo 25. juna u Krezluku s Muhamedom Lizalovićem, rođenim 1950; Zuhdija Dervišić, rođen 1950, ubijen u širem rejonu Biokovine 26. juna sa Đulagom Škiljanom, rođenim 1948).[502]

Osam pripadnika ARBiH je zarobljeno i ubijeno u Kokićima 25. juna (Halil Dervišić, rođen 1950; Ismet Dervišić, rođen 1938; Sajd Dervišić, rođen 1944; Nesib Dervišić, rođen 1951; Jašar Kokić, rođen 1961; Mehmed Kovačević, rođen 1957; Zahid Dervišić, rođen 1952; Midhet Dervišić, rođen 1961).[503]

Ukupni gubici srpske vojske i milicije na jajačkom bojištu u junu iznose najmanje šezdeset i četiri poginula borca. Od tog broja, pedeset ih je poginulo od 1. do 13. juna (šesnaest na Bukovici 1. juna, dvanaeset u Dobrom Brdu 6. juna i dvadeset i dva u rejonu Šebezi – Barevo – Vlasinje 13. juna). Ostalih četrnaest na drugim dijelovima jajačkog-pougarskog bojišta (Bage, Borci, Brvanci, Ćusine, Jasik, Krezluk, Ponir i Vlasinje).[504] Još najmanje devet srpskih boraca poginulo je tokom juna u rejonu Smet – Gostilj koji nisu bili dio jajačkog bojišta, ali borbe vođene na njima su bile u vezi s odbranom jajačko-pougarskog koridora.

---

ostati i braniti se, te su pristali na predaju naoružanja i iseljavanje zajedno s hrvatskim stanovništvom. Sve strane su ispoštovale sporazum. On se nije odnosio na Večiće. Opširnije: **Kliko**, *Stradanje*..., 379-422.

[501] **Kliko**, *17. Viteška* 85; **Kliko**, *Stradanje*..., 399.

[502] *Vječna pouka*..., 17, 32, 33, 40, 43, 60, 18, 124, 141, 154.

[503] **Isto**, 34-37, 39, 101-102.

[504] *Za krst*..., 58, 532-534, 538-539, 561, 563, 731, 736, 743, 1113, 1121.

Prve sedmice agresije pokazale su neprijateljskim borcima – iako su svojom brojnošću i s raspoloživom ratnom tehnikom bili neuporedivo nadmoćniji od branilaca, da će otpor u Jajcu biti žilav i uzrokovati mi velike gubitke u živoj sili. To se i dokazalo u narednim mjesecima.

Julski napadi srpskog agresora na jajačke branioce

Nemoćna da slomi odbranu Jajca vlastitim snagama, za novu ofanzivu 30. partizanske divizije 6. jula pretpočinjena joj je i 1. mješovita protivoklopna artiljerijska brigada (mpoabr).[505] Drugi bataljon te brigade raspoređen je na pravcu Rastik – Kovačica – Vlasinje s ciljem napada ka Barevu i HE Jajce II. Treći bataljon smješten je u Markoviće s ciljem napada pravcem Magaljdol – Ćanino polje – Mile, a 1. bataljon u Vinac s planiranim pravcem djelovanja Skela – Biokovina.[506]

Glavni pravac napada jedinica VRS, okupljenih pod komandom Stanislava Galića, bio je ponovo linija odbrane ARBiH i HVO od Ćaninog polja do HE Jajce II. Ofanziva je počela 8. jula. Liniju odbrane posjedale su najkvalitetnije jedinice ARBiH i HVO, a njihove interventne snage bile su u stalnoj borbenoj pripravnosti za upotrebu na najugroženijim pravcima.

Julska ofanziva srpske vojske na sjevernim linijama odbrane Jajca u početnoj fazi bila je mnogo snažnija od junske, jer je u borbu uvela i borbeno-oklopna vozila u većem broju. Pristigla su joj pojačanja i iz drugih jedinica 1. Krajiškog korpusa. Brdovita konfiguracija terena i ispresijecanost Gole planine (tt 1006 – tt 950), kao najvažnijeg oslonca odbrane u tom rejonu, značajno je oganičavala upotrebu borbene tehnike. S druge strane, jajački branioci (ARBiH i HVO) bili su dobro borbeno

[505] **Brigada je imala jedanaest bataljona i diviziona. Bila je jedna od najopremljenijih jedinica VRS. Komandant brigade bio je Lazo Babić. U rejonu Gole planine ostao je bez noge. Up**: **Glas srpski**, **Miljković S.**, *Priznanja zaslužnim*, Banja Luka, 1. novembar 1993, 3.

[506] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/219, *Redovni borbeni izveštaj*, 6. juli 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/220, *Redovni borbeni izveštaj*, 6. juli 1992.

prekaljeni tokom junskih borbi. Uspješno su manevrisali interventnim jedinicama, brzo ih prebacujući s jednog na drugi ugroženi pravac, bez obzira što su putevi koje su koristili svojim većim dionicama bili vidljivi s Ćusina i Bukovice i izloženi djelovanju neprijateljske artiljerije i protivavionskih mitraljeza i topova. U julu su Ćanino polje i rejon oko HE Jajce II postali najžešća žarišta.[507]

Naredbom komandanta OpŠO Jajce Muhjudina Kadrića sredinom jula Mesud Krajišnik formirao je izviđačko-diverzantski vod Kobra.[508] Tako je ARBiH u Jajcu dobila još jednu kvalitetnu interventnu jedinicu koja je davala ogroman doprinos odbrani na najugroženijim pravcima.[509]

Jedna srpska izviđačko-diverzantska grupa pokušala je 10. jula ovladati Kiseljakom (Kiselicom) i Hrašćem (tt 1208) u zoni odgovornosti Dnolučkog odreda, ali je odbijena. Iz Dnolučkog odreda u rejon Bareva upućena je ispomoć.[510]

Od 12. jula VRS je počela upotrebljavati borbene avione na jajačkom bojištu.[511] Djelovali su u skladu s prijedlozima Stanislava Galića od

---

[507] **Oslobođenje**, *Jajce*, godina XLIX, broj 15826, Sarajevo, subota, 11. juli 1992, 5.

[508] **Ranije je Krajišnik sa svojom grupom boraca bio zadužen za inžinjerijsko zaprečavanje i diverzije. Nakon pada Jezera zaminirali su improvizirani pješački most kod stadiona Mračaj i "Centov most" kod "tvornice vode" kako bi spriječili srpsku vojsku da ih iskoriste za prelazak na lijevu obalu Plive.**

[509] **Po formiranju jedinica je odvedena u NC Lendići na dodatnu obuku koja je bila planirana da traje sedam dana. Zbog otpočinjanja ofanzive VRS, obuka je prekinuta i jedinica je poslana u borbu u rejon Gole planine.**

[510] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[511] **Jugoslavenska narodna armija formirala je Vojsci Republike Srpske vazduhoplovstvo i protivazdušnu odbranu. Za tu namjenu ostavila joj je jedan avion G-4 Super galeb, trinaest aviona J-22 Orao, devet aviona J-21 Jastreb, dvadeset i sedam helikoptera SA 342 Gazela i četrnaest helikoptera Mi-8T. Osim letjelica, ostavila joj je i protivavionske sisteme S-75 Dvina i 2K12 Kub, prenosne raketne sisteme Strela-2 i 9K38 Igla i protivavionsku artiljeriju 20 mm, 30 mm i 40 mm. Vojska RS naslijedila je od JNA potpuno opremljen aerodrome Mahovljani kod Banja Luke i kompletnu helikoptersku bazu u Zalužanima kod Banja Luke. Tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, osim vazduhoplova VRS, na bosanskohercegovačkom ratištu borbeno su djelovali avioni i helikopteri vojske takozvane Republike Srpske Krajine (srpska paradržava u Hrvatskoj). Aerodrom te vojske nalazio se u Udbini (Hrvatska). Avijacija hrvatskih Srba djelovala je u pograničnim**

15. juna, po linijama odbrane jajačkih branilaca, gradu, prigradskim naseljima, selima, vjerskim objektima, školama… Bacali su teške avio-bombe ("krmače"), kasetne i napalm bombe. Raketirali su raketama zrak-zemlja i tukli avionskim mitraljezima.[512]

Zahvaljujući požrtvovanosti i hrabrosti jajačkih branilaca, ponovo je odbranjen sjeverni pravac odbrane grada.

Sredinom jula komanda 1. KK VRS priznala je slom ofanzive izvještavajući svoj Glavni štab da će nastaviti *Jajce držati u okruženju do stvaranja mogućnosti za aktivna dejstva*. Očekivala je dolazak pojačanja HVO iz Lašvanske doline u Jajce kako bi se *uključilo u Herceg Bosnu*.[513] Smatrala je da se *hrvatsko-muslimanska koalicija* potpuno raspala: … *Proglašenjem države Herceg Bosne Hrvati su javno rekli šta im je cilj u ovom ratu*… Vjerodostojno je opisala žilavost i upornost jajačkih branilaca: …*Jajce se nalazi u gotovo potpunom okruženju, bez izgleda da svoj beznadežni položaj potpuno popravi, ipak ustaško muslimanske formacije, iako bez hrane i municije, a relativno slabo naoružane, i dalje odbijaju bezuslovnu predaju.*[514]

Crveni križ iz Mrkonjić Grada dogovorio je s HVO Jajce razmjenu civila, Srbi iz Jajca za Bošnjake i Hrvate iz Mrkonjić Grada i Šipova. U toku pregovora s HVO Jajce, delegacija mrkonjićkog Crvenog križa doznala je da je u Jajcu *došlo do razdora u koaliciji Muslimana i Hrvata*. Prenijela je komandi 30. pd dobijenu informaciju da je HVO, navodno, *preuzeo svu vojnu i civilnu vlast što je dovelo do haotičnog stanja i zahteva Muslimana da se HVO smeni s vlasti i da se vrate stari organi*.[515]

---

dijelovima Bosne i Hercegovine prema Hrvatskoj, ali i u srednjoj Bosni 1994. godine. Up: **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, broj: 09/12-20, *Izvještaj*, 4. mart 1994; **Kliko**, *Rat*..., 1000.

[512] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 11; **Karadžić**, *Jajce*…, 287-292.

[513] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/236, *Redovni borbeni izveštaj*, 14. juli 1992.

[514] **ICTY**, VRS, 1. KK, obavještajno-bezbednosno odjeljenje, str. pov. broj: 22-200, *Obaveštajno-bezbednosna informacija*, 17. juli 1992.

[515] **ICTY**, VRS, 30. pd, pov. broj: 1411-2, *Političko bezbednosna situacija u zoni odgovornosti, informacija*, 19. juli 1992.

U to vrijeme civilne strukture HVO su, zaista, energično nastojale smaknuti legalne organe vlasti i postaviti svoje.[516]

Snabdijevanje električnom energijom bio je jedan od najvećih problema za agresorske vlasti u banjalučkoj regiji. Na slobodnoj teritoriji jajačke opštine nalazile su se hidroelektrane Jajce I i Jajce II. Treću elektranu na Vrbasu, Bočac, držale su srpske vlasti od prije početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Međutim, njen proizvodni kapacitet, naročito u ljeto zbog smanjenog vodostaja Vrbasa, nije bio dovoljan za cijelo okupirano područje banjalučke regije. Srpski banjalučki političari često su posjećivali front svoje vojske na linijama prema Barevu kako bi bodrili borce da što prije zauzmu jajačke hidroelektrane.[517] O problemu s nedostatkom električne energije u okupiranom dijelu Bosanske krajine često je pisao banjalučki propagandni list Glas, koji je krajem augusta preimenovan u Glas srpski.[518]

Zato su agresorske jedinice često napadale prema Barevu i Vrbasu. Zbog žestine napada dešavalo se da radnici HE Jajce II danima nisu

---

[516] **Karadžić**, *Jajce*…, 252-262. *…Svi pažljivo prate snimak kasete koja je ko zna kojim kanalima stigla iz Jajca. A na kaseti najviše je Ibrahima Halilovića novinara iz Mrkonjić-Grada koji sada priprema TV dnevnik jajačke televizije. Već na početku je jasno da se svojski trudi da zakrpaju već očigledan rascjep između Muslimana i Hrvata u ovom gradu. Međutim, ne uspijeva im. Nikola Bilić, glavni stožernik i prvi čovjek HVO je beskompromisan. Herceg-Bosna ili ništa, a Alijina TO u Jajcu nema šta da traži…* **Up**: **Glas**, Željko Kopanja, *Kada artiljerija zaćuti*, Banja Luka, subota 25. juli 1992, 10.

[517] **Tako je, naprimjer, Momo Bulajić, 18. augusta izjavio:** *...za mene više znači zauzimanje hidroelektrane...u Banjoj Luci je stala kompletna privreda...preduzeća uopšte ne rade i struja bi za sve nas predstavljala spas...Nadam se da će ovi momci u najskorije vrijeme pustiti u pogon turbine i da će sijalice, ne samo u Banjoj Luci, zasijati*. **Up**: **Glas**, **Joksimović Momo**, *Visok moral boraca*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 7.

[518] *…Zbog smanjenog dotoka vode u jezero*, "*Bočac" elektrana radi dnevno jedva radi šest sati, a narednih 18 se jezero puni. Od ovih šest sati, snaga se dijeli na cijelo područje Krajine. Opštini Banja Luka pripada toliko da se domaćinstvima struja može davati samo svakih 7 do 15 dana. Najviše dva do tri sata Nedavno se razmišljalo o tome da se do daljenjeg obustavi isporuka električne energije domaćinstvima… Već četiri mjeseca problematično je snabdjevanje elektroenergijom. U početku su domaćinstva dobijala struju svaki drugi, zatim svaki peti, u posljednje vrijeme svaki osmi dan...* **Up**: **Glas srpski**, **Samardžić M.**, *Uskoro više struje?*, Banja Luka, petak, 2. oktobar 1992, 4.

mogli napustiti objekte, a od posljedica granatiranja u postrojenjima je dolazilo do velikih poplava i oštećenja. Hidroelektrane Jajce I i Jajce II proizvodile su dovoljno električne energije za slobodnu jajačku teritoriju, ali je srpska vojska granatirala trafo stanice i dalekovode, te je radi toga dolazilo do prekida u njenoj distribuciji.[519]

Krajem jula neprijatelj je nastavio napad na linije odbrane jajačkih branilaca.[520] Pokušavao je ubacivati svoje izviđačko-diverzantske grupe i kroz linije odbrane Dnolučkog odreda. Jedna patrola iz 1. izviđačke čete, prilikom izviđanja Dnolučke planine 24. jula, upala je, sjeverno od Brvanaca, u zasjedu.[521] Poginuo je komandir patrole (Kolundžija Dušan iz Prijedora), a dvojica su ranjena.[522]

Gubici ARBiH u julu su najniži u odnosu na ostale mjesece. Na prvoj liniji odbrane na Humu poginuo je jedan borac od gelera granate (Hidajet Pačavar, 1967).[523] Jedan borac poginuo je na prvoj liniji "nesretnim slučajem", jedan je u gradu ubijen snajperom, a jedan je u gradu nastradao od granate.[524]

Iako je neprijatelj često granatirao linije odbrane, a u nekim rejonima upotrebljavao i borbenu avijaciju, gubici branilaca su bili minimalni jer su izgradili kvalitetna skloništa (zemunice). Upravo ih je žestina neprijateljskog vatrenog djelovanja na to natjerala.[525]

---

[519] **Oslobođenje**, *„Jajce 1 i 2" pred uništenjem*, godina XLIX, broj 15882, Sarajevo, srijeda, 16. septembar 1992, 6.

[520] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[521] **Vjerovatno kod tt 1208 (Hrašće).**

[522] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/257, *Političko bezbednosna situacija u zoni odgovornosti, informacija*, 19. juli 1992. godine; *Za krst*..., 902.

[523] *Vječna pouka*..., 136.

[524] **Isto**, 15, 41, 159.

[525] **U prvim danima agresije na većini linija odbrane nisu bili iskopani kvalitetni rovovi, povezne tranšeje i skloništa od neprijateljske artiljerije (zemunice). Borci su nerado kopali, iako su ih komandiri na to tjerali. Ako su i kopali, uglavnom su to bili tranšejama nepovezani rovovi za jednog ili dva borca u stojećem položaju. Međutim, s prvim eksplodiranim granatama u svojoj blizini, shvatili su da se moraju dobro ukopati i pokriti, jer ih je to jedino moglo zaštiti. Dok se dim granata razišao i srpska artiljerija zašutila, to su i učinili. Krampe, lopate, sjekire, motorne pile i ručne testere bila su najkorisnija sredstva za zaštitu boraca na prvim linijama odbrane. Podjednako važna kao**

Vojska RS imala je u istom mjesecu tri poginula borca na jajačkom bojištu i nekoliko teže i lakše ranjenih. Još četiri njena borca poginula su u širem rejonu Smeta i Gostilja, a u vezi s koridorom za Jajce i Pougarje.[526]

"Bitka za Jajce će biti teška i krvava": augustovska ofanziva VRS protiv jajačkih branilaca

Jedinice za novu ofanzivu prema Jajcu i Pougarju komanda 1. Krajiškog korpusa objedinila je u tri taktičke grupe (TG). Taktička grupa 1 bila je zadužena za pravac Podovi – Gola planina – Barevo – HE Jajce II. Glavni nosilac b/d na ovom pravcu bila je 1. mpoabr. Taktička grupa 2 bila je na pravcu Skela – Ćusine – Brišići – Mile – Podovi. Glavni nosilac b/d na ovom pravcu bila je 17. lpbr iz Ključa (17. krajiška laka pješadijska brigada). Za napad s jugoistočnog pravca, s vlašićkog platoa, formirana je TG-3.[527]

---

i puške i bombe za odbijanje neprijateljskih pješadijskih napada. Za odbranu od artiljerijskih napada vatreno oružje bilo je beskorisno. Pomagalo je samo duboko ukopano i kvalitetno pokriveno sklonište (zemunica). Što više znoja na čelu i leđima i žuljeva na rukama, to su šanse za preživljavanje bile veće. Borci koji su uspijevali na vrijeme ući u skloništa nisu ginuli od srpske artiljerije. Ginuli su, uglavnom, od prvih projektila koji bi pali, prije nego bi se uspjeli skloniti. Često se u borbenim izvještajima jedinica VRS s jajačkog bojišta mogu naći informacije o kvalitetnom inžinjerijskom uređenju linija odbrane jajačkih branilaca. Dobro uređenje linija odbrane bilo je veoma važno za zaštitu branilaca i prilikom odbijanja neprijateljskih napada. Kvalitet uređenja linija ovisio je od žestine i učestalosti neprijateljskog artiljerijskog i pješadijskog djelovanja. Što je linija bila češće napadana, to je postajala fortifikacijski bolja.

[526] *Za krst...*, 350, 981.

[527] **Početkom augusta u sastavu TG-3 bili su dijelovi 1. lpbr iz Čelinca (dio komande brigade sa neophodnim dijelom prištapskih jedinica, 1. bataljon u dio sredstava za podršku), 1. bataljon 1. lpbr (Banja Luka), 1. bataljon 6. lpbr (Sanski Most), 1. bataljon 1. mješovitog artiljerijskog puka (map) sa dijelom inžinjerijske čete i sanitetskim vodom, 1. pionirski i putni vod, vod milicije iz Skender Vakufa... Ukupno 2150 vojnih obveznika. Up**: **AIIZ**, broj: 2-6519, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-452, *Izveštaj o stanju i b/d u zoni istočno od r. Vrbas*, 19. august 1992.

Prvi bataljon 11. lpbr iz Mrkonjić Grada prebačen je 3. augusta preko Karaulske gore i Šobotanje u Grdovo. Dva dana poslije spustio se u Gornju Riku zbog planiranog napada prema Humu, u sadejstvu s 2. bataljonom 1. pbr (šipovački).[528] Treći bataljon 11. lpbr stigao je 10. augusta u bivšu kasarnu JNA u Kamenicama. Planiran je za sadejstvo 3. bataljonu 1. pbr (jajački) za napad na Skelu, Riku, Kerpić i Horovo.[529]

Momir Talić, komandant 1. KK VRS, odlučio je 4. augusta, *uz podršku avijacije, pod svaku cenu zadržati* dotadašanje položaje svojih jedinica i zauzeti Jajce i Gradačac.[530]

Komandant TG-1 bio je komandant 1. mpoabr. U skladu s naredbom komande 1. KK, on je 9. augusta izdao naređenje za napad. Unutar 2. bataljona formirane su dvije borbene grupe (BG). Bataljonu je naredio da s BG-1; u čijem sastavu su bile 2. i 3. četa, četiri BOV-a i četiri MB 82 mm, izvede napad na pravcu Jovići – Podovi – Carevo Polje.[531] Borbenoj grupi 2, u čijem sastavu su bile 1. četa, pozadinski bataljon, 3. mpoad (mješoviti protivoklopni divizion), dva BOV-a 20/3 mm (tip 3) i dva MB 82 mm, naredio je da blokira Barevo i odsječe ga od Jajca izbijanjem na putnu komunikaciju Jajce – Banja Luka, a potom da ovlada sa obje hidroelektrane i nakon toga očisti selo.[532] Desno od BG-1napad je izvodila

---

[528] *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 58.

[529] **Isto**, 62.

[530] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-253/2-92, 4. august 1992.

[531] *2. mtč – ojačana sa 2 BOV-a 20/3, 4 MB 82 mm, jednim pionirskim odeljenjem, napada pravcem s. Šebezi – tt 807 – Podovi, s ciljem ovladavanja Podovima te stvoriti pogodne uslove uslove za dalji napad na pravcu Podovi – Carevo Polje ovladavanjem istog, te ako se neprijatelj ne preda prići čišćenju grada Jajca... 3. mtč – ojačana sa 2 BOV-a 20/3 mm i jednim pionirskim odeljenjem, napada pravcem s. Šebezi – tt 964 – s. Rebar sa zadatkom ovladati Golom planinom, te po stvorenim uslovima preći na čišćenje sela Rebar, Pšenik i izbiti u s. Peratovci, te ako se neprijatelj ne preda prići čišćenju grada Jajca...* **Up**: **AIIZ**, VRS, 1. mpoabr, *Zapovest za odbranu i aktivna dejstva*, 9. august 1992.

[532] *1. mtč – ojačana sa dva MB 82 mm, 2 BOV-a 20/3 mm, jednim pionirskim odeljenjem, uz podršku pozadinskog bataljona i 3. mpoad, organizuje i priprema okruživanje s. Barevo, presecanje istog na liniji tt 772 – tt 599 – Lazine, te po stvorenim uslovima prići čišćenju istog. Sa snagama podrške ovladati cestom Jajce – Banja Luka i prići čišćenju HE Jajce I i Jajce II...* **Up**: **AIIZ**, VRS, 1. mpoabr, *Zapovest za odbranu i aktivna dejstva*, 9. august 1992.

TG-2 sa zadatkom da ovlada linijom Jezero – Podovi – Skela (tt 884) – Beba. Lijevo, na desnoj obali Vrbasa, trebala je napadati 22. lpbr sa zadatkom da u sadejstvu s TG-3 očisti Pougarje i nastavi prema Gornjem i Donjem Bešpelju. Glavne snage komandant 1. mpoabr skoncentrirao je na pravcu preko Gole planine, s ciljem da u naredna 2-3 dana izbiju na liniju Podovi – Gola planina. Odatle su trebale nastaviti napad na pravcu Vrbica – Carevo Polje – Peratovci, koji bi, prema njegovoj procjeni, trebao potrajati 5-6 dana. Ovladavanje ovim pravcem stvorilo bi uslove za zauzimanje grada i cijele slobodne teritorije na lijevoj obali Vrbasa. Pomoćne snage komandant 1. mpoabr planirao je angažirati za čišćenje Bareva. Napad je trebala podržavati avijacija koja bi tukla dva i pol kilometra ispred srpskih snaga. Artiljerijsku podršku trebala je pružati artiljerijska grupa 30. pd sa svojih vatrenih položaja. Za početak napada odredio je 10. august.[533]

Nova ofanziva VRS počela je po planu s jakom artiljerijskom vatrom i dejstvom avijacije po linijama odbrane branilaca od Ćaninog polja do HE Jajce II. U rejonu Gole planine jedinice VRS probile su do 12. augusta liniju odbrane i uklinile se nekoliko kilometara u dubinu branilaca prema Pšeniku i Carevom Polju. Dvojica pripadnika ARBiH su poginula (Sulejman Dervišić, sin Saliha sa Pšenika, rođen 1966. i Halil Majdanac iz Pruda, rođen 1970), a komandir čete Prudi je ranjen.[534] Linija odbrane u tom rejonu se raspala. Početni uspjeh srpske ofanzive na tom pravcu bio je odličan.

Odbrana Bareva sa obje hidroelektrane ponovo je bila u pitanju, a nastala je i realna opasnost da srpske snage preko Blaževića brzo izbiju na Carevo Polje i uđu u grad.

Linija odbrane hotel Jajce – Navis (tt 865) – Ćanino polje – Podovi (tt 892) bila je zona odgovornosti HVO. U izvođenju odbrane na toj liniji bile su mu potčinjene i pridodate jedinice ARBiH koje su mu dolazile u redovnu ispomoć.[535] Tokom noći 8/9. august HVO se povukao

---

[533] **AIIZ**, VRS, 1. mpoabr, *Zapovest za odbranu i aktivna dejstva*, 9. august 1992.

[534] *Vječna pouka*…, 38, 111.

[535] **Zbog bolje efikasnosti komandovanje na linijama odbrane bilo je regulirano na način da su jedinice ARBiH koje su učestovale u odbrani linija u zoni**

s Ćaninog polja. Komanda HVO nije obavijestila potčinjene jedinice ARBiH o svom povlačenju, te su one ostale same. Hažbić Nasmir ih je obavijestio.[536] Nakon što su ujutro borci ARBiH ostali sami na Ćaninom polju, povukli su se i oni na novu liniju odbrane.[537] Doktor Esed Ribić, iz sanitetske stanice na Ćaninom polju, je poginuo.[538] Jakim snagama VRS je nastojala ovladati Milama i Vrbicom i spojiti se sa svojim snagama na Carevom Polju, a koje su napredovale iz pravca Gole planine prema Blaževićima.[539] Branioci su vodili grčevitu borbu duž cijelog sjevernog pravca odbrane da zaustave neprijatelja.

Brzom i uspješnom intervencijom u rejonu Gole planine, IDv Kobra promijenio je izraženo nepovoljan razvoj situacije za branioce Jajca u njihovu korist. Komandir jedinice Mesud Krajišnik poveo je poslije podne 12. augusta svoje borce prema Goloj planini, ne znajući ni šta ih očekuje ni dokle je neprijatelj napravio proboj. Kobrama se pridružio i Mijo Radovac Žiža s par momaka iz svoje jedinice, među kojima je bio i njegov mlađi brat Šimo. U zoru 13. augusta jajački diverzanti izveli su uspješan protivnapad u rejonu Jelika (tt 1006). Uništili su

---

odgovornosti HVO bile mu potčinjenje za vrijeme izvođenja odbrane. Isto tako su jedinice HVO na borbenim zadacima pretpočinjavane ARBiH u njenoj zoni odgovornosti.

[536] **U noći 27/28. augusta s jedinicom iz čete Bosna bio je na liniji odbrane u Fratarskom gaju. Nekoliko pripadnika HVO došli su te noći na položaj jedinice u namjeri da ubiju komandira čete, Abdurahmana Šećića zvanog Rahman. U rovu u kojem su očekivali da će ga naći bio je Hažbić s jednim saborcem. Ispred rova vojnici HVO su dozivali Rahmana. Hažbić je izašao iz rova, misleći kako se Rahman prijavljuje da se vratio. Marko Baković ga je ubio s tri metka iz kalašnjikova, jer je od njega mislio da je Rahman. U martu naredne godina vojna policija HVO protiv Bakovića je podnijela krivičnu prijavu. Up**: **Praljak**, HVO, OZ Srednja Bosna, 4. bojna vojne policije, broj: 02-4/3-07429/93, *Informacija o podnesenim krivičnim prijavama*, 15. mart 1993.

[537] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 11; **Karadžić**, *Jajce*…, 268-275.

[538] *Vječna pouka*..., 147.

[539] **Vojska RS na sjevernu liniju odbrane Jajca uvijek je sinhronizirano napadala na dva glavna pravca: Gola planina – Blaževići i Ćanino polje – Mile – Vrbica s namjerom spajanja snaga s ova dva pravca na Carevom Polju i njihovom daljem zajedničkim djelovanjem ka centru grada.**

jedan BOV, a drugi zarobili.[540] Poginula su dva pripadnika Kobri (Asim Đulić, rođen 1951, i Halid Žerić, rođen 1959, obojica iz Mrkonjić Grada).[541] U zarobljavanju BOV-a Šimo Radovac je teško ranjen u vrat.[542] Sedamnaest srpskih vojnika je poginulo. Dvojica od njih bila su bošnjačke, a jedan hrvatske nacionalnosti.[543] Desetine srpskih boraca teže je i lakše ranjeno. Preživjeli su se razbježali.[544] Neki od njih su u

[540] *…Mi smo poslije podne tog dana hitno upućeni na taj prostor. Rečeno nam je da branioci nemaju protivoklopnih sredstava i da im je potrebna pomoć. Sve vrijeme avioni su bacali bombe i raketirali liniju odbrane, a i šire područje grada, uz dodatno učešće artiljerije svih kalibara. Dolaskom na liniju u rejonu Gole planine, ustanovio sam da je dobar dio branioca iz Pšenika i Pruda napustio položaje, te sam uspostavio odbranu i počeo vršiti pripreme za naredni dan, jer je već padao mrak. Ujutro oko 5 sati čuli smo ”verglanje” motora, ne znajući da li je tenk ili transporter. Međutim, poslije niza bezuspješnih pokušaja da upali, “verglanje” je prestalo i ja sam pozvao tri dobrovoljca u izviđanje situacije. Puzali smo rubom puta i poslije izvjesnog vremena sam iza jedne krivine ugledao BOV iz 1990. naoružan trocijevnim topom 20 mm. Nekoliko puta pokušao sam ga pogoditi ”Zoljom”, ali je svaki put zakazala. Otrčao sam po svog vojnika, koji je dužio RPG, i taj smo BOV uništili. Bacili smo nekoliko bombi i ispalili rafale, te se brzo povukli na naše linije. Uslijedilo je jako granatiranje i napad na našoj lijevoj strani, ali smo ga uspješno odbili. Kada su mi izviđači javili da su srpski vojnici u povlačenju, naredio sam da se prikupe sve raspoložive ”Zolje”, RB-ovi i RPG-ijevi i krenuli smo u potjeru za njima. Ispaljivali smo projektile iz ručih bacača nekoliko stotina metara ispred nas, a orijentir su nam bili dalekovodni stubovi, jer je put išao pored njih. Poslije izvjesnog vremena ugledali smo drugi BOV, iza kojega se krilo 16 pripadnika VRS. Sve smo ih eliminisali, a transporter zarobili. Ostavio sam ga na liniji odbrane dok komanda ne odluči šta će s njim. S obzirom da je u zarobljavanju BOV-a teško ranjen njegov brat, Mijo Radovac Žiža smatrao ga je ratnim plijenom HVO i oteo ga od ARBiH. Zbog teške emotivne situacije u kojoj se nalazio u vezi sa smrću brata, ARBiH je odustala od BOV-a, ali sam zaprijetio HVO-u da ću ga uništiti ukoliko ne ostane cijelo vrijeme na liniji odbrane. Nakon pada Jajca HVO ga je odvezao u Vitez…* **Up**: *Izjava Mesuda Krajišnika*, uzeta 10. novembra 2022.

[541] *Vječna pouka...*, 173.

[542] **Prebačen je u Split na liječenje, ali je ubrzo preminuo.**

[543] *Za krst...*, 3, 13, 27, 36-38, 49, 63, 71, 79, 98, 102, 104, 109, 115.

[544] **Preživjeli srpski borac Enes Seferagić iz Banja Luke, koji je ranjen u borbi na Goloj planini, opisao je banjalučkom Glasu šta se desilo 13. augusta na Jeliku. Njegov opis slaže se s opisom Mesuda Krajišnika**: *...Napredovali smo dobro. Nikakvih problema nismo imali punih pet-šest kilometara. Onda naiđemo na „tvrdo“. Bila je srijeda, zapamtiću je čitav život. Teren neprohodan. S desne strane provalija, lijevo od nas vertikalno u nebo se dizala ogromna stijena. Putić tek metar širok. I naš se BOV zaglavio. Ne može ni naprijed ni nazad. Osuše paljbu ustaše po*

paničnom bijegu, a u strahu od zarobljavanja, skakali niz strme litice.[545] Stradali srpski vojnici bili su iz 2. bataljona 1. mpoabr, odnosno iz Banja Luke.[546]

Pobjeda jajačkih branilaca u prvom valu srpske augustovske ofanzive na pravcu Gola planina – Barevo – hidroelektrana Jajce II još jedan je u nizu njihov veličanstven uspjeh. Pobijedili su – zahvaljujući svojoj ustrajnosti, hrabrosti i stečenoj ratničkoj vještini – tehnički i brojčano nadmoćnijeg napadača.

Bez obzira što je vraćena na početne položaje i pretrpjela velike gubitke u živoj sili i gubitke u borbenoj tehnici, VRS je nastavila s napadima na taj rejon. Borbe su i dalje bile svakodnevne i žestoke, uz veliku upotrebu artiljerije, tenkova i avijacije.

Na poprištu bitke na Jeliku ostalo je trinaest neizvučenih mrtvih boraca 1. mpoabr.[547] Agresorska strana nakon kratkotrajnog okončanja borbi u tom rejonu nije pokazala interes da preuzme njihova tijela. Ona su bila vrlo blizu položaja jajačkih branilaca. Ispred njihovih zemunica i rovova. Zbog velikih ljetnih vrućina brzo su se počela raspadati i njihov neugodan smrad im je jako smetao. Poslije nekoliko dana postao je neizdrživ. Srpska vojska nije odgovarala na pozive Jajčana da izvuče tijela svojih poginulih boraca. Jajački branioci, nakon nekoliko dana, bili su primorani da sami riješavaju problem leševa srpskih vojnika koji

nama. U momentu nekoliko drugova bi pogođeno. Zalijepiše nas „singapurkama" za zemlju. Počeše da gruvaju i minobacačke granate oko nas. Opasno li je kad ona padne na kamenu podlogu. Gelera na stotine, šta god pogode, ubiše...Nos nismo smjeli da promolimo. Trajala je borba oko sat vremena...Kada smo, nekoliko dana ranije, išli ovim terenima u izviđanje vodič nam je bio domaći čovjek Milan Čigoja iz Bareva. Mislio sam da sam zapamtio teren. Ali, to je prava prašuma, baš kao u Vijetnamu...Vratimo se kasnije do našeg BOV-a i mrtvih drugova...Od Skele i Blaževića stalno su tukli snajperima i minobacačima. Dejstvovala je u nekoliko navrata naša avijacija... **Up**: **Glas**, **Joksimović Momo**, *„Ne boji se Sefer rata"!*, Banja Luka, nedjelja, 23. august 1992, 8.

[545] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 11.

[546] *Album poginulih i nestalih boraca Vojske Republike Srpske iz Grada Banja Luke*, Gradska organizacija porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Banja Luka, Banja Luka 2001.

[547] **Prema srpskim podacima ostalo je četrnaest. Up**: **Glas srpski**, **Kopanja Željko**, *Zadah smrti u Goloj planini*, Banja Luka, 3. novembar 1992, 5.

su zbog raspadanja zaudarali i stvarali mogućnost širenja neke zarazne bolesti. Skupili su tijela na jednu gomilu, pokrili ih granama, polili benzinom i zapalili.

Od sredine augusta do kraja odbrane Jajca obavljeno je nekoliko razmjena ratnih zarobljenika, civila i leševa poginulih boraca, ali srpska strana ni jednom nije pokazala interes da preuzme tijela svojih boraca poginulih na Jeliku 13. augusta. Vjerovatno se plašila reakcija srpskog stanovništva zbog prevelikog broja sahrana poginulih boraca s jajačkog bojišta. Porodicama poginulih za to vrijeme davala je informacije da su zarobljeni. Tek nakon okupacije Jajca srpska vojska i komisija za razmjenu otišla je na Jelik, pokupila njihove ostatke i sahranila ih u zajedničkoj grobnici u Banja Luci.[548] Željko Kopanja, vodeći srpski banjalučki propagandista, iskoristio je priliku i iskonstruirao priču o jajačkim "mudžahedinima" koji su navodno mučili zarobljene srpske ranjenike i žive ih spaljivali.[549] Potpuno je ignorisao činjenicu da je srpska strana odbijala izvući njihova tijela prije spaljivanja, što su joj jajački branioci nudili. U Jajcu nije bilo mudžahida. Ni jedan srpski ranjenik nije mučen, ni živ zapaljen. Spaljivanje leševa poginulih srpskih boraca na Jeliku obavljeno je nekoliko dana nakon njihovih pogibija, a samo iz sanitarnih razloga, jer srpska strana nije htjela da ih preuzme prije toga.

Prilikom obilježavanja prve godišnjice okupacije Jajca, srpska agresorska vlast izgradila je na Jeliku spomenik svojim palim borcima

---

[548] **Glas srpski**, **M. D.**, *Sahrana u petak 6. novembra*, Banja Luka, 3. novembar 1992, 3.

[549] **Glas srpski**, **Kopanja Željko**, *Zadah smrti u Goloj planini*, Banja Luka, 3. novembar 1992, 5. **Propaganda o navodnom spaljivanju živih srpskih ranjenika na Goloj planini utjecala je na masovno ubistvo 161 zarobljenog borca ARBiH i civila iz kotorovaroškog sela Večići u srpskom selu Grabovica. Kopanjin članak u Glasu srpskom objavljen je ujutro 3. novembra, a krajem istog dana zarobljeni su Večićani. U izvještaju komande 1. KK navodi se da je nad zarobljenim pripadnicima zelenih beretki otpočeo žestok masar zbog ranjavanja 4 i pogibije 1 borca iz 1. lpbr Kotor Varoš, kao i zbog spaljivanja ranjenih boraca na Goloj planini /Jajce/. Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/459*, Redovni borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992.

u rejonu Gole planine.[550] Nakon oslobađanja Jajca spomenik je ostao na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine.[551]

Komanda 1. KK naredila je 8. augusta 89. raketnoj brigadi da pripremi šest raketa "zemlja-zemlja", tipa 9K52 Luna, za lansiranje na četiri cilja.[552] Lansirne rampe bile su u rejonu Skender Vakufa. Neke od ovih Luna pale su na jajačkoj (Bulići i Carevo Polje), a neke na travničkoj opštini (Ovčarevo, selo na pravcu Travnik – Turbe). Sve su pale na civilna naselja.[553] Do kraja odbrane Jajca srpski agresor je protiv njegovog stanovništva upotrijebio devet Luna.[554]

Prvi krajiški korpus VRS, nakon pretrpljenih velikih gubitka žive sile u rejonu Gole planine, izvijestio je 15. augusta GŠ VRS da jajački branioci krajnje uporno izvode odbranu s veoma dobro uređenim položajima, posebno u zahvatu sjevernih prilaza gradu, da *primjenjuju lukavstvo i postavljaju zasjede u kanjonima, na stazama i u šumama*. Položaji branilaca na prednjem kraju bili su dobro međusobno povezani po frontu i dubini. Dejstvovali su po srpskim jedinicama *uz često*

---

[550] **Spomenik je osveštio banjalučki vladika Jefrem. Služio je i parastos srpskim borcima koji su poginuli u borbama za okupaciju Jajca od kraja maja do početka novembra 1992. godine. Vladika je u govoru istaknuo *da je srpski narod jedan od retkih u istoriji koji je stalno morao dokazivati da je zemlja na kojoj živi – njegova*. Up**: **Glas srpski**, **Miljković S**., *Priznanja zaslužnim*, Banja Luka, 1. novembar 1993, 3. **Srpski narod dokazivao je to i okupacijom Jajca, na čijoj opštini je do velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu živjelo svega 19,3% srpskog stanovništva računajući i veliki broj srpskih doseljenika nakon Drugog svjetskog rata iz susjedne šipovačke opštine.**

[551] **Na spomeniku su ispisana imena za preko osamdeset poginulih boraca VRS s područja jajačke, šipovačke i mrkonjićke opštine. Imena poginulih srpskih vojnika s banjalučke, ključke, sanske i drugih opština Bosanske krajine – a koji su izginuli u širem rejonu Gole planine u periodu juni-novembar 1992 – iz nekog razloga nisu na tom spomeniku.**

[552] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-28871-92, *Otvaranje vatre*, 8. august 1992.

[553] **Gađanje rejona Turbeta raketama Luna vjerovatno je bilo u vezi s onemogućavanjem korištenja koridora prema Jajcu u vrijeme dok je 1. KK VRS pokušavao da ga okupira. U isto vrijeme 22. lpbr i 19. pbr nastojale su zatvoriti koridor, kako bi spriječile logisticiranje jajačkih branilaca i dolazak pojačanja iz srednje Bosne u Jajce.**

[554] **HVO**, *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994, 11.

menjanje položaja. Tvrdu odbranu branioci su pokazali i na liniji Horovo (tt 762) – Biokovina – Hristovac (tt 1220). Prema procjeni komande 1. KK, u Bešpelju se nalazilo oko 120 branilaca, a Podove je branio ojačani vod s tri minobacača 120 mm. Primijetila je da pored domaćih branilaca u Bešpelju *ima i posebna jedinica muslimana*.[555] Jedinice VRS imale su visoke gubitke u živoj sili na jajačkom bojištu, ali su nastavile napadna dejstva. Komanda 1. KK očekivala je dolazak pojačanja jajačkim braniocima iz srednje Bosne.[556]

Načelnik Štaba vrhovne komande (ŠVK) OSRBiH, Sefer Halilović, naredio je 13. augusta OpŠO Jajce da se pretpočini Regionalnom štabu odbrane Zenica. Tom naredbom ARBiH u Jajcu dobila je svoju pretpostavljenu komandu, iako je i ranije sarađivala sa OkŠO Zenica (RgŠO Zenica).[557]

Na traženje komande ARBiH Jajce, komandant OpŠO Travnik, Haso Ribo, naredio je 1. Krajiškom bataljonu, kao njegov pretpostavljeni komandant, da pošalje jedinicu u ispomoć jajačkim braniocima.[558]

---

[555] **Bili su to momci koji su uspjeli prebjeći iz Skender Vakufa u Bešpelj. U Bešpelj su dolazili, preko neprijateljske teritorije i branioci Večića po sanitetski materijal i MTS.**

[556] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/300, *Redovni borbeni izveštaj*, 15. august 1992.

[557] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, broj: 02-340-567, *Naređenje*, 13. august 1992.

[558] **Prvi Krajiški bataljon je jedinica koju su samoinicijativno formirali radnici s područja Bosanske krajine zaposleni u inostranstvu. Formirana je u Zagrebu od maja do jula 1992. godine. Većina dobrovoljaca bila je sa okupiranog dijela Bosanske krajine (Prijedor, Sanski Most, Ključ, Bosanska Krupa...), ali je bilo i Krajišnika iz Velike Kladuše, Cazina, Bihaća, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog... Motiv im je bio pridruživanje braniocima Bosne i Hercegovine i oslobađanje svojih zavičaja. Obzirom da je bihaćko područje bilo blokirano, nisu se mogli prebaciti u slobodni dio Bosanske krajine, te su se odlučili za srednju Bosnu. U Travnik je bataljon stigao 6. jula i pretpočinio se OpŠO Travnik. Tada je imao 627 pripadnika sa ukupno 147 automatskih pušaka. Na travničkim linijama odbrane sudjelovali su od svog dolaska. Željeli su ići u Jajce, jer im je ono bilo najbliže njihovim zavičajima. Očekivali su da će ih iz pravca Jajca brže osloboditi. Dogovorili su sa OpŠO Jajce svoj dolazak na jajačko bojište. U Jajcu nije bio angažovan cijeli 1. Krajiški bataljon, zbog smještajnih problema. Jedinice su dolazile na „smjenu." Svi borci 1. Krajiškog bataljona su u smjenama prošli jajačko bojište. O 1. Krajiškom bataljonu (1. Krajiškoj brigadi) i njenom učešću na jajačkom bojištu opširnije: Kliko**, *17. Viteška*..., 28-44.

Prva grupa boraca 1. Krajiškog bataljona stigla je 14. augusta u Jajce, u jeku ofanzive VRS. U grupi je bio šezdeset i jedan borac. Doveo ih je Fadil Hukanović.[559] Odmah po dolasku u Kruščicu angažirani su s pripadnicima Dnolučkog odreda u rejonu Biokovine, gdje je tog dana pukla linija odbrane. Dio jedinice ostao je na travničkim linijama odbrane, a dio u travničkoj kasarni za potrebe redovnih smjena ljudstva u Jajcu i na travničkom bojištu.[560] Komanda 1. Krajiškog bataljona smještena je u Prudima. Nakon stabilizacije linije odbrane u rejonu Biokovine, Krajišnici su raspoređeni na liniji HE Jajce II – Barevo – Brđani – Gola planina. Kasnije su korišteni i za odbranu linije Tehnička škola – Vrbica. Van borbenih dejstava boravili su u kućama mještana Pruda, Pšenika i u objektu NC Lendići. Njihov dolazak obradovao je jajačke Bošnjake koji su se u selima gdje su se Krajišnici smjestili domaćinski odnosili prema njima. Krajišnici nisu imali obezbjeđenu logistiku. Hranili su se u kućama mještana, kada su bili slobodni, ali su imali izražen problem s hranom na linijama odbrane. Vlastima HZ HB nije se dopao angažman Krajišnika u Jajcu, iako su se oni odmah po svom dolasku distancirali od lokalnih političkih sukobljavanja HDZ i SDA, u čemu nisu htjeli ni na koji način sudjelovati. Zanimala ih je samo odbrana Jajca, kao mogućnost budućeg oslobodilačkog djelovanja ka Bosanskoj krajini. Dolaskom Krajišnika u Jajce i povećanjem njihovog broja, ukupna brojnost pripadnika ARBiH se uvećavala, što je bio vjerovatni razlog podozrivosti vlasti HZ HB u odnosu naspram njih. Bez obzira na to, 1. Krajiški bataljon uspješno je ostvarivao saradnju s jedinicama HVO u zoni svog borbenog angažmana, kao i s jedinicama ARBiH.

U jedinicama 1. Krajiškog bataljona i 7. brigade koje su dolazile u Jajce bilo je i boraca hrvatske nacionalnosti s područja Bosanske krajine.[561] Dvojica su poginula u odbrani Jajca (Ivica Barišić iz Sanskog

[559] **Drugu grupu boraca 1. Krajiške brigade koja je došla u Jajce doveo je Fahrudin Alagić Zenga.**

[560] **Komandant 1. Krajiškog bataljona (1. Krajiške brigade) bio je Osman Omanović Hego iz Velike Kladuše, a njegov zamjenik Sulejman Mesterbašić iz Bosanske Dubice.**

[561] **Sedma brigada također je bila popunjena krajiškim dobrovoljcima. Došla je prvi put na jajačko bojište početkom septembra, a drugi put u ispomoć**

Mosta, rođen 1967, poginuo 18. oktobra i Zvonko Gavranović Gavran iz Prijedora, rođen 1969, poginuo 11. septembra).[562] Anto Bandić, rođen 1959. u Zagrebu, poginuo je 27. oktobra u rejonu Karaule prilikom izvlačenja jedinice u Travnik.[563]

Prvi krajiški bataljon je raspolagao i s nekoliko minobacača 120 mm, koji su postavljeni u rejonu Bareva.[564] Osim posjedanja linija odbrane, jedinice 1. Krajiškog bataljona su po ukazanoj potrebi, a na zahtjev ARBiH Jajce i HVO Jajce, sudjelovale i u intervencijama na drugim pravcima. Na jajačkom bojištu bile su pretpočinjene ARBiH Jajce.[565]

Na jajačko bojište dolazile su i jedinice HVO iz zapadne Hercegovine i srednje Bosne.[566] Dolazile su i jedinice HOS-a. Cilj njihovog angažmana bila je odbrana HZ HB i zaštita jajačkih Hrvata.[567] Pripadnici tih jedinica često su pravili incidente prema borcima ARBiH i bošnjačkim civilima. Neke od tih jedinica nisu ni uzimale aktivno učešće u odbrani, nego su njihovi pripadnici svojim provokativnim ponašanjem podizali tenzije i stvarali podozrivost između jajačkih branilaca (ARBiH i HVO) i civila (Bošnjaka i Hrvata).

Komandant 30. pd zahtijevao je 9. augusta od 1. KK da komanda Grupe lakih brigada iz Banja Luke formira još jednu laku brigadu za napadna dejstva u rejonu Pougarja i da se, što pre *5-7 tenkova T55 sa obučenim posadama* uputi u Vitovlje. Tražio je da se u Vitovlje, za

---

braniocima nekoliko dana prije pada Jajca. U narodu je prozvana 7. Krajiškom brigadom, zbog njenog boračkog sastava, iako to nije bio njen službeni naziv.

[562] **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci...*, 21, 45. **Po Zvonku Gavranoviću Gavranu IDv 17. VKbbr prozvao se Gavranovima. Up: Kliko**, *17. Viteška...*, 86.

[563] **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci...*, 21.

[564] **Vodom minobacača komandovao je Asmir Redžić.**

[565] **Kliko**, *17. Viteška...*, 28-30.

[566] **ICTY**, HVO, Zapovjedništvo OS Srednja Bosna, IKM-Vitez, broj: 653/92, *Borbena zapovijed Op. br. __ za upućivanje postrojbe na bojište Jajce*, 11. septembar 1992.

[567] *...Potrebno je nastaviti sa pripremama za obranu i zajednički djelovati na jačanju ratnog morala OS HZ HB kao i organizovanom izvodjenju obrane na Jajačkom bojištu i zaštiti Hrvatskog naroda na sveukupnim prostorima HZ HB...* **Up**: **ICTY**, HVO, Zapovjedništvo OS Srednja Bosna, IKM-Vitez, broj: 759/92, *Zapovijed*, 19. septembar 1992.

3-4 dana, pošalje pet do sedam borbenih vozila SO 57/2 sa obučenim ljudstvom.[568] Tražio je da 1. lpbr (Skender Vakuf) što pre formira jednu borbenu grupu sa oko 350-400 boraca i pretpočini je TG-3 i da SJB Skender Vakuf pošalje u TG-3 četu jačine oko 100 ljudi. Zbog problema u vezi s formiranjem TG-3 i priprema za napad, predložio je da njegov početak za TG-3 bude pomjeren na 13. august, a ostale snage da počnu s napadnim dejstvima dan ranije.[569]

Napad je otpočeo sa izraženim težištem na pravcu Vitovlje – Ponir – Kajin kamen. Napadače je, osim artiljerijske i tenkovske podrške, pratilo i dejstvo avijacije i raketnih udara po braniocima. Poslije početnog uspjeha na krilima i prodora oko 1,5 km u dubinu branilaca, napad je stao zbog velikih gubitaka na desnom krilu (Kajin kamen). Sedam boraca VRS je poginulo, a petnaest ih je teže i laše ranjeno. Prema izvještaju 30. pd od 19. augusta *postavljeni zadaci izvršeni su minimalno kod TG-3, a nikako kod ostalih snaga*. Kotorvaroška 22. lpbr nije imala snaga *za aktivna dejstva i presecanje neprijateljskog koridora na pravcu: Suho polje – s. Hamandžići – Turbe*. Jedina aktivna dejstva izvodila je u rejonu Galice. Ali ni taj zadatak nije uspjela do kraja izvršiti *zbog pretrpljenih gubitaka i nailaska na jače snage neprijatelja na južnim ivicama Galice*. Zbog neangažovanja 22. lpbr na presjecanju koridora za Jajce, komandant 30. pd prenio je taj zadatak 1. bataljonu 1. lpbr (Banja Luka) iz sastava TG-3. U bataljonu je došlo do ozbiljnog negodovanja boraca. Zadatak su prvi odbili komandir 3. čete i njegov zamjenik, a to se prenijelo na cijelu četu, pa onda na još jednu četu, na vod minobacača i vod bestrzajnih topova. Od cijelog bataljona na izvršenje zadatka otišla je samo jedna četa s dijelom komande bataljona. Veći broj boraca i nižih starješina bio je nemotiviran i nezainteresiran za učešće u napadnim dejstvima. Skendervakufska brigada nekoliko sedmica je bila *u fazi mirovanja*. Osnovni problem u toj jedinici bio je što *njeno ljudstvo uopšte nije bilo zainteresovano da*

[568] **Samohodni protivavionski dvocijevni top 57 mm na šasiji sovjetskog tenka gusjeničara T54. Umjesto tenkovske kupole ugrađena je tanja kupola s dva protivavionska topa 57 mm.**

[569] **AIIZ**, broj: 2-6517, VRS, 30. divizija, str. pov. broj: 174-416, *Predlozi i zahtevi*, 9. august 1992.

prelazi sa desne na levu obalu r. Ugar.[570] Komandant 30. pd tražio je od komande 1. Krajiškog korpusa 28. augusta da naredi 22. lpbr da ojača snage TG-3 na pravcu napada Gostilj – Hamandžići (presjecanje koridora za Jajce) i da očisti Galicu.[571] Do kraja mjeseca TG-3 nastavila je izvoditi napadna dejstva u kojima nija ostvarila nikakve rezultate, osim što je trošila ljudstvo i velike količine materijalno-tehničkih sredstava.

Branioci Jajca su, uz odbranu, cijeli august izvodili i protivnapade.[572] Branioci Pougarja čvrsto su držali svoje linije odbrane i također izvodili diverzije u neprijateljskom rasporedu.[573] Vojska RS nije odustajala od namjere da okupira Jajce i Gradačac. Imala je 16. augusta informacije da je u ispomoć jajačkim braniocima došla jedinica iz Zenice.[574] Bila je to jedinica 1. Krajiškog bataljona iz Travnika.

Bez obzira na tehničku nadmoć neprijatelja i njegovu brojnost, jajački branioci su na svim napadnutim linijama odbrane odbijali napade i preduzimali protivnapade.[575] Svoju tehničku inferiornost nadoknađivali

---

[570] **AIIZ**, broj: 2-6519, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-452, *Izveštaj o stanju i b/d u zoni istočno od r. Vrbas*, 19. august 1992.

[571] **AIIZ**, broj: 2-6520, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-474, *Zahtjev za podršku i ojačanje*, 28. august 1992.

[572] *...Na svim položajima oko Jajca čvrsto drže posednute položaje i ne dozvoljavaju nastup naših snaga...Očekivati je da će neprijatelj i dalje krajnje uporno držati posednute položaje u iščekivanju spoljne intervencije...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/303, *Redovni borbeni izveštaj*, 16. august 1992.

[573] **Izviđačko-diverzantski vod HVO iz Pougarja uspješno se ubacio 6. augusta u raspored 3. lpbr VRS u rejonu Vitovlja i ubio tri njena pripadnika**. **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/303, *Upozorenje*, 8. august 1992.

[574] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/303, *Redovni borbeni izveštaj*, 16. august 1992.

[575] *...Dok su trajale borbe za Barevo i hidrocentralu „Jajce 2“, druge formacije 30. divizije, kojom komanduje pukovnik Stanislav Galić, napredovale su prema Jajcu. Jedna brigada iz pravca Donjeg Vakufa nastavila je napredovanje i već je stigla do proizvodnih zgrada „Elektrobosne“. Napreduje i brigada potpukovnika Boška Peulića iz pravca Vlašića, tako da je izvjesno da prava bitka za Jajce tek predstoji. Ono što je u ovom trenutku jedino lako zaključiti svakako je da će bitka za Jajce biti teška i krvava. Zašto to ne reći, pripadnici HVO i „zelenih beretki“ su na ovom području vrlo jaki i njihov otpor je žilaviji nego se moglo pretpostaviti. Zato su potpuno neumjesna mudrovanja nekih političara i kafanskih boraca, koji s ratom i vojničkom taktikom nemaju ama baš nikakve veze, o nekom brzom i jednostavno konačnom oslobađanju ovih prostora. Da bi se razbila njihova nakaradna predstava*

su hrabrošću, žilavošću i brzo naučenom ratničkom vještinom, s čim se srpski vojnici nisu mogli nositi.[576] Komanda 30. pd procjenjivala je 17. augusta da za osamnaest dana može okupirati Jajce uz pojačanje dvije-tri brigade i jedan oklopni bataljon. Komanda 1. KK planirala je do kraja dana 20. augusta zauzeti HE Jajce II, dio grada i zatvoriti koridor preko Suhog polja spajanjem 19. pbr i 22. lpbr. Za realizaciju postavljenih ciljeva, na pravcu Vitovlje – Dobretići namjeravala je uvesti još jednu brigadu i tenkovsku četu, prema HE Jajce II jednu do dvije čete vojne policije, na pravcu Magaljdol – Mile – Vrbica – Jajce tenkovsku četu, na pravcu Bravnice – Jajce četu 1. bVP ojačanu Pragom i na pravcu Krezluk – Dnolučka planina još jednu brigadu ojačanu tenkovima.[577]

Prvi bataljon 11. lpbr i 2. bataljon 1. pbr (šipovački), u sadejstvu sa izviđačkim vodom 1. pbr, napadali su od početka augustovske ofanzive prema Biokovini, Humu i Hristovcu. U napadu 14. augusta na Biokovinu jedan pripadnik 2. bataljona 1. pbr je poginuo, a četverica su ranjena. Branioci Biokovine, pod silinom artiljerijskog i pješadijskog napada, povukli su se iz sela. Dvojica branilaca linije Hum – Biokovina su poginula za vrijeme ovih borbi (Ćosić Fadil, rođen 1954. i Škiljan Sakib, rođen 1959).[578] Izviđački vod 1. pbr prošao je iz Biokovine u rejon Hristovac – Crivulje (Crvulje, tt 1093).[579] Ubio je osam boraca Dnolučkog

---

o ratu i nekom superiornom položaju srpskih boraca dovoljno je bilo da su juče bili posmatrači bitke za Barevo. Tada bi im bilo mnogo toga jasnije. Jer, protivnik je na ovom području dobro naoružan i spreman za borbu... **Up**: **Glas**, **Kopanja Željko-Joksimović Momo**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 5.

[576] *...Na prostoru Jajca i Vlašića neprijatelj uglavnom drži stečene pozicije i sprečava prodor naših snaga na svim pravcima. Posebno jaka odbrana je na pravcu s. Vitovlje – s. Dobretići i to u zahvatu grebena, te sjevernim prilazima gradu...Na sjevernim prilazima gradu Jajcu neprijatelj i dalje drži deo s. Barevo, Golu planinu i s. Mile. Na tim pravcima izgradjena su betonska utvrđenja. Očekivati je da će u borbi za Jajce produžiti s krajnje upornom odbranom...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/305, *Redovni borbeni izveštaj*, 17. august 1992.

[577] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/305, *Redovni borbeni izveštaj*, 17. august 1992.

[578] *Vječna pouka*..., 29, 156.

[579] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog*

odreda (Sulejman Dervišić, sin Velage, rođen 1973; Mustafa Glamočić, rođen 1952; Džemil Halaba, rođen 1950; Velaga Kahrić, rođen 1946; Adem Kovačević Atko, rođen 1973; Nihad Mačak, rođen 1971; Fikret Mecavica Fiko, rođen 1960. i Nedžib Penić, rođen 1956. godine).[580]

Srpska vojska nije zaposjela Biokovinu nakon izlaska njenih branilaca. Za dva dana oni su se konsolidirali i uz pomoć pridošlih Krajišnika uspostavili liniju odbrane iznad sela. Osam boraca Dnolučkog odreda ušlo je u selo u namjeri da izvuku dvojicu koja su poginula prije napuštanja sela.[581] Vojska RS ih je zarobila.[582] Jedan od zarobljenika, Began Škiljan, dao je lažne podatke komandantu 30. pd, koji ga je saslušavao lično u Vincu, da se u rejonu Dnolučke planine nalazi nekoliko

---

korpusa, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994. godine; *Monografija 11. mrkonjićke lake...*, 58, 66-67. *...S polaznih položaja Šobotanja – Jelova gora, kompletan 2. bataljon je u vremenu od 15-19. avgusta 1992. godine, napadao Hum, Biokovinu i Hristovac...U izuzetno teškim zemljišnjim i vremenskim uslovima, uz nemogućnost dostavljanja pozadinskog obezbjeđenja, a pogotovo nedostatka vode, kao i nemogućnosti uvođenja i efikasnog dejstva adekvatnih oruđa i druge tehnike, bataljon je djelomično uspio izvršiti zadatak, nanijevši neprijatelju dosta gubitaka u ljudstvu, a potom se vratio na polazne položaje. U navedenoj akciji poginuo je Mitrić Zoran, 15. avgusta 1992. godine u Biokovinama, a 4 borca su lakše i teže ranjena*. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put...*, 43.

[580] *Vječna pouka...*, 38, 56, 67, 88, 101,109, 113, 137; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000. godine. **Ćirko u svojoj knjizi navodi da je u rejonu Biokovine ubijeno trinaest pripadnika Dnolučkog odreda i da je jedan zarobljen**. **Up: Ćirko**, *Ratni put...*, 43. **Poginulo je ukupno deset (dvojica u Biokovini i osmerica u rejonu Hristovac – Crivulje).**

[581] **U izvještaju 1. KK od 17. augusta spominje se zarobljavanje *dvanaest ustaša južno od Jajca*, što nije tačno. Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/305, *Redovni borbeni izvještaj*, 17. august 1992.

[582] **Sedmerica od njih u zarobljeništvu su proveli duže vrijeme. Nakon zatvaranja logora Manjača prebačeni su u logor Batković kod Bijeljine, a kasnije u logor Kula kod Sarajeva. S Kule su vođeni na kopanje rovova na prvoj liniji fronta. Osmo Škiljan (1962) nagazio je na minu, od čega je teško ranjen. Amputirana mu je noga u srpskoj bolnici Kasindol. Nije preživio operaciju. Up**: *Vječna pouka...*, 156.

stotina pripadanika ARBiH, što je utjecalo na njegovu odlučnost da nastavi s pokretom jedinica iz Biokovine prema dnolučkim selima.[583] Sve što je tada bilo boraca ARBiH u rejonu Dnolučke planine nalazilo se angažirano na razvučenoj liniji odbrane Biokovina – Hristovac – Stare Kuće – Brvanci – Doganska brda – Božikovac.

Veliki gubici u rejonu Biokovina – Hristovac – Crivulje (deset poginulih i osam zarobljenih boraca) doveli su do pada borbenog morala i problema u rukovođenju i komandovanju Dnolučkog odreda. Za novog komandanta odreda 5. septembra imenovan je Nazif Kahrić koji je na toj dužnosti ostao do pada Jajca.

Treći bataljon 1. pbr (jajački) i 3. bataljon 11. lpbr napali su 16. augusta branioce Rike (HVO). Imali su zadatak da – nakon zauzimanja Skele, Rike, Rimaca (tt 598) i Ikanovca (tt 668) – ovladaju Horovom, Mišijom ravni i Kerpićem. Branioci Rike odbili su napad tog dana. Sutradan su srpske snage ponovile pješadijski napad uz podršku tenkova i nekoliko Praga. Ričani su se morali povući na liniju odbrane od Malih orlovača prema Horovu. Neprijatelj je ovladao Skelom, Rikom, Rimcima i Ikanovcem, a narednog dana produžio napad ka Horovu, Mišijoj ravni i Kerpiću. *Zbog veoma jake vatre* branilaca *i teške konfiguracije terena*, 3. bataljon 1. pbr i 3. bataljon 11. lpbr nisu uspjeli izvršiti zadatak, te su se povukli u Riku, na Bukovicu i u Šeriće. U borbama je 3. bataljon 1. pbr imao pet poginulih boraca, a četrnaest ih je teže i lakše ranjeno.[584] Jedan pripadnik ARBiH je poginuo na Mišijoj ravni (Ćiva Miralem, rođen 1957).[585]

Ni 3. bataljon 1. pbr s 3. bataljonom 11. lpbr nije izvršio zadatak na svom pravcu prema Horovu i Kerpiću, kao što nisu ni 2. bataljon 1. pbr i 1. bataljon 11. lpbr na svom pravcu ka Humu.

---

[583] *...Prema podacima koje smo dobili od zarobljenih pripadnika TO saznajemo da se u rejonu Dnolučke planine nalazi bataljon TO jačine 500-600 ljudi, a rejonu Huma četa HVO s dva minobacača 82 mm i jednim PAT-om. Iz pouzdanih izvora saznali smo da se u s. Lendići nalazi centar za obuku u kojem nalazi oko 500 ljudi...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6521, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-484, *Redovni borbeni izveštaj*, 31. august 1992.

[584] **Jedan je poginuo 16. augusta u Rici, dvojica na Skeli 17. augusta i dvojica prema Horovu i Kerpiću 18. augusta.**

[585] *Vječna pouka...*, 27.

Da su 2. bataljon 1. pbr i 1. bataljon 11. lpbr uspjeli izvršiti svoj zadatak (zauzimanje Huma iz pravca Biokovine), omogućili bi 3. bataljonu 1. pbr i 3. bataljonu 11. lpbr da ovladaju Horovom i Kerpićem, čime bi odbrana grada bila slomljena s južne strane, jer se ta dva objekta (Horovo i Hum) nalaze u njegovoj neposrednoj blizini. Strmovita konfiguracija terena iz njihovog pravca ne daje mogućnost da se uspostavi južna odbrana bliže gradu. Zahvaljujući žilavom otporu branilaca linije tunel na Skeli – Kerpić – Horovo – Hum – Biokovina – Hristovac i brdovitom terenu koji nije dopuštao upotrebu tenkova i Praga dalje od Ikanovca (tt 668), južna linija odbrane grada je očuvana.

Komanda 1. KK izvijestila je 18. augusta GŠ VRS da se *nalazi pred zauzimanjem HE Jajce II*.[586] Na pravcu napada Vitovlje – Dobretići trpila je gubitke, ne ostvarujući nikakve rezultate, te je morala koristiti helikopter za prebacivanje ranjenika u banjalučku bolnicu. *Energični obračun* s braniocima Jajca i Pougarja, prema mišljenju komande 1. KK, onemogućen je dovođenjem novih snaga iz srednje Bosne i pritiskom bugojanskih branilaca prema Donjem Vakufu. Jedinice 30. pd bile su napadnute na tom pravcu, a 22. lpbr u širem rejonu Vlašića.[587]

---

[586] **U borbama za HE Jajce II sudjelovala je i jedinica iz sastava 1. bVP 1. KK. Up**: **Zorić**, *1. (11.) bataljon*…, 84. **O borbi za HE Jajce II pisao je u Glasu i Željko Kopanja**: *…Osim toga, veliki posao je uradila i jedna grupa Babićeve brigade, ojačana specijalnom jedinicom koja je preuzela kontrolu nad svim prilazima hidrocentrali "Jajce 2". Uništena je kompletna spoljna odbrana hidrocentrale, a dio preživjelih pripadnika HVO i "zelenih beretki" povukao se u dubinu tunela. Poslije njihovog povlačenja u dubinu tunela ulaz je miniran "zoljama" i "osama" tako da su se pripadnici HVO i "zelenih beretki", njih, kako se procjenjuje, oko tridesetak, našli u zatočeništvu. Pomoć ne mogu očekivati iz pravca Jajca jer je put od Jajca do hidrocentrale, poslije zauzimanja položaja iznad Bareva, pod stalnom vatrenom kontrolom pripadnika Prve mješovite protivoklopne artiljerijske brigade…* **Up**: **Glas**, **Kopanja Željko-Joksimović Momo**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 5.

[587] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/307, *Redovni borbeni izveštaj*, 18. august 1992. *...Na pravcu Bugojno – s. Kopčić – Guvno – Urije ustaško-muslimanske jedinice jakim snagama pokušavaju proboj prema Donjem Vakufu...Jedinice 30. pd sprečile su proboj iz pravca Bugojna...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/309, *Redovni borbeni izveštaj*, 19. august 1992.

Vojska RS nije zauzela HE Jajce II. Napravila je *manja pomeranja položaja*. Komanda 1. KK priznala je 19. augusta GŠ VRS da nije u stanju zauzeti Jajce: *Jedinice 1. KrK uspešno mogu držati posednute položaje i planski potiskivati ustaške snage, ali prema sadašnjim zadacima nisu u mogućnosti izvršiti energičan obračun sa ustaškim snagama u Jajcu*.[588] Ipak, srpska vojska ozbiljno je pokušavala još nekoliko narednih dana ostvariti ciljeve koje joj je dao Momir Talić. Nije imala uspjeha.[589] Galić je tražio tenkovski vod za podršku pješadijskom napadu na pravcu Bravnice – Jajce.[590]

Odbranjen je i jajački koridor, a srpski vojnici, zbog velikih gubitaka tokom neuspjele augustovske ofanzive, bili su u strahu od jajačkih i pougarskih branilaca.[591]

O augustovskoj ofanzivi VRS, za razliku od prethodnih mjeseci, sarajevsko Oslobođenje i banjalučki Glas češće su izvještavali svoje čitaoce.[592] Glas je priznao već 13. augusta da branioci Jajca pružaju žilav otpor: *…dvodnevne borbe su, ipak, pokazale da će borba za Jajce biti teška i krvava*.[593] Prema pisanju Oslobođenja, borba za Jajce u

---

[588] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/309, *Redovni borbeni izveštaj*, 19. august 1992.

[589] *…Jedinice 30. pd su pokušale proboj pravcem Jezero – Donje Mile, bez uspeha, sređuju b/p radi ponovnog napada...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/311, *Redovni borbeni izveštaj*, 20. august 1992.

[590] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/311, *Redovni borbeni izveštaj*, 20. august 1992.

[591] *...U širem rejonu Jajca neprijatelj pruža snažan otpor na svim pravcima napada naših snaga, a na ugroženim pravcima interveniše snagama voda do čete...Na pravcu Vitovlje – s. Dobretići i na sjevernim prilazima Jajcu neprijatelj drži ranije posjednute linije, a odbio je napad naših snaga i sprečio presecanje komunikacije Travnik – Jajce u rejonu s. Đelilovac...u jedinicama 30. pd prisutna je izvjesna doza straha...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/313, *Redovni borbeni izveštaj*, 21. august 1992.

[592] **Oslobođenje**, *Žestoka neprijateljska ofanziva*, Sarajevo, godina XLIX, broj 15861, subota, 15. august 1992, 6; **Glas**, **Stanarević G.**, *Jajce sve bliže*, Banja Luka, nedjelja, 16. august 1992, 5.

[593] *Bitka za Jajce je počela. Poslije grčevitih pokušaja hrvatsko-muslimanskih snaga da se probiju iz obruča jedinice 30. divizije Prvog krajiškog korpusa, kojom komanduje Stanislav Galić, krenule su u žestoku kontraofanzivu. Jedinice Prvog krajiškog korpusa nadiru prema Jajcu iz više pravaca tako da uprkos žilavom otporu*

augustu bila je jedna od najvećih dotadašnjih srpskih ofanziva na tom dijelu bosanskohercegovačkog ratišta: …*neprijatelj koristi avijaciju, bombardirajući odabrane ciljeve kasetnim bombama, "krmačama", raketnim projektilima sa zapaljivim punjenjima...*[594] Srpska propaganda objašnjavala je ofanzive VRS prema Jajcu kao odmazde za navodne pokušaje jajačkih branilaca da se iz obruča probiju prema Mrkonjić Gradu, što je potpuno besmisleno.[595]

Načelnik ŠVK OSRBiH javno je pohvalio 16. augusta branioce Jajca: *Za natčovječanske napore postignute u borbi protiv zločinačkih naleta četnika potpomognutih artiljerijom svih kalibara i avijacijom agresorske Jugoslavenske armije, načelnik Štaba vrhovne komande Oružanih snaga Bosne i Hercegovine Sefer Halilović pohvalio je sve hrabre branioce Jajca. "Neka njihova borba protiv zločinaca posluži kao primjer svim braniocima Republike Bosne i Hercegovine. Herojska borba pripadnika Armije RBiH u Goraždu, Srebrenici, Jajcu i drugim znanim i neznanim mjestima pokazuje da će četnicima i njihovim pomagačima brzo doći kraj*.[596]

---

pripadnika HVO i "zelenih beretki" oklop Jajca počinje polako da puca. Borbena grupa, koju je predvodio kapetan Vojo Erceg potpuno je iznenadila protivnika i stigla nadomak hidrocentrale Jajce 2. Najžešći okršaji se vode na pravcu prema Carevom Polju preko sela Skela i Blaževići, gdje su se ukopale jake snage "zelenih beretki" koje praktično predstavljaju posljednju liniju odbrane Jajca. Dvodnevne borbe su, ipak, pokazale da će borba za Jajce biti teška i krvava. Vođe HVO i "zelenih beretki" umjesto časne predaje odlučile da u smrt gurnu stotine mladih ljudi. **Up**: **Glas**, **Kopanja Željko**, *Krvave borbe u okolini Jajca*, Banja Luka, četvrtak, 13. august 1992, naslovnica, 8-9.

[594] **Oslobođenje**, *Žestoka neprijateljska ofanziva*, godina XLIX, broj 15861, Sarajevo, subota, 15. august 1992, 6.

[595] *...Stalni pritisak sa južne strane prema hrvatsko-muslimanskim snagama u blizini Jajca i „udari" jedinica 30. divizije Prvog krajiškog korpusa ne prestaju. Jer, nedavni pokušaji hosovaca i zelenih beretki da probiju obruč oko Jajca i ugroze srpska sela u blizini Mrkonjić-Grada izazvali su, razumljivo, i odgovor kakav zaslužuju. Najžešće bitke se vode na platou Gole planine i Podova. Pripadnici Prve mješovite protivoklopne artiljerijske brigade već su zauzeli najviši vrh ove planine i sada nastavljaju spuštanje prema Carevom Polju, koje je praktično ulaz u sam grad Jajce. U pokušajima da zaustave napredovanje srpskih boraca, neprijatelj se koristi i podmetanjem ručno izrađenim eksplozivnim napravama veoma razorne moći...* **Up**: **Glas**, **Stanarević G.**, *Jajce sve bliže*, Banja Luka, četvrtak, 13. august 1992, 5.

[596] **Oslobođenje**, *Sefer Halilović pohvalio branioce Jajca i Žepe*, Sarajevo, godina XLIX, broj 15863, ponedjeljak, 17. august 1992, 2.

Borbe su nastavljene i narednih dana, o čemu je 18. augusta detaljno izvještavao Glas.[597] Spajanje srpskih snaga na Carevom Polju je onemogućeno. Glas je javno priznao velike gubitke VRS.[598] Kod njenih vojnika zavladao je veliki strah. Jedan uplašeni srpski borac mislio je da su jajački branioci njegovu jedinicu napadali konjicom.[599] Srpsku ofanzivu na Jajce Željko Kopanja, glavni i odgovorni urednik propagandističkog Glasa, nazvao je *borbom za ocrtavanje jugozapadnih granica Republike Srpske*.[600]

---

[597] *…Da žestoke borbe tek predstoje, potvrđuje i jučerašnja bitka u selu Barevo, u kojoj je došlo do direktnog sukoba prsa u prsa između jedinica Prve mješovite protivoklopne artiljerijske brigade i snažnih i dobro utvrđenih formacija "zelenih beretki". Bitka je trajala cijeli dan, a oružje je utihnulo tek kasno u noć. U kombinovanom pješadijsko-artiljerijskom napadu ratnici Laze Babića, komandanta Prve mješovite protivoklopne artiljerijske brigade, uspjeli su da razbiju protivnička uporišta i mitraljeska gnijezda na vodovodnom bazenu u Barevu…Jedinica kojom je komandovao poručnik Milenko Sekulić uspjela je, uprkos jakoj snajperskoj i minobacačkoj vatri, da se ubaci u prve kuće u selu i omogući drugim jedinicama dalje napredovanje…u selo je ušla grupa kapetana Mladena Prole, koja je zauzela dominantne položaje prema podnožju Bareva odakle je protivnik cijelo vrijeme uzvraćao iz sveg raspoloživog oružja. Praštalo je na svim stranama. Uvidjevši da je na pomolu njihov veliki poraz i, što je najznačajnije, pucanje posljednjih linija odbrane prema Jajcu, pripadnici HVO i "zelenih beretki" su sa desne strane Vrbasa, iz sela Gornji Bešpelj, položaje jedinica Prve mješovite protivoklopne artiljerijske brigade zasuli snažnom minobacačkom vatrom. Odgovorile su haubice ove brigade i precizni pogoci po Gornjem Bešpelju…U takvoj situaciji mir je potrajao sve do 16 sati. A onda je uslijedila opšta ofanziva i napad iz više pravaca prema položajima jedinica kojima komanduje potpukovnik Lazo Babić. U jednom trenutku situacija je bila vrlo kritična, međutim preciznom vatrom topova od 100 milimetara prodor hrvatsko-muslimanskih snaga je zaustavljen…i jedinice kojima komanduju poručnik Milenko Sekulić i kapetan Mladen Prole morale su se zbog bočne vatre iz obližnje šume povući nekih stotinjak metara nazad, što ni u kom slučaju ne znači da operacija nije uspjela jer odbrana Bareva je "načeta" i već danas nastavljeno je dalje napredovanje prema komunikaciji Banja Luka – Jajce*. **Up**: **Glas**, **Kopanja Željko-Joksimović Momo**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 5.

[598] *…U ovoj bici, međutim, pale su i brojne žrtve…* **Up**: **Glas**, **Lj. P.**, *Što prije vratiti dug*, Banja Luka, utorak 18. august 1992, 7.

[599] *Milenko Dakić pretpostavlja da su u ovom napadu dejstvovali jašući na konjima, dobro istreniranim za nepristupačan teren…* **Up**: **Glas**, **Lj. P.**, *Što prije vratiti dug*, Banja Luka, utorak 18. august 1992, 7.

[600] **Glas**, **Kopanja Željko-Joksimović Momo**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak 18. august 1992, 5.

Odbrana Kerpića

Hrvatsko vijeće odbrane – nakon nekoliko mjeseci kvalitetne i uporne odbrane linija na sjeverozapadnom pravcu – povuklo se iz Mila, te ih je VRS do kraja dana 22. augusta u potpunosti zaposjela. Stanovništvo je izbjeglo u grad. Borci HVO iz Mila, koji su mjesecima vodili žilavu i hrabru borbu, bili su razočarani u svoju nadređenu komandu i uzrujani zbog napuštanja sela.[601] Glavni štab VRS naredio je sutradan Taktičkoj grupi 5 (TG), 30. pd i 22. lpbr da ne otvaraju *vatru na snage Hrvatskog vijeća obrane (HVO) u rejonu Jajca, Tešnja, Teslića i Kupresa*.[602] Naređenje se izričito odnosilo samo na HVO, tako da je VRS nastavila izvoditi napade na dijelove linija odbrane koje je na jajačkom bojištu držala ARBiH.

Nakon pada Mila, nova linija odbrane Jajca u tom rejonu uspostavljena je na pravcu restoran Vidikovac – Šehalića tekija (tt 514) – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi (tt 892).[603]

Za nastavak operacije *Jajce* Stanislav Galić tražio je od komande 1. Krajiškog korpusa 28. augusta raketne udare po ciljevima u rejonu Carevog Polja sa dvije rakete Luna i nastavak borbenog djelovanja avijacije u rejonu Jajca i Bugojna (po pet avio preleta dnevno).[604]

Treći bataljon 1. pbr VRS (jajački) – predvođen zamjenikom komandanta bataljona, Ljubanom Jarčovom – izvršio je, nakon snažne artiljerijske pripreme, ujutro 29. augusta oko 10 sati pješadijski napad na liniju odbrane tunel na Skeli – Kerpić – Mišija ravan. Na Kerpiću

---

[601] *Sinoć su jedinice Vojske potpuno očistile Gornje Mile od hrvatsko-muslimanskih snaga, pa je usljed toga nastala prava bježanija stanovništva prema gradu Jajcu. Pojedini zapovjednici nastoje zaustaviti mase u Vrbici, ali u tome nemaju uspjeha. Prema izvještajima i zahtjevima Zapovjedništva za pomoć situacija u gradu je vrlo teška, jer se broj ranjenih svakog časa povećava, pa su i hodnici, bolnica i škola premali da prime sve ranjene...* **Up**: **Glas**, *Bježanija prema gradu*, Banja Luka, nedjelja, 23. august 1992, zadnja stranica.

[602] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-371/1-92, *Naredjenje*, 24. august 1992.

[603] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 11; **Karadžić**, *Jajce*…, 268-275.

[604] **AIIZ**, broj: 2-6520, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-474, *Zahtev za podršku i ojačanje*, 28. august 1992.

se nalazilo svega deset branilaca.[605] Od siline eksplozije *zolje*, koja je pogodila zemunicu, jedan branilac je teško kontuzovan (Hakija Mujak). Komandir voda, Zahid Fejzić, naredio je da se Mujaka prenese njegovoj kući koja se nalazila u blizini i da se ostali borci povuku na Kraljev grob.

Za razliku od neuspjelog napada deset dana ranije, ovaj put neprijatelj je ostvario dobar početni uspjeh. Probio je liniju odbrane na Kerpiću i pokušao napredovati ka Borovima, koji se nalaze na desnoj obali Vrbasa, a nasuprot centra grada. S linije odbrane na Mišijoj ravni branioci su pješadijskom vatrom po Kerpiću, uz istovremenu podršku minobacača 82 i 120 mm iz Klika, zadržavali dalje napredovanje neprijatelja. Saznavši za proboj neprijatelja na Kerpiću, Mesud Krajišnik je na brzinu okupio osamnaest svojih boraca. Nije čekao da se svi okupe, jer je situacija zahtijevala brzu reakciju.[606] U Zastinju je stanovništvo bilo uspaničeno. Krajišnik je podijelio borce u dvije grupe. Jednu, predvođenu Nijazom Švrakićem (Kobre), uputio je prema Kraljevom grobu. S njom je bio komandir čete Zastinje (Husein Omerinović Bure), koji je dobro poznavao teren, s nekoliko svojih boraca. Njen zadatak bio je da od Kraljevog groba kroz šumu ispod Vranjačkih stijena izbije na Kerpić. S položaja na stijeni ispod Mišije ravni, Venid Kahrić s puškomitraljezom M53 i još nekoliko njegovih saboraca pokrivali su njeno kretanje.[607] Grupa je lijevo od Sohbetišća (Sobetišća) uspješno zaobišla neprijatelja ispod Mišije ravni i izašla na Kerpić. Drugu grupu, na glavnom pravcu protivnapada, predvodio je Krajišnik. Ona se približila Kerpiću krećući se od Zastinja kroz Borove i iznad Đulića Kuća. Izbivši na Kerpić, nastavila se kretati desno od Kerpićke vode, pravcem Veliki kamen – Dočić – Prisoje. Kretanje obje grupe od Zastinja do Kerpića bilo je dobro maskirano šumom, šikarom i živicama. Obuhvatom s lijeva i desna ove dvije grupe boraca ARBiH zatvorile su napušteni dio linije odbrane i dovele srpske

[605] **Šesterica na liniji odbrane, dvojica kod korita vode i još dvojica ispod njih, na početku livade.**

[606] **Na vratima svoje komande ostavio je poruku ostalima gdje su otišli i da im se priključe.**

[607] **Venid Kahrić, kasnije komandir čete u 305. bbr, poginuo je 20. jula u rejonu Žepča tokom sukoba HVO – ARBiH. Njegovo tijelo nije nikada pronađeno. Up**: *Vječna pouka*..., 88.

vojnike na Kerpiću u vrlo nepovoljan položaj. Zbog mogućnosti da svi budu zarobljeni, oni su počeli izvlačenje na svoj početni položaj prema Skeli. U izvlačenju su poginuli Jarčov i još dvojica njegovih saboraca iz 3. bataljona 1. pbr, a dvanaest ih je teže i lakše ranjeno.[608] Na Kerpić su potom u ispomoć pristigli još neki borci Kobri i nekoliko desetina boraca iz četa Zastinje, Baščeluci, Bare, Bosna i Jajce. Ojačali su vraćenu liniju odbrane na Kerpiću i liniju pravcem Mišija ravan – Horovo. Borba za Kerpić, važno uporište odbrane grada na južnom pravcu, uspješno je završena.

Kobre su još jednom pokazale svoju ratničku osposobljenost da u vrlo složenim uslovima mogu brzo preuzeti inicijativu na bojištu, izvesti uspješan protivnapad i, gotovo izgubljenu bitku, pretvoriti u briljantnu pobjedu. Na brzinu osmišljeni i uspješno realizirani plan vraćanja izgubljenih – a izuzetno nepristupačnih linija odbrane, zbog složene konfiguracije terena – potvrđuje ratničku doraslost komandira Kobri Mesuda Krajišnika, koji je sa svojim borcima svega dvije sedmice ranije na Jeliku (Gola planina) izveo još jednu veličanstvenu akciju iz protivnapada. Odbrana Kerpića 28. augusta bila je još jedna borba za Jajce koja je ojačala borbeni moral branilaca i učvrstila uvjerenje stanovništva da ga oni mogu odbraniti od agresora. Istovremeno je neprijatelju ponovo pokazala *da će bitka za Jajce biti teška i krvava*, kako je u nekoliko svojih propagandnih novinskih članaka najavljivao Željko Kopanja od 13. augusta.[609]

Minobacačka jedinica ARBiH, smještena u Dolovima kod Klika, kvalitetno je djelovala u vrijeme srpske ofanzive od 16. do 30. augusta po napadačima u rejonima Mračaja, Ćusina, Baga, Skele, Bravnica, Bukovice, Rike i Kerpića. Neprijatelju je nanosila veće gubitke u živoj sili. Samo u periodu od 21. do 28. augusta poginula su četverica boraca

[608] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994; *Za krs*t..., 533, 536, 538,

[609] **Glas**, **Kopanja Željko**, *Krvave borbe u okolini Jajca*, Banja Luka, četvrtak, 13. august 1992, naslovnica, 8-9.

1. pbr od dejstva minobacača iz Dolova. Nekoliko desetina srpskih vojnika teže je i lakše ranjeno od sredine do kraja mjeseca.[610] Većina je izranjavana na Skeli, podno Kerpića, odakle je 1. pbr pokretala napade prema Kerpiću, Rici i Horovu. Minobacačlije su u augustu, kao i prethodnih mjeseci, dale veliki doprinos slomu neprijateljske ofanzive prema liniji odbrane tunel na Skeli – Kerpić – Horovo – Biokovina. Uspješno su, sa istog vatrenog položaja, po istim rejonima napadača dejstvovale do kraja odbrane Jajca (29. oktobar 1992). Isti uspjeh imale su i minobacačlije na sjevernom pravcu odbrane Jajca (ARBiH i HVO) i minobacačlije HVO-a na Podovima (Bešpelj).[611]

Komandant 1. KK izvijestio je GŠ VRS da je napad 3. bataljona 1. pbr na Kerpić odbijen vještim izvođenjem protivnapada ARBiH i doprinosom njenih minobacačlija: *…jaka artiljerijska vatra ispoljena je po rejonima Horovo – s. Skela – Bage*.[612] Obavijestio je i potčinjene jedinice da je *neprijatelj posle naših uspeha, uže blokade i zauzimanja pogodnih objekata oko Jajca, na većem delu fronta prešao u odbranu,*

---

[610] **Najveći broj ranjenih od dejstva minobacača ARBiH iz Dolova bio je 16. augusta (6), 18. augusta (8), 19. augusta (3), 26. augusta (11), 27. augusta (8) i 29. augusta (6). Minobacačlije su tog mjeseca iz stroja izbacile šezdesetak boraca 1. i 3. bataljona 1. pbr u rejonu Skele.**

[611] **AIIZ**, broj: 2-6523, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-495, *Redovni borbeni izvještaj*, 4. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6524, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-497, *Redovni borbeni izvještaj*, 5. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6525, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-505, *Redovni borbeni izvještaj*, 7. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6529, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-509, *Redovni borbeni izvještaj*, 8. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6531, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-515, *Redovni borbeni izvještaj*, 12. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6541, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-6919, *Redovni borbeni izvještaj*, 16. oktobar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6543, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-629, *Redovni borbeni izvještaj*, 16. oktobar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6546, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-636, *Redovni borbeni izvještaj*, 23. oktobar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-63400, VRS, 1. pbr, int. broj: 212-2, *Spisak ranjenih boraca 1. lpbr M. Grad*, 6. mart 1994.

[612] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/327, *Redovni borbeni izveštaj*, 29. august 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/330, *Redovni borbeni izveštaj*, 30. august 1992.

dejstvujući iz artiljerije i minobacačima, ubacujući IDG i primjenjujući zasedna i prepadna dejstva.[613]

Komanda 1. KK VRS priznala je svom Glavnom štabu još jedan vlastiti veliki neuspjeh u borbi s braniocima Jajca i Pougarja.[614] Zadnjeg augustovskog dana ponovila je naređenje TG-3 i 22. lpbr da presijeku koridor za Jajce.[615]

Snagu augustovske ofanzive VRS na jajačkom bojištu pokazuju i njeni visoki gubici u živoj sili, ali i veliki gubici jajačkih branilaca (ARBiH i HVO) u njenom slamanju. Što se tiče ARBiH, osim u tekstu ranije spomenutih poginulih boraca, na prvim linijama odbrane poginula su još peterica (Merfid Kurić, rođen 1972, poginuo 26. augusta na Mišijoj ravni; Muhamed Julardžija, rođen 1958, podlegao 6. augusta od posljedica ranjavanja na Ugru; Refik Musić, rođen 1963, poginuo 30. augusta u Barevu, Sedžad Agić, rođen 1970, poginuo 26. augusta na Kerpiću i Zikrija Kliko, rođen 1953, poginuo 24. augusta na Metaljci u rejonu Horovo).[616] Od posljedica granatiranja, snajperskog djelovanja i avio bombardiranja civilnih naselja od strane VRS, smrtno je stradalo još pet pripadnika ARBiH. Ukupno je poginulo dvadeset i sedam pripadnika ARBiH (dvadeset i jedan na prvoj liniji odbrane, pet tokom granatiranja i avio bombardiranja civilnih naselja i jedan ubijen na prvoj liniji odbrane od strane pripadnika HVO). Najveći gubici branilaca, osam poginulih boraca, bili su 15. augusta u rejonu Hristovac – Crivulje (Crvulje) u zoni odgovornosti Dnolučkog odreda.

U jedinicama HVO i HOS poginula su trojica boraca bošnjačke nacionalnosti u augustu 1992. godine (Dževad Ćiva, rođen 1966, poginuo 12. augusta na Ćaninom polju u jedinici HOS; Ibrahim Kahrić, rođen

---

[613] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-401/1-92, *Dnevna zapovest, zadaci*, 30. august 1992.

[614] *…Na frontu prema Jajcu i Vlašiću naše snage nisu napravile pomeranje b/p u ofanzivnim dejstvima zbog jakog uzastopnog otpora neprijatelja, kao i agresivnih dejstava ustaša u okviru takozvane ustaške „krvave Gospe*"... **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/327, *Redovni borbeni izveštaj*, 29. august 1992.

[615] **AIIZ**, broj: 2-6521, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-484, *Redovni borbeni izveštaj*, 31. august 1992.

[616] *Vječna pouka*..., 14, 82, 99, 105, 129.

1971, poginuo u akciji HVO 3. augusta na Ćusine i Salih Kunić, rođen 1962, poginuo 7. augusta na Ćaninom polju).[617]

Agresorska vojska je u augustu na jajačko-pougarskom bojištu pretrpjela gubitke od sedamdeset i devet poginulih boraca. U jednom danu najviše ih je stradalo 13. augusta na Goloj planini (sedamnaest poginulih) i prema Kajinom kamenu (sedam poginulih).

Oslobađanje Kokića i Grdova

Prvog septembarskog dana TG-3 i 22. lpbr VRS ponovo su počele napad s ciljem presijecanja jajačkog koridora.[618] Istog dana na sjevernom pravcu odbrane jajačke slobodne teritorije TG-1 je pokrenula novi napad.[619] Drugi bataljon 1. pbr (šipovački) prebačen je u Bjelajce, radi sudjelovanja u tom napadu. Od 1. septembra do kraja odbrane Jajca šipovački bataljon napadao je u sastavu TG-1 pravcem Brda – Ćorina jama – Borci i dalje ka Podovima (tt 892), Goloj planini, Jeliku (tt 1006), Blaževićima i Carevom Polju.[620] Put od Bjelajca do Jajca, zbog kvalitetnog otpora jajačkih branilaca, bio je za agresorsku vojsku "stopadukat."[621] Prvi i 3. bataljon 1. pbr ostali su u svojoj zoni odgovornosti

---

[617] **U knjizi *Vječna pouka, monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)*, objavljeni su podaci za neke poginule borce HVO i HOS bošnjačke nacionalnosti. Up**: *Vječna pouka*..., 27, 86, 104.

[618] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/334, *Redovni borbeni izveštaj*, 1. septembar 1992.

[619] **Komandant TG-1 bio je komandant 1. mpoabr Lazo Babić. Nakon njegovog teškog ranjavanja komandu nad brigadom i TG-1 primio je Milovan Višić. Up**: **Ćirko**, *Ratni put*..., 44.

[620] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; AIIZ, broj: 2-6395.

[621] *...Neprijateljska odbrana je bila izuzetno dobro organizovana. Pored miniranja ispred linije odbrane, svim vrstama protivpješadijskih i protivoklopnih mina, linija rovova je bila vrlo dobro uređena (dobro ukopana, natkrivena, maskirana, a u dubinu uređena dobra skloništa), tako da je efekat dejstva naših sredstava za*

(Brišići – Ćusine – Skela – Rika – Verig) i nastavili su s pokušajima podrivanja linije odbrane jajačkih branilaca na tom pravcu.[622]

Veći dio 1. bataljona 11. lpbr prebačen je 2. septembra na Skelu, gdje je narednih deset dana izvodio borbena dejstva s 3. bataljonom 1. pbr (jajački). U tom rejonu jedinica je imala poginulih i ranjenih boraca.[623] Drugi bataljon 11. lpbr pretpočinjen je 11. septembra TG-1 na glavnom pravcu napada ka Jajcu (Jelik, Gola planina). I on je trpio gubitke.[624]

Momir Talić, sa svojim brojnim saradnicima visokih činova u komandi korpusa i 30. diviziji, nije uspijevao poraziti jajačke branioce, bez obzira na svoju nadmoć u pješadiji, artiljerijskim oruđima, oklopnim sredstvima, raketama Luna i avijaciji. Branioci Jajca i Pougarja bili su mnogo bolji borci od njegovih, iako ih je većina sa svojim starješinama imala dobro borbeno iskustvo s hrvatskog ratišta 1991. godine. Branioci su vezivali za sebe desetine bataljona iz sastava nekoliko brigada Talićevog korpusa i stotine boraca drugih jedinica vojske i milicije.[625]

---

vatrenu podršku bio veoma mali...Pošto je teren Gole planine, topografsko-taktički bio jako nepovoljan, za angažovanje adekvatnih sredstava podrške sa direktnim gađanjem (tenkovi, topovi, ZIS, prage i BOV) a efekat dejstva artiljerijskih sredstava sa ubacnom putanjom vrlo mali, jedino preostalo rješenje je probijanje linija odbrane pješadijom, uz upotrebu puške, tromblona, ose i bombe. Potrebno je istaći da je odbrana grada Jajca bila najbolje organizovana i izvedena upravo na ovome pravcu. Dakle, probijanje tako organizovanih i utvrđenih više linija odbrane, a time i oslobađanja grada Jajca, bilo je vrlo teško...Jedino rješenje bilo je formiranje udarnih vodova...koji su...pomjerali naše položaje naprijed, tj, što bliže Jajcu...Put od Bjelajca do Jajca bio je jako dug i težak („stopa-dukat"), neizvjestan, tužan i žalostan zbog pogibije i ranjavanja naših boraca...U ovim akcijama na Goloj planini dvije trećine boraca Udarnog voda je poginulo i bilo ranjeno. **Up**: **Ćirko**, *Ratni put*..., 44-45.

[622] **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.

[623] *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 58.

[624] **Isto**, 62.

[625] **Na jajačko-pougarskom bojištu komanda 1. KK angažirala je od maja do novembra 1992. čitave ili dijelove: 1. pbr (Šipovo - Jajce), 1. lpbr (Skender Vakuf), 1. lpbr (Čelinac), 1. lpbr (Banja Luka), 1. lpbr (Prnjavor), 1. lpbr (Osinja-Derventa), 3. lpbr (Banja Luka), 4. lpbr (Prnjavor), 6. lpbr (Sanski Most), 11. lpbr (Mrkonjić Grad), 17. lpbr (Ključ), 19. pbr (Donji Vakuf), 22. lpbr (Kotor Varoš - Skender Vakuf - Travnik), 1. mpoabr, 7. mtbr, 1. bVP, 1. lakog artiljerijskog puka PVO, artiljerijsko-raketnih jedinica, oklopno-**

Talić nije mogao udovoljiti naredbi komandanta GŠ VRS Ratka Mladića da izvuče iz borbe tri lake pješadijske brigade i pošalje ih na sarajevsko bojište. Zbog razvučenosti vlastitih snaga duž rijeke Save, oko Jajca, Kotor Varoši i fronta prema Bosanskoj Posavini i srednjoj Bosni, plašio se prodora ARBiH iz Cazinske krajine i Hrvatske vojske preko Save prema Banja Luci.[626] Podsjetio je Mladića da *1. KK vodi uporne borbe za oslobodjenje Posavine, grada Jajca i Gradačca*. Očekivao je da će *po realizaciji ovih aktivnosti doći do skraćenja fronta*, što bi mu omogućilo da izvrši Mladićevo naređenje.[627]

Srpska vojska procjenjivala je da ARBiH i HVO pokušavaju *pod svaku cenu* deblokirati i zadržati Jajce. Komanda 1. KK upozorila je 4. septembra potčinjene jedinice da *intenzivnijim borbenim dejstvima moraju za 2-3 dana osloboditi B. Brod, Jajce i Gradačac i uspostaviti državnu granicu Srpske Republike*.[628] Bitka za Jajce ni u septembru nije jenjavala. Srpska artiljerija i avijacija nastavila je razarati grad i ostala naselja.[629] Izražena težišta napada VRS je ponovo pokazivala na pravcu Podova i Gole planine. Uspjesi su joj, i pored velikih iscrpljivanja pješadije i utroška materijalno-tehničkih sredstava, bili minimalni. Tako je tokom dana 4. septembra uspjela ovladati sa samo pet rovova branilaca na Podovima, ubivši ih dvojicu. Energično je nastojala s dva pravca izbiti na Carevo Polje, preko Podova i Gole planine, ali uzalud. Tog dana trojica njenih boraca su poginula, a nekoliko ih je ranjeno od preciznog dejstva minobacača jajačkih branilaca iz Klika po Skeli i Bukovici i s Podova po Donjim Milama i Garinoj dolini. Snažan otpor jajačkih branilaca i visoki

mehanizovanih jedinica i drugih jedinica pri komandi 1. KK, specijalnu policiju CSB Banja Luka, milicionere iz nekoliko stanica javnih bezbjednosti (Jajce, Donji Vakuf, Šipovo, Mrkonjić Grad, Banja Luka, Ključ, Skender Vakuf…).

626 *...Ove snage su minimalne i u slučaju intervencije iz Cazinske krajine i Hrvatske teško bi sprečile jače snage...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-421/1-92, *Opremanje i predislokacija jedinica na prostoru Romanije*, 4. septembar 1992.

627 **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-421/1-92, *Opremanje i predislokacija jedinica na prostoru Romanije*, 4. septembar 1992.

628 **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-420/1-92, *Upozorenje o neprijatelju*, 4. septembar 1992.

629 **Oslobođenje**, *Pogođena „Elektrobosna“*, godina XLIX, broj 15875, Sarajevo, 9. septembar 1992, naslovnica.

gubici koje su nanosili srpskim napadačima, uzrokovali su izražen pad borbenog morala i dezerterstvo u jedinicama VRS. To je bilo naročito izraženo u 2. bataljonu 11. lpbr (Mrkonjić Grad) i u 1. pbr (Jajce-Šipovo) iz kojih je znatan *deo ljudstva bio pobegao*. Vojna policija privodila je dezertere i vraćala ih na prvu liniju fronta. I jedinice koje su djelovale na vlašićkom platou imale su problem s većim brojem dezertera. Jajački branioci izveli su 5. septembra protivnapad u rejonu Podova, uz prethodnu minobacačku vatru po rasporedu srpskih snaga istočno od Ćorine jame (prema Goloj planini).[630]

Krajem augusta komandant 7. brigade Fikret Ćuskić posjetio je komandu OpŠO Jajce kako bi se detaljnije upoznao sa situacijom u kojoj su se nalazili jajački branioci i stanovništvo. Komanda ga je informirala da najveći problem za odbranu i građane Jajca predstavljaju ugroženost koridora prema Travniku i položaji VRS iznad grada, na Ćusinama i Bukovici. Put za Travnik bio je od najveće važnosti, kako zbog potrebe vojske, tako i radi snabdijevanja stanovništva namirnicima, higijenskim potrepštinama i medikamentima. Srpska vojska bila je veoma blizu koridora na dijelu od Hamandžića do Turbeta i proteklih nekoliko mjeseci neprestano ga je pokušavala presjeći. U tome nije uspjela, ali je znatno otežavala sve transporte dejstvom iz pješadijskog naoružanja, protivavionskih mitraljeza i topova, tenkova i artiljerije po izloženim dionicama. Osim te opasnosti, postojala je bojazan da neće biti upotrebljiv u zimskim mjesecima, jer se zbog izloženosti agresorskom djelovanju ne bi mogao tehnički održavati za upotrebu.[631]

Komanda OpŠO Jajce dogovorila je s komandantom 7. brigade zajedničku akciju u cilju oslobađanja Kokića i Grdova, a kako bi se napravila potrebna dubina za zaštitu koridora s njegove zapadne strane. Oslobađanjem Kokića i Grdova stvorila bi se mogućnost da se pravcem Šobotanja – Verig – Šerići izbije na Bukovicu, a s nje oslobode i Ćusine. Tako bi se u funkciju logisticiranja branilaca Jajca i snabdijevanja

[630] **AIIZ**, broj: 2-6523, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-495, *Redovni borbeni izvještaj*, 4. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6524, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-497, *Redovni borbeni izvještaj*, 5. septembar 1992

[631] **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 58.

njegovog stanovništva mogao staviti i put Jajce – Skela – Rika – Krezluk – Hamandžići – Karaula – Turbe. Taj put od Jajca do Hamandžića tehnički je dosta uslovniji od puta preko Dnolučke planine do istog sela. Lakše bi se mogao održavati u zimskim uslovima. Oslobađanjem Bukovice i Ćusina grad i prigradska naselja više ne bi bila izložena direktnom agresorskom teroriziranju s tih planina. Na koncu, oslobađanjem Kokića, Grdova, Sovića (Vis, tt 1310), Bukovice i Ćusina, bilo bi moguće osloboditi Vinac i desnu obalu Vrbasa ka Donjem Vakufu.[632]

Ova planirana akcija, da je do kraja uspješno izvedena, vratila bi svu teritoriju izgubljenu u dolini Vrbasa početkom juna i omogućila buduće borbeno djelovanje s ciljem ovladavanja asfaltnom komunikacijom Jajce – Donji Vakuf – Bugojno.

S komandom OpŠO Jajce Ćuskić je dogovorio da 7. brigada bude na glavnom pravcu napada, prema Kokićima i Grdovu.[633] U napadu su, prema tom dogovoru, trebale sudjelovati i neke jedinice OpŠO Jajce (slobodne snage Dnolučkog odreda sa IDv-om iz odreda, slobodne snage 1. Krajiškog bataljona i IDv Kobra). Ćuskić je dogovorio sadejstvo s

---

[632] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 13; **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 58.

[633] **Iako se Ćuskićeva jedinica nazivala brigadom, njeno brojno stanje bilo je oko polovine jednog pješadijskog bataljona. Formirana je od krajiških dobrovoljaca u Klani kod Rijeke (Hrvatska). Na bosanskohercegovačko ratište stigla je sredinom juna 1992. godine. U borbenom ešalonu imala je do 250 boraca. Nazvana je brigadom prilikom formiranja radi zamisli da će se po dolasku u Bosnu i Hercegovinu ostvariti potrebno brojno stanje za nivo brigade. Borci 7. brigade bili su dobro naoružani i odlično motivirani. Imali su kvalitetno borbeno iskustvo u napadnim bojevima, koje su vodili u borbama za deblokadu Goražda u rejonu Grepka i oslobađanja Trnova. U to vrijeme ta jedinica bila je jedina u srednjoj Bosni opremljena, sposobna i motivirana za napadna dejstva šireg teritorijalnog zahvata. Neki njeni borci imali su ratno iskustvo s hrvatskog ratišta, jer su se borili u ZNG, odnosno Hrvatskoj vojsci. Jedinica je imala i nekoliko iskusnih oficira bivše JNA, koji su, također imali ratno iskustvo s hrvatskog ratišta. Komandant jedinice, Fikret Ćuskić, u JNA, a potom u HV, imao je čin majora i zapovijedao je tenkovskim bataljonom u Varaždinu. Sedma brigada imala je kapacitet za planirano oslobađanje Kokića, Grdova i Bukovice u sadejstvu s jedinicama OpŠO Jajce i OpŠO Travnik. Up**: **Kliko**, *17. Viteška*..., 46-58.

jedinicom Muslimanske snage (OpŠO Travnik).[634] Njeno ukupno brojno stanje bilo je ekvivalenta pješadijske čete. Za napad nije planirana upotreba cijele te jedinice.

Zamisao je bila da 7. brigada ovlada Kokićima i Grdovom, a da snage OpŠO Jajce iskoriste taj prodor i da se s polaznih položaja Hristovac – Stare Kuće – Brvanci spuste u Krezluk, potom izađu u Grdovo i nastave goniti neprijateljske snage preko Veriga i Šerića do Bukovice. Za to vrijeme borci 7. brigade bi se odmorili i potom ponovo uključili u borbu s ciljem oslobađanja Bukovice, Baga i Ćusina. Jedinica Muslimanske snage trebala je napadati pravcem Karaulska gora (Crni vrh, tt 1263) – Radalje (tt 1291) – Privil (tt 1201) – Svrzinac (tt 1310). To je planirano kao pomoćni pravac napada.[635]

Sedma brigada obavila je prvih septembarskih dana kvalitetne pripreme za napad. Borci iz Kokića, tada pripadnici Dnolučkog odreda, bili su vodiči Krajišnicima u izviđanju terena ispred prednjeg kraja neprijatelja, ali i u dubini iza njegove prve linije odbrane. Koristeći pogodnosti planinskog terena i vješte vodiče iz Kokića, IDv 7. brigade, kojim je komandovao Ilfad Ičanović, ubačen je nekoliko kilometara u dubinu neprijatelja. Planirano je da jedinice 7. brigade istovremeno udare na 4. bataljon 19. pbr VRS frontalno, s bokova i pozadine.[636]

U borbama u istočnoj Bosni 7. brigada zarobila je MB 120 mm i nekoliko minobacača 60 mm. Za napad na Kokiće komandant brigade nabavio je mine. Iz OpŠO Travnik 7. brigadi priključio se minobacačlija Sejo Šalak. Zadužen je da odredi vatreni položaj MB 120 mm. Postavio ga je u blizini Katunskog kamena, gdje je bilo i istureno komandno mjesto komandanta (IKM) brigade. Minobacači 60 mm bili su u jedinicama, koje su trebale vršiti frontalni i bočni napad.[637]

Komandant 7. brigade naredio je u večernjim satima 5. septembra komandirima četa da uvedu jedinice za napad prema ranije utvrđenom

[634] **Kliko**, *17. Viteška*..., 46-58.
[635] **Isto**, 59.
[636] **Isto**.
[637] **Isto**.

planu.[638] Na glavnom pravcu napada bio je Esad Grudić s 1. četom. Amir Žilić s 2. četom trebao je napasti s boka. Minimalan broj boraca ostao je u rezervi. Pola sata iza ponoći, 6. septembra, na IKM 7. brigade došao je pomoćnik komandanta za obavještajne poslove Dnolučkog odreda, Atif Huseinbašić Atko. Izviđačko-diverzantski vod Dnolučkog odreda trebao se ubaciti u rejon Šobotanje. Huseinbašić je obavijestio komandanta 7. brigade da vod ne može sudjelovati u napadu, jer nema sredstava veze. Bez obzira na ovo otkazivanje, Ćuskić je sa svojim komandirima četa odlučio nastaviti prema planu. Ujutro, 6. septembra u 6 sati, Krajišnici su s nekoliko kokićkih boraca otpočeli silovit pješadijski napad.[639]

Komandant 19. pbr VRS Branislav Grujić naredio je SJB Donji Vakuf da pošalje ispomoć u Grdovo. Krenulo je trideset i pet milicionera. Ičanović je sa svojom grupom zaposjeo rampu VRS udaljenu od Grdova oko dva kilometra. Nalazila se na putu prema Dobrom Brdu kojim se očekivao dolazak ispomoći iz Donjeg Vakufa napadnutim srpskim vojnicima u rejonu Kokića i Grdova. Prvo vozilo, koje je prišlo rampi, bila je plava Lada.[640] Iza nje je išao TAM 2001. Ičanović je s nekoliko boraca zaustavio vozila na rampi. Srpskim milicionerima u vozilima predstavili su se kao niški specijalci. Potom je Ičanović uzeo dokumente od vozača i odmaknuo se da ih navodno pregleda. Tada su njegovi saborci, skriveni pored puta, ispalili projektil iz ručnog bacača u zadnji dio kamiona i otvorili vatru iz pješadijskog oružja po oba vozila. Dok je trajala pucnjava, pojavila se i Lada Niva, ali se brzo okrenula na putu stotinjak metara prije rampe i vratila nazad. Ubijeno je jedanaest srpskih milicionera, a devet ih je teže ranjeno. Srpski izvještaji navode da je to *bio pravi prepad, a preživjeli znaju kako su se pod kišom metaka i udara zolje uspjeli spasiti*.[641]

---

[638] **Te noći pao je mraz. Temperatura je bila ispod 0°C, a borci ARBiH su bili u ljetnim košuljama.**

[639] **Kliko**, *17. Viteška*..., 59-60.

[640] **U Ladi su bili vezisti 19. pbr**. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6558, RS, MUP, SJB Srbobran, broj: 50/92, *Izvještaj o upotrebi jedinice milicije na dan 06.09.1992. godine*, 8. septembar 1992.

[641] **ICTY**, RS, MUP, SJB Srbobran (Donji Vakuf), broj: 11-25/01-325/93, 4. oktobar 1993; **ICTY**, RS, MUP SJB Srbobran, *Referat povodom svečane sjednice SJB za dan MUP-a Aranđelovdan 21.11.1993*, novembar 1993.

Borba za oslobađanje Kokića uspješno je završena do 8 sati, a onda je težište napada preneseno ka Grdovu.[642] Zbog razuđenosti sela, borba za oslobađanje Grdova potrajala je do ranih poslijepodnevnih sati. Zbog velikih gubitaka i spriječenosti dolaska pojačanja, srpski borci su se uspaničili i pobjegli.[643] Komanda 30. pd poslala je dvije čete 11. lpbr u ispomoć napadnutoj jedinici na pravcu napada Radalje (tt 1291) – Privil (tt 1201) – Svrzinac (tt 1310). Nakon toga više nije imala rezervi na raspolaganju.[644] Bila je to veoma loša odluka, jer je na tom pravcu napadala jedinica Muslimanskih snaga brojnog stanja manjeg od jedne pješadijske čete. Komanda 30. pd. nije ispravno procjenila kako su Kokići i Grdovo glavni pravac napada ARBiH, na kojem su angažirane njene veće snage.[645] Na tom pravcu, jedinice 7. brigade s kokićkim borcima izvršile su sve postavljene zadatke.[646]

U borbenim dejstvima, osim jedanaest poginulih srpskih milicionera iz Donjeg Vakufa, koji su došli kao pojačanje, smrtno je stradalo još šesnaest boraca VRS.[647] Nekoliko desetina ih je teže i lakše ranjeno.[648] Za *saniranje stanja* u 19. pbr i spriječavanje daljeg prodora ARBiH prema Vincu, komanda 30. divizije tražila je od komande 1. KK da hitno pošalje *ojačanje snage jednog bataljona iz Grupe lpbr iz Banja Luke ili četu vojne policije sa BOV-ovima.* Naglasila je da je *isto neophodno i zbog*

---

642 *...Oko 06,00 časova neprijatelj je izvršio napad na pravcima Karaulska gora (Crni vrh, tt 1263) – Radalj (tt 1291) – Sović – Svrzinac, Brvanci – Krezluk – Grdovo i Hristovac – s. Stare Kuće – Šobotanja. Uspio je da iznenadi naše snage i ovlada rejonom s. Grdovo uz ubacivanje DTG u pozadinu naših jedinica i spreči dovodjenje pojačanja...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6527, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-503, *Redovni borbeni izvještaj*, 6. septembar 1992.

643 *...iz rejona Šobotanja bez odobrenja i znanja k-de izvukao se vod koji je obezbedjivao taj rejon a samim time su se povukle i snage iz rejona s. Grdovo i civilno stanovništvo što je stvorilo pomutnju i paniku u redovima naših snaga...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6527, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-503, *Redovni borbeni izvještaj*, 6. septembar 1992.

644 **AIIZ**, broj: 2-6527, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-503, *Redovni borbeni izvještaj*, 6. septembar 1992.

645 **Tog dana 30. pd komandovao je Jovo Blažanović, jer je Stanislav Galić dan ranije prekomandovan u Sarajevsko-romanijski korpus VRS.**

646 **Kliko**, *17. Viteška*..., 60.

647 *Za krst*..., 337, 533-534, 536-539, 600, 741.

648 **Kliko**, *17. Viteška*..., 60.

psihološkog efekta na borce koji su u tom rejonu.[649] Gubici 4. bataljona 19. pbr i SJB Srbobran značajno su utjecali na pad borbenog morala u cijeloj brigadi, kao i na sve srpsko stanovništvo u opštini Donji Vakuf. Komanda 30. pd ponovo je tražila od komande 1. KK da hitno dobije pojačanje *jačine jednog bataljona i do čete tenkova*.[650]

U Grdovo je došao dio boraca 1. Krajiškog bataljona ARBiH. Sedma brigada zarobila je trinaest neprijateljskih boraca i velike količine materijalno-tehničkih sredstava, od kompletne komore bataljona do sredstava protivazdušne odbrane koja su se nalazila u njemu (protivavionski top 20 mm i nekoliko protivavionskih mitraljeza).[651] Zarobila je i nekoliko minobacača 82 mm i veće količine pješadijskog ličnog naoružanja. Evakuacija ratnog plijena u Travnik trajala je nekoliko dana. Izvučen je čak i jedan autobus Centrotransa iz Sarajeva koji je pronađen u Grdovu. Pješadijsko naoružanje, koje je zarobljeno u većim količinama, uglavnom je podijeljeno lokalnim jajačkim borcima.[652]

Nakon uspješnog oslobađanja Kokića i Grdova, pojavio se problem nastavka planiranih borbenih dejstava ka Bukovici. Prema prethodnom dogovoru, jedinice Dnolučkog odreda trebale su preuzeti i osigurati dostignutu liniju. Međutim, nisu se u dovoljnom broju pojavile na vrijeme.[653] Komandant 7. brigade odlučio je da njegovi iscrpljeni borci neće ostati na liniji, te je naredio njihovo izvlačenje u Karaulu.[654]

---

[649] **AIIZ**, broj: 2-6527, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-503, *Redovni borbeni izvještaj*, 6. septembar 1992.

[650] **AIIZ**, broj: 2-6525, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-505, *Redovni borbeni izvještaj*, 7. septembar 1992.

[651] **Kliko**, *17. Viteška*..., 60. **Od likvidiranih srpskih milicionera zarobljena su dva ručna raketna bacača s dvadeset raketa, dvije *zolje*, dvadeset i dvije automatske puške, dvanaest do petnaest pištolja i pet sanduka municije 7,62 mm. Srpska vojska leševe ubijenih izvukla je istog dana u večernjim satima**. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6558, RS, MUP, SJB Srbobran, broj: 50/92, *Izvještaj o upotrebi jedinice milicije na dan 06.09.1992. godine*, 8. septembar 1992.

[652] **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 60.

[653] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 13; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[654] **Kliko**, *17. Viteška*..., 60.

U oslobađanju Kokića i Grdova sudjelovalo je ukupno 220 boraca 7. brigade i dvadeset i tri borca iz Kokića. Od vatrene podrške 7. brigada koristila je samo jedan MB 120 mm i nekoliko MB 60 mm. Cijeneći postignuti uspjeh, gubici su bili minimalni. Pet boraca je poginulo. Trojica su bili Krajišnici (Ahmo Alibabić iz Bihaća, rođen 1973, Jasmin Brkić iz Velike Kladuše, rođen 1964. i Ismir Huzeirović iz Sanskog Mosta, rođen 1964. godine), a dvojica Jajčani (Zaim Benava iz Bareva, rođen 1968. i Zijo Dervišić iz Kokića, rođen 1960. godine).[655] U Grdovu je jedan borac Dnolučkog odreda smrtno stradao od protivpješadijske mine (Ševal Humić, 1965).[656]

Desetak boraca 7. brigade je ranjeno. Neki od njih ozlijeđeni su dejstvom „prijateljske vatre" zbog loših sredstava veze. Dešavalo se da komandir voda munjevito ovlada neprijateljskom tranšejom, a da njegov komandir čete to ne sazna na vrijeme i zatraži minobacačku podršku da zauzme tu, već zaposjednutu, tranšeju.[657]

Sedma brigada „digla" je cijeli bataljon VRS, koji je formacijski bio po svim standardima JNA u odbrani, od borbenog osiguranja, minsko-eksplozivih prepreka, do prednjeg kraja odbrane i utvrđenih linija odbrane po dubini. Ostale jedinice koje su trebale sadejstvovati nisu izvršile svoje zadatke. Pored jedinica OpŠO Jajce, koje su u potpunosti zakazale, ni jedinica Muslimanskih snaga iz Travnika nije do kraja odradila svoj dio zadatka, iako je izvršila kvalitetan udar.[658] Nije ga mogla ni izvršiti, jer je komanda 30. pd na njen pravac napada poslala svu svoju raspoloživu rezervu, koju je mogla upotrijebiti prema Kokićima i Grdovu, da je na vrijeme ispravno procjenila glavni pravac napada ARBiH. Zbog privlačenja neprijateljskih rezervnih snaga na svoj pravac, jedinica Muslimanskih snaga dala je veoma značajan doprinos uspješnosti borbe

---

[655] **Benava je bio pripadnik 7. brigade od njenog formiranja, a Dervišić kokićkog voda Dnolučkog odreda. Up**: **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 300-303; **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci...*, 13, 24, 27, 58; *Vječna pouka*..., 20, 39.

[656] **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000; *Vječna pouka...*, 73.

[657] **Kliko**, *17. Viteška*..., 60.

[658] **Isto**.

na glavnom pravcu napada ARBiH.[659] Jedinica je likvidirala jednog srpskog borca i zarobila njegov protivavionski mitraljez.[660]

Dan poslije oslobađanja Kokića i Grdova, sedamdesetak boraca IDv Kobra i vojne policije OpŠO Jajce došli su u Kokiće radi čišćenja terena i nastavka planiranih borbenih dejstava. U selu se nalazilo nekoliko kokićkih boraca, koji su ostali nakon povlačenja 7. brigade. Dnolučki odred nije uspostavio liniju odbrane iznad Grdova i Kokića. Srpska vojska uspostavljala je svoju liniju iznad tih sela. S te linije dejstvovala je Pragom, snajperima i ostalim pješadijskim naoružanjem po Kokićima i Grdovu na pokrete jedinica ARBiH. Procjenjujući da lahko i brzo može doći do opkoljavanja i zarobljavanja jedinice, komandir Kobri odlučio se na izvlačenje koje je uspješno obavljeno bez gubitaka. Nekoliko dana poslije sve jedinice Dnolučkog odreda vratile su se na svoje početne položaje, a VRS do pada Jajca krajem oktobra nije zaposjedala Grdovo i Kokiće. Ušla je u ta sela 13. septembra i pokupila traktorima svoje poginule borce. Osam leševa bilo je u Kokićima i oko sela, a osam u Grdovu i njegovoj blizini. Srpska vojska uspostavila je svoju liniju odbrane pravcem Hamuša (tt 1321) – Trehuša (Treuša) – tt 1289 – Sović (tt 1047) – Sokolinsko brdo (tt 1066) – tt 1026 – Šobotanja (tt 1049) – Verig. Nije se pomjerala naprijed s te linije.

Komanda 30. divizije procjenila je da je napadom na Kokiće i Grdovo ARBiH pokazala namjeru da oslobodi Vinac i tako presiječe putnu komunikaciju Donji Vakuf – Bravnice, čime bi olakšala i odbranu Jajca i

[659] **Napad jedinice Muslimanske snage srpska propaganda objašnjavala je kao napad hrvatskih snaga, koje su navodno nasilno mobilizirale bošnjačke krajiške izbjeglice:** *...i jutros je uslijedio jači napad hrvatskih snaga iz pravca Karaule prema Oborcima. Međutim, jedinice Vojske nisu se dale iznenaditi pa su uslijedile borbe u kojima je hrvatska strana pretrpjela velike gubitke i mnogi nasilno mobilisani Muslimani iz Bosanske krajine dali su se u bijeg. Nekoliko Muslimana predalo se jedinicama Vojske i izjavilo da se ne žele boriti, ali da su ih vlasti Herceg Bosne prinudile ili će ih vratiti nazad u Bosansku krajinu zajedno s porodicama.* **Up**: **Glas srpski**, *Neuspio napad hrvatskih snaga*, ponedjeljak 7. septembar 1992, zadnja strana. **Muslimanske snage nisu imale zarobljenih boraca. Nekoliko ih je lakše ranjeno. Pripadnici jedinice bili su dobrovoljci s travničke opštine, a ne krajiške izbjeglice koje je navodno mobilizirala vlast HZ HB.**

[660] **Drugi srpski borac je pobjegao i odnio zatvarač PAM-a. U BNT-u je napravljen drugi i oružje je ospobljeno za korištenje.**

stvorila uslove da u narednim aktivnim borbenim dejstvima izvrši proboj prema Bugojnu i spoji snage u dolini Vrbasa.[661]

Od 6. septembra do kraja oktobra Kokići, Grdovo i Krezluk bili su međuzona. Kokićani su povremeno ulazili u svoje selo, ali ulazili su i Srbi u njega, kao i u Grdovo.

Ideja u vezi oslobađanja puta Jajce – Skela – Rika – Krezluk – Hamandžići, planina Ćusina i Bukovice i sela u dolini Vrbasa nije realizirana. Događaji koji su uslijedili nepuna dva mjeseca poslije pokazali su da je ovo bila posljednja prilika koja je pružala značajnije mogućnosti da se poboljšaju izgledi za dužu odbranu Jajca.

Za par dana na jajačko bojište došlo je oko 300 boraca iz sastava 1. zeničkog odreda (ARBiH). Smješteni su u Divičanima. Učestvovali su u odbrani Jajca do 5. oktobra.[662]

Nakon pokazane vojničke nesposobnosti da okupira Jajce, GŠ VRS pomjerio je 5. septembra Galića s dužnosti komandanta 30. divizije na mjesto komandanta Sarajevsko-romanijskog korpusa. Na jajačkom bojištu naučio je terorizirati i iznurivati civilno stanovništvo pod opsadom, što je vješto iskoristio na sarajevskom. U tome je bio mnogo uspješniji nego u vojničkom osvajanju terena. Željko Kopanja u javnosti je Galićevu nesposobnost objašnjavao kao "mudru taktiku zabijanja klinova" i postepenog "iznurivanja" jajačkih branilaca. Istina je da je cilj svake ofanzive kojom je Galić rukovodio bio zauzimanje Jajca, a ne postepeno "zabijanje klinova i iznurivanje" njegovih branilaca.[663] Stanislav Galić nije bio vojnički sposoban okupirati Jajce, bez obzira što ga je držao u višemjesečnoj blokadi i imao neuporedivu prednost

[661] **AIIZ**, broj: 2-6527, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-503, *Redovni borbeni izvještaj*, 6. septembar 1992.

[662] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 13; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnoločkog odreda"*, 30. april 2000.

[663] *…Sve to daje za pravo pukovniku Galiću, komandantu 30. divizije, koji operaciju za oslobađanje Jajca vodi na zaista mudar način, taktikom postepenog iznurivanja protivnika i pravovremenim „zabijanjem„ klinova u protivničke položaje, čime se obruč oko Jajca sve više steže. Svaki drugi način bio bi poziv u operacije koje nose velike žrtve i razaranja, što u ovom trenutku nikome nije potrebno*. **Up**: **Glas**, **Kopanja Željko-Joksimović Momo**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 5.

u odnosu na branioce u tehničkoj opremljenosti i brojnosti jedinica kojima ih je napadao. Dovoljno je – a zbog ilustracije njegove vojničke nesposobnosti na jajačkom bojištu – spomenuti da je imao rakete Luna i borbenu avijaciju na raspolaganju, a da branioci nisu imali čak ni kvalitetnu protivazdušnu odbranu da joj se suprostave. Također je raspolagao s tenkovima i borbeno-oklopnim vozilima. Jajački branioci ni to nisu imali. Zapravo, imali su dva borbeno-oklopna vozila koja su zarobili od njegovih boraca.[664] Ipak, svaku ofanzivu kojom je on rukovodio oni su slomili. Za novog komandanta 30. divizije 10. septembra postavljen je pukovnik Jovo Blažanović.

Strijeljanje bošnjačkih dječaka i njihovih roditelja iz Ljoljića i Čerkazovića

Srpski vojnici u Bosni i Hercegovini 1992-1995. često su se – poslije neuspjeha i gubitaka na frontu – svetili nezaštićenim bošnjačkim i hrvatskim civilima na teritoriji pod svojom kontrolom.[665] Tako su iz jezerskih sela Ljoljići i Čerkazovići uvečer 10. septembra 1992. pokupili dvadeset i osam bošnjačkih civila iz njihovih kuća, odveli ih u šumu Tisovac, opljačkali i potom strijeljali.[666] Dvadeset i troje su ubili, a četvero ih je, iako teško ranjeno, preživjelo.[667] Samo je jedan preživio

[664] **Jedno je zarobljeno u Barevu 13. juna, a drugo na Goloj planini dva mjeseca kasnije.**

[665] *…Sve više je prisutna osveta boraca na muslimanskom i hrvatskom stanovništvu, posebno na onima koji imaju iz svoje porodice pripadnike "beretki"...U velikoj meri bezbednost se narušava samostalnim akcijama sve većeg broja grupa boraca koje deluju osvetnički prema muslimanskom i hrvatskom stanovništvu…* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/305, *Redovni borbeni izveštaj*, 17. august 1992.

[666] **Status civila za sve žrtve potvrdio je i Sud Bosne i Hercegovine**: *…lica koja su nasilno u noćnim satima izvedena iz svojih kuća su bila civili, te ni na koji način nisu bila uključena u borbena dejstva*. **Up**: **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-1, *Presuda*, 15. april 2008.

[667] **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-1, *Presuda*, 15. april 2008; **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-3, *Presuda*, 29. oktobar 2009.

strijeljanje bez ranjavanja.[668] Prema borbenom izvještaju komande 1. KK VRS od 13. septembra, zločin je izvršilo *desetak naoružanih ljudi sa još tri pripadnika rezervne milicije iz Jajca.*[669] *Žrtve* su bile dobro poznate zločincima, jer su, uglavnom, bile njihove komšije.

Ubijeni su dječaci, braća Asmer (1977) i Adis Zobić (1983) sa svojom majkom Fikretom (1957). Njihov otac Nurija (1952) je ranjen, ali je preživio. Njegova sestra Fikreta (1956) je ubijena.[670] Iz porodice Zobić ubijen je još jedan dječak, trinaestogodišnji Adnan (1979) sa svojom nanom Đulom (1924), a iz kuće Bajramovića njegov vršnjak Sabahudin (1979). Ranjena Zejna Bajramović (1930) je preživjela strijeljanje, ali njen muž Mujo (1927) i sin Latif (1959) nisu. Mustafa Bajramović (1946) i njegov sin Irhad (1971) su ubijeni. Od Bajramovića je ubijena još i Ekrema (1939). Strijeljanje je – iako ranjen u stomak i nogu – preživio i Omer Karahodžić (1928), ali njegov sin Senad (1968) i supruga Zarifa (1928) nisu. Ubijen je i Omerov brat Ibrahim (1933). Iz porodice Balešić ubijeni su: Faza (1918), Fahra (1928) i Mustafa (1950). Ubijeno je četvero Mutića: Derviša (1933), Nedžib (1936), Ramiza (1936) i Fatima (1963). Fahrija Mutić (1952) je preživio strijeljanje bez ranjavanja. Šećo Malkoč (1934) je ubijen.[671]

---

[668] **Izjave preživjelih svjedoka zločina u**: *Vrijeme beščašća, genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, urednik: **Halilović Safet**, Preporod-Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica 1994, 178-184.

[669] *...Prema obaveštajnim podacima 10.09.1992. godine oko 21,30 časova izvršen je masakr civila u s. Ljoljići i Čerkazovići (dolina r. Plive), od strane desetak naoružanih ljudi sa još tri pripadnika rezervne milicije iz Jajca. Ubijeno je 23 stanovnika. Streljani su u potoku Draganovac...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/357, *Borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992.

[670] **Kada su ih izveli iz kuće i poveli na strijeljanje, uplakani dječaci pitali su oca Nuriju gdje ih vode. Bespomoćni otac odgovorio im je da moraju ići. Tu večer je posljednji put vidio i zagrlio svoju djecu, suprugu i sestru. Zločinci su pucali u sve njih bez imalo milosti, čak ni prema mališanima. Up**: **Morača Nikola**, *Pekez pucao lično u mene*, https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Pekez-pucao-licno-u-mene/16457

[671] **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-1, *Presuda*, 15. april 2008; **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-3, *Presuda*, 29. oktobar 2009.

Od pet dječaka, koje su zločinci strijeljali s njihovim roditeljima i rođacima, preživio je samo Mustafa Bajramović, ali je i on ranjen. Nakon odlaska ubica, dječak se izvukao ispod leševa i pronašao preživjelog Omera Karahodžića.[672]

Omera je spasio milicioner Borko Oparnica, koji je prvi došao na mjesto zločina.[673] Oparnica je bio užasnut zatečenim prizorom.[674] Milicioner Dragan Nišić, na putu za Tisovac, sreo je preživjelog Fahriju Mutića.[675] Nuriju Zobića, Zejnu Bajramović[676] i dječaka Mustafu Bajramovića pronašao je načelnik obavještajnog organa bezbjednosti 30. divizije VRS Dragan Ždrnja i prebacio ih u šipovački Dom zdravlja gdje im je ukazana prva pomoć.[677] Zajedno sa Omerom Karahodžićem

---

[672] **Bećirević Ramiz**, *Jezero: Zapis o zločinu i kravoj povijesti*, https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/drustvo/teme/item/2815-jezero-zapis-o-zlocinu-i-krvavoj-povijesti

[673] **Ranjeni Omer se, nakon odlaska zločinaca, izvukao ispod leševa ubijenih. Otpuzao je do šume u kojoj se skrivao dok nije primijetio milicionera Borku Oparnicu, za kojeg je u svojoj izjavi naveo da je znao *da je dobar čovjek.* Zato mu se javio. Borko mu je prišao i dao vode, jer je bio veoma žedan. Borko ga je pitao – ko pobi ljude? Potom ga je odveo u Dom zdravlja u Šipovu, gdje mu je ukazana prva pomoć. Kasnije je prebačen na liječenje u Banja Luku. Iz banjalučke bolnice, iako neoporavljen, odveden je logor na Manjači. Razmijenjen je 30. septembra 1992. godine. Up**: **Morača Nikola**, *Pekez pucao lično u mene*, https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Pekez-pucao-licno-u-mene/16457

[674] *…kada sam stigao, vidio sam na travi krv i leševe. Nisam mogao gledati jer su bili sve ljudi koje sam poznavao. Kasnije sam čuo da je inicijator svega bio Jovo Jandrić, rekao je Oparnica i istakao da je od Fahrije Mutića saznao da su u ubistvima učestvovali Milorad (Ljupka) Savić i Mirko (Mileta) Pekez*. **Up**: *Pekez i ostali: Sa djecom na strijeljanje*, https://www.klix.ba/vijesti/bih/pekez-i-ostali-sa-djecom-na-strijeljanje/080211079

[675] *…Tijela mrtvih civila su bila jedan preko drugih. Bilo je puno krvi i čahura. Taj se prizor nije mogao gledati, kazao je Nišić*. **Up**: **Čano Nadžida**, *Priče o uspomenama na posljednji susret s najmilijima*, https://detektor.ba/2008/02/28/price-o-uspomenama-na-posljednji-susret-s-najmilijima/

[676] **Dok je ležala u provaliji, Zejna je čula Senada Karahodžića kako doziva svoju majku, a ona je već bila mrtva. Zločinci su potom ponovo pucali u njega i usmrtili ga. Up**: **Čano Nadžida**, *Priče o uspomenama na posljednji susret s najmilijima*, https://detektor.ba/2008/02/28/price-o-uspomenama-na-posljednji-susret-s-najmilijima/

[677] *…Prvi put u životu sam vidio toliko mrtvih ljudi. Uplašio sam se i vratio odatle svojim kombijem. Usput sam sreo jednu ženu, dijete i muškarca koji su preživjeli*

iz Šipova su prevezeni u banjalučku bolnicu, a iz nje na Manjaču. Na Manjaču je odveden i Fahrija Mutić. Svi su kasnije razmijenjeni.

Ukupno je u Jezeru, Ljoljićima i Čerkazovićima u dva masovna zločina (2-3. juna i 10. septembra) ubijeno pedeset i sedam civila. Od tog broja šest su dječaci i jedna djevojčica. Među ubijenima je dvadeset žena, uglavnom starije životne dobi. Preostalih trideset su muškarci. Većinom su bili starosti između 65 i 87 godina. Za ubijene vojno sposobne muškarce, starosti od 29 do 65 godina, svi dostupni dokumenti srpske provinijencije navode da su bili civili. Nisu zarobljeni u borbi, nego su kao nenaoružani civili odvedeni od svojih kuća – a mnogi od njih s najbližim članovima svojih porodica – i kukavički ubijeni.

Za ratne zločine nad jezerskim Bošnjacima do sada su kao zločinci osuđeni samo Zoran (Branko) Marić, Mirko (Mile) Pekez, Mirko (Špiro) Pekez i Milorad (Ljupko) Savić. U zločinu su, prema iskazima svjedoka, sudjelovali i Simo Savić, Slobodan Pekez, Ilija Pekez, Milorad (Đuro) Savić i Blagoje Jovetić. Zločin je organizirao milicioner Jovo Jandrić.[678] Svjedoci navode da je u masakru sudjelovalo jedanaest pripadnika VRS i milicije. Osuđenim ratnim zločincima obnovljeno je suđenje četiri godine nakon prvog postupka. Novim presudama kazne su im znatno smanjene. U decembru 2008. godine Sud Bosne i Hercegovine potvrdio je optužnicu protiv Jove Jandrića i Slobodana Pekeza, ali je Srbija, koja im je dala državljanstvo, odbila da ih izruči.[679] Sredinom ljeta 2022. pred

---

strijeljanje i njih sam odvezao u Dom zdravlja, kazao je Ždrnja. **Up**: **Čano Nadžida**, *Priče o uspomenama na posljednji susret s najmilijima*, https://detektor.ba/2008/02/28/price-o-uspomenama-na-posljednji-susret-s-najmilijima/

[678] **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-1, *Presuda*, 15. april 2008; **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-3, *Presuda*, 29. oktobar 2009.

[679] **Perviz Izet**, *Strijeljanje na Tisovcu*, https://stav.ba/vijest/strijeljanje-na-tisovcu/9776; *Jandrić svjedočio putem videolinka*, https://www.klix.ba/vijesti/regija/jandric-svjedocio-putem-videolinka/090407135; **Morača Nikola**, *Pekez pucao lično u mene*, https://www.nezavisne.com/novosti/hronika/Pekez-pucao-licno-u-mene/16457; *Obilježena 30. godišnjica stradanja Bošnjaka u Čerkazovićima i Loljićima*, https://fena.ba/article/1284697/obiljezena-30-godisnjica-stradanja-bosnjaka-u-cerkazovicima-i-ljoljicima; *Marić za zločin protiv civila dobio 15 godina zatvora*, https://www.klix.ba/vijesti/bih/maric-za-zlocin-protiv-civila-dobio-15-godina-zatvora/091029082.

Višim sudom u Beogradu počeo je sudski postupak protiv Jandrića za zločine počinjene 10. septembra 1992. godine.[680]

Osim preživjelih žrtava masakra u Tisovcu, kao svjedoci Tužilaštva pred Sudom Bosne i Hercegovine svjedočili su i Borko Oparnica, Dragan Nišić, Dragan Ždrnja i dr. Rajko Todorčević (ljekar iz Šipova koji je zbrinuo ranjene žrtve).[681]

Pokušaj UN da zaštiti civile Jajca i Bihaća od djelovanja teške artiljerije VRS

Avionima, tenkovima i teškom artiljerijom srpska vojska mjesecima je terorizirala bihaćko i jajačko stanovništvo pod opsadom. Razarala je njihove domove i uništavala komunalnu infrastrukturu. Ugrožavala je dostavu humanitarne pomoći, lijekova i medicinskog materijala jajačkim civilima svojim stalnim artiljerijskim dejstvom po humanitarnim konvojima na koridoru Turbe – Jajce. Delegacija Republike Bosne i Hercegovine uspjela je na sastanku 27. augusta, organiziranom u okviru Londonske mirovne konferencije, privoliti međunarodnu zajednicu da natjera srpsku stranu da svoje teško naoružanje oko Jajca i Bihaća stavi pod nadzor UNPROFOR-a. Shodno sporazumu o koncentraciji i nadzoru teškog naoružanja oko ta dva grada, koji je srpska strana bila prisiljena potpisati, početkom septembra UNPROFOR je pokušao staviti srpsku artiljeriju pod kontrolu svojih posmatrača. Vatreni položaji tri haubice 155 mm M65 i pet haubica 122 mm D30 nalazili su se u rejonu šipovačkog sela Gorica (u blizini tt 1267). Pet haubica 105 mm M56 imalo je vatreni položaj u rejonu mrkonjićkog sela Magaljdol. Komanda 1. KK naredila je 9. septembra 30. diviziji da omogući posmatračima UNPROFOR-a pristup vatrenim položajima haubica u Gorici i Magaljdolu i da minobacače 82 i 120 mm, *koji imaju domet po gradu*

[680] **Perviz Izet**, *Kraj bijega od od polaganja računa za počinjena zvjerstva*, https://stav.ba/vijest/kraj-bijega-od-polaganja-racuna-za-pocinjena-zvjerstva/10024

[681] **Sud Bosne i Hercegovine**, broj: X-KR-05/96-1, *Presuda*, 15. april 2008.

Jajce, zadrži na dotadašnjim vatrenim položajima, ali da ih dobro ukopa i maskira.[682] Sporazum se odnosio na kalibre iznad 12,7 mm – uključujući tenkove, artiljeriju, minobacače, mitraljeze, sisteme protivazdušnog oružja, oklopne transportere – odnosno na sve *teško naoružanje koje bi moglo otvarati vatru po Jajcu i Bihaću*. Srpska vojska prema sporazumu morala je skoncentrirati ta oruđa izvan njihovog dometa na Jajce i Bihać i omogućiti posmatračima UNPROFOR-a da vrše nadzor nad njihovom upotrebom.[683] Od toga nije bilo koristi, te je ona nastavila razarati civilna naselja i terorizirati stanovništvo na slobodnoj jajačkoj teritoriji. Čak i nakon nametanja zabrane letova, VRS je nastavila još neko vrijeme upotrebljavati avijaciju protiv jajačkih branilaca i civila. Samo dan nakon Talićevog naređenja u vezi s koncentracijom teškog naoružanja i njegovim stavljanjem pod kontrolu UN, srpska vojska žestoko je granatirala civilne objekte u Jajcu.[684] Hrvatsko vijeće odbrane uzvratilo je *sa 5-10 granata*, po Šipovu i Mrkonjić Gradu topom M46 130 mm.[685]

Četa MB 120 mm 1. pbr do 8. juna bila je na Bukovici. Raspolagala je sa šest oruđa. S Bukovice je prešla u Herendu na Ćusinama (Erenda, tt 889), gdje je ostala do 30. septembra. U dokumentima VRS navodi se da je iz Herende zbog bezbjednosnih razloga prešla u Brišiće. Ti bezbjednosni razlozi, zapravo, bili su skrivanje od UNPROFOR-a. U Brišićima je ostala do početka novembra, a onda je nakratko prebačena u Kruščicu.[686]

Srpski minobacači 82 mm početkom septembra imali su vatrene položaje u rejonu Šebeza (tt 807), Ćaninog polja (šest komada), Matekala (šest komada), Donje Bukovice (šest komada) i Vinca (devet komada). Osim šest minobacača 120 mm u Herendi, VRS je imala još

[682] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-450/1-92, *Prihvat posmatrača UNPROFOR-a na vatrenim položajima artiljerije, naređenje*, 9. septembar 1992.

[683] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-457/1-92, *Uslove koji postavljaju posmatrači UNPROFOR-a*, 10. septembar 1992.

[684] **ICTY**, HVO, Zapovjedništvo OS Srednja Bosna, IKM-Vitez, broj: 653/92, *Borbena zapovijed Op. br. __ za upućivanje postrojbe na bojište Jajce*, 11. septembar 1992.

[685] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/357, *Borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992.

[686] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **VRS**, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993.

šest minobacača 120 mm u Vincu. U rejonu Bjelajca imala je četiri haubice 122 mm D30, a u rejonu sela Brda još dvije. Četiri topa ZiS-3 76 mm imala je u Vinogradima (Ćusine), jedan na Bukovici i jedan na Kubrovači. Dva tenka T34 i dva tenka T55 nalazila su u rejonu Donjih Mila, a tri tenka T55 u rejonu Bage – Skela.[687]

Septembarski ratni uspjesi ARBiH na Vlašiću

Bezakonje u srpskoj civilnoj vlasti na okupiranoj teritoriji, sa svim posljedicama koje je uzrokovalo i ratno profiterstvo, veoma negativno su se održavali na borbeni moral pripadnika VRS. Sklonost pojedinaca samovolji i dezerterstvu utjecala je i na ostale borce da kolektivno napuštaju položaje. U zoni odgovornosti 30. pd to se posebno odnosilo na borce s teritorije Mrkonjić Grada i Šipova, a *delimično i sa teritorije Jajca*. Svako ranjavanje ili pogibiju saborca koristili su kao izgovor za povlačenje ili napuštanje položaja i *traženje nemogućeg (dejstvo artiljerije, raketa, avijacije, tenkova i sl)*.[688] U jedinicama 19. pbr bio je izražen i problem u odnosima između vojnika sa sela i vojnika iz grada, jer su vojnici iz grada bili *nezainteresovani za odbranu van rejona grada i čuvaju kuće i stanove u koje su se uselili*.[689] Popuna brigade vršena je ljudstvom *koje ne podliježe vojnoj obavezi*. Iz Grdova su borci bježali sa oružjem.[690]

Bez obzira na iscrpljenost svojih boraca, komanda 30. pd je svakodnevno ponavljala naređenja za nastavak borbenih dejstava na svim pravcima prema Jajcu. Ponavljala je i naređenja 19. pbr i TG-3 da u sadejstvu s 22. lpbr izvrše presijecanje jajačkog koridora. Za taj zadatak,

---

[687] **AIIZ**, broj: 2-6522, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-491, *Podaci o elementima b/r orudja i tenkova*, 2. septembar 1992.

[688] **AIIZ**, broj: 2-6526, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-506, *Stanje u 30. KrD*, *informacija*, 8. septembar 1992.

[689] **AIIZ**, broj: 2-6529, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-509, *Redovni borbeni izvještaj*, 8. septembar 1992.

[690] **AIIZ**, broj: 2-6530, VRS, 30. pd, op. pov. broj: 174-510, *Operativno taktička situacija u širem rejonu Jajca, Izvještaj i predlozi*, 9. septembar 1992.

iz pravca napada 19. pbr, smatrala je za neophodno da se angažiraju dva bataljona s jednim bataljonom u rezervi, a za produženje napada pravcem Vitovlje – Dobretići – Bešpelj snage jedne brigade s četom tenkova. Komandi 1. KK i dalje se žalila na neaktivnost 22. lpbr u vezi s presijecanjem puta za Jajce i Pougarje.[691] Iako se do 8. septembra uspjela primaknuti Podovima na oko 200 metara, već narednog dana 30. pd priznala je komandi 1. KK da *ovladjivanje sa Jajcem realno još nije izvedivo*. Za to je kao glavni razlog navela što grad nije u potrebnom okruženju.[692] Njeni borci nisu bili motivirani za napadna dejstva.[693] Taktička grupa 1, ojačana s dva tenka i dvije čete, izvela je 12. septembra napad na HE Jajce II. Zbog jakog otpora iz Bareva i zarušenog puta iz pravca Banja Luke u dužini od tridesetak metara, do pada mraka nije uspjela ovladati hidroelektranom.[694] Ni narednog dana nije izvršila zadatak.[695] Ni ostale jedinice TG-1 i TG-2, koje su svaki dan izvodile napade na pravcima Podovi – Skela (tt 884) i Mile – Vrbica, nisu ostvarile nikakve rezultate. Gubici agresora, mrtvi i ranjeni borci, na tim pravcima bili su svakodnevni.[696]

---

[691] **AIIZ**, broj: 2-6531, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-515, *Redovni borbeni izveštaj*, 12. septembar 1992.

[692] *…Koridor koalicije i dalje nesmetano funkcioniše i ustašama omogućava dovlačenje svežih snaga i TMS iz rejona Travnik i Novi Travnik preko Turbeta. Ne postoji nikakva kordinacija sadejstva ili saradnje izmedju 30. KrD i 22. lpbr. Radi toga nema spoja izmedju njih u širem rejonu Turbe što pogoduje funkcionisanju ustaškog koridora i nemogućnosti okruženja Jajca sa istoka...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6530, VRS, 30. pd, op. pov. broj: 174-510, *Operativno taktička situacija u širem rejonu Jajca, Izvještaj i predlozi*, 9. septembar 1992.

[693] **AIIZ**, broj: 2-6530, VRS, 30. pd, op. pov. broj: 174-510, *Operativno taktička situacija u širem rejonu Jajca, Izvještaj i predlozi*, 9. septembar 1992.

[694] **AIIZ**, broj: 2-6531, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-515, *Redovni borbeni izveštaj*, 12. septembar 1992.

[695] *...u toku dejstava za ovladavanje HE Jajce-2 naše snage su zaustavljene na oko 300 metara od HE i zbog ispoljene vatre i zapreke na putu, vraćene su na bezbednu udaljenost. Na putu od ušća Ugra do HE onesposobljen je i rovokopač koji je raščišćavao prepreku. Isti nije nije izvučen sa prepreke. Teže je ranjen poslužilac rovokopača...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6532, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-516, *Redovni borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992.

[696] **AIIZ**, broj: 2-6532, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-516, *Redovni borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6533, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-518, *Redovni borbeni izveštaj*, 14. septembar 1992.

U odbrani Jajca, u jedinicama TORBiH (ARBiH), sudjelovali su i borci izbjeglice iz susjednih opština. Najveći broj bio ih je iz Šipova. Početkom borbenih dejstava na jajačkoj opštini, izbjegli Šipovljani ponajviše su se pridruživali četi Bosna, a formirali su i svoj samostalni vod, koji je bio potčinjen OpŠO Jajce. Komandir voda bio je Sakib Ribić, prijeratni predsjednik Opštinskog odbora SDA Šipovo. Brojno stanje voda se povećavalo, tako da je preformiran u odred Šipovo, odnosno "Šipovački odred", kako je kod boraca i stanovništva nazivan. Ribić je ostao na dužnosti komandanta odreda. Jedinica je učestvovala u odbrani Jajca od početka rata do njegovog pada pod agresorsku vlast.

U Jajce je uspjelo izbjeći i nekoliko desetaka vojnih obveznika iz Mrkonjić Grada. Priključili su se braniocima. Nekoliko Mrkonjićana pristupilo je izviđačko-diverzantskom vodu Kobra kada je formiran početkom jula. Naredbom načelnika ŠVK OSRBiH, Sefera Halilovića, 4. septembra formiran je odred Varcar. Potčinjen je OpŠO Jajce. Za komandanta odreda imenovan je Rasim Heganović.[697]

Bošnjački vojni obveznici, koji su uspjeli izaći iz Skender Vakufa, uglavnom su se smještali u njima najbliže jajačko selo Bešpelj. Priključivali su se jajačkim braniocima. Najveći broj bio ih je u četi Bešpelj. Načelnik ŠVK OSRBiH naredio je 20. septembra formiranje skendervakufskog odreda. Zvaničan naziv jedinice bio je 1. Odred – Skendervakufski. Bio je potčinjen OpŠO Jajce. Komanda odreda nalazila se u Bešpelju.[698] Komandant odreda bio je Nazif Krkić.[699]

---

[697] **ICTY**, ARBiH, broj: 02/1010-58, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 4. septembar 1992; **ICTY**, ARBiH, broj: 02/1010-57, *Formiranje odreda Oružanih snaga, Naređenje*, 5. septembar 1992.

[698] **ICTY**, ARBiH, broj: 02/1010-119, *Odluka o organizaciji i formiranju jedinice Armije Republike Bosne i Hercegovine*, 20. septembar 1992; **ICTY**, ARBiH, broj: 02/1010-118, *Formiranje „1. odreda-Skendervakufskog, Naređenje*, 21. septembar 1992.

[699] **Nazif Krkić je uhapšen na punktu HVO u Bristovima kod Bugojna 9. jula 1993. kao civilno lice. U zatvoru HVO je zlostavljan i mučen. Njegov leš pronađen je par sedmica kasnije u Bagarića gaju. Nedostajalo mu je pola desnog uha i donja vilica bila mu je polomljena. Na tijelu su bile prostrijelne rane i rane nanesene tupim predmetom. Up**: *Zločini u Vrbanji jula 1993*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2001, 177.

Brojno stanje ljudstva u ovim odredima bilo je u rangu vodova, odnosno čete u Šipovačkom odredu. S obzirom da je za oko mjesec dana nakon Halilovićeve naredbe o njihovom formiranju pala odbrana Jajca, nisu se stigli formacijski razviti u jedinice s većim brojem boraca.

Načelnik ŠVK OSRBiH Sefer Halilović naredio je 10. septembra RgŠO Zenica da glavne snage angažira *na dijelu bojišta Travnik – Jajce – Bugojno*, razbije neprijateljske snage na Komaru, Vlašiću i u Donjem Vakufu i deblokira Jajce.[700] Regionalni štab odbrane Zenica nije bio u stanju izvršiti naređenje zbog mnogo opravdanih razloga, od organizacijskih do logističkih. Napadna dejstva mogao je izvoditi manjim jedinicama na taktičkom nivou na značajnije objekte koje je držala VRS. Opštinski štab odbrane Travnik već je imao gotov plan za napadna dejstva u cijeloj svojoj zoni odgovornosti. Komandant OpŠO Travnik, Haso Ribo, izdao je naređenje potčinjenim jedinicama za napad s ciljem proširenja koridora za Jajce i Pougarje i osiguranje Karaule. Bez čvrste odbrane Karaule, koridor za Jajce i Pougarje bio bi neodrživ. Napadna dejstva dogovorena su sa OpŠO Jajce, Bugojno, Novi Travnik, HOS, HVO Travnik i HVO Pougarje. Za izvođenje napada jedinice su objedinjene u tri taktičke grupe. Glavni pravac napada, kao i 28. juna, bio je Smet (tt 1076) – Gostilj (tt 1085) – Kragulj (tt 1244) – Hajdučki do, a pomoćni Meokrnje (tt 1425) – Srebreno brdo (tt 1290).[701] Jedinice TG-2 dobile su zadatke da u svojim zonama odgovornosti diverzantskim akcijama, demonstrativnim i artiljerijskim napadima nanose neprijatelju što veće gubitke u živoj sili i tehnici, vežu za sebe snage agresora i spriječavaju slanje njegovih pojačanja prema glavnom pravcu napada. Na glavnom pravcu trebali su sudjelovati Karaulski odred (čete Ćosići, Seferi, Hamandžići i Šešići), 1. i 2. Travnički odred, "Šošina četa" (OpŠO Novi Travnik) i 7. brigada. Te jedinice objedinjene su u TG-1. Planirano je i učešće jedinice travničkog HVO. Komandant TG-2 bio je Rešad Sefer. Na pomoćnom pravcu napada nosilac borbenih dejstava bio je odred Mehurić s potčinjenom četom Patriotske lige. Komandant

[700] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, DT broj: 02/--, *Direktiva Štaba vrhovne komande Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 10. septembar 1992.

[701] **Meokrnje je planina između Vlašića (tt 1933), zapadno, i Mahnjače (tt 1358), istočno.**

odreda bio je Fahir Čamdžić. Za napad su planirani i odredi Han Bila i Hum. Ta tri odreda objedinjena su u TG-3. Na desnom boku trebao im je sadejstvovati odred Šerići iz OpŠO Zenica. Komandu nad TG-3, uoči samog napada, preuzeo je Remzija Šiljak. Napad na oba pravca trebao je početi u 13 sati 12. septembra, u vrijeme ručka srpskih boraca kako bi se iskoristio faktor iznenađenja i nepažnje.[702] Do tada su napadna dejstva uglavnom vršena u ranim jutarnjim satima. Procjenjeno je da neprijateljski borci ne očekuju napad tokom dana.

Jedinice TG-3 na vrijeme su izvršile sve potrebne pripreme. Tokom noći 11/12. septembar neprimjetno su kroz međuprostor ubačene grupe boraca u dubinu neprijatelja. One su trebale u vrijeme napada jedinica s prednjeg kraja napasti neprijateljske snage iz pozadine i spriječiti im dolazak pojačanja. Neki borci iz ovih grupa nisu bili naoružani, jer je nedostajalo oružja. Krenuli su s namjerom da preuzmu naoružanje ranjenih ili poginulih saboraca i zarobljeno naoružanje neprijateljskih vojnika. I uvođenje jedinica za napad s prednjeg kraja izvedeno je uspješno i na vrijeme. Motiviranost svih boraca bila je na visokom nivou. Napad je počeo po planu u 13 sati 12. septembra i istovremeno na svim mjestima, na sve vatrene tačke neprijatelja i njegova uporišta u širem rejonu odakle je mogao dovesti pojačanja (Jasen, Zmajevac i Javorak). Sve jedinice uspješno su odradile dobijene zadaće. Odred Šerići nije djelovao, tako da su se jedinice TG-3 morale same osigurati na svom desnom boku. Oslobođeno je Meokrnje, objekat od visokog operativno-taktičkog značaja. Srpskoj vojsci naneseni su značajni gubici u živoj sili (22. lpbr). Poginulo je petnaest srpskih vojnika, a trinaest ih je teže i lakše ranjeno.[703]

---

[702] **AIIZ**, broj: 2-6510, ARBiH, OpŠO Travnik, *Zapovijest za napad Op. br. 02/454-1*, 10. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6509, ARBiH, OpŠO Travnik, TG-3, *Odluka komandanta TG-3 za napad*, 10. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6511, ARBiH, OpŠO Travnik, TG-3, *Zapovjest za napad Op. br. 01/92*, 11. septembar 1992.

[703] **U nekim srpskim izvještajima navodi se da je 12. septembra na Meokrnju poginuo komandir čete i trinaest pripadnika 22. lpbr, a četrnaest ih teže i lakše ranjeno, dok se u nekim spominje pogibija petnaest boraca. Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/357, *Borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-484/1-92, *Upozorenje o neprijatelju*, 13. septembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-479/1-92, *Nefunkcionisanje rukovođenja i komandovanja*, 14. septembar 1992; **ICTY**, RS, Kotor Varoš, *Izvod iz zapisnika sa*

Dvojica su zarobljena. U planinarskom domu na Meokrnju zarobljene su određene količine municije, naoružanja i mina za minobacače. Samo je jedan borac ARBiH poginuo.[704] Oslobađanje Meokrnja, nanošenje velikih gubitaka agresoru i minimalni gubici u vlastitim redovima, jedna je od najznačajnih pobjeda ARBiH u srednjoj Bosni 1992. godine. Iako je bilo određenih i neplaniranih problema tokom izvođenja napada, komanda TG-3, komandanti odreda i komandiri jedinica odlično su se snašli i riješavali ih "u hodu." Zbog toga ti problemi nisu ni u najmanjoj mjeri ugrozili realizaciju plana i prouzrokovali vlastite gubitke. Pobjeda na Meokrnju ojačala je borbeni moral boraca ARBiH u srednjoj Bosni.

Napadna dejstva na glavnom pravcu napada, zbog organizacijskih problema, nisu počela 12. septembra, kako je planirano, nego su pomjerena za naredni dan.[705]

Nakon povlačenja iz Kokića u Karaulu, komanda 7. brigade planirala je napad na prevoje Smet (tt 1076) i Gostilj (tt 1090). Ti objekti imali su odličan značaj za kontrolu puta Turbe – Hamandžići – Jajce, odnosno Turbe – Hamandžići – Pougarje. Srpskoj vojsci omogućavali su vođenje uspješnih napadnih dejstava prema Karauli, Turbetu, Jajcu i Pougarju. Brigada je izvršila izviđanje terena i obavila sve potrebne pripreme. Locirani su vatreni položaji artiljerije i tenkova VRS. Dva tenka bila su oko vikendica na Gostilju. Haubička baterija nalazila se u dubini Gostilja. Zakloni za nju bili su dobro utvrđeni s jakim borbenim osiguranjem.[706]

Ovladavanjem Smetom i Gostiljem dobila bi se dubina za lakšu odbranu Karaule i Turbeta. Položaji ARBiH na Šešićkoj planini (tt 1186 – Crljenica, tt 1420 – tt 1203) i HVO iznad Dželilovca (tt 1203 – Repište, tt 1079) postali bi sigurniji, kao i koridor za Jajce. Za Pougarje bi se

---

79. sjednice Ratnog predsjedništva održane 15.09.1992. godine; **ICTY**, RS, CSB Banja Luka, sektor SNB, *Procjena bezbjednosnog stanja na području RO Kotor Varoš*, 10. maj 1993. godine. **U knjizi poginulih boraca VRS nalaze se imena za petnaest poginulih. Up**: *Za krst*..., 20, 103, 107, 600, 603-605, 607, 610-612.

[704] **AIIZ**, broj: 2-6512, ARBiH, OpŠO Travnik, TG-3, broj: 02/454-3, *Izvještaj o izvršenom zadatku*.

[705] **AIIZ**, broj: 2-6513, ARBiH, OpŠO Travnik, Karaulski odred, *Kratka analiza akcije Smet-Gostilj*, 23. septembar 1992.

[706] **Kliko**, *17. Viteška*..., 60-61.

otvorio direktan put preko Gostilja. Put za Jajce je bio najugroženiji na dionici od Hamandžića do Turbeta. Uglavnom je korišten noću, bez osvjetljenja na vozilima, ali ni mrak mu nije pružao potpunu zaštitu, jer je VRS tokom dana uzimala elemente za gađanje i tokom noći izvlačila tenk na Gostilj i tukla po njemu. Zaposjedanje Smeta i Gostilja omogućilo bi zaokruživanje teritorije između Šešićke planine (dio Galice), Pougarja, Dnolučke planine i Karaulske gore, što bi skratilo linije odbrane i oslobodilo dio snaga za druge potrebe.

Prva kotorvaroška bojna HVO i pougarski HVO trebali su u sadejstvu sa hamandžićkom četom u rejonu Hajdučkog dola spriječiti dolazak srpskih intervencija iz pravca Skender Vakufa.[707] Hamandžićka četa imala je zadatak da ubaci jedinicu na Dukat, kako bi bila zadnje osiguranje s lijevog krila 7. brigadi da joj VRS ne provali u zaleđe.[708] S Dukata je, u saradnji sa snagama HVO iz Pougarja, mogla kontrolirati put iz pravca Skender Vakufa prema Smetu i Gostilju i sprječavati dovođenje srpskih pojačanja. Ilfad Ičanović iz 7. brigade sa IDv-om ubacio se preko Šešićke planine iza linije odbrane VRS. Imao je zadatak da je udari s leđa u vrijeme početka napada 1. i 2. čete 7. brigade, koje su trebale napasti frontalno.[709]

Napad je počeo u nedjelju 13. septembra par minuta prije 13 sati. Izviđačko-diverzantski vod 7. brigade napao je s leđa i oštetio oba tenka VRS na Gostilju. Na lijevom krilu 1. četa ovladala je prednjim krajem VRS. Na desnom krilu 2. četa sporije je napredovala. Hamandžićka četa nije do kraja izvršila svoj zadatak, a pougarski HVO nije ni pokušao, te su srpske intervencije neometano došle iz pravca Skender Vakufa i ušle s lijevog krila u tranšeje, koje su već bile osvojene, i počele s leđa udarati jedinice ARBiH, koje su još uvijek bile u napadu. Trideset i dva Krajišnika su teže i lakše ranjena. Nije bilo poginulih. Zbog bojazni da će jedinice doći u okruženje, komandant brigade naredio je izvlačenje na

---

[707] **AIIZ**, broj: 2-6513, ARBiH, OpŠO Travnik, Karaulski odred, *Kratka analiza akcije Smet-Gostilj*, 23. septembar 1992.

[708] **Dukat je važan topografski objekat u dubini teritorije pod kontrolom VRS prema Skender Vakufu.**

[709] **Kliko**, *17. Viteška*..., 60-61.

polazne položaje.[710] Srpska vojska imala je najmanje sedam poginulih i trideset sedam teže i lakše ranjenih.[711] Neke od planiranih jedinica nisu se ni pojavile, a neke su djelomično izvršile zadatke. Iz Karaulskog odreda poginula su dva borca, a četverica ranjena. Iz 2. Travničkog odreda poginuo je jedan borac.[712] Ovo je bio posljednji ozbiljan pokušaj ARBiH da osigura jajački koridor sa istočne strane.

Srpska vojska u svojim izvještajima zabilježila je i pokušaje "ustaško-fundamentalističkih snaga" da *pod svaku cenu* deblokiraju Jajce na pravcu Bugojno – Donji Vakuf i spoje se sa snagama koje su izvodile odbranu u dolini Vrbasa (Jajce).[713] Uspješnu akciju TG-3 na Meokrnju tumačila je kao nastojanje "muslimanskih snaga" iz lašvanske doline da se spoje s braniocima kotorvaroških sela (dolina Vrbanje).[714] Napad na Smet, Gostilj i Babanovac ocijenila je kao vjerovatne namjere ARBiH da osvoji Vlašićki plato sa tog pravca *i samim tim spreči zatvaranje koriodora Jajce – Travnik*, a u narednom periodu da ovladava Donjim Vakufom iz pravca Bugojna i nastavi čišćenje desne obale Vrbasa do Jajca.[715] U rejonu Vitovlja poginula su još dva njena borca od dejstva artiljerije. Nakon napada ARBiH na Meokrnje, Smet i Gostilj, u jedinicama TG-3 (30. pd VRS) bio je *pristutan veliki strah, panika i defetizam*. Komandiri četa i vodova pokazivali su *totalnu pasivnost*. Komandant 30. pd Jovo Blažanović tražio je od komande 1. KK da dođe pukovnik Stevanović i sredi stanje u uplašenim jedinicama.[716]

---

[710] **Isto**.

[711] *Za krst*..., 14, 20, 44, 99, 562-564, 568, 603, 610.

[712] **AIIZ**, broj: 2-6513, ARBiH, OpŠO Travnik, 2. Travnički odred, *Analiza borbenog zadatka „Napad na Smet i Gostilj 13.09.1992. godine"*, 22. septembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6513, ARBiH, OpŠO Travnik, Karaulski odred, *Kratka analiza akcije Smet-Gostilj*, 23. septembar 1992.

[713] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/357, *Borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992.

[714] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 397-484/1-92, *Upozorenje o neprijatelju*, 13. septembar 1992.

[715] **AIIZ**, broj: 2-6532, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-516, *Redovni borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992.

[716] **Isto**.

Na Meokrnju 12. septembra i Smetu i Gostilju dan poslije, VRS – koja je od juna stalno pokušavala presjeći jajački koridor – pretrpjela je značajne gubitke u živoj sili. Armija Republike Bosne i Hercegovine dokazivala se kao vojska, koja se uspješno osposobljavala da iz defanzivnih prelazi u ofanzivna dejstva, iako su ona bila na taktičkom nivou, što je razumljivo, obzirom da se još uvijek nalazila u fazi formiranja i ustrojavanja jedinica i patila s velikim logističkim zaostatkom naspram srpske vojske koja je naslijedila brojne i dobro snabdijevene magacine JNA. Također je VRS imala i mnogo bolji operativno-taktički raspored jedinica. U srednjoj Bosni držala je tri najvažnije planine (Vlašić, Radalj i Komar), koje su joj, također, ostale kao naslijeđe JNA za koje se ona nije morala boriti. Savezna vojska ostavila joj je bolju operativno-taktičku poziciju i dovoljno materijalno-tehničkih sredstava da je brani. Bosanskohercegovačka Armija, ograničena logističkom podrškom i lošijim operativno-taktičkim rasporedom jedinica, morala je voditi strategiju manjih borbenih dejstava na značajnije topografske objekte i ići "korak po korak", odnosno boriti se za svaki pedalj teritorije, kako bi sebi u budućnosti omogućila veće uspjehe.[717]

Na jajačkom bojištu, sve napade koje je VRS izvodila u septembru branioci Jajca uspješno su odbijali. Jajčani su uporno branili svaki metar slobodne teritorije. Najsnažnija dejstva agresorska vojska ispoljavala je i dalje u rejonu Gole planine i Podova, preko kojih je pokušavala ući u grad.[718] Pored uspješne pasivne odbrane na inžinjerijski dobro uređenim linijama, branioci Jajca izvodili su i aktivnu odbranu čestim protivnapadima izviđačko-diverzantskih jedinica na više pravaca.[719] Jajačke jedinice ARBiH i HVO nisu imale kapacitet ni logističku snagu

[717] **U srednjoj Bosni to je počela ostvarivati tek u jesen 1994 (oslobađanje Kupresa) i krajem zime 1995 (oslobađanje Vlašića). Do tih uspjeha put je bio težak, dug i iscrpljujući, obilježen uspjesima i porazima. Ipak, na tom putu ARBiH naučila je ratovati i preuzimati inicijativu na ratištu od druge polovine 1994. godine.**

[718] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/374, *Borbeni izveštaj*, 21. septembar 1992.

[719] **AIIZ**, broj: 2-6533, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-518, *Redovni borbeni izveštaj*, 14. septembar 1992; **Glas srpski**, *Odbijen protivnapad neprijatelja*, srijeda 2. septembar 1992, zadnja strana; **Glas srpski**, *Neuspio napad hrvatskih snaga*, ponedjeljak 7. septembar 1992, zadnja strana.

da izvode ofanzivna dejstva šireg zahvata. Zato su njihove interventne jedinice, gotovo svakodnevno, izvodile napadna dejstva, pokušavajući tako popraviti poziciju branilaca na taktičkom nivou i preuzimati inicijativu na bojištu. Srpska vojska trošila je i zamarala svoje snage upornim i neuspješnim višemjesečnim ofanzivama protiv branilaca Jajca koji su im, u svojim protivnapadima, nanosili dodatne gubitke i unosili nesigurnost. Zbog stalnih neuspjeha i visokih gubitaka na jajačkom, kotorvaroškom, vlašićkom i gradačačkom bojištu, kao i radi velikih trošenja žive sile na "semberskom koridoru", jedinice 1. KK imale su visok pad borbenog morala.[720]

Taktička grupa 2 (30. pd VRS) prebacila je 20. septembra dva BOV-a na Ćusine zbog podrške jedinicama u napadu prema Šehalića tekiji i Vrbici.[721] Novo naređenje za nastavak napadnih dejstava, u cilju presijecanja jajačko-pougarskog koridora, komandant 30. pd izdao je 19. pbr i TG-3 ujutro 23. septembra. Jaka artiljerijska priprema za napad počela je u 9:15 sati, a petnaest minuta poslije i pješadijski napadi iz oba pravca.[722] Mrkonjićkoj brigadi naredio je da u isto vrijeme napadne na Stare Kuće. Izdao je i naredbu TG-1 i TG-2 za *opšti napad na Jajce*. Artiljerijska priprema počela je u 9:30 sati. Na pravcu Podovi – Skela (tt 884) jedinice VRS pomjerile su liniju za oko 500 metara u dubinu branilaca, jer su *naišli na prazne rovove koje su ustaše napustile*. Vjerovatno u vezi s tim Blažanović je pogrešno procijenio da su branioci napustili svu liniju od Podova, preko Gole planine, do Bareva u namjeri da formiraju novu liniju odbrane u svojoj dubini. Bataljon 11. lpbr bezuspješno je pokušavao probiti liniju odbrane u Starim Kućama kako bi nastavio napredovanje prema Hristovcu.[723] Već narednog dana TG-1

[720] *...U ovom mesecu posebno je došlo do izražaja opadanje motivisanosti boraca za izvršenje borbenih zadataka...Najnepovoljnije se odrazilo neizvršavanje zadataka postavljenih za oslobadjanje Posavine, Gradačca i Jajca...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, op. str. pov. broj: 720, *Akteulna pitanja borbenog morala za mesec SEPTEMBAR*, 30. septembar 1992.

[721] **AIIZ**, broj: 2-6534, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-536, *Prihvat dva BOV-a iz TG-2*, 18. septembar 1992.

[722] **AIIZ**, broj: 2-6535, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-548, *Produžetak napadnih dejstava, naredjenje*, 23. septembar 1992.

[723] **AIIZ**, broj: 2-6536, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-547, *Redovni borbeni izveštaj*, 23. septembar 1992.

ponovo se zaglavila ispred Jelika (Gola planina). Blažanović je smatrao da bi padom dominantnih objekata Jelik i Skela (tt 884) bili stvoreni uslovi za ulazak u grad. Međutim, nije imao mogućnosti za koncentraciju jačih snaga na tom pravcu radi njihove razvučenosti. Mogućnosti manevra bile su minimalne. Tražio je od komande 1. KK *bar 2-3 čete sa borbenim iskustvom iz Sanskog Mosta ili Prijedora*. Divizija je još uvijek imala problema sa *osipanjem* boraca.[724] Za vatreno dejstvo po jajačko-pougarskom koridoru tražio je hitno dva tenka M84, *koji sa uredjajima za noćno osmatranje i nišanjenje mogu da otkriju ciljeve i efikasno ih uništavaju na daljini do 3 kilometra, a širina koridora koji neprijatelj koristi je nešto manji*. Priznao je da nije u stanju vojnički ga presjeći.[725]

Na prvim linijama odbrane – osim ranije spomenute dvojice poginulih Jajčana u akciji oslobađanja Kokića i Grdova – u septembru je poginulo još devet pripadnika ARBiH iz jajačkih jedinica (Fuad Ganibegović, rođen 1969. i Armen Hasić, rođen 1973. poginuli su 2. septembra u rejonu Mišije ravni (Vranjače); Samir Pondro, rođen 1969, poginuo 3. septembra na Mišijoj ravni; Ibro Melić, rođen 1964, poginuo 4. septembra kod Tehničke škole; Zijad Hajdarević, rođen 1953. i Ahmo Jusić, rođen 1957. poginuli su 8. septembra u Fratarskom gaju; Ahmet Majdanac, rođen 1942, poginuo 13. septembra na Mišijoj ravni; Muhamed Kapetanović, rođen 1954. i Elmir Kovačević, rođen 1973. poginuli su 27. septembra u Horovu.[726]

Smrtno je stradao i jedan pripadnik Skendervakufskog odreda (Ismet Sačić, rođen 1970. u Čelincu, poginuo 9. septembra u rejonu Bešpelja).

Od posljedica granatiranja, snajperskog djelovanja i avio bombardiranja civilnih naselja od strane VRS, smrtno je stradalo još šest pripadnika ARBiH iz Jajca. Ukupno je u septembru poginulo sedamnaest pripadnika ARBiH iz jajačkih jedinica.

Osim ranije spomenute četverice boraca iz 7. brigade ARBiH koji su poginuli u Kokićima i Grdovu 6. septembra, još šest krajiških boraca poginulo je iz sastava 1. Krajiške brigade u istom mjesecu u rejonu odbrane Gola planina – Barevo HE Jajce II (Asim Melkić iz Kozarca,

[724] **AIIZ**, broj: 2-6537, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-554, 25. septembar 1992.
[725] **AIIZ**, broj: 2-6538, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-560, *Tenkove M-84, traži*, 26. septembar 1992.
[726] *Vječna pouka*..., 55, 64, 70, 84, 90, 102, 111, 115, 138.

rođen 1973, poginuo 2. septembra; Rifet Durić iz Bosanske Dubice, rođen 1966, poginuo 7. septembra; Zvonko Gavranović iz Prijedora, rođen 1969, poginuo 11. septembra; Said Džafić iz Sanskog Mosta, rođen 1960, poginuo 20. septembra; Vahid Čaušević iz Prijedora, rođen 1961. i Jasmin Jahić iz Prijedora, rođen 1968, poginuli su 25. septembra).[727]

Ukupni gubici jedinica ARBiH na jajačkom bojištu u septembru 1992. godine su dvadeset i osam poginulih boraca (OpŠO Jajce, Skendervakufski odred, 1. Krajiška brigada i 7. brigada).

Jedan Bošnjak, pripadnik HVO, poginuo je 20. septembra na prvoj liniji odbrane na Vrbici (Sulejman Mešić, 1966).[728]

Na jajačkom bojištu u septembru poginulo je najmanje šezdeset i sedam srpskih boraca. Od tog broja, najviše ih je nastradalo na sjevernom pravcu (Vrbica – Podovi – Gola planina – Barevo). U jednom danu najveći broj poginulih je 6. septembra u Kokićima i Grdovu (dvadeset i sedam). U borbama za put Karaula – Jajce, a na travničkom bojištu, poginulo ih je još osam u rejonu Smet – Gostilj.[729] Ukupni srpski gubici u vezi s borbama oko Jajca su sedamdeset i sedam poginulih boraca.

[727] **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci...*, 29, 39, 40, 45, 62, 82. **Gavranović je teško ranjen prilikom napada VRS prema HE Jajce II. On i saborci morali su napustiti položaj. Pokušali su ga izvući. Stijenoviti teren im je to otežavao. Shvativši da je smrtno ranjen i da će ostali vjerovatno nastradati zbog njegovog spašavanja, naredio im je da ga ostave. Ostavili su ga skrivenog među stijenama gdje ga neprijatelj nije mogao pronaći. Tu je i umro. Njegovi skeletni ostaci s te lokacije još uvijek nisu preneseni i sahranjeni.**

[728] *Vječna pouka...*, 117.

[729] *Za krst...*, 8, 14, 20, 26, 39, 44, 51, 79, 84, 99, 103, 318, 320, 322, 325, 333, 335-337, 339, 533-534, 536-539, 562-564, 568-569, 603, 610, 724, 726, 730-731, 736, 738, 974-975, 978-979, 983, 985-986, 1051-1052, 1150, 1505-1506, 1507-1508.

Povlačenje iz Jajca

Do početka oktobra VRS je završila planiranje nastavka ofanzivnih dejstava na Vlašiću s ciljem zauzimanja Šešićke planine, kako bi ponovo pokušala presijeći put Turbe – Jajce.[730]

Na jajačkom bojištu 4. bataljon 19. pbr VRS držao je položaje od Svrzinca (tt 1310) do Jelove gore (tt 1017), 2. bataljon 11. lpbr od Jelove gore do Veričkog kamena (tt 968), a 3. bataljon iste brigade vezao je dalje preko Šerića do Kubrovače. Treći bataljon 1. pbr posjedao je liniju Ikanovac – Rika – Skela, a dalje, od Baga preko Ćusina do Brišića, bio je 1. bataljon 1. pbr. Taj bataljon bio je potčinjen TG-2 30. pd i početkom oktobra nalazio se u gotovosti za napad od Baga do Brišića, odnosno na liniju odbrane branilaca Varošnice – Pijavice – Šehalića tekija. U Bravnicama se nalazio tenkovski vod s planiranim pravcem pokreta Bravnice – Skela – grad. U sastavu TG-2 nalazila se i 17. lpbr iz Ključa. Njen 3. bataljon bio je na liniji auto-kamp – Vrbica (tt 626), a 1. bataljon (bez jedne čete), s vodom BOV, dva tenka T55 i Pragom 20/3 mm na liniji Vrbica (tt 626) – Fratarski gaj (tt 694). Drugi bataljon 17. lpbr posjedao je liniju Fratarski gaj (tt 694) – istočno jedan kilometar od tt 702 (Medarevići, iznad Gornjih Mila). Osim oklopnih sredstava, TG-2 na svom pravcu planiranog napada imala je vatrenu podršku *zisova* i BOV-a s Ćusina, čete MB 120 mm 1. pbr iz Herende i haubica 105 mm iz rejona sela Brđani (Magaljdol). Taktička grupa-1 30. pd nije mijenjala sastav i raspored snaga u odnosu na septembar. Taktička grupa-3 posjedala je liniju Debelo brdo (tt 1143) – Ponir – Jasik (tt 1044). U njenom sastavu nalazio se 1. bataljon 1. lpbr iz Čelinca, 1. bataljon 6. lpbr iz Sanskog Mosta, 1. bataljon 1. lpbr iz Banja Luke, četa Vitovlje i četa Gostilj. Haubički divizion TG-3 122 mm nalazio se u rejonu Gornjih Korićana.[731]

[730] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/391, *Redovni borbeni izveštaj*, 1. oktobar 1992.

[731] **ICTY**, VRS, 1. KK (IKM), str. pov. broj: 546-2/92, *Izvještaj o rasporedu jedinica*, 5. oktobar 1992.

Štab vrhovne komande ARBiH imao je do 5. oktobra saznanja da VRS priprema novu ofanzivu na Jajce.[732] Istog dana svi borci 1. zeničkog odreda povučeni su iz Jajca u Zenicu na odmor. Nije došla druga jedinica, koja bi ih zamijenila.[733] S početkom oktobarske ofanzive, VRS je put Travnik – Jajce držala pod stalnom artiljerijskom vatrom, o čemu je pisao i Glas srpski.[734]

Predstavnici HZ HB (Slobodan Praljak, Jadranko Prlić, Bruno Stojić i Jozo Marić) sastali su se 5. oktobra u mađarskom gradu Pečuju s predstavnicima RS (Ratko Mladić, Branko Đerić, Milan Trbojević, Bogdan Subotić i Nikola Koljević).[735] Praljak je na sastanku naglasio da je hrvatski cilj u Bosni i Hercegovini ostvarenje Banovine Hrvatske iz 1939. i zaprijetio da će HZ HB nastaviti rat ako se to ne prihvati od srpske i "muslimanske" strane. Objasnio je srpskoj delegaciji kako je sporazum Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića formalan, da u njemu nema ničega i da je potpisan zbog insistiranja Amerikanaca. Predložio je razmjenu zarobljenika i da VRS prestane s borbenim dejstvima na jajačkom bojištu, a da će zauzvrat HZ HB dati Srbima električnu energiju.[736] Stojić je srpskoj delegaciji – misleći na blokadu puteva logisticiranja ARBiH preko kontrolnih punktova HVO u srednjoj Bosni i zapadnoj Hercegovini – obećao da *Muslimanima neće pustiti ništa*, a da će pustiti električnu energiju Srbima nakon opravki kvarova u HE Jajce II. Za opravke je trebalo dva sata. Tražio je da Srbi tri sata poslije toga otvore zatvarače

---

[732] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/341-12, *Informacija*, 5. oktobar 1992.

[733] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 13; **AIIZ**, broj: 2-63408, ARBiH, *Ratni put „Dnolučkog odreda"*, 30. april 2000.

[734] *…Put iz pravca Travnika prema Jajcu je sve neprohodniji i otežan za snabdjevanje i dovoženje svježih snaga, što otežava i onako težak položaj muslimansko-hrvatskih snaga u samom gradu…* **Up**: **Glas srpski**, Banja Luka, četvrtak, 1. oktobar 1992, zadnja strana.

[735] **Ovaj susret zabilježio je Ratko Mladić u svom ratnom dnevniku. Up**: **ICTY**, *Ratni dnevnik Ratka Mladića*. **Slobodan Praljak objavio je tekst sporazuma na svojoj web stranici. Up**: **Praljak**, *Sporazum o prekidu vatre i uspostavi primirja*, *Pečuj 5. oktobar 1992. godine*.

[736] **Praljak**: *...Nemaju municiju Muslimani i mi im nećemo ništa dati. Muslimani su dosta uzeli municije iz Konjica i Mostara i naoružanja. Oni su okupirali Gornji Vakuf. U Stocu oni ne mogu opaliti ništa bez vas i nas. Skinuli smo im 5 000 čizama...* **Up**: **ICTY**, *Ratni dnevnik Ratka Mladića*.

vode ulazne građevine HE Jajce I. Da će hrvatska strana ispoštovati svoj dio dogovora u vezi s Jajcem, naglasio je da HZ HB ima čovjeka u Jajcu. Taj čovjek bio je Nikola Bilić. Dogovoren je bezuslovni i potpuni prekid vatre između VRS i HVO s početkom u 24:00 sata 7. oktobra. Sporazumjeli su se i o obostranoj zabrani pomjeranja dostignutih linija, pregrupisavanja snaga i sredstava, kao i dovođenja novih snaga na liniju fronta, osim u cilju smjena ljudstva. Usaglasili su se da se smjene boraca na liniji fronta trebaju vršiti uz obostranu najavu 24 sata ranije i potpunu obustavu dejstava iz svih oružja i oruđa. Što se tiče dijela sporazuma vezanog za Jajce, dogovorili su da se Nikola Bilić sastane s Mladenom Arežinom u Jezeru i usaglase potrebne detalje kako bi se i realizirao.[737]

Predstavnici HZ HB i RS dogovorili su i formiranje međuvladinih tijela, odnosno komisija, koje su se trebale baviti problemima funkcioniranja vitalnih energetskih, telekomunikacijskih, saobraćajnih i drugih kapaciteta od obostranog interesa. Kao prioritet dogovorili su puštanje vode, struje i plina. Važne stavke sporazuma bile su međusobno priznanje i povlačenje predstavnika iz organa vlasti i Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine ili javno ograđivanje od njihovih aktivnosti i rada.[738]

Obzirom da je srpska strana sve svoje predstavnike povukla do proljeća 1992, ova stavka odnosila se samo na kadrove HDZ koji su još uvijek učestvovali u republičkoj vlasti.

Dogovoreno je formiranje zajedničkih srpsko-hrvatskih komisija za teritorijalno razgraničenje i omogućavanje srpskom i hrvatskom stanovništvu na spornim teritorijama da se slobodno iseli gdje želi ili da izabere oblike udruživanja u lokalne i druge organe vlasti na tim teritorijama, ako se odluči ostati.[739]

Glavni štab VRS istog dana je naredio, kao i 22. augusta, prekid vatre samo na bojištima prema HVO.[740] To je razumljivo, jer je srpsko-hrvatsko

---

[737] **Praljak**, *Sporazum o prekidu vatre i uspostavi primirja*, *Pečuj 5. oktobar 1992.*

[738] **Isto**.

[739] **Isto**.

[740] *...Prekid vatre realizovati na dijelovima ratišta kod Bosanskog Broda, Jajca, Bugojna, Livna, Travnika, Kupresa i u Hercegovini*. **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK (IKM),

primirje dogovoreno na sastanku u Pečuju kojem nisu prisustvovali predstavnici Republike Bosne i Hercegovine i njene Armije.

Dan nakon sastanka u Pečuju, hrvatske snage povukle su se iz Bosanskog Broda, a katolički banjalučki biskup Franjo Komarica bio je u ozbiljnim razgovorima sa srpskom stranom u vezi povlačenja hrvatskih boraca i civila s kotorvaroške opštine.[741]

Poslije susreta u Pečuju primijećeni su lokalni kontakti između vojnih i civilnih organa RS i HZ HB. Tako su, naprimjer, predstavnici žepčanskog HVO-a postigli dogovor s VRS o međusobnom nenapadanju i iseljavanju Srba iz Ljeskovice. Dogovor se potvrdio pri napadu ARBiH na pravcu Prilug – Kamenica, u kojem HVO nije htio učestvovati.[742] U izvještaju komande 1. KK 31. oktobra Glavnom štabu VRS jasno se potvrđuje kako je postojao dogovor VRS – HVO o međusobnom nenapadanju.[743]

Predstavnici HZ HB u Jajcu odmah su počeli na lokalnom nivou implementirati srpsko-hrvatski dogovor iz Pečuja. Preko komisija za razmjenu zarobljenika iz Jajca i Mrkonjić Grada dogovoreno je dvadesetčetverosatno primirje zbog opravki kvarova na HE Jajce II. Primirje je nastupilo 7. oktobra u 24:00 sata. Nakon opravka, Jajčani su imali obavezu pustiti električnu energiju i na područje pod kontrolom srpskog agresora, a on otvoriti zatvarače ulazne građevine HE Jajce I

---

str. pov. broj: 566-1/92, *Prekid vatre i puštanje struje*, 5. oktobar 1992. godine. **O prekidu vatre VRS prema HVO 22. augusta na strani 233.**

741 **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*…, 31-32; **Kliko**, *Rat*..., 234; **Kliko**, *Stradanje*..., 401-403.

742 **Praljak**, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-256, *Informacija, neka zapažanja o odnosima HVO-ARBiH u zeničkoj regiji*, Sarajevo 13. decembar 1992.

743 *...U rejonu Teslićke brigade danas je bilo relativno mirno, a u rejonu Dubrave gdje je trebalo da se uspostavi kontakt s predstavnicima HVO radi dogovora, muslimanske snage su otvorile žestoku paljbu po našim položajima...na maglajskom ratištu je nastavljena borba za oslobadjanje Maglaja...U rejonu Teslićke brigade, mada je bilo predviđeno da se obave kontakti sa predstavnicima HVO radi dogovora, naše jedinice su bile prisiljene da žestoko uzvrate na sve muslimanske napade...U rejonu Maglaja naše jedinice su i danas nastavile žestoke borbe gdje su takodjer napravile, kao i juče, manji pomak...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 646-1/92, *Redovni b/i*, 31. oktobar 1992.

koji su bili na njegovoj teritoriji. Dogovorena je i razmjena zarobljenika za 11. oktobar. Srpska vojska Nikolu Bilića i komisiju za razmjenu iz Jajca doživljavala je kao "hrvatsku stranu."[744]

Dva dana poslije početka primirja između VRS i HVO, 9. oktobra, komanda 1. KK izvijestila je GŠ VRS da su "muslimanske snage" pokušale, nakon artiljerijske pripreme, izvesti pješadijski napad u rejonu Gole planine i da je ZiS-3 s Kubrovače neutralisao "muslimanski" protivavionski mitraljez na Humu.[745] Ovo nije bilo kršenje primirja od 7. oktobra, jer se ono odnosilo samo na VRS i HVO.

Srpsko-hrvatsko primirje na jajačkom bojištu ipak je bilo "kratkog daha." Prema izvještavanju Glasa srpskog, od noći 10. oktobra učestali su *snažni napadi hrvatsko-muslimanskih snaga iz opkoljenog Jajca* na pravcima Vrbica – Gornje Mile, Jajce – Bravnice i u rejonu Gole planine. Glas je optužio "hrvatsku stranu" u Jajcu da *ne poštuje dogovor rukovodstva Herceg Bosne* i Republike Srpske, smatrajući to njenim iskazivanjem neposlušnosti rukovodstvu HZ HB.[746]

Komanda 30. pd naredila je 11. oktobra svim potčinjenim jedinicama na jajačkom bojištu da narednog dana, u vremenu od 6 do 17 sati, obustave sva borbena dejstva radi dogovorene razmjene i opravki kvarova na hidroelektranama. Komisije za razmjenu sastale su se u restoranu Vidikovac. Razmjena je uspješno obavljena. Srpska strana preuzela je osam tijela svojih poginulih boraca.[747] Sutradan je komanda 30. divizije izvijestila komandu 1. KK da branioci Jajca ne poštuje primirje i da su pješadijskim oružjem i minobacačima djelovali iz pravca Vrbice prema Milama i u rejonu Gole planine. Uvečer je

---

[744] **Komisiju za razmjenu iz Jajca vodio je Nikola Bilić, a komisiju za razmjenu iz Mrkonjić Grada Mladen Arežina. Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/406, *Borbeni izveštaj*, 9. oktobar 1992.

[745] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/406, *Borbeni izveštaj*, 9. oktobar 1992. godine. **Na Humu je bio PAT 20/3 mm Hrvatskog vijeća odbrane, a ne PAM „muslimanskih snaga", ali svakako i nije neutralisan *zisom* s Kubrovače, iako je gađan.**

[746] **Glas srpski**, *Primirje kratkog daha*, Banja Luka, 11. oktobar 1992, zadnja strana.

[747] **AIIZ**, broj: 2-6539, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-804, *Vanredni izvještaj*, 12. oktobar 1992.

primijetila dolazak veće kolone motornih vozila iz srednje Bosne u Jajce, pretpostavljajući da se radi o dolasku pojačanja ili smjeni jedinica na položaju. U Magaljdol je stigao 2. bataljon 6. lpbr (Sanski Most) sa sredstvima podrške. Blažanović je naredio potčinjenim jedinicama da s pristiglim pojačanjima izvedu napad pravcima Podovi – Skela (tt 884) – rijeka Vrbas, Mile – Vrbica – Carevo Polje i Ćusine – grad u cilju ovladavanja lijevom obalom Vrbasa i hidroelektranama.[748] Četvrti bataljon 6. lpbr stigao je 14. oktobra.[749] Napad je počeo 16. oktobra u 9 sati na pravcu Podovi – Skela (tt 884). Zbog neostvarenog sadejstva sa snagama na lijevom boku, a koje su trebale napadati na pravcu Garine doline – Jelik (2. bataljon 11. lpbr), zaustavljen je. Jedinice su vraćene na početne položaje. Poginula su dva borca iz Sanskog Mosta, a sedam Ključana je ranjeno. Mrkonjićki 2. bataljon odbio je da ide u napad, što je rezultiralo ranjenim i poginulim borcima, ali se i veoma negativno odrazilo na borbeni moral u ostalim jedinicama. S vatrenog položaja u Dolovima kod Klika minobacačlije ARBiH su intenzivno tukle po rejonu Bravnica i Ćusina, što je onemogućilo izvođenje planiranog pješadijskog napada na pravcu Ćusine – grad.[750]

Služba nacionalne bezbjednosti pri CSB Banja Luka raspolagala je 17. oktobra *dosta pouzdanim saznanjima* da se na jajačkom bojištu vode završne operacije i da bi se Jajce za par dana *konačno trebalo zauzeti i staviti pod kontrolu srpskih vlasti*. U njenom izvještaju navodi se još kako su *Muslimani prilično iznenađeni naglim i neočekivanim ponašanjem Hrvata, koji masovno napuštaju područja pod kontrolom Muslimana i iseljavaju se u pravcu Hrvatske*. Služba je zabilježila i slučajeve prelaska Hrvata na teritoriju pod kontrolom VRS. Zaključila je *da će se dalji sukobi na području Republike Srpske voditi uglavnom s muslimanskim oružanim formacijama*.[751]

---

[748] **AIIZ**, broj: 2-6539, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-610, *Redovni borbeni izveštaj*, 13. oktobar 1992.

[749] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/417, *Borbeni izveštaj*, 14. oktobar 1992.

[750] **AIIZ**, broj: 2-6541, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-6919, *Redovni borbeni izveštaj*, 16. oktobar 1992.

[751] **ICTY**, RS, CSB Banja Luka, Sektor SNB Banja Luka, broj: 458/92, Operativni radnici Radulović, Šajinović, Stjepanović, *Službena zabilješka*, 17. oktobar 1992.

Komandant OpŠO Jajce Muhjudin Kadrić tražio je 14. oktobra od komandanta 7. brigade Fikreta Ćuskića da dovede svoju jedinicu u Jajce. Ćuskić je tražio odobrenje komande RgŠO Zenica, što mu je ona i udovoljila, te je poslao 2. četu. Ona je pretpočinjena jajačkom OpŠO. Ubrzo su stigle i ostale jedinice 7. brigade s Ćuskićem.[752] Komandant OpŠO Jajce i komandant 7. brigade dogovorili su zajednički napad na Ćusine s kojih su agresorske snage terorizirale stanovništvo pod opsadom i ugrožavale linije odbrane u blizini grada. Za ovladavanje Ćusinama bila su potrebna protivoklopna sredstva, kako bi se razbila neprijateljska utvrđenja. Jajčani su imali bestrzajne topove (BsT), ali nisu imali reaktivno-kumulativnih projektila za njih. Nije ih posjedovala ni 7. brigada, ali je imala 20 000 USD, koje je dobila od Ahmeda Adilovića iz jedinice Muslimanske snage (OpŠO Travnik) kao nagradu za dotadašnja uspješna borbena dejstva u srednjoj Bosni. Uz dogovor s komandantom OpŠO Jajce, Ćuskić i načelnik štaba OpŠO Jajce, Miralem Imamović, otišli su u Rijeku (Hrvatska) da tim novcem kupe reaktivno-kumulativne projektile za BsT i druga potrebna sredstva za napad na Ćusine. Ćuskić i Imamović nisu uspjeli nabaviti tražene projektile za BsT.[753]

Zbog velike opasnosti s Ćusina za odbranu grada, jajačke interventne jedinice ARBiH (čete Bosna i Jajce i IDv Kobra) pokušale su 18. oktobra, bez podrške bestrzajnih topova, zaposjesti ih.[754] U tome nisu

---

[752] **Sedma brigada još uvijek je imala brojno stanje manje od jednog pješadijskog bataljona.**

[753] **Ćuskić**: *…Pokazalo se da je to bila pogrešna procjena jer je došlo do pogoršanja situacije u cijeloj srednjoj Bosni otpočinjanjem sukoba HVO i ARBiH na području Novog Travnika, Viteza i Prozora. U međuvremenu došlo je do napuštanja položaja u Jajcu od strane HVO i pada Jajca prouzrokovanog svim tim dešavanjima i prvi put sam bio odvojen u borbenim djelovanjima od svoje brigade. Ona je bila kompletna uvučena u borbe za Jajce, ali nije upotrebljena kao cijelina nego po četama što nije moglo polučiti borbene rezultate na koje smo bili navikli od 7. brigade kada je djelovala kao cijelina. Pretrpjela je ozbiljne gubitke. Kladušani iz 3. čete, kojima je to bilo prvo borbeno iskustvo, pretrpjeli su bolne traume...Situacija u vezi Jajca bila je veoma zanimljiva. U jednom te istom danu u Rijeci se moglo dobiti sve što je bilo potrebno za borbu u Jajcu i to besplatno, a u istom tom danu ni za novac se nije mogo nabaviti ništa. Uspjeli smo dobiti upaljače za MB 82 i 120 mm i još neke stvari…* **Up**: **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška...*, 63-64.

[754] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 14.

uspjele, a jedan borac čete Bosna je poginuo (Admir Ćosić, 1967).[755] Jedan borac VRS je teško ranjen. Prebačen je na VMA u Beograd gdje je, radi neadekvatnog liječenja, podlegao.[756] Jajački branioci nastavili su izvoditi manje protivnapade na više ugroženih pravaca, kako bi razvukli neprijateljske snage i nametnuli svoju inicijativu na bojištu. Minobacačlije su intenzivnije dejstvovale po rejonima Gole planine, Bukovice i Ćusina.[757]

Od 1. do 19. oktobra, osim Ćosića, na prvim linijama odbrane poginula su još četiri borca ARBiH iz Jajca (Vahid Žužić, rođen 1947, poginuo 1. oktobra na Goloj planini; Ramiz Karahasanović, rođen 1934, poginuo 7. oktobra kod Tehničke škole; Dževad Ganibegović, rođen 1955, poginuo 8. oktobra u Fratarskom gaju i Džahid Sefer, rođen 1965, poginuo 17. oktobra na Mišijoj ravni).[758] U istom periodu – od posljedica granatiranja, snajperskog djelovanja i avionskih bombardiranja civilnih naselja od strane VRS – smrtno su stradala još tri pripadnika ARBiH iz Jajca. Na liniji odbrane u rejonu Gola planina – Barevo – HE Jajce II poginula su i dvojica Krajišnika (Senad Muhadžić iz Sanskog Mosta, rođen 1963, poginuo 15. oktobra i ranije spomenuti Ivica Barišić iz Sanskog Mosta, rođen 1967, poginuo 18. oktobra).[759]

Materijalno-tehnička sredstva za potrebe ARBiH preko kontrolnih punktova HVO u zapadnoj Hercegovini i srednjoj Bosni mogla su prolaziti samo uz pismeno odobrenje njegovog Glavnog stožera.[760] Sredinom oktobra, Predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović dao je instrukcije starješinama ARBiH u srednjoj Bosni za odnos prema HVO. Upozorio ih je da ARBiH ne smije ući u oružani sukob s njim *zbog prolaza* preko Hercegovine i Hrvatske,

---

[755] *Vječna pouka*..., 28.

[756] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993.

[757] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/423, *Borbeni izvještaj*, 17. oktobar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/425, *Borbeni izvještaj*, 18. oktobar 1992.

[758] *Vječna pouka*..., 54, 92, 149, 175.

[759] **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci...*, 21, 84.

[760] **ICTY**, HVO, Stožer OZ SB, broj: 750/92, *Zapovijed-naredba u vezi prometa naoružanja, vojne opreme i streljiva*, 19. septembar 1992.

ali da mu se mora odgovoriti na neki način zbog sve većih problema koje je pravio, naročito na putevima. Smatrao je da s Hrvatima *moramo biti prijatelji na bazi snage* i da se HVO-u mora uzvratiti na njegov način.[761]

U Novom Travniku HVO je 18. oktobra zauzeo jednu i pokušao zauzeti drugu benzinsku pumpu, što je dovelo do oružanog sukoba sa ARBiH na cijeloj novotravničkoj opštini.[762] Načelnik štaba Operativne zone Srednja Bosna HVO (OZ SB) naredio je opštinskim štabovima HVO u srednjoj Bosni da – zbog sukoba na području Novog Travnika – blokiraju sve putne pravce, a naročito one koji vode prema Novom Travniku, izuzev za potrebe HVO.[763] Komandant OZ SB, Tihomir Blaškić, zahtijevao je 20. oktobra od Glavnog stožera HVO da blokira sve prilaze Novom Travniku iz pravca Konjica, Gornjeg Vakufa i Bugojna. Tražio je hitna pojačanja iz Hercegovine u ljudstvu snage 150-200 ljudi. Upozorio je da će morati, ako do noći istog dana ne dobije traženo pojačanje, povući sve snage HVO iz Jajca.[764] Uprava vojne policije HZ HB uputila je iz Mostara četu vojne policije u Bugojno, ojačanu oklopnim transporterom. Dalje je trebala nastaviti put u rejon Novog Travnika i Viteza. Glavni stožer HVO naredio je zabranu kretanja pripadnicima ARBiH. Svi njeni transporti su blokirani i tovari oduzeti. Vojna policija HVO zaplijenila je veliki broj vozila i ogromne količine vojne opreme i naoružanja. Privela je nekoliko desetina osoba iz tih konvoja (vozači, pratnja, logističari…).[765]

---

[761] **ICTY**, HVO, OZ SB, Centar SIS-a, *Izvješće*, Vitez 9. maj 1993. godine. **Izetbegović**: *...Oni nam barikade, mi njima barikade…Sa Hrvatima moramo biti prijatelji na bazi snage…Ne smijemo ući u sukob sa Hrvatima zbog prolaza…treba primjenjivati taktiku "hladno-vruće."* **Up**: **Praljak**, HVO, Centar za sigurnost Odjela obrane, broj: 08-01-11/93, *Izvješće*, 9. maj 1993.

[762] **Praljak**, ARBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, 21. oktobar 1992.

[763] **ICTY**, HVO, OZ SB, *Zapovijed*, 19. oktobar 1992.

[764] **ICTY**, HVO, OZ SB, *Izvjesscce o stanju u Novom Travniku i Travniku*, 20. oktobar 1992, u 12,07 h.

[765] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, Odsjek Visoko, broj: 01-561/92, *Manipulacije u vezi angažovanja Visokog komesarijata za izbjeglice, informacija*, 19. oktobar 1992; **ICTY**, HVO, GS, str. pov. broj: 01-7/92, Zapovijed, 20. oktobar 1992; **ICTY**, HVO, Uprava vojne policije, broj: 01-1469/92, *Dnevno izvješće*, 21. oktobar 1992.

Oružani sukobi HVO-ARBiH prenijeli su se i na opštinu Vitez. Sukobljene strane su blokirale puteve koje su mogle i na toj opštini.[766]

Pomoć koju je tražio u ljudstvu Blaškiću više nije bila potrebna pa ju je otkazao. Četa vojne policije HVO, koja je krenula iz Hercegovine, nalazila se na putu kod Prozora, a počeo je povlačiti snage iz Jajca.[767] Glavni stožer naredio mu je da pojača blokadu svih puteva prema Novom Travniku i razbije ili zarobi sve transporte ljudstva i MTS-a za ARBiH. Dao mu je instrukcije da ne odustaje od svojih zahtjeva, da gdje god može situaciju riješi silom i da apsolutni prekid sukoba može dogovoriti samo onda kada ocijeni da je vrijeme.[768] Opštinski štab HVO Gornji Vakuf izvijestio je Blaškića i Darija Kordića da je stanje u Gornjem Vakufu napeto, ali pod kontrolom, i da su blokirani svi transporti MTS-a i ljudstva ARBiH prema Novom Travniku.[769]

Plašeći se napada HVO u Gornjem Vakufu, ujutro, 20. oktobra ARBiH je blokirala prilaze tom gradu iz pravca Bugojna, Prozora i Novog Travnika. Nakon pregovora s HVO, napetost je popustila i postavljeni su zajednički kontrolni punktovi. U Prozoru je sljedećeg dana HVO zauzeo zgradu opštine i Vatrogasni dom u kojem je bila vojna policija ARBiH.[770] Dva dana kasnije, u 15:30 sati, otvorio je jaku artiljerijsku vatru na gradsko područje, pretežno naseljeno bošnjačkim stanovništvom, kao i na okolna bošnjačka sela.[771] Istog dana načelnik ŠVK OSRBiH, Sefer Halilović, ponovio je ranije naređenje svim jedinicama RgŠO Zenica i Mostar i OpŠO Konjic o hitnom obustavljanju svih borbenih dejstava između jedinica-postrojbi OSRBiH (pod jedinicama-postrojbama OSRBiH

---

[766] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, 21. oktobar 1992.

[767] **ICTY**, HVO, OZ SB, *Obavijest-izvjesscce o situaciji u Novom Travniku i Jajcu*, 21. oktobar 1992, 21,00 h.

[768] **ICTY**, HVO, GS, str. pov. broj: 22-10/92, *Zapovijed za daljna djelovanja*, Mostar 22. oktobar 1992, 12,07 h; **ICTY**, HVO, Gornji Vakuf, broj: 774/92, 23. oktobar 1992.

[769] **ICTY**, HVO Gornji Vakuf, broj: 774/92, 23. oktobar 1992.

[770] **Praljak** HVO, OZ SZH, VOS, broj: 404/92, *Obavještajno izvješće*, 22. oktobar 1992.

[771] **Isto**.

podrazumijevao je ARBiH i HVO).[772] Obratio se i načelniku GS HVO, Milivoju Petkoviću. Upoznao ga je sa svojom ponovljenom naredbom potčinjenim jedinicama o prekidu borbenih dejstava i pronalaženju mirnog rješenja nastale situacije. Pozvao ga je da se hitno sastanu i razgovorima riješe sva sporna pitanja.[773] Sutradan je OZ Sjeverozapadna Hercegovina (HVO) uputila 136 boraca kao pojačanje svojim snagama u Prozoru.[774] Poslije podne hrvatske snage preuzele su grad.[775]

Vrijeme oružanih sukoba HVO-ARBiH i blokade puteva u srednjoj Bosni i Prozoru poklapalo se s teškom situacijom na jajačkom bojištu. Nakon rješavanja posavskog koridora i otpora Bošnjaka i Hrvata na kotorvaroškoj opštini, a koristeći sukobe HVO-ARBiH, VRS počela je opsežnu ofanzivu s ciljem zauzimanja Jajca.[776] Momir Talić, komandant 1. KK, obavijestio je 20. oktobra GŠ VRS da, *sa napuštanjem jedinica HV u Jajcu, a zahvaljujući sukobima muslimanskih i ustaških formacija na području Travnika, Viteza i Busovače stvoreni su povoljni uslovi da 30. Krd oslobodi Jajce*.[777] Informirao je Mladića da je *posle napuštanja Jajca od strane dela snaga HV bivši predsednik opštine i SDA gospodin Karadžić preuzeo komandu nad gradom Jajcem i prihvatio pregovore sa organima vlasti iz Mrkonjića oko puštanja struje iz elektrana "Jajce-1" i "Jajce-2"*. Smatrao je da „muslimanske snage" s pregovorima pokušavaju dobiti na potrebnom vremenu za dolazak pojačanja iz srednje Bosne.[778] Srpska vojska intenzivirala je ofanzivu na jajačkom bojištu, praćenu žestokim granatiranjem linija odbrana branilaca i naseljenih

[772] **Praljak**, ARBiH, GŠ, str. pov.broj: 02/1091-99, *Naredba*, 23. oktobar 1992.
[773] **Praljak**, ARBiH, GŠ, *Naredba*, 23. oktobar 1992.
[774] **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*.
[775] **Praljak**, *Ratni dnevnik Željka Šiljega*; **Praljak**, HVO, OZ SZH, VOS, broj: 408/92, *Obavještajno izvješće*, 25. oktobar 1992; **Praljak**, HVO, GS, VOS, broj: 89/92, *Obavještajno izvješće*, 26. oktobar 1992.
[776] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, 21. oktobar 1992.
[777] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/429, *Redovni borbeni izveštaj*, 20. oktobar 1992.
[778] **Isto**.

mjesta, naročito onih blizu fronta.[779] Napad jedinica 30. pd 21. oktobra ponovo nije bio uspješan. Na pravcu Šebezi – Gola planina (Jelik, tt 1006) je zaustavljen, uz gubitke u 2. bataljonu 11. lpbr (tri poginula i dva ranjena borca). Sanjani su masovno dezertirali. Tokom dana 130 boraca 6. lpbr *napustilo je položaje i peške otišlo u Sanski Most*. Minobacačlije ARBiH iz Dolova i s Pšenika bile su veoma aktivne i uspješne, kao i prethodnih dana.[780] Komandant 1. KK Momir Talić došao je 23. oktobra u komandu 30. pd s grupom oficira *kako bi skupa s komandantima brigada i taktičkih grupa razriješili plan za dalja b/d u operaciji „Vrbas-92"*.[781] Pristigle starješine iz komande 1. KK rasporedile su se po jedinicama da podižu borbeni moral borcima. Komandant korpusa boravio je 24. oktobra u komandi 1. pbr (Jajce-Šipovo), a Milutin Vukelić u komandi TG-2. Vladimir Arsić je s Blažanovićem obišao sve bataljone i udarne grupe. Raspoloženje srpskih boraca za napad na Jajce bilo je na zadovoljavajućem nivou, ali je bilo i pojedinaca koji su negodovali.[782]

Nikola Bilić, predsjednik HVO Jajce, boravio je u Hercegovini i vratio se 22. oktobra u Jajce.[783] U kasnim večernjim satima tražio je od ARBiH da naredno jutro preuzme liniju odbrane HVO na pravcu Sivi dom – Šehalića tekija (tt 514) – Vrbica – Podovi (tt 892) na pet dana. Na toj liniji, uz lokalne jedinice HVO, nalazila se i 1. kotorvaroška bojna HVO. Blaškić joj je naredio da se izvuče iz Jajca, a u vezi sa oružanim sukobima u srednjoj Bosni. Jajački HVO nije imao raspoloživih snaga da popuni liniju, niti je mogao dobiti drugo pojačanje umjesto Kotorvarošana. Komanda OpŠO Jajce naredila je jedinici 7. brigade, koja se nalazila u

---

[779] **ICTY**, ARBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2061, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 20.10.1992. godine*, 21. oktobar 1992.

[780] **AIIZ**, broj: 2-6543, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-629, *Redovni borbeni izveštaj*, 21. oktobar 1992.

[781] **AIIZ**, broj: 2-6545, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-635, *Redovni borbeni izveštaj*, 23. oktobar 1992.

[782] **AIIZ**, broj: 2-6547, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-640, *Redovni borbeni izvještaj*, 24. oktobar 1992.

[783] **Prema pisanju Glasa srpskog, Bilić se *vratio sa nepoznatim ciljevima i odnosima sa muslimanskom stranom*. Up**: **Glas srpski**, Banja Luka, subota, 24. oktobar 1992, zadnja strana.

Jajcu, da posjedne tu liniju s vodom HVO iz Vrbice i vodom OpŠO Jajce, što je i učinjeno. Uputila je zahtjev RgŠO Zenica da vrati 1. zenički odred.[784] Srpska ofanziva pojačana je 24. oktobra na cijeloj sjevernoj liniji odbrane, od Šehalića tekije na lijevoj obali Plive do Bareva i HE Jajce II na Vrbasu.[785] Raspoređene jedinice jajačkih branilaca na liniji odbrane Sivi dom – Šehalića tekija – Vrbica izdržale su, uz gubitke, sve pješadijske napade TG-2 (VRS). U toku noći 24/25. oktobar linija je ipak pala. Tako je srpska vojska ujutro 25. oktobra prešla na lijevu obalu Plive u prvo predgrađe. Kod Neoxa je zaustavljena uz požrtvovano zalaganje branilaca. Grad i sva njegova naselja i obližnja sela s lijeve obale Plive i Vrbasa došli su u najveću opasnost od početka velikosrpske agresije.[786] Ujutro, 25. oktobra, komanda 30. pd ponovila je naređenje jedinicama za napad s ciljem potpunog ovladavanja lijevom obalom Vrbasa.[787]

Jedinice TG-1 30. pd, predvođene 1. mpoabr, pojačale su 24. oktobra pritisak na branioce u rejonu Gole planine i Bareva. Dio jedinica napadao je prema Barevu (na Široko, tt 964), a dio prema Jeliku (Gola planina). Narednog dana TG-1 ušla je u Barevo do „Stipičine kuće." Borba za Jelik (tt 1006) na Goloj planini ponovo je bila krvava. Najveće žrtve na tom pravcu podnio je 2. bataljon 11. lpbr. Šipovački bataljon 1. pbr, u sastavu TG-1, dejstvovao je prema Jeliku i Bebi (tt 789-tt 729) sa sjeverozapadne strane. Njegovi ukupni gubici na Goloj planini od 3. septembra do 27. oktobra bili su sedam poginulih i trideset teže i lakše ranjenih boraca.[788]

---

[784] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 14. **Predsjednik Ratnog predsjedništva Jajce Midhat Karadžić i predsjednik HVO Jajce Nikola Bilić otišli su 25. oktobra u srednju Bosnu. Komandant RgŠO Zenica Džemal Merdan obećao je poslati Željezarski bataljon. Komandant OZ SB Tihomir Blaškić obećao je pomoć HVO iz Hercegovine. Sutradan je u Jajce stiglo oko 200 pripadnika HVO. Nisu se uključili u borbu. Pomogli su evakuaciju hrvatskog stanovništva. U noći 26/27. oktobar stiglo je pola ljudstva Željezarskog bataljona, a naredne noći druga polovina. Ni od Željezarskog bataljona nije bilo koristi, jer je već bilo prekasno za odbranu slobodne teritorije na lijevoj obali Vrbasa s gradom. Up**: **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15; **Karadžić**, *Jajce*…, 306-311.

[785] **Glas srpski**, *Vojska lomi otpor*, Banja Luka, 24. oktobar 1992, 8-9.

[786] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15.

[787] **AIIZ**, broj: 2-6547, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-640, *Redovni borbeni izvještaj*, 24. oktobar 1992.

[788] **Ćirko**, *Ratni put*..., 45-46; *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 62.

U ranim jutarnjim satima 25. oktobra *otpočeo je opšti napad na svim pravcima ka gradu Jajcu, u rejonu Gole planine naše snage nisu u potpunosti usjele da razbiju snage neprijatelja i nisu ovladale objektom Jelik...na pravcu Mile – Vrbica – Jajce 17. lpbr Ključ uspela je u potpunosti da iznenadi neprijatelja i nanese mu ogromne gubitke i naterela ga u bekstvo ka gradu.* Hrvatsko vijeće odbrane dejstovalo je topom M46 130 mm po Mrkonjić Gradu i Šipovu. Gubici agresora za ovaj dan iznose sedam poginulih boraca, a dvadeset i jedan su teže i lakše ranjeni. U sadejstvu sa 17. lpbr, jajačko-šipovačka brigada pokušavala je ovladati Volijakom.[789] U toku dana branioci (HVO) počeli su se izvlačiti iz Vrbice.

Komanda OpŠO Jajce, na prijedlog komandira IDv Kobra, naredila je 26. oktobra jedinicama protivnapad, s ciljem vraćanja izgubljene linije Sivi dom – Šehalića tekija – Vrbica – Podovi. Bilo je zamišljeno da sudjeluje 400-500 boraca iz svih jedinica ARBiH, što nije ostvareno. Okupilo se svega oko tri stotine boraca. Bila je to, uistinu, bitka „za sve ili ništa." Obzirom na brojnost pješadijskih snaga i tehničku nadmoćnost srpske vojske, izgledi za uspjeh jajačkih branilaca bili su minimalni. Na glavnom pravcu napada Vrbica – Podovi bili su IDv Kobra, vod vojne policije OpŠO Jajce, grupa boraca Šipovačkog odreda, četa 7. brigade, vod HVO iz Vrbice i dobrovoljci ARBiH iz ostalih jedinica. Prema Šehalića tekiji napadala je četa Jajce („Zlajini momci"). Borci su uložili ogroman napor da vrate izgubljenu liniju i zaustave dalje napredovanje agresorskih snaga prema gradu, a koje su bile podržane tenkovima i borbenim oklopnim vozilima. Njihov prodor podržavalo je i ljudstvo 1. bataljona 1. pbr (jajački) dejstvom sa svojih položaja u Brišićima i na Ćusinama. Jajački branioci djelomično su izvršili zadatak i povratili nekoliko značajnih uporišta. Pretrpjeli su visoke gubitke u ljudstvu. Bili su to najveći gubici ARBiH u jednom danu tokom cijelog perioda odbrane Jajca. Poginulo je osam boraca iz jajačkih jedinica i deset Krajišnika. U ovaj rejon došli su i svi raspoloživi borci čete Bosna i jedan vod čete Bare. Uz veliko požrtvovanje boraca ARBiH posjednuta

[789] **AIIZ**, broj: 2-6548, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-641, *Redovni borbeni izvještaj*, 25. oktobar 1992.

je linija Dom kajakaša – Zulića most – Kuletina (tt 501) – Lehovci (tt 517). Gubitkom otpornih tačaka Šehalića tekija, Vrbica i Podovi odbrana grada sa zapadne strane postala je vrlo kritična. Istovremeno, srpskoj vojsci to je omogućilo da tim pravcem krene prema gradu s tenkovima i borbenim oklopnim vozilima, što je i učinila.[790]

Izvještaj 30. pd za 26. oktobar potvrđuje žestinu borbi vođenih na pravcu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi.[791] Borba za odbranu Jajca nastavljena je istim intenzitetom i naredni dan, uz veće gubitke branilaca i napadača. Jajački branioci na liniji Podovi – Gola planina – Barevo – HE Jajce II još uvijek su odolijevali stalnim artijerijskim i pješadijskim napadima, iako su jedinice VRS bile nadomak Volijaka.[792]

Na sastanku predstavnika ARBiH i HVO u Bugojnu 26. oktobra dogovoreno je da se uspostave zajednički kontrolni punktovi radi osiguranja prolaska konvoja pomoći za Jajce i drugih konvoja sa MTS-om i humanitarnom pomoći za obje strane.[793]

Štab vrhovne komande OSRBiH imao je operativna saznanja da HVO *pod vidom slanja pomoći Jajcu* ojačava svoje snage u Bugojnu, Gornjem Vakufu i Novom Travniku.[794]

Komanda 1. KK izvijestila je 27. oktobra GŠ VRS da branioci Jajca *upornom odbranom, pored velikih gubitaka i dalje drže ključne objekte u*

---

[790] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15.

[791] *…ustaše su u toku noći dovukle svježe snage u rejon Skele, Podova, Jelika, Vrbice i Tekije. U ranim jutarnjim časovima na svim pomenutim položajima izvršile su napad na naše položaje sa namjerom da nas potisnu na naše polazne položaje... vodile su se žestoke borbe na očuvanju položaja koje smo postigli juče. I pored velikih gubitaka položaje smo zadržali. U toku dana, prema podacima koji su do sada pristigli, imamo 15 mrtvih i 61 ranjenog borca. Na stanje borbenog morala sigurno će uticati dogadjaji koji su se danas zbili u toku dana. To se može odraziti i na sutrašnje izvršenje zadatka*. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6549, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-645, *Redovni borbeni izvještaj*, 26. oktobar 1992.

[792] **AIIZ**, broj: 2-6551, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-648, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. oktobar 1992.

[793] **Praljak**, HVO, Brigada A. Starčević, *Izvijessce*, 26. oktobar 1992.

[794] **ICTY**, ARBiH, OpŠO Bugojno, broj: 01-794-1/92, *Informacija o prolasku konvoja kroz zonu odgovornosti štaba Bugojno za pomoć Jajcu*, 27. oktobar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6490, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-65, *Informacija, neka saznanja iz zeničke regije*, 30. oktobar 1992.

gradu i sjeverne prilaze. Prema njenim saznanjima *u gradu vlada panika, nedostatak municije i nije primjećeno dovođenje pojačanja*. Procijenila je da će branioci Jajca, Gradačca i Orašja *pružiti žestok oružani otpor oslobadjanju*.[795] Istog dana prebacila je sedamdeset pripadnika 1. bataljona vojne policije s gradačačkog na jajačko bojište.[796] Pristiglo je i dvadeset boraca izviđačkog voda 1. KK, šezdeset boraca prnjavorske brigade, šezdeset boraca osinjske brigade, trideset i pet boraca 4. lpbr i 165 pripadnika milicije iz stanica javne bezbjednosti Banja Luka, Jajce, Ključ, Sanski Most i Šipovo. Šest srpskih boraca je poginulo 27. oktobra, a osam ih je ranjeno.[797]

Stanovništvo se iz grada počelo izvlačiti u noći 27/28. oktobar. Neke jedinice HVO napuštale su linije i izvlačile se preko Vrbasa. Komanda OpŠO Jajce i komandiri interventnih jedinica sa svojim borcima pokušavali su svim silama zadržati neprijateljske snage. Međutim, one su nadirale sa svih pravaca na sjevernim linijama odbrane Jajca. Bile su podržane snažnom artiljerijskom vatrom, tenkovima i borbenim oklopnim vozilima. Također su i brojem pješadije bile u velikoj prednosti u odnosu na branioce.[798]

Taktička grupa-2 30. pd, s bataljonom vojne policije, 28. oktobra iz pravca Šehalića tekije i Podova nastavila je napad prema Volijaku uz podršku tenkova i borbeno-oklopnih vozila. Taktička grupa-1 30. pd nastavila je napad, uz podršku tenkova i borbeno-oklopnih vozila, u rejonu Bareva i Gole planine, ali bez uspjeha. Prvi bataljon 1. pbr (jajački) otpočeo je napad pravcem Pijavice – Stari Grad. Treći bataljon 1. pbr (jajački) dobio je zadatak da ovlada Horovom (tt 677 i 762) i Kerpićem (tt 575) i produži napad pravcem Kraljev grob (tt 520) – Klike – Bulići.

---

[795] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/443, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. oktobar 1992.

[796] **AIIZ**, broj: 2-6551, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-648, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. oktobar 1992; **Zorić**, *1. (11.) bataljon*…, 95, 103-104, 113, 129. **Instruktor Milan Suručić sa svojim vodom ušao je 29. oktobra u centar grada pravcem Carevo Polje – Stari Grad. Up**: **Zorić**, *1. (11.) bataljon*…, 95.

[797] **AIIZ**, broj: 2-6551, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-648, *Redovni borbeni izvještaj*, 27. oktobar 1992.

[798] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15.

U zoru 28. oktobra 3. bataljon 1. pbr, podržan tenkovskim vodom iz Bravnica, zauzeo je stare peći Elektrobosne i s boka napao prema Kerpiću.[799] Jedinice TG-2 zaposjele su poslije podne Bebu i počele se spuštati prema Blaževićima i Carevom Polju.[800] Gubitkom Bebe dalja odbrana grada postala je nemoguća, iako su branioci još uvijek držali Jelik na Goloj planini i Barevo. Treći bataljon 1. pbr napao je i linije odbrane u rejonu Horova, ali se zbog jakog otpora branilaca povukao. Tokom dana poginulo je još pet agresorskih vojnika, a dvanaest ih je ranjeno.[801]

Poslije podne, 28. oktobra, uspostavljena je nova linija odbrane grada pravcem Varošnice – Pijavice – rezervoar za vodu – Gornji Volijak – Katina – Carevo Polje – Blaževići (tt 787) – Gola planina.[802] Komanda OpŠO Jajce predložila je načelniku ŠVK OSRBiH da se tokom noći borci s civilima izvuku na drugu obalu Vrbasa i uspostave odbranu. Načelnik je odbio prijedlog i naredio da se drže trenutni položaji do dolaska pojačanja ARBiH iz Mostara i oklopno-mehanizovane jedinice HOS-a iz Hercegovine.

Iz Mostara je, zaista, tog dana krenulo pedeset iskusnih boraca, dobrovoljaca 1. mostarske brigade ARBiH, u ispomoć braniocima Jajca.[803] Predvodio ih je Jajčanin Suad Muharemović.[804] Krenuli su s

---

[799] **AIIZ**, broj: 2-6399, VRS, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6401, VRS, 1. lpbr, *Evidencija o ranjenim, povrijedjenim, ozlijedjenim i oboljelim borcima 1. lpbr*, oktobar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395; **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*.

[800] **Ćirko**, *Ratni put*..., 45.

[801] **AIIZ**, broj: 2-6551, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-650, *Redovni borbeni izvještaj*, 28. oktobar 1992.

[802] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15.

[803] **ARBiH**, 1. mostarska brigada, dj. br: 877-1, *Naredba*, 28. oktobar 1992; **Oslobođenje***, Hercegovci pomažu Jajcu*, Sarajevo, godina XLIX, broj 15936, četvrtak, 29. oktobar 1992, 4.

[804] **Muharemović je rodom iz Lupnice kod Jajca. Kao aktivnog oficira JNA, u činu poručnika, agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu zadesila ga je na službi**

po jednim okvirom municije za automatske puške. Popuna municijom i drugim potrebnim MTS-om obećana im je po dolasku u Travnik. Do Prozora su stigli bez problema. Dalje im hrvatske snage (HVO i HV) nisu dopustile prolaz, te su bili primorani prenoćiti u Jablanici. U jutarnjim satima 29. oktobra HVO im je odobrio tranzit preko Prozora. Da bi izbjegli nova zadržavanja u srednjoj Bosni na kontrolnim punktovima HVO, u Prozoru su se objedinili s grupom boraca jačine čete koju je predvodio Ante Prkačin iz HOS-a. Prkačin je vodio tu grupu u ispomoć Jajcu. Većina njenih pripadnika bili su mladi i borbeno neiskusni Bošnjaci iz Čapljine. Prilikom prolaska kroz Novi Travnik iz Prkačinove grupe izdvojio se jedan vod specijalaca HVO i ostao u tom gradu. Praljak je, očito, iskoristio priliku da s Prkačinom pošalje pojačanje snagama u Novom Travniku koje su bile u sukobu s ARBiH u Lašvanskoj dolini. U poslijepodnevnim satima Muharemović i Prkačin stigli su u Travnik. Iako su imali namjeru nastaviti ka Jajcu naredni dan, ubrzo se ispostavilo da to ne bi imalo nikakve svrhe.[805]

u Mostaru. Priključio se mostarskim braniocima. U vrijeme kada je poveo mostarske dobrovoljce u ispomoć Jajcu, nalazio se na dužnosti komandira čete u 1. Mostarskoj brigadi.

805 *...Prozor je već tada bio osvojen od strane HVO i HV. Tenkovi sa oznakom HV nalazili su se na putu prema Makljenu. U Prozoru sam se sastao s generalom Praljkom koji mi je dao sve neophodne garancije za nesmetan prolazak do Travnika, tako da smo Prkačin i ja, formirajući zajedničku kolonu, uz manje probleme u popodnevnim satima stigli do Travnika. Jedna jedinica HVO specijalaca jačine voda u Novom Travniku izdvojila se iz kolone i ostala u istom. Po dolasku sam stupio u kontakt s komandom ARBiH u Travniku, gdje je odlučeno da to veče ne idemo za Jajce jer je put neprohodan i pod stalnom neprijateljskom vatrom. Upućeni smo u kasarnu u Travniku, ali tamo zbog prevelikog broja izbjeglica iz svih dijelova Krajine nije bilo mjesta za smještaj pa smo prespavali u autobusu. Narednog dana smo Prkačin i ja pozvani na sastanak u štab HVO gdje nam je izložena trenutna situacija u rejonu Jajca. Saznali smo da je Jajce palo u ruke četnika i da nije uspostavljena nikakva linija odbrane s desne strane rijeke Vrbas, te da će to biti dio našeg zadatka, s tim da se prethodno mora obezbijediti prolaz kroz Karaulu kako ne bi ostali u okruženju. S nama je na izvršenje ovog zadatka određen i jedan bataljon iz Zenice. Problem s popunom municijom i dalje je bio aktuelan. Obzirom da bi nam logistička podrška bila odsječena, morali smo se snabdijeti sa određenom količinom municije. U kasarni sam sreo dosta svojih komšija i prijatelja, Jajčana, koji su bili u jedinicama ARBiH. Prepričavali su mi svoje verzije o dešavanjima u i oko Jajca. Pokušavali su se okupiti u kasarni kako bi ustanovili koliko ih je, šta imaju od naoružanja i opreme, te šta im je dalje činiti. Obzirom da se kompletno civilno stanovništvo*

Agresorska strana služila se i metodama specijalnog rata kako bi uplašila civilno stanovništvo i jajačke branioce. S više lokacija na obližnjim Ćusinama megafonima i preko jakih razglasa pozivala je cijeli dan 28. oktobra i tokom naredne noći stanovništvo i borce na predaju. Bacala je i oštampane letke. Pored tačnih, iznosila je i potpuno netačne informacije. Navodila je, na primjer, da su pala neka važna uporišta branilaca u blizini grada, što nije bilo tačno.[806]

Jajca i okolnih mjesta povuklo zajedno s borcima, dio istih uputio se u potragu za smještajem svojih familija. Mnogi od njih su za izdaju i pad Jajca optuživali HVO i bili su spremni da se vrate u borbu. Dogovorio sam s njima da mi obezbijede desetak dobrih momaka za vodiče. U 19.00 sati 30. oktobra javio mi se komandant bataljona iz Zenice i rekao da on ide odmah za Jajce, a da ja sa svojom jedinicom i vodičima krenem dva sata kasnije. Neposredno pred moj polazak, oko 21,00 sati, ponovo mi se javio komandant bataljona iz Zenice rekavši da ima nekih problema u jedinici i otpora odlasku za Jajce. Sve je odgođeno za sutra, pa sam jedinicu, obzirom da je spavala po autobusima, smjestio u školsku zgradu u centru Travnika. Narednog dana, 31. oktobra, oko 09,00 sati saopšteno nam je da od upućivanja jedinica za Jajce nema ništa, te da je Jajce s kompletnom okolinom definitivno palo u ruke četnika…Obzirom da se odustalo od izvršenja zadatka u popodnevnim satima sam pripremio jedinicu za povratak u Mostar, ovaj put preko Kiseljaka, gdje nas je HVO pokušao razoružati, ali nakon žestokog otpora odustali su od istog. Tokom daljeg povratka nismo imali problema i 1. novembra u popodnevnim satima vratili smo se u Mostar… **Up**: **AIIZ**, broj: 03-5866, *Suad Muharemović: IZVJEŠTAJ – POMOĆ BRANIOCIMA JAJCA*.

[806] *GRAĐANI JAJCA! Ovih dana su zelene beretke i HVO jedan za drugim izgubili značajne položaje Navis, Tekiju, Podove, Skelu, te sela Donje i Gornje Mile, Vrbicu, kao i hidroelektranu „Jajce-2.“ Pala je Gola planina, Kerpić i Hum, a Ćusine i Bukovica su odavno u rukama Vojske Republike Srpske. Mi smo vam se obraćali često, vojnički, pozivajući vas na predaju oružja, s namjerom da sačuvamo vaše živote i vaš grad. Vojnička nam je obaveza da to uradimo i sada, u posljednjem trenutku. Predlažemo vam da odložite oružje i da se okupite na preglednim mjestima sa jasnim namjerama da ne želite pružati otpor. Onima koji to urade garantujemo sigurnost. Svi oni koji vas tjeraju na otpor su i vaši neprijatelji. Oni su duboko zagazili u zločine i nema im povratka. Ne dozvolite da i vas povuku u propast. Samo je Pliva svojim samoubilačkim skokom stigla na razglednice i u besmrtnost*. **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6544.

ZELENE BERETKE I HVO! Vojska Srpske Republike već je u Carevom polju, na autobuskoj stanici, a najhrabriji u centru Jajca! Čitulja je i previše u vašem gradu. Predajom spašavate svoje živote i sprečavate uzaludno prolivanje krvi svog naroda. Vojska Srpske Republike svima koji odlože oružje i predaju se garantuje život u slobodi a sudiće samo onima koji su ogrezli u zločin. OVO VAM JE POSLJEDNJA ŠANSA – ISKORISTITE JE!!! **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6545.

U noći 28/29. oktobar putem lokalne televizije jajačkom stanovništvu obratili su se Midhat Karadžić i Nikola Bilić. Izjavili su da su linije stabilizirane, te da će se odbrana organizirati na desnoj obali Vrbasa. Poručili su da se u Jajcu brani srednja Bosna i da će ono biti odbranjeno. Rekli su da je potrebno evakuirati starije i bolesne na drugu stranu Vrbasa.[807] Dok je trajala emisija, HVO se povlačio iz rejona Blaževići – Peratovci, o čemu je obavijestio komandu OpŠO Jajce, te je i ona naredila svojim jedinicama da se prebace na desnu obalu Vrbasa. Pred zoru je počelo izvlačenje boraca i preostalog stanovništva.[808]

Odbrana Jajca, nakon petomjesečnog hrabrog otpora branilaca, time je završena, iako su jedinice u rejonu Bareva nastavile borbu, ne znajući za napuštanje grada. Linije odbrane od Kerpića do Božikovca bile su stabilne, kao i linije odbrane od ušća Ugra do Suhog polja. Neprijatelj nije iskazivao namjeru da ih napadne, ostavljajući tako jajačkim braniocima i civilima mogućnost da napuste teritoriju opštine Jajce. Da ih je napao i blokirao šumski put Jajce – Travnik, što je ranije uporno pokušavo, primorao bi jajačke branioce da organiziraju bilo kakvu odbranu u rejonu Dnoluke, što mu nije odgovaralo. Bila je to, za agresorsku stranu, ispravna procjena, jer je krenuo nezadrživi egzodus boraca i civila iz Jajca prema srednjoj Bosni. Vojnički bi joj bilo suludo zadržati ga presijecanjem jajačkog koridora.

Od 25. do 28. oktobra na prvoj liniji odbrane poginulo je sedamnaest boraca ARBiH iz jedinica OpŠO Jajce. Najveći broj, njih četrnaest, poginulo je na pravcu Tehnička škola – Šehalića tekija – Vrbica, a većina 26. oktobra (maloljetni Šaćir Dedić, rođen 1976, poginuo 25. oktobra; Nermin Ganibegović, rođen 1973, poginuo 25. oktobra; Elvir Omeragić, rođen 1971. u Ivangradu-Crna Gora, poginuo 25. oktobra; Remzo Ališa, rođen 1959, poginuo 26. oktobra; Samir Kapetanović, rođen 1967, poginuo 26. oktobra; Ehvan Nuhanović, rođen 1959, poginuo 26. oktobra; Elvir Omerović, rođen 1971, poginuo 26. oktobra; Jasmin Ramić, rođen 1963, poginuo 26. oktobra; Rešad Turanović, rođen 1966,

[807] **Oslobođenje**, *Nastavljena herojska odbrana Jajca*, *Borba prsa u prsa*, godina XLIX, broj 15936, Sarajevo, četvrtak, 29. oktobar 1992, 3.

[808] **AIIZ**, broj: 2-6392, ARBiH, *Završna OTA "Odbrana teritorije općine Jajce*, 15.

poginuo 26. oktobra; Salih Vunić, rođen 1941, poginuo 26. oktobra; Nihad Zekan, rođen 1956, poginuo 26. oktobra; Emir Ganibegović, rođen 1973, poginuo 27. oktobra; Hazir Hajder, rođen 1963, poginuo 27. oktobra; Dževad Šljivo, rođen 1938, poginuo 27. oktobra i Salih Halaba rođen 1941, poginuo 28. oktobra). U rejonu Gole planine poginuli su Irfan Hadžić, rođen 1954, poginuo 25. oktobra i Smail Šljivo, rođen 1952, poginuo 28. oktobra.[809]

Od posljedica granatiranja, snajperskog djelovanja i avio bombardiranja civilnih naselja od strane VRS, smrtno su stradala još trojica pripadnika ARBiH iz Jajca u istom periodu. Pod istim uslovima poginula su još dvojica 29. i 30. oktobra.

Od 25. do 28. oktobra poginulo je trinaest Krajišnika (ARBiH) u rejonu Vrbica – Podovi. Od tog broja deset ih je poginulo 26. oktobra (Ermin Mujkanović, rođen 1963. u Sanskom Mostu, poginuo 25. oktobra; Sifet Adilović, rođen 1971. u Travniku, poginuo 26. oktobra; Atif Bedak, rođen 1971. u Tešnju, poginuo 26. oktobra; Medin Islamčević, rođen 1964. u Sanskom Mostu, poginuo 26. oktobra; Mirsad Kevac, rođen 1968. u Kozarcu, poginuo 26. oktobra; Nedžad Mujanović, rođen 1972. u Kozarcu, poginuo 26. oktobra; Samir Nuhić, rođen 1966. u Cazinu, poginuo 26. oktobra; Nijaz Omerčević, rođen 1969. u Cazinu, poginuo 26. oktobra; Fadil Osmičević, rođen 1974. u Cazinu, poginuo 26. oktobra; Vahid Rošić, rođen 1959. u Cazinu, poginuo 26. oktobra; Ernad Selimović, rođen 1962. u Prijedoru, poginuo 26. oktobra; Jasim Alagić, rođen 1955. u Sanskom Mostu, poginuo 27. oktobra; Izet Vojniković, rođen 1963. u Prijedoru, poginuo 28. oktobra).[810]

U odbrani Jajca, od 14. augusta do kraja oktobra, poginulo je dvadeset i šest boraca 1. Krajiške brigade i 7. brigade (dvadeset i tri Bošnjaka i tri Hrvata).[811]

---

[809] *Vječna pouka*..., 16, 30, 54-55, 61, 65, 69, 89, 133-134, 144, 158,163, 170, 172.

[810] **Kliko**, 17. *Viteška*…, 300-308; **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci*..., 10-11, 22, 61, 73, 87-88, 94, 106, 119.

[811] **Osmerica iz Prijedora, sedmerica iz Sanskog Mosta, četverica iz Cazina, po jedan iz Bihaća, Bosanske Dubice, Jajca, Tešnja, Travnika, Velike Kladuše i Zagreba. Up**: **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci*..., 10-11, 13, 22, 24, 27, 39-40, 59, 11, 62, 66, 73, 82, 84, 87-88, 90, 94, 97, 103, 106, 119.

U jedinicama HVO – od posljedica granatiranja, snajperskog djelovanja i avio bombardiranja civilnih naselja od strane VRS – poginula su dvojica Bošnjaka iz Jajca.

Ukupni gubici ARBiH (jajačke jedinice i Krajišnici) u oktobru su četrdeset i pet poginulih boraca (šesnaest Krajišnika i dvadeset i devet boraca iz jajačkih jedinica) i nekoliko desetina teže i lakše ranjenih.

Gubici VRS u oktobru iznose najmanje pedeset poginulih boraca. Od tog broja, u periodu od 1. do 24. oktobra, poginulo ih je petnaest na sjevernom pravcu odbrane i Ćusinama. Ostalih trideset i pet poginulo je od 25. do 29. oktobra, a najveći broj na liniji Dom kajakaša – Šehalića tekija – Vrbica – Podovi – Gola planina.[812]

Kada su se civili i borci tokom noći 28/29. oktobar počeli prebacivati iz grada na desnu stranu Vrbasa, došlo je do velike panike i straha, tako da se stanovništvo i te druge strane počelo evakuirati u pravcu Dnoluke. Anarhija koja je nastala među braniocima, prouzrokovana različitim dezinformacijama i defetizmom, nije dozvoljavala uspostavljanje nove linije odbrane. Kada je ujutru 29. oktobra (četvrtak) grad osvanuo u plamenu, više nije bilo moguće, a nije imao ni ko, smiriti stanovništvo. Jajačka lokalna televizija, koja se trebala dislocirati na sigurniji dio teritorije, nije uspjela to uraditi. U gradu su se vodile sporadične uličnе borbe. Ostali su najhrabriji da izvuku i spase civile. Izvlačenje civila išlo je preko mosta u Kozluku, improviziranog splava u Hrastu i mosta u Prudima prema Podmilačju. Svi putevi za izvlačenje civila i boraca s lijeve na desnu obalu Vrbasa bili su vidljivi srpskoj vojsci s Ćusina i Bukovice, te je dejstvovala po njima. Većina civila izvukla se u noći 28/29. oktobar. Ta duža jesenska noć i maglovito jutro 29. oktobra omogućili su im zaštitu. Njihov dolazak u dnolučka sela izazvao je paniku kod lokalnog stanovništva, koje se počelo spremati za bijeg zajedno s njima prema Travniku. Stvarao se haos, koji je štetno utjecao na mogućnost uspostavljanja linije odbrane na desnoj obali Vrbasa.

[812] *Za krst*..., 27, 29, 58, 70, 84, 103, 117, 352, 361, 533-534, 537-538, 721, 723, 726-728, 730, 734, 736, 937, 974, 978, 980-981, 983-984, 1107, 1132, 1149, 1150-1151, 1155-1156, 1158, 1162, 1166, 1507.

Branioci Kerpića na desnoj obali Vrbasa povukli su se tokom dana 29. oktobra.[813] Ulaskom u grad srpska vojska otkrila je vatreni položaj minobacača 82 i 120 mm u Dolovima ispod Klika i razorila ga jakom tenkovskom vatrom s Vrbice. Minobacači nisu oštećeni, ali s tog vatrenog položaja više nisu mogli dejstvovati. Obzirom da je bila ugrožena linija odbrane Mišija ravan – Horovo – Hum, u neposrednoj blizini njihovog vatrenog položaja, koji svakako više nije bio upotrebljiv, neke minobacačlije pridružile su se braniocima na toj liniji odbrane. Ševal Šahinbegović je skinuo i ponio nišanske sprave. Namjeravali su se vratiti tokom večeri po minobacače i prebaciti ih na neki drugi vatreni položaj. Nisu računali da neće za to imati priliku. Neki od njih otišli su u Zastinje i grad da izvlače porodice. Jedinice 3. bataljona 1. pbr (jajački) od Elektrobosne krenule su putem do Kraljevog groba i nastavile napredovati prema Klikama bez ikakvog otpora. U kasnim poslijepodnevnim satima došle su do napuštenog vatrenog položaja minobacača 82 i 120 mm u Dolovima. Uz minobacače, srpska vojska pronašla je i veću količinu mina.[814] Tokom istog dana branioci (ARBiH i HVO) pokušavali su sačuvati i ojačati liniju odbrane Mišija ravan – Horovo – Male orlovače, očekujući da će se nova linija uspostaviti desnom obalom Vrbasa. S borcima ARBiH iz Klika bio je i jedan vod čete Bosna i nekoliko minobacačlija iz Dolova. Ni pripadnici HVO (mještani i Ričani) nisu bili napustili svoje rovove od Malih orlovača do Horova. U ispomoć braniocima linije Horovo – Male orlovače poslijepodne su iz Šibenice krenuli i dobrovoljci ARBiH, koje je predvodio komandir čete Šibenica Fikret Halaba. U Bulićima su preuzeli municiju od Ćazima Klike

---

[813] *...nase jedinice su u toku dana oslobodile čitav grad i izbile na rijeku Vrbas nizvodno do Pruda. Na desnom krilu zauzeta su ustaška uporišta Kraljev grob i Horovo. U rejonu odbrane 19. pbr naše jedinice uništile su više vozila neprijatelja koja su se kretala prema Jajcu i uspješno odbile pješadijski napad iz Turbeta...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6553, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-651, *Redovni borbeni izveštaj*, 29. oktobar 1992.

[814] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395.

koju je on dovezao iz Zastinja i nastavili s njim prema Horovu. Na Humu je još uvijek bila četa Bulići iz Dnolučkog odreda. S prvim mrakom, iz pravca Ikanovca (Rika) na liniju odbrane ispod Malih orlovača (Podić – Aščionca) izbili su srpski vojnici. Branioci su primijetili da gore kuće u Klikama i shvatili su da će doći u okruženje na svojoj liniji odbrane, te su se bez borbe izvukli u susjedne Buliće. Jedinice VRS, koje su došle sa Ikanovca u Horovo, nakon povlačenja branilaca spojile su se sa 3. bataljonom 1. pbr u Klikama. Tu su svi prenoćili. Gotovo sve druge jedinice, koje su ušle u grad ostale su u njemu proslavljati pobjedu. Sutradan je 3. bataljon zaposjeo Buliće i zadržao se u njima tri dana.[815] U selu je zarobljen i ubijen Fadil Kokić (1946).[816] Neke jedinice TG-3 30. pd i 1. bataljona 1. lpbr (jajački) do kraja dana 29. oktobra prešle su na desnu obalu Vrbasa.[817] Zaposjedanje Kraljevog groba, Kerpića, Horova, Klika i Bulića za VRS je bilo važno kako bi se u gradu osigurala od protivnapada jajačkih branilaca s jugoistočne strane. Oni su još uvijek držali Hum, koji im je omogućavao izvođenje protivnapada prema gradu. Iz tog razloga samo su 3. bataljon 1. pbr i jedinice iz pravca Ikanovca 29. oktobra prešle na desnu obalu Vrbasa. Tako se VRS osigurala u okupiranom gradu. Naredna tri dana nije vršila pokret prema Dnoluci.

U Prozoru je 29. oktobra održan sastanak zajedničke komisije HVO-ARBiH, koja je kao zaključke usvojila: bezuslovni prekid vatre, otvaranje saobraćajnica i povratak civila u grad. Komsija je raspravljala i o zaustavljanju pomoći Jajcu radi sukoba u Prozoru, ali za Jajce je bilo kasno. Iz tog grada povlačile su se jedinice branilaca.

---

[815] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6504.

[816] *Vječna pouka*..., 100.

[817] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6504.

U jutarnjim satima 29. oktobra u komandi Dnolučkog odreda u Lendićima predsjednik Ratnog predsjedništva Midhat Karadžić održao je sastanak s komandantom odreda Nazifom Kahrićem i njegovim saradnicima. Obavijestio ih je da su linije odbrane na lijevoj obali Vrbasa napuštene i da se stanovništvo iz grada i tog dijela opštine evakuira prema Dnoluci. Komanda Dnolučkog odreda odlučila se izmjestiti na Tornice i formirati liniju odbrane Hum (tt 1162) – Bulići – Lučina – Divičanska brda i dalje desnom obalom Vrbasa do ušća Ugra. S Karadžićem je dogovorila da se formira kontrolni punkt u Kruščici i spriječi odlazak vojnih obveznika prema Travniku. Srpska vojska otpočela je granatirati Kruščicu u kojoj se slio sav zbjeg iz grada, naselja i sela s lijeve obale Vrbasa, ali i prigradskih naselja i sela s desne obale bliže gradu. U Kruščici se nalazilo nekoliko hiljada uplašenih civila. Od posljedica granatiranja poginuo je jedan borac (Ćamil Ganibegović, rođen 1953), a nekoliko civila je ranjeno. To je izazvalo paniku među stanovništvom. Neke grupe boraca Dnolučkog odreda, 1. Krajiške i 7. brigade samoinicijativno su postavile kontrolne punktove na kojima su neovlašteno razoružavali borce (ARBiH i HVO), koji su se povlačili iz grada. Granatiranje Kruščice i samovoljno ponašanje vojske pojačali su nekontrolirani haos. U poslijepodnevnim satima komanda Dnolučkog odreda primila je vijest da se HVO povlači iz Pougarja.[818] Procjenjujući situaciju na terenu, komanda odreda odlučila je da borci ostanu na svojim položajima do 10 sati narednog dana, kako bi štitili evakuaciju civila. Evakuacija bošnjačkog civilnog stanovništva nije bila isplanirana i organizirana.

[818] **AIIZ**, broj: 2-6491, ARBiH, Opština Jajce, *Izvještaj o aktivnostima odreda "Dnoluka" na dan 28, 29. i 30.10. 1992*, 1. decembar 1992.

Srpska vojska također je bila upoznata s napuštanjem Pougarja od strane HVO i hrvatskih civila: *...Neprijatelj produžava sa izvlačenjem svojih snaga i stanovništva sa prostora Pougarja...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/453, *Redovni borbeni izveštaj*, 1. novembar 1992. godine. *...u rejonu Jajce prostor Pougarje neprijatelj napušta i iseljava stanovništvo uz provokacije...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/456, *Redovni borbeni izveštaj*, 3. novembar 1992. godine. *...Posle prodora naših snaga na desnu obalu r. Vrbas iz područja Pougarja nastalo je masovno iseljavanje stanovništva hrvatske i muslimanske nacionalnosti...* **Up**: **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/459, *Redovni borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992.

Komanda Dnolučkog odreda, zbog prekida i ometanja veza od strane neprijatelja, nije imala komunikaciju ni s kim iz komande OpŠO Jajce.[819] Inače, odnosi komande Dnolučkog odreda i komande OpŠO Jajce još od ljeta nisu bili baš najbolji. Bilo je ozbiljnih međusobnih nesuglasica i nerazumijevanja.

Civili su se sami snalazili i panično su bježali prema Travniku. Neki su krenuli pješice, a neki kamionima, autobusima, putničkim vozilima, konjskim zapregama i traktorima. Odsustvo bilo kakve organizirane evakucije civila uveliko je utjecalo na mogućnost kontrole ponašanja boraca. Oni su se morali sami pobrinuti za spašavanje svojih porodica, te su bili neupotrebljivi za uspostavljanje nove linije odbrane na desnoj obali Vrbasa. Bilo im je važnije – što je potpuno razumljivo – da se pobrinu za svoje porodice. Zbog njih su i branili Jajce i svoja sela proteklih pet mjeseci. Velikosrpska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu bila je praćena genocidom nad Bošnjacima i Hrvatima, a koji je obuhvaćao masovna i pojedinačna ubistva, silovanja, zatvaranje u logore, razne oblike zlostavljanja i – na kraju – progon preživjelih i traumatiziranih. Ona ne bi imala smisla bez genocida, jer je agresor želio osvojeno područje trajno zadržati pod svojom kontrolom, a to ne bi mogao ostvariti uz visok procenat bošnjačkog i hrvatskog stanovništva na njemu. Agresija nije provođena samo radi osvajanja teritorije nego i zbog nasilnog stvaranja srpske većine stanovništva, što je agresor realizirao genocidom. Jajačkim braniocima bilo je poznato šta srpske vlasti i njihova vojska i milicija čine prema Bošnjacima i Hrvatima na teritoriji pod svojom okupacijom. U odsustvu organizirane evakuacije morali su sami spašavati svoje porodice i izvoditi ih prema Travniku. Stanovništvo i borci bili su svjesni da agresor može presjeći jajački koridor u rejonu Suhog polja. Naročito nakon povlačenja HVO iz Pougarja. Odnosi HVO-ARBiH su svakako mnogo utjecali na nepovjerenje i strah od izdaje. Mnogi borci bili su i revoltirani prema svojim pretpostavljenim komandama i vlasti. Izgubili su i u njih povjerenje. Sveukupno, bilo je nemoguće u takvoj situaciji

[819] **AIIZ**, broj: 2-6491, ARBiH, Opština Jajce, *Izvještaj o aktivnostima odreda "Dnoluka" na dan 28, 29. i 30.10. 1992*, 1. decembar 1992.

uspostaviti kontrolu nad borcima i zaposjesti novu liniju odbrane na desnoj obali Vrbasa. Odbrana Dnoluke bila je moguća samo sa odbranom Pougarja. Hrvatsko vijeće odbrane držalo je veći dio linije od ušća Ugra u Vrbas do Jasika (tt 1044) u rejonu Suhog polja. S njegovim povlačenjem ARBiH bi morala sama uspostaviti liniju odbrane na tom istočnom pravcu. Teoretski, mogla je to izvesti, ali ne bi mogla preuzeti i odbranu Pougarja. U tom slučaju VRS bi ga zaposjela, presjekla jajački koridor i dnolučka sela dovela u situaciju male enklave okružene i blokirane sa svih strana. Ona se ne bi mogla duže vremena braniti. Vojska bi patila zbog nedostatka logistike i sanitetskog zbrinjavanja, a stanovništvo od gladi. Armija Republike Bosne i Hercegovine od početka velikosrpske agresije izvodila je odbranu Jajca zajedno s HVO, bez obzira koliki je čiji bio doprinos i što su im bili različiti politički ciljevi. Odbrana desne obale Vrbasa ovisila je i o odbrani Pougarja koju je izvodio HVO. Bez HVO, naročito bez odbrane Pougarja, odbrana slobodne teritorije na desnoj obali Vrbasa bila bi nemoguća i uz visoke žrtve civila i boraca. Iako su evakuacija civila i izvlačenje boraca bili spontani, to je ipak bio najbolji mogući razvoj situacije.

Jedinice TG-1 30. pd VRS, nakon što su snage HVO i ARBiH u noći 28/29. oktobar napustile grad, nastavile su napadati prema Barevu i hidroelektranama.[820] Branioci tog rejona nisu bili upoznati s gubitkom grada, te su i dalje pružali žilav otpor.[821]

Ratna bolnica je zbog stalne ugroženosti od granatiranja i avio bombardiranja VRS ranije prebačena u tunele HE Jajce I. Povlačenjem branilaca iz grada i šireg rejona Bareva našla se u velikoj opasnosti. Načelnik bolnice, dr. Ismet Šehalić, i njegovo osoblje nisu htjeli ostaviti ranjenike. Šehalić je 29. oktobra došao u Prude i tražio od komande 1. Krajiške brigade da ih evakuira. Krajišnici su angažirali nekoliko kamiona od lokalnih jedinica HVO i ARBiH koje su se povlačile i u

[820] *Monografija 11. mrkonjićke lake...*, 59, 62.

[821] **Večernje novine**, *Vlasinje opet naše*, godina XXIX, broj 8441, Sarajevo, subota/nedjelja, 31. oktobar/1. novembar 1992, naslovnica; **Večernje novine**, *Jajce nije palo!*, godina XXIX, broj 8441, Sarajevo, subota/nedjelja, 31. oktobar/1. novembar 1992, 3.

njih su smjestili ranjenike. Prilikom izvlačenja iz Pruda, minirali su most kako bi usporili prelazak VRS s lijeve na desnu obalu Vrbasa. Jedna krajiška četa nalazila se na Goloj planini. Komanda brigade izgubila je vezu s njom. Na desnoj obali Vrbasa 1. Krajiška brigada postavila je nekoliko mitraljeskih gnijezda da štite transport ranjenika iz HE Jajce I i pruže podršku četi s Gole Planine, čije je izvlačenje očekivala. U komandi brigade razmišljali su da će se braniti teriritorija na desnoj obali Vrbasa.[822]

Armija Republike Bosne i Hercegovine procijenila je da će VRS, nakon što je ovladala gradom, intenzivirati napad na pravcu Vlasinje – Barevo – Bešpelj, s ciljem zauzimanja hidroelektrana na Vrbasu.[823] Krajišnici su minirali turbine na obje. Zbog nedostatka eksploziva, dio turbina i postrojenja hidroelektrane Jajce I samo su zapalili.[824] Velika oštećenja na turbinama i postrojenjima hidroelektrana zahtijevala su *neophodno angažovanje dela humanitarne pomoći za saniranje istih*.[825] Agresorskoj vlasti trebala je čitava godina da nabavi sve dijelove i u potpunosti popravi oštećene turbine.

Komanda 1. KK obavijestila je 1. novembra GŠ VRS da uspostavlja mostobran na desnoj obali Vrbasa i kontrolu nad hidroelektranama.[826] Tri dana poslije izvlačenja komande i boraca 1. Krajiške brigade ARBiH iz Pruda s lokalnim pripadnicima ARBiH na desnu obalu Vrbasa, krajiška četa s Gole planine uspjela se pod borbom izvući i pod okriljem noći (31. oktobar/1. novembar) preći preko rijeke. Bili su to posljednji branioci s lijeve obale rijeke. Nastavili su pokret prema Kruščici. Zajedno s

---

[822] **Kliko**, *17. Viteška*..., 32-32.

[823] **AIIZ**, broj: 2-6490, ARBiH, ŠVK, Obavještajna uprava, str. pov. broj: 02/341-65, *Informacija, neka saznanja iz zeničke regije*, 30. oktobar 1992.

[824] **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 32-32.

[825] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/459, *Borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/460, *Borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992.

[826] *…U rejonu Jajca u toku je uspostavljanje mostobrana na desnoj obali reke Vrbas, borba sa zaostalim neprijateljskim snagama i uspostavljanje kontrole nad hidroelektranama…a primećena je i pojedinačna pešadijska vatra sa desne obale r. Vrbas…* **Up**: **ICTY**, 1. KK VRS, str. pov. broj: 44-1/453, *Borbeni izveštaj*, 1. novembar 1992.

njima povlačili su se i Jajčani, koji su se nadali da će se braniti slobodna teritorija s desne strane Vrbasa.[827] U povlačenju osiguravali su i pomagali evakuaciju preostalih civila i ranjenika koji su bježali prema Travniku.[828]

Na putu od Jajca do Travnika je poginulo i teže i lakše ranjeno nekoliko civila. Na tom putu ubijen je i kamerman BBC-a, hrvatske nacionalnosti.[829]

Komandant 1. KK Momir Talić boravio je u Jajcu zadnja dva oktobarska dana i izdao naređenje jedinicama za nastavak operacije

[827] **Zbirka dokumenata**, 1. i 7. Krajiška brigada ARBiH, broj: 01-5/92, *Izvještaj o stanju i problemima u formiranju 17. brdske brigade*, 28. novembar 1992.

[828] **Izlazak nekoliko desetina hiljada Jajčana na slobodnu teritoriju bio je mukotrpan. Osim dugog puta, nepripremljenosti, nedostatka hrane, neorganiziranog transporta za najugroženije kategorije stanovništva i izuzetno nepogodnih vremenskih prilika, Jajčani su bili izloženi granatiranju puta kojim su se kretali od Suhog polja do Travnika. Pod granatama VRS napuštali su svoje domove. One su ih pratile tokom putovanja, a dočekale su ih i u Travniku, jer je VRS tih dana intenzivirala granatiranje ovog grada. Prihvat tolikog broja izbjeglica nije mogao biti kvalitetno pripremljen u Travniku, te su hiljade Jajčana nekoliko dana spavali po mokrim travničkim ulicama i snježnim parkovima. Prihvatni centri su već bili popunjeni dolaskom krajiških izbjeglica prije pada Jajca. Up**: **Večernje novine**, *Jajce nije palo*, godina XXIX, broj 8441, Sarajevo, subota/nedjelja, 31. oktobar-1. novembar 1992, 3; **Oslobođenje**, *Kontraofanziva Armije BiH*, godina XLIX, broj 15938, Sarajevo, subota, 31. oktobar 1992, naslovnica; **Oslobođenje**, *Golgota izbjeglica iz Jajca*, godina XLIX, broj 15939, Sarajevo, nedjelja, 1. novembar 1992, naslovnica; **Oslobođenje**, *Drama jajačkih prognanika*, godina XLIX, broj 15945, Sarajevo 7. novembar, 1992, naslovnica. **Znatan broj jajačkih izbjeglica smjestio se u kasarnu 1. Krajiške brigade u Travniku. Up**: **Zbirka dokumenata**, 1. i 7. Krajiška brigada ARBiH, broj: 01-5/92, *Izvještaj o stanju i problemima u formiranju 17. brdske brigade*, 28. novembar 1992.

[829] *…Najmanje je sedam prognanika iz Jajca umrlo nakon dolaska u travničku bolnicu; 60-toro ljudi je liječeno od zadobijenih povreda. Oko 1. novembra, Nijaza Dizdar, Muslimanka koja je bježala sa svojim mužem i obitelji iz Jajca, pogođena je na putu za Travnik. Izgubila je obje noge; njen muž, Sead, vozio je još stotinu jardi kada je eksplodirala i druga granata u blizini. Tada je morao nositi svoju ženu u bolnicu u Travnik, jer vozač hitne pomoći nije htio riskirati vožnju po granatiranom putu. Jedan Hrvat – kamerman koji je radio za BBC, poginuo je nakon što su srpske snage otvorile vatru na njegov oklopni auto…* **Up**: *Ratni zločini u Bosni i Hercegovini: Izvještaji Amnesty internationala i Helsinki Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993*, II dio, Antiratna kampanja Hrvatska-Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, 1993, 188.

okupacije preostalog dijela jajačke općine.[830] Prvi i 2. bataljon 11. lpbr prebačeni su s Jelika u Zdaljevac. Iz Zdaljevca do Tomaša stigli su zajedno. Dalje je 1. bataljon otišao lijevo prema Peraku i Šimunovićima odakle se vratio na Bešpelj i produžio preko Seoca do Bunara (tt 1231), gdje je stigao 7. novembra. Drugi bataljon je od Tomaša otišao desno preko Bešpelja i Pavlovića do Kuprešana.[831]

Do 2. novembra VRS je na desnoj obali Vrbasa izbila na liniju Donji Bešpelj – Oštro brdo (tt 864) – Cvitović – Pavlovići – Kuprešani – Šibenica – sjeverno ispod Huma. U Kuprešanima su dvojica pripadnika VRS poginula, a četrnaest ih je ranjeno prilikom u ulaska u kuću koju je vlasnik minirao.[832]

Dva dana nakon što su 1. i 2. bataljon 11. lpbr zaposjeli Bešpelj, u selo je pristigla i manja grupa pripadnika ARBiH iz Večića (Kotor Varoš), koja je bila u proboju ka srednjoj Bosni. Večićani nisu znali da je pala odbrana Jajca i neki od njih su krenuli u Bešpelj u kojem nisu očekivali VRS. Kada su uvidjeli situaciju, uspjeli su likvidirati najmanje dvojicu srpskih vojnika, a nekoliko ih teže i lakše raniti i potom se bez gubitaka izvući iz sela. Nastavili su proboj prema Hamandžićima i izašli na slobodnu teritoriju.[833]

U zoni djelovanja 11. lpbr nalazilo se i selo Cvitović, u kojem je 3. novembra ubijeno osam Bošnjaka i Bošnjakinja starije životne dobi.[834] U blizini sela, na šumskom putu prema Kuprešanima, ubijena je i jedna starica iz Bareva. Najvjerovatnije je u Cvitović došao 2. bataljon kojim je komandovao Duško Miletić. Nekoliko dana kasnije, u Kuprešanima je jedna starica bošnjačke nacionalnosti pregažena motornim vozilom i teško ozlijeđena ostavljena pored puta.

---

[830] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 646-1/92, *Redovni borbeni izveštaj*, 31. oktobar 1992.

[831] *Monografija 11. mrkonjićke lake*..., 59, 62.

[832] **AIIZ**, broj: 2-6554, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-664, *Redovni borbeni izvještaj*, 2. novembar 1992; **AIIZ**, broj: 2-6555, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-666, *Redovni borbeni izvještaj*, 3. novembar 1992.

[833] **O proboju večićkih branilaca opširnije**: **Kliko-Ćuskić**, *17. Viteška*..., 67-68; **Kliko**, *Stradanje*..., 408-411.

[834] **Karadžić**, *Jajce*…, 298-293, 336-338.

Treći bataljon 1. pbr nastavio je 1. novembra iz Bulića prema Šibenici. U zaseoku Zabarje (Bulići) prilikom pljačke kuća poginula su tri pripadnika bataljona od tenkovske mine koju je postavio vlasnik kuće. Iz Šibenice je 3. novembra bataljon produžio prema Kruščici.[835] Jedinice VRS tog dana dosegle su liniju Gornji Bešpelj – Donji Bešpelj – Kuprešani – Kruščica – Brvanci.[836]

Agresorska srpska vojska, iako nije bilo nikakvog otpora, kroz Dnoluku se kretala sporo, jer se vjerovatno plašila zasjeda na širokom prostoru Dnoluke. Zato nije žurila s njenim osvajanjem. Jedinica Dnolučkog odreda još uvijek se nalazila na liniji odbrane u rejonu Dogana i držala liniju prema Božikovcu i Suhom polju.[837]

Oko 130 pripadnika Dnolučkog odreda po dolasku u Travnik pridružilo se 1. Krajiškoj i 7. brigadi. Željeli su nazad u Dnoluku. Komandant 7. brigade Fikret Ćuskić određen je od svoje nadređene komande da organizira odbranu Karaule. U odbranu je, osim svoje jedinice, uključio i 1. Krajišku brigadu, tako da su i Dnolučani, koji su se priključili Krajišnicima, uzeli aktivno učešće u odbrani Karaule koja se izvodila do sredine novembra. Angažirani su na liniji prema Dnolučkoj planini, od Božikovca do Suhog polja.[838] Grupa najodvažnijih dnolučkih boraca, s nekim Krajišnicima, produžila je u Dnoluku. Stigla je u Kruščicu 4. novembra. Tu se sudarila s 3. bataljonom 1. pbr VRS koji je ulazio u selo u isto vrijeme iz pravca Šibenice. Došlo je do borbe „prsa u prsa" u kojoj su dva pripadnika ARBiH poginula (Safet Mešinović, rođen 1962. i Hasan Nasup, rođen 1959), a četverica su zarobljena. Jedan od zarobljenika bio je šesnaestogodišnjak

[835] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6395.

[836] **AIIZ**, broj: 2-655, VRS, 30. pd, str. pov. broj: 174-666, *Redovni borbeni izvještaj*, 3. novembar 1992.

[837] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/458, *Borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992.

[838] **Praljak**, OSRBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2220, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 09.11.1992. godine*, 10. novembar 1992; **Praljak**, OSRBiH, ŠVK, str. pov. broj: 02/1250-1, 14. novembar 1992; **Praljak**, ARBiH, OkŠO Zenica, broj: 01/1574-1, *Naređenje*, 14. novembar 1992.

(Halid Hajder).[839] Srpski vojnici su ga pustili i dali mu zadatak da odnese poruku ostalim pripadnicima ARBiH koji su bili u šumi iznad Kruščice da se predaju. Nisu se predali. U selu su pripadnici 3. bataljona 1. pbr ubili Emu Arapović (1906), staricu narušenog mentalnog zdravlja. Jedna grupa dnolučkih boraca je u Lendićima dočekala prve srpske vojnike. Dvojicu pljačkaša iz Ključa pokušali su zarobiti. Nakon što su odbili da se predaju, likvidirali su ih. Dan kasnije ubili su i jednog pripadnika 3. bataljona 1. pbr VRS koji je sam na motociklu stigao iz Kruščice.[840] U susretu sa srpskim vojnicima 3. novembra u Kuprešanima poginula su dvojica boraca Dnolučkog odreda koji su se iz Travnika vratili u svoje selo (Dževad Vuković, rođen 1961. i Zijad Vuković, rođen 1965). U Kuprešanima je bio 2. bataljon 11. lpbr iz Mrkonjić Grada. Poslije okršaja sa agresorskim vojnicima u Kruščici i Lendićima, Dnolučani su se povukli prema Paležu i Suhom polju. Grupa koja se povlačila iz Lendića zarobila je 6. novembra iznad sela dva srpska borca, inače prijeratne komšije. Ubrzo su razmijenjeni.

---

[839] **Iz izvještaja 3. bataljona 1. pbr**: *...Prva grupa koja je stigla u selo vidjela je grupu vojnika u istim uniformama. Svi su bili mišljenja da je neka jedinica stigla da pregleda kuće, čak su se i srdačno pozdravili iz sveg glasa. Sa druge strane pozdrav je usledio i na druge strane uperen lično vodniku Šarin Radomiru. Ovaj se tek presabrao uvidjevši lice. Viknu iz sveg glasa „Ustaše-hvataj ih žive"-Uslijedila je velika pucnjava. Neprijatelj je brzo savladan. Rezultat je bio: 2 mrtva, 4 zarobljena, a najmlađi od 16 godina pušten, dok su se ostali uspjeli razbježati. Na našoj strani jedan je bio lakše ranjen...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6504.

[840] **Bio je to njihov komšija Branko Petrović koji je prije agresije dva puta služio zatvorsku kaznu. Nakon odslužene prve kazne nastanio se u Novom Sadu, ali je par godina kasnije izvršio ubistvo i ponovo osuđen u Srbiji. Pušten je iz zatvora početkom 1992. da bi došao na teritoriju pod kontrolom srpskog agresora i pridružio mu se u napadu na Jajce. Up**: **AIIZ**, broj: 2-6399, **VRS**, 1. lpbr, *Evidencija poginulih boraca 1. lake pješadijske brigade*, oktobar 1993. godine. **Njegov mlađi brat ostao je u maju 1992. s roditeljima u Lendićima i priključio se Dnolučkom odredu. Zajedno s komšijama Bošnjacima i majkom izbjegao je u srednju Bosnu nakon pada Jajca. S grupom boraca vratio se par dana kasnije iz Travnika u Lendiće. Ostao je, kao borac, u ARBiH do kraja agresije. S komšijama Bošnjacima vratio se u selo nakon rata. Njegov otac Ljupko poginuo je krajem augusta 1992. od gelera granate VRS prilikom njenog granatiranja Lendića s Natpolja. On je jedina civilna žrtva srpske agresije u selu. Lendićki šumar, Dušan Marković (rođen u Vrbljanima - Ključ) također je ostao u maju 1992. u selu i priključio se Dnolučkom odredu. S komšijama Bošnjacima izbjegao je krajem oktobra u Travnik odakle je otišao u Švedsku.**

U odbrani Karaule, u rejonu Suhog polja gdje su bili raspoređeni, poginula su 10. novembra trojica Dnolučana (Fuad Kahrić, rođen 1971; Ramo Meštrovac, rođen 1966. i Ishak Šido, rođen 1959). Ukupno je poginulo sedam boraca ARBiH, „povratnika" iz Travnika u Dnoluku od 3. do 10. novembra.[841]

U Kruščici se 3. bataljon 1. pbr objedinio sa ostalim bataljonima brigade i drugim jedinicama VRS koje su ušle u grad. Nastavili su pokret prema Dnolučkoj planini, odnosno Karauli.[842]

Odbrana Jajca april-novembar 1992. bila je veoma uspješna – iako je izgubljena sva teritorija – jer je većina bošnjačkog i hrvatskog stanovništva spašena. Kao najvažniji ratni rezultat mora se uzimati u obzir koliko je odbrana spasila civila, a ne koliko je sačuvala teritorije. Da su branioci Jajca (ARBiH i HVO) branili slobodnu teritoriju samo toliko dugo dok su otvorili koridor prema Travniku i štitili izvlačenje civila, to bi se moglo cijeniti kao vrlo uspješna odbrana obzirom da je cilj srpske vojske bio, osim osvajanja teritorije, i genocid nad Bošnjacima i Hrvatima.

U napadu na Jajce od početka velikosrpske agresije do njegove okupacije krajem oktobra, osim vojske učestvovali su aktivni i rezervni milicioneri srpskih stanica javne bezbjednosti Jajce, Šipovo, Mrkonjić Grad, Donji Vakuf, Skender Vakuf, Banja Luka, Ključ, Sanski Most, odred milicije za specijalne namjene CSB Banja Luka i polaznici kursa za milicionere u Banja Luci. Svrstani u pet vodova, 165 aktivnih i rezervnih milicionera napadalo je u završnim borbama na Carevo Polje. Među prvima su ušli u grad. Načelnik CSB Banja Luka Stojan Župljanin pismeno je pohvalio sve stanice koje su sudjelovale u okupaciji Jajca, a

---

[841] **AIIZ**, broj: 2-63408, *Ratni put „Dnolučkog odreda,"* 30. april 2000; *Vječna pouka*..., 85, 104, 119, 122, 130, 154, 166, 168; **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci* ..., 83, 84, 111.

[842] **AIIZ**, broj: 2-6397, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1245-1, *Prilog za monografiju 1. krajiškog korpusa*, 2. novembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6398, VRS, 1. pbr, str. pov. broj: 1258-3, *Podaci o ličnoj karti 1. šipovske lake pješadijske brigade*, 2. decembar 1993; **AIIZ**, broj: 2-6396, VRS, 1. pbr, *Ratni put Vinačke (2. čete) trećeg bataljona 1. lpbr*; **AIIZ**, broj: 2-6395.

posebno je izdvojio Đuru Rakitu[843] i Božu Novakovića (inspektore CSB Banja Luka), Branu Pećanca (komandanta odreda milicije za specijalne namjene), Želimira Škrbića (zamjenika komandanta), Marijana Marijanovića (pomoćnika komandanta) i Milu Matijevića (načelnika odjeljenja milicije CSB Banja Luka).[844]

Srpska vojska planirala je – poslije zauzimanja Jajca, Dnoluke i Pougarja – ovladati kompletnim vlašićkim platoom, Karaulom i Turbetom, te je nastavila preko Dnolučke planine prema Karauli svim snagama koje je koristila za okupaciju jajačke opštine. Tako je u širem rejonu tog travničkog sela skoncentrirala velike snage i značajnu borbenu tehniku. Njen cilj ovladavanja Turbetom do džamije bio je uspostavljanje kontrole nad asfaltnim putem Skender Vakuf – Turbe – Donji Vakuf – Jajce – Banja Luka – Skender Vakuf. Namjeravala je zauzeti i Prusac zbog gradskog vodovoda, posjedanja komunikacije Donji Vakuf – Bugojno – Kupres i radi skraćivanja svojih linija.[845]

Iako je značajan broj pripadnika ARBiH iz Jajca, razočaranih zbog nejasnih razloga pada Jajca, napustio Bosnu i Hercegovinu i otišao u inostranstvo, većina ih je ostala u domovini. Odmah po dolasku u Travnik grupa starješina komande OpŠO Jajce započela je aktivnosti u vezi s formiranjem jajačke brigade. Ona je formirana već početkom decembra 1992. godine. Njeno brojno stanje na početku bilo je manje od polovine pješadijskog bataljona, ali se brzo povećavalo. Do sredine aprila jajačka 305. brdska brigada (305. bbr) imala je formirana tri bataljona i komandu brigade s prištapskim jedinicama. Formiranje 305. bbr snažno je podiglo moral jajačkih civila i boraca u izbjeglištvu, jer je ona postala njihova

[843] **Rakita je početkom agresije pomjeren iz SJB Jajce na višu dužnost u CSB Banja Luka, a vjerovatno po Župljaninovoj procjeni da na toj poziciji može dati veći doprinos ostvarenju „strateških ciljeva srpskog naroda."**

[844] **AIIZ**, broj: 2-6357, RS, CSB Banja Luka, depeša broj: 11-197.

[845] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/459, *Borbeni izveštaj*, 4. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 676-1/92, *Inžinjerijsko utvrđivanje*, 10. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/493, *Borbeni izveštaj*, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/498, *Borbeni izveštaj*, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/499, *Borbeni izveštaj*, 24. novembar 1992; **ICTY**, VRS, 30. pd, *Referisanje o borbenoj gotovosti komadantu 1. K. VRS 7.12.1992*.

jedina nada za povratak u zavičaj. Iako su bili svjesni da su izgubili svoj grad, čvrsto su vjerovali da nisu izgubili i posljednju bitku za njega. Nažalost, političko-vojna situacija u Bosni i Hercegovini, a posebno u srednjoj Bosni, nije im dopuštala da svoj san o povratku ostvare brzo. Za nepune tri ratne godine boravka u izbjeglištvu, jajački borci bili su angažirani na najtežim bojištima srednje Bosne. U ljeto 1995. sudjelovali su i u pokušaju deblokade Sarajeva. Značajan doprinos odbrani Bosne i Hercegovine dali su u borbama s HVO i HV od januara 1993. do marta 1994, u oslobađanju nekoliko donjovakufskih i bugojanskih sela u proljeće 1994, oslobađanju Kupresa sredinom jeseni iste godine, u oslobađanju Vlašića u martu 1995. i njegovoj odbrani narednih mjeseci.

Početkom jeseni zadnje ratne godine, u sadejstvu sa 17. Viteškom Krajiškom brdskom brigadom oslobodili su značaj dio jajačke opštine. Za ratne zasluge jajačka brigada odlikovana je počasnim nazivom Slavna.

Osim u 305. bbr (kasnije preimenovanoj u 705. bbr), Jajčani su bili u visokom broju angažirani i u drugim jedinicama ARBiH u srednjoj Bosni. U jedinicama 17. Viteške Krajiške brdske brigade, 7. Muslimanske Viteške oslobodilačke brdske brigade, 37. Muslimanske lahke brigade (7. diverzantsko-izviđački bataljon), 707. Slavne brdske brigade, 708. Slavne brdske brigade, 712. Slavne brdske brigade i ostalim jedinicama 3. i 7. korpusa bilo je angažirano više od hiljadu boraca s jajačke opštine.

Ukupna angažiranost jajačkih boraca u 3. i 7. korpusu ARBiH za vrijeme izbjeglištva bila je veća od nekih domicilnih srednjobosanskih opština. Jajčani su bili jedini borci iz srednje Bosne koji nisu imali ni pedlja teritorije vlastitog zavičaja, a ipak su se angažirali u odbrani Bosne i Hercegovine u veoma visokom broju, strpljivo čekajući trenutak kada će ga osloboditi. Gubici Jajčana u izbjeglištvu bili su veći nego za pola godine odbrane Jajca.

Specifičnost Jajca je i u tome što je nekoliko desetaka jajačkih Srba zajedno s Bošnjacima i Hrvatima izbjeglo u srednju Bosnu krajem oktobra 1992. godine. To se nije desilo ni u jednoj drugoj bosanskohercegovačkoj opštini čiji su Bošnjaci i Hrvati protjerani. Nekoliko jajačkih Srba ostalo je u ARBiH i MUP-u RBiH za sve vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

RATNI EPILOG JAJCA 1992.

Drama zadnjih dana odbrane

Doktor Josip Barišić, komandant sanitetskog štaba HVO Jajce, danima je upućivao apele u Tomislavgrad i Zagreb za pomoć jajačkim Hrvatima i evakuaciju ranjenika HVO. Njegovi dopisi jezovito opisuju stanje u Jajcu u najkritičnijim danima srpske oktobarske ofanzive.[846]

[846] **26. oktobra 1992**: *...Sada je 10:00. Situacija je očajna. Linija odbrane na Vrbici razbijena, naši momci također. Žestoke borbe se vode na prilazima gradu. Paniku smo doveli u razumnu mjeru, no među pučanstvom se osjeća velika doza straha, no manja nego jučer* (25. oktobra, **op. autora**). *Križni put je počeo prekjuče* (24. oktobra, **op. autora**). *Uporno inzistiram više pažnje skrenuti na Jajce. Deset dana upozoravam sve i svakog i niko mi ne odgovara ama baš ništa. Situacija u bolnici: tuga, jad i očaj...Za HTV Jajce izgleda ne postoji. Poručujem gospodi u Zagrebu da onaj tko ne zna povijest i zemljopis nešto nauči, u Jajcu živi 24.000 Hrvata, najveće katoličko svetilište u Herceg-Bosni, Sveti Ivan Krstitelj. Shodno tome molim Vas, na izmaku smo snage, jedino Vi u Tomislavu nam pomažete, ovaj narod to neće nikada zaboraviti. Dignite na noge sve Hrvate koji mogu učiniti nešto za našu stvar...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6365. *...Sada je 21:00. Situacija nepromjenjena. Četnici nadiru. Naši gubitci ogromni...strava i užas...Naša sanitetska vozila su uništena, ukratko, ovdje je pakao...Grad je u plamenu i ruševinama...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6366. **27. oktobra 1992**: *...Granatiranje položaja i grada sa Ćusina, Bukovice, Lisine, Vlasinja i Skender Vakufa počelo je 25.10.1992. u 04 sata, time četnici započinju žestoku ofanzivu na Jajce. Iz haubica svih kalibara, tenkova, VBR-ova, minobacača i sveg raspoloživog oružja sa bogatim arsenalom neprestano tuče po Jajcu i linijama obrane. U kratkim crtama rečeno, grad Stjepana Tomaševića gori, u njemu je kao u paklu, branitelji jedva odolijevaju napadu neprijatelja. Ovo su presudni dani za Jajce...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6367. *...Sada je 14:15. Stanje je katastrofalno. U pitanju su životi oko 100 ranjenika. Od jutros do sada imali smo 15 mrtvih, ... ranjenih i 10 zarobljenih boraca. Stradalo je mnogo civila...U gradu je ludnica... bojim se da ovo ne bude zadnje javljanje...Alarmirajte sve što možete, šaljite sva rapoloživa vozila za evakuaciju ranjenika. Ja ne mogu ostaviti naše ranjenike, niti bilo ko od nas, jer su ti ljudi iskrvarili za HZ HB...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6368. **28. oktobra 1992**: *...Dvadeset i osmi listopad 1992. godine, do sada najteži dan od početka rata. Neprekidna ofanziva traje četiri dana...Među braniteljima je mnogo poginulih, ranjenih i nestalih. Četnici su ponovo probili liniju obrane u selu Vrbica i u manjim grupama u sumrak se ubacuju na periferiju grada (Volijak). Pomoć u ljudstvu sporo stiže i nedovoljna je. Ne znamo koliko ćemo još izdržati. Bez obzira na velike gubitke neprijatelj pojačava ofanzivno djelovanje, a svježe snage dovozi helikopterima. Selo Vrbica gori. Branik Herceg Bosne gori!...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6372. **29. oktobar 1992**: *...U Jajcu se dogodio sudnji dan. Sad je 02,00 sata, selimo bolnicu u selo Divičani. Ranjenike sam uspio sve evakuirati...Strahota. Opća klanica. Ne znam koliko ćemo ovako izdržati...Naše jedinice su totalno razbijene,*

Sarajevski listovi Oslobođenje i Večernje novine svakodnevno su pratili dešavanja na jajačkom bojištu posljednih dana odbrane. Izvještavali su o borbama branilaca, granatiranju naseljenih mjesta, stradanju civila i angažmanu stranih plaćenika u redovima VRS. Prenosili su apele za pomoć koje su upućivale komande ARBiH i HVO iz Jajca. Sarajevski novinari pokušavali su posredstvom medija pomoći jajačkim braniocima i ugroženim civilima. Vijesti iz Jajca bile su često na naslovnicama njihovih listova.[847] Jajačka drama na taj način postala je poznata domaćoj i svjetskoj javnosti, iako Jajčani od tog nisu imali koristi, jer pomoć braniocima nije stigla u dovoljnom broju i na vrijeme. Ni od ARBiH, a ni od HVO. Oslobođenje je prenijelo i javno saopštenje PRESS službe HVO Jajce od 26. oktobra u kojem je upozoreno *da bi Jajce moglo doživjeti sudbinu Vukovara, ali i postati slavno mjesto u povijesti hrvatskog i muslimanskog naroda*. U saopštenju je zatraženo da se odmah obustave oružani sukobi HVO-ARBiH u srednjoj Bosni i da se svi ljudski i tehnički potencijali srednje Bosne stave u funkciju odbrane Jajca. Putevi u srednjoj Bosni još su bili blokirani i štetno su utjecali na logisticiranje branilaca Jajca.[848] Pojačanja ARBiH i HVO nisu mogla stići, kako zbog blokade puteva, tako ni radi angažmana jedinica – od kojih se očekivala pomoć u Jajcu – u vezi sa sukobima u srednjoj Bosni. U oktobarskim sukobima HVO-ARBiH u srednjoj Bosni jajački Bošnjaci i Hrvati nisu imali nikakvog udjela. Za to vrijeme vodili su grčevite borbe za odbranu svoje slobodne teritorije. Međutim, pretrpjeli su najveće posljedice. Logistika nije mogla doći, pojačanja također, a VRS je to iskoristila i udarila jakim snagama na više pravaca. Jajčani su prepušteni sami sebi, bez obzira koliko su se trudili da dobiju potrebnu

---

četnici nezadrživo napreduju... **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6369. *...Pomagajte, ako Boga znate. Ne razumijem zašto mi ne šaljete odgovore i ovako sam napola lud. Moram spasiti te ljude...* **Up**: **AIIZ**, broj: 2-6370.

[847] **Večernje novine**, *Četnici ruše Jajce*, godina XXIX, broj 8437, Sarajevo, utorak, 27. oktobar 1992, 4; **Oslobođenje**, *Jajce složno odbranjeno*, godina XLIX, broj 15935, Sarajevo, srijeda, 28. oktobar 1992, 3; **Večernje novine**, *Jajce*, *grad pakla*, godina XXIX, broj 8439, Sarajevo, četvrtak, 29. oktobar 1992, 8.

[848] **Oslobođenje**, *Herojski otpor Jajca*, godina XLIX, broj 15935, Sarajevo, utorak, 27. oktobar 1992, 3.

pomoć. Ni požrtvovana podrška sarajevskih medija nije im uspjela pomoći. Prenosila je njihove vapaje, ali oni su odzvanjali "u prazno."

PRESS centar ARBiH preko Oslobođenja saopštio je 29. oktobra da su na jajačkom bojištu u jedinicama VRS angažirani "psi rata" iz Rumunije, Rusije i Ukrajine. Jedan Ukrajinac koji je, navodno, zarobljen u borbama oko Jajca, izjavio je da je on s petnaestak svojih sunarodnjaka angažiran preko specijalne agencije u Beogradu.[849]

Izlazak bošnjačkih civila iz Jajca nije bio organiziran, te se on ne može nazvati evakuacijom. Jajčani su se povlačili kako su stizali, autima, kamionima, traktorima, zaprežnim vozilima, ali ih je najveći broj cijelim putem išao pješice. Nije bila organizirana ni evakuacija starih i bolesnih. Zbog kiše i susnježice put je bio blatnjav te su mnogi morali napustiti vozila i nastaviti pješice. Nekima je nestalo goriva u vozilima tokom puta. Jajčani su se osjećali izdano i ostavljeno. Mjesecima je Jajce bilo simbol odbrane Bosne i Hercegovine, čime su se ponosili, a sada im je postalo simbol srama i izdaje. Najteži dio puta bio im je od Suhog polja do Turbeta (oko 25 km), jer je VRS tukla po njemu tenkovima i artiljerijom. Dejstvovala je i pješadijskim i protivavionskim naoružanjem po kolonama namučenih izbjeglica koje su danima prolazile tražeći spas u srednjoj Bosni.[850]

O stanju zbjega najbolji opis u štampi dao je Vedat Spahović: …*u planinskom bespuću Hamandžića ili Paklareva oko nesretnog Jajca pridružuju se nove kolone jadnika što su krenuli u nepoznato. Kažu, doduše, da je na putu pukovnik Stjuart, kao komandant engleskih češera, koji vojnički obećava da je pošao u susret jajačkim civilima ne bi li ih*

[849] **Oslobođenje**, *U Jajce za 3.000 DEM*, godina XLIX, broj 15936, Sarajevo, četvrtak, 29. oktobar 1992, 6.

[850] **Večernje novine**, *Borbe u gradu*, godina XXIX, broj 8440, Sarajevo, subota, 30. oktobar 1992, 3; **Oslobođenje**, *Kontraofanziva Armije RBiH*, godina XLIX, broj 15938, Sarajevo, subota, 31. oktobar 1992; **Večernje novine**, *Vlasinje opet naše*, godina XXIX, broj 8441, Sarajevo, subota/nedjelja, 31. oktobar/1. novembar 1992, naslovnica; **Večernje novine**, *Jajce nije palo!*, godina XXIX, broj 8441, Sarajevo, subota/nedjelja, 31. oktobar/1. novembar 1992, 3; **Oslobođenje**, *Golgota izbjeglica iza Jajca*, godina XLIX, broj 15939, Sarajevo, nedjelja, 1. novembar 1992, naslovnica.

izbavio od nove navale krvavog agresorskog smijeha, već sedam mjeseci upućenog i Evropi i svijetu".[851]

General Filip Morion, komandant UNPROFOR-a za Bosnu i Hercegovinu, uputio je 31. oktobra protest sjedištu UN-a u Zagrebu i Ženevi. Tek četvrti dan od početka egzodusa, 1. novembra, raspravljalo se o angažmanu britanskog bataljona UNPROFOR-a u zaštiti izbjeglica. Dok je angažiran, gotovo da je sve već bilo gotovo.[852]

Peter Maas pisao je 2. novembra u Washington Postu da su srpske snage neprekidno napadale desetine hiljada jajačkih izbjeglica: … *najmanje je sedam ljudi umrlo u travničkoj bolnici, a šezdeset ih liječeno od zadobijenih povreda u putu...Oni koji su poginuli od granata, nisu slučajno uhvaćeni u unakrsnu vatru već su bili namjerno odabrane mete napada. Nije bilo nikakvih izještaja o borbama duž puta iz Jajca u Travnik…*[853]

Po dolasku u Travnik organizacija HZ HB odvajala je jajačke Hrvate od Bošnjaka. Za njih je bio organiziran prihvat u srednjoj tehničkoj školi. Iz Travnika su odvoženi u Busovaču, Kiseljak i zapadnu Hercegovinu.[854] Prihvat Bošnjaka u Travniku bio je mnogo slabije organiziran. Smještajni kapaciteti bili su ograničeni, jer su raspoloživi objekti bili već popunjeni izbjeglicama iz Bosanske krajine.[855] Da bi se teret prihvata izbjeglica rasporedio na više općina, bošnjačke izbjeglice iz Travnika masovno su upućivane prema Zenici i Kaknju. Mnogi Travničani su privatno primili izbjeglice i nahranili ih. Dio jajačkih izbjeglica zadržao se na viteškoj i novotravničkoj općini, a neki su otišli prema Bugojnu.

---

[851] **Oslobođenje***, U žiži, Šuma i grad*, godina XLIX, broj 15939, Sarajevo, nedjelja, 1. novembar 1992, naslovnica.

[852] **Oslobođenje**, *Britanski bataljon u okolini Jajca*, godina XLIX, broj 15939, Sarajevo, nedjelja, 1. novembar 1992, zadnja stranica.

[853] *Ratni zločini ...*, 188.

[854] **Oslobođenje**, *Podvale HVO*, godina XLIX, broj 15941, Sarajevo, utorak, 3. novembar 1992, 4.

[855] **Praljak**, OSRBiH, ŠVK, pov. broj: 02/340-2187, *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 04.11.1992. godine*, 5. novembar 1992.

Više od polovine jajačkih izbjeglica, Bošnjaka i Hrvata, do kraja godine otišlo je van Bosne i Hercegovine. Što se tiče Bošnjaka, većina onih koji su ostali u srednjoj Bosni smjestila se na području zeničke opštine.

Za pad Jajca bošnjačka strana optuživala je HVO, a on je optuživao ARBiH.[856] Srpska propaganda optužila je Bošnjake da su u Travnik i Tomislavgrad na silu odveli 1000 Srba, a koje su, navodno, još u Jajcu držali u zatočeništvu.[857] Bošnjaci nisu izbjegli u Tomislavgrad, te ni Srbe nisu mogli odvesti u taj grad. Do postavljanja srpske opsade Jajca, krajem maja, u gradu je ostalo oko 300 Srba. Dio njih je tokom petomjesečne odbrane napustio slobodnu teritoriju u nekoliko razmjena koje su organizirane. Nekoliko desetaka jajačkih Srba, vojnih obveznika, učestvovalo je u odbrani Jajca. Oni su svojevoljno izašli s Bošnjacima i Hrvatima u srednju Bosnu krajem oktobra. Neki od njih s porodicama su produžili u zemlje zapadne Evrope, a neki su ostali s Bošnjacima u srednjobosanskim gradovima. Nekoliko jajačkih Srba ostalo je u ARBiH i MUP-u RBiH do kraja velikosrpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, dijeleći s Bošnjacima sve nedaće izbjeglištva. Srpska propaganda radije je svojoj javnosti prikazivala da su ih Bošnjaci na silu odveli sa sobom, nego da je priznala kako su ti ljudi svojom voljom odlučili nastaviti pružati podršku i boriti se za Republiku Bosnu i Hercegovinu.

[856] **Oslobođenje**, *Podvale HVO*, godina XLIX, broj 15941, Sarajevo, utorak, 3. novembar 1992, 4; **ICTY**, HVO, OZ SB, ured za informiranje, uredski broj: 08-4-499/93, 22. april 1993.

[857] **Glas srpski**, *Muslimani odveli 1.000 Srba*, Banja Luka, 14. novembar 1992, zadnja strana.

Stradanje i patnje civila

Srpska vojska je za sve vrijeme odbrane Jajca svakodnevno granatirala grad, sva prigradska naselja i sela u blizini linija odbrane. Koristila je artiljerijska oruđa različitih kalibara, minobacače i tenkove. Od posljedica njenog granatiranja veći broj civila je smrtno stradao, a mnogi su teško ili lakše ranjeni. Civilna naselja bila su izložena i čestom dejstvu protivavionskih mitraljeza i topova sa okolnih visova koje je posjedala VRS. Snajperisti nisu birali žrtve prema njihovom spolu, starosti i boračkoj pripadnosti. Pucali su na sve što im se našlo u dometu. Neki građani Jajca, domicilni i izbjeglice, smrtno su stradali od srpskih snajperista, a mnogo veći broj ih je teže i lakše ranjen. Od posljedica granatiranja teško je oštećena i svjetski poznata historijska jezgra Jajca.[858] Prve srpske granate na Jajce upravo su na nju pale.

Srpski mediji za razarajuća granatiranja Jajca optuživali su TORBiH (ARBiH) i HVO. Tumačili su ih kao posljedicu njihovog navodnog međusobnog oružanog sukoba koji se u Jajcu nije nikada ni desio, bez obzira na česte i ozbiljne političke nesuglasice Bošnjaka i Hrvata.[859] Granatiranje muslimanskih i katoličkih sakralnih objekata – kao i gradskih kulturno-historijskih spomenika – od strane VRS, srpska propaganda opravdavala je njihovim navodnim korištenjem za vojne potrebe: *mnogi vjerski objekti su pretvoreni u snajperska i mitraljeska gnijezda zbog toga su džamije u Jezeru i Vincu morale biti gađane iako to nije običaj srpskih teritorijalaca*.[860] Međutim, te džamije uništene su poslije borbenih djelovanja, kao i sve džamije u susjednoj opštini Šipovo u kojoj uopće nije bilo nikakvih borbi. Za vrijeme srpske okupacije Jajca, novembar 1992 – septembar 1995, uništene su sve katoličke crkve i muslimanske džamije, što dodatno dokazuje kako borbena dejstva nisu bila uzrok njihovog uništenja, nego odluka političkog i vojnog rukovodstva Republike Srpske.

---

[858] **Oslobođenje**, *Granatiran centar grada*, godina XLIX, broj 15807, Sarajevo, ponedjeljak, 22. juni 1992, 2.

[859] **Glas**, Šipovac R., *Puca hrvatsko-muslimanska koalicija*, Banja Luka, petak, 5. juni 1992, 4.

[860] **Glas**, **Miličić Dragan**, *Obruč za oslobođenje*, Banja Luka, utorak, 9. juni 1992, 5.

Gradska bolnica, pošta, džamije, katoličke crkve, katolička groblja i muslimanski mezari u vrijeme sahrana, stambena naselja, mostovi, javna izvorišta pitke vode i drugi objekti koje su koristili civili bili su stalna meta srpskih artiljeraca.[861] Iako u Jajcu pod opsadom nije prošao ni jedan dan bez, bar nekoliko projektila po gradskim i prigradskim naseljima i selima u blizini fronta, najteži dani za stanovnišvo bili su u vrijeme srpskih ofanziva. S obzirom da je VRS početkom svakog mjeseca započinjala novu ofanzivu i da su one trajale u prosjeku oko tri sedmice, granatiranje je pet mjeseci gotovo bilo svakodnevno.[862]

---

[861] **Zato su sahrane i dženaze u gradu obavljane noću.**

[862] **Oslobođenje**, *Ruše stoljetni grad*, godina XLIX, broj 15837, Sarajevo, utorak, 21. juli 1992, 5; **Večernje novine**, *Pakao u Jajcu*, godina XXIX, broj 8366, Sarajevo, srijeda, 5. august 1992, 7; **Glas srpski**, *Bježanija prema gradu*, nedjelja, 23. august 1992, zadnja strana; **Večernje novine**, *Četnici ruše Jajce*, godina XXIX, broj 8437, utorak, 27. oktobar 1992, 4. *...U Jajcu je agresor rano jutros otpočeo sa žestokim napadima po stambenim objektima i stanovništvu. U bijesu zbog izuzetno jakog otpora boraca Jajca i pogibije deset četnika, agresor se bombardovanjem osvećivao stanovništvu...* **Up**: **Oslobođenje**, *Agresorske granate siju smrt*, godina XLIX, broj 15884, Sarajevo, ponedjeljak, 7. septembar 1992, naslovnica; *…Poslije dvodnevnog zatišja na Jajce su se sručile nove salve neprijateljskih projektila iz najtežeg oruđa. Pored artiljerijskog napada ne položaje branitelja, granate su pogađale i stambene i vjerske objekte…* **Up**: **Večernje novine**, *Jajce se trese*, godina XXIX, broj 8420, srijeda, 7. oktobar 1992, 3. *…Na području jajačkog ratišta bilo je relativno mirno u odnosu na prethodne dane. Agresor se zadovoljio uglavnom gađanjem grada i okolnih naselja, a jednom je pokušao i pješadijski proboj, no, odlučnom akcijom branioci su ga odvratili od te namjere…* **Up**: **Oslobođenje**, *Bebama u Jajcu prijeti smrt*, godina XLIX, broj 15898, ponedjeljak, 21. septembar 1992, naslovnica. *… Subota je protekla u neprestanom četničkom granatiranju, a u toku naredne noći četnici su na nekoliko položaja pokušali pješadijski proboj. Jajačke snage odbrane su uspješno odgovorile na na te napade…Odmazda je uslijedila u nedjelju ujutro kada su četnici ponovo granatirali stambene blokove. Posljedica je više ranjenih, a tvrdi se da je bilo i mrtvih.* **Up**: **Večernje novine**, *Ubijeno 30 četnika*, godina XXIX, broj 8430, ponedjeljak, 19. oktobar 1992, 3. *….Jajce i Gradačac i juče su bili izloženi najžešćom napadima agresora. Istina, nakon dvodnevnih izuzetno žestokih borbi, jučerašnji dan u Jajcu mogao bi se označiti i relativno mirnim, jer sus u grad i okolna naselja bili izloženi uglavnom napadima artiljerije, a ovaj mali predah četnici su nastojali iskoristiti za dovlačenje novih oklopnih i mehanizovanih jedinica na području Gole planine.* **Up**: **Oslobođenje**, *Jajce složno odbranjeno*, godina XLIX, broj 15935, srijeda, 28. oktobar 1992, naslovnica. *…Grad je i bukvalno podrhtavao od razornih detonacija…* **Up**: **Večernje novine**, *Jajce, grad pakla*, godina XXIX, broj 8439, četvrtak, 29. oktobar 1992, 8.

Armija Republike Bosne i Hercegovine na jajačkom bojištu nije posjedovala dalekometna artiljerijska oruđa, te nije mogla uzvraćati po vatrenim položajima teške artiljerije VRS u njenoj dubini s kojih je razarala grad i druga naselja. Uzvraćala je u dometu minobacača 120 mm kojima je raspolagala. Hrvatsko vijeće odbrane imalo je haubicu M56 105 mm i top M46 130 mm. Top se nalazio u rejonu Crvene stijene (tt 974).[863] Povremeno je dejstvovao po vatrenim položajima srpske dalekometne artiljerije i drugim značajnim vojnim ciljevima u rejonu Mrkonjić Grada i Šipova.[864] Vojska RS imala je saznanja da se radi o topu M46 130 mm, ali je mislila da se nalazi u rejonu tt 1372 (Zastijene).[865]

Kraće predahe od dejstva srpske artiljerije Jajčani su imali samo prilikom razmjena ratnih zarobljenika i dogovorenih popravki električnih dalekovoda i elektroenergetskih postrojenja. Ta primirja uspostavljana su na samo jedan dan. Razmjene su obavljane između linija fronta, kod restorana Vidikovac. S obzirom da VRS nije mogla zaposjesti hidroelektranu Jajce II i da je agresorskoj strani bila prijeko potrebna električna energija, agresorske vlasti iz Banja Luke od jeseni su dopuštale tehničkim ekipama jajačke elektrodistribucije da izvrše popravke na oštećenim dalekovodnim mrežama i hidroelektranama, a u zamjenu za određenu količinu proizvedene električne energije u hidroelektrani Jajce II.[866] To ipak nije utjecalo da VRS ne nastavi sa svojim pokušajima ovladanja hidroelektranom, što je dovodilo do njenih ponovnih oštećenja.

---

[863] **HVO**, *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994, 8, 11.

[864] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/357, *Borbeni izveštaj*, 13. septembar 1992. godine; **Glas srpski**, *Hrvatska artiljerija gađala Mrkonjić-Grad*, Banja Luka, petak, 25. septembar 1992, zadnja stranica; **Glas srpski**, *Ponovo gađana srpska sela*, Banja Luka, ponedjeljak, 25. septembar 1992, zadnja stranica; **Glas srpski**, *Neuspio hrvatski napad Vitovlje*, Banja Luka, četvrtak, 1. oktobar 1992, zadnja stranica.

[865] **ICTY**, VRS, 1. KK, str. pov. broj: 44-1/334, *Redovni borbeni izveštaj*, 1. septembar 1992.

[866] **Glas srpski**, *Dogovorena razmjena zarobljenika*, Banja Luka, nedjelja, 20. septembar 1992, zadnja stranica; **Glas srpski**, *Zatišje zbog sastanka komisija za razmjenu*, Banja Luka, četvrtak, 8. oktobar 1992, zadnja stranica; **Večernje novine**, *Primirje u Jajcu*, godina XXIX, broj 8434, petak, 23. oktobar 1992, 4; **Glas srpski**, *Više struje iz Jajca II*, Banja Luka, subota, 24. oktobar 1992, zadnja stranica.

Sigurnost za civile dodatno se pogoršala kada je VRS počela koristiti avijaciju protiv njih. Više puta pogodila je bolnicu, dječiji dispanzer i gradska stambena naselja. Avijacija je tukla i po selima u blizini grada i linija fronta. Koristila je kasetne, napalm i takozvane „krmača" bombe, ali i rakete „zrak-zemlja".[867] Uz bombardiranja avioni su redovito i tukli mitraljezima po naseljima. Avijacija je počela djelovati 12. jula i izvodila je neprekidno napade 42 dana. U početku samo danju, a kasnije i noću. Zbog stalnih avionskih bombardiranja, bolnica je evakuirana u podzemne prostorije HE „Jajce I". Tek na toj lokaciji, među stijenama vrbaske klisure, bila je sigurna. Bila je dobro organizirana i u njoj su vršene najkomplikovanije operacije. Najčešće bez ikakve anestezije. Problem s novom bolnicom bila je njena udaljenost od grada, pa je transport ranjenika predstavljao veće poteškoće. Vladala je i nestašica goriva, a i put do nje je bio vidan i u dometu srpske artiljerije.

Napadi avijacije prestajali su samo u vrijeme pregovora ili prolaska UNPROFOR-a. Čak i kada je UN zabranio letove, agresorska avijacija nastavila je još neko vrijeme kršiti zabranu.

Osim avijacije, srpski agresor koristio je protiv jajačkih civila i rakete „zemlja-zemlja" tipa 9K52 Luna. To su rakete veće razorne moći, dužine 9 m, dometa do 68 km i napunjene s 450 kg eksploziva.

U jajačkom porodilištu, koje je uz bolnicu bilo česta meta srpske artiljerije, nije bilo potrebne opreme za zbrinjavanje beba.[868] Porodilište je, zbog opasnosti od srpskog artiljerijskog djelovanja, otpuštalo majke odmah poslije poroda. Hrane je nedostajalo zbog blokade puteva, o čemu je u svakom svom članku o Jajcu pohvalno izvještavao Glas srpski: … *stanje u Jajcu je veoma teško. Ponestaju i posljednje količine hrane...*

---

[867] **Oslobođenje**, *Jajce zasuto kasetnim bombama*, godina XLIX, broj 15890, nedjelja, 13. septembar 1992, naslovnica.

[868] *…Iz Jajca je juče stigao i apel da se što prije uputi pomoć ovdašnjem porodilištu, koje je, kao i bolnica, skoro potpuno razrušeno, gdje se vodi ogorčena borba za život oko 140 beba rođenih od početka napada na ovaj grad. Nestalo je hrane za novorođenčad, nema ni pelena. Ipak, najveći problem je nedostatak BSŽ vakcina…* **Up**: **Oslobođenje**, *Bebama u Jajcu prijeti smrt*, godina XLIX, broj 15898, ponedjeljak, 21. septembar 1992, naslovnica.

razbijena kolona motornih vozila na putu Turbe-Jajce.[869] Najbolji prikaz humanitarne situacije u Jajcu dalo je Oslobođenje: …*inače Jajce je potpuno blokiran grad, telefonske veze sa svijetom ne postoje, a čak ni među samim dijelovima grada. Jajčani vodu za piće prokuhavaju iz Plive. Prodavnice ne rade. Hrane je sve manje, ovih dana nešto dijele humanitarna društva... teške dane zajedno sa mještanima proživljava i nekoliko hiljada izbjeglica*.[870] Mučenje jajačkih civila Željko Kopanja nazivao je mudrom taktikom Stanislava Galića *postepeno iznurivanje protivnika.*[871] Kako se rat sve više otezao, nestašica se sve više osjećala.[872] Srpska propaganda, u kojoj je prednjačio Glas srpski, je likovala: … *grad je bez vode*. Opsadu Jajca nazivala je *obruč za oslobođenje*.[873] Od humanitarnih organizacija djelovali su Merhamet, Caritas i Crveni križ. Zbog otežanog transporta hrane, ali i nestašice u cijeloj Bosni i Hercegovini, mogućnosti ovih organizacija bile su ograničene.

Jajčani koji su živjeli u Sarajevu pod opsadom otvorili su telefonsku liniju preko koje su ih Sarajlije mogle kontaktirati i sudjelovati u skupljanju pomoći za Jajce. Uporno su pokušavali iz opkoljenog Sarajeva, posredstvom Caritasa i Merhameta, poslati prikupljenu hranu i lijekove u opkoljeno Jajce.[874]

Po zauzimanju Jajca, VRS je pristupila "etničkom čišćenju" preostalog bošnjačkog i hrvatskog stanovništva s jajačke opštine. Gotovo svi civili, koji nisu evakuirani, a posebno po selima, su ubijeni. U selu Cvitović mrkonjićki zločinci su šest žena zatvorili u jednu kuću u koju su potom ubacili nekoliko ručnih bombi. Neke žene samo su ranjene. Zločinci se na to nisu obazirali i zapalili su kuću, a one su žive izgorjele (ubijene

[869] **Glas**, **M. M.**, *Provokacije s Turbeta*, Banja Luka, nedjelja, 5. juli 1992, 6.
[870] **Oslobođenje**, *Ruše stoljetni grad*, godina XLIX, broj 15837, Sarajevo, utorak, 21. juli 1992, 5.
[871] **Glas**, **Kopanja Željko**, *U Barevu prsa u prsa*, Banja Luka, utorak, 18. august 1992, 5.
[872] **Oslobođenje**, *Agresorske granate siju smrt*, godina XLIX, broj 15884, Sarajevo, ponedjeljak, 7. septembar 1992, naslovnica.
[873] **Glas**, **Dragan Miličić**, *Obruč za oslobođenje*, Banja Luka, utorak, 9. juni 1992, 5.
[874] **Oslobođenje**, *Jajčani svome gradu*, godina XLIX, broj 15881, Sarajevo, petak, 4. septembar 1992, zadnja strana; **Oslobođenje**, *Konvoji za Srebrenicu i Jajce*, godina XLIX, broj 15883, Sarajevo, četvrtak, 17. septembar 1992, zadnja strana.

su: Malka Elkaz, rođena 1909; Seida Kvrgić, rođena 1914; Ramiza Elkaz, rođena 1924; Latifa Fejzić, rođena 1931; Fate Kvrgić, rođena 1935. i Safija Elkaz, rođena 1948). U istom selu ubili su i dva starca. Ibru Fejzića, rođenog 1928, su zaklali, a Šabana Elkaza, rođenog 1907, bajonetom "prikovali" za deblo kruške.[875] U blizini Cvitovića ubijena je i starica Nura Krak iz Bareva (1907).[876] Jedna žena uspjela je pobjeći mrkonjićkim zločincima i preživjela je (Zejna Elkaz). Do maja 1996. skrivala se po šumama oko svog sela jedući korijenje, voće i šumske plodove.

U izvještaju srpske komisije *za spašavanje hrane, životinja i za asanaciju terena* piše da je skupljeno 59 leševa ljudi koji su ubijeni od 2. do 30. novembra 1992: …*Leševi su dovoženi s čitavog područja opštine, iz Smionice, Kuprešana, Lupnice, Pruda, Pšenika, Mila, Vrbice, Carevog Polja, Kruščice, Lendića, Rike, Plivskih jezera i sa drugih mjesta*… U izvještaju stoji da se neki leševi zbog zabačenog prostora ne mogu skupiti.[877] Od pronađenih 59 leševa, 33 su bili muškarci, a 26 žene. Devet leševa muškaraca bilo je u vojnoj odjeći. Srbi su identificirali 33 leša.[878] U istom izvještaju tvrde da među ubijenim nije bilo djece. Međutim, iz fotodokumentacije masovne grobnice Kravlje kože, čiju je ekshumaciju obavila vojna policija HVO po oslobođenju Jajca, vidi se da je, ipak, bilo leševa djece, pa čak i invalidnih osoba. Hrvati su 1996. iskopali 83 leša na Kravljim kožama. Dosta leševa tada nije identificirano, jer je srpska komisija „za asanaciju terena" s leševima ljudi sahranjivala i leševe pobijenih životinja. Inače, to je najveća masovna grobnica na području opštine Jajce.[879] Osim pronađenih leševa u Vrbasu i masovnim grobnicama, dosta leševa nalazilo se razbacano po šumama, posebno na pravcu kojim je VRS krajem oktobra 1992. ušla u Jajce.

Srpska agresorska vlast za vrijeme svoje okupacije Jajca 1992-1995. obavila je i "građevinsku asanaciju terena." Ona se odnosila na uništavanje

[875] **FBiH**, Viši sud u Zenici, zapisnik, broj: KRI-62/96; **Karadžić**, *Jajce*…, 336-342.

[876] **Nura je posljednji put viđena živa na Tokatu kod Cvitovića. Njeni tjelesni ostaci nisu nikada pronađeni.**

[877] **Među ovim leševima nisu ubijene osobe iz Cvitovića.**

[878] **RS**, MUP, *Izvještaj komisije za spašavanje hrane, životinja i asanaciju terena*.

[879] **HR HB**, Ministarstvo odbrane, HVO, VP, krim. služba, uredski broj: 02-11-05-273/96.

i zatiranje tragova sakralnih objekata muslimana i katolika na području opštine, ali i objekata od kulturno-historijskog značaja za Bošnjake i Hrvate. U gradu je miniranjem uništena džamija Esme sultanije sa svim objektima koji su se nalazili u njenom dvorištu (imamska kuća, stara bosanska kuća, mezaristan i šadrvan). Potom je teren zaravnat bagerima i zasijana trava. Zatrti su svi tragovi njenog postojanja. U gradu su još uništene ili teško oštećene Dizdareva džamija (Ženska džamija) i Sinan-begova džamija (Okića džamija) na Starom Gradu, džamija u Šamića Mahala i Ibrahim-begova džamija u Pijavicama. Hadadan džamija (Dnolučka džamija) u gradu je devastirana. Miniranjem su uništene džamije u Barevu, Biokovini, Jezeru (Sultan-Bajezidova), Kruščici, Pšeniku i Vincu (Torlak-Alijina). Džamije u Donjem Bešpelju i Bučićima su spaljene. Devastirane su džamije u Divičanima, Lupnici, Lendićima i Ipoti. Kadijina kuća, spomenik bosanske orijentalne arhitekture, na Starom Gradu je zapaljena, kao i Popajina kuća. Imamske kuće uz džamije u Barevu, Bešpelju, Bučićima, Divičanima, Jezeru, Pšeniku i Vincu su spaljene ili devastirane. Uništeni su mektebi u Barevu, Bavru, Bistrici, Cvitoviću, Doganima, Doribabi, Gornjem Bešpelju, Šibenici, Grabanti, Kasumima, Kokićima, Lendićima, Prudima, Selišću, Vincu i Zdaljevcu. Potpuno je uništena i tekija na Carevom Polju. Minirano je turbe uz Ibrahim-begovu džamiju u Pijavicama i turbe u Lučini. Uništeni su i neki mezarluci uz džamije.[880] Bosansko-orijentalne kuće na Starom Gradu također su uništene. Čak su porušena i čitava dva stara gradska kvarta.

Imovina katoličke crkve također je uništena na podučju opštine Jajce tokom srpske trogodišnje okupacije. Minirana je crkva Svete Marije u gradu, a groblje uz nju je bagerom zaorano. Minirane su ili zapaljene crkve u Barevu, Bistrici i Gornjem Bešpelju. Crkva Svetog Ive u Podmilačju je minirana zajedno sa srednjovjekovnom crkvom koja se nalazila unutar nje. Groblja uz crkve su uništena.

Za vrijeme opsade i odbrane Jajca pripadnici HOS-a pljačkali su i zlostavljali neke srpske civile koji su ostali na teritoriji pod kontrolom HVO i ARBiH. U julu su zatočili civile Dejana Stevu, Zorana Medara,

[880] **IZ**, Medžlis Jajce, *Spisak oštećenih objekata IZ-e na području Medžlisa Jajce*.

Branka Vukovića, Željka Puzigaću i još tri do četiri nepoznate muške osobe srpske nacionalnosti u objekat "Pećina." Nakon nekoliko dana iživljavanja nad njima, ubili su ih na vrlo svirep način. Vezali su metalne predmete oko vratova na njihovim mrtvim tijelima i bacili ih u Vrbas, koji protiče u blizini "Pećine." U toj grupi "hosovaca", osim nekoliko Jajčana, bilo je i osoba iz drugih bosanskohercegovačkih opština (Banovići, Šuica, Skender Vakuf, Novi Travnik i Travnik).[881] U istom mjesecu oteli su predsjednika Ratnog predsjedništva opštine Jajce, Midhata Karadžića, iz njegovog stana i pod prijetnjom vatrenim oružjem tjerali ga da potpiše dokument o priznavanju vlasti HZ HB.[882] U drugoj polovini augusta pokušali su uhapsiti jednog Srbina iz Bulića u čemu ih je spriječila SJB Jajce.[883]

Manja grupa pripadnika 1. Krajiškog bataljona u Kruščici je 12. oktobra samoinicijativno vršila pretres srpskih kuća u zaseoku Brdari, a u kojima je još uvijek živjelo tridesetak Srba. Prilikom pretresa, neke od njih su zlostavljali i tukli. Prijetili su im da će ih ubiti. Grupa boraca čete Kruščica iz Dnolučkog odreda je intervenirala u namjeri da ih spasi. Obaviještena je komanda Dnolučkog odreda koja se nalazila u susjednom selu Lendići. Komandant odreda Nazif Kahrić došao je s vojnom policijom. Zahvaljujući blagovremenoj intervenciji mještana Kruščice i vojne policije Dnolučkog odreda, situacija je smirena i nije došlo do većih posljedica. Srbi su tražili da im se organizira razmjena, što nije bilo brzo izvodljivo. Plašili su se ostati u selu i tražili su izmještanje na sigurniju lokaciju. Komanda Dnolučkog odreda obavijestila je predsjednika Ratnog predsjedništva Midhata Karadžića. On je obezbijedio prostorije osnovne škole Bratstvo-jedinstvo u gradu za njihov smještaj. Istog dana prevezeni su u školu. Omogućeno im je da ponesu namirnice, odjeću, obuću, posuđe za spremanje hrane i ostale potrepštine iz svojih kuća. Pod zaštitom vojne policije OpŠO Jajce u školi su ostali do srpske okupacije opštine 29. oktobra. Imali su *neobično loš tretman po ulasku*

[881] **AIIZ**, broj: 2-6505, *Jajce 1992. godine, rukovodna struktura SJB Jajce nakon prvih višepartijskih izbora.*

[882] **O tome opširnije na strani 127.**

[883] **AIIZ**, broj: 2-6505, *Jajce 1992. godine, rukovodna struktura SJB Jajce nakon prvih višepartijskih izbora.*

srpskih snaga koje su ih zlostavljale i maltretirale radi ostanka u Jajcu i iskazivanja lojalnosti snagama odbrane grada Jajca.[884]

Na području opštine Jajce, od 27. maja do kraja 1992, jedinice srpske vojske i milicije ubile su oko 140 civila bošnjačke nacionalnosti. Najveći broj ih je ubijen na teritoriji koju je srpski agresor okupirao do kraja juna 1992 (oko 70 osoba). U tom broju je šest dječaka i jedna djevojčica iz jezerskih sela i najmanje dvadeset i dvije žene. Od dejstva srpske artiljerije, protiavionskog i pješadijskog naoružanja i avijacije ubijeno je preko trideset Bošnjaka civila. Od tog broja četiri su žene ubijene snajperom i troje djece granatama. Nakon okupacije Jajca (29. oktobra) srpski zločinci ubili su još oko četrdeset Bošnjaka, od čega najmanje dvadeset i tri žene.

Četiri muškarca srpske nacionalnosti poginula su od dejstva srpske avijacije i artiljerije po slobodnoj teritoriji opštine Jajce. Jedan od njih bio je pripadnik ARBiH.

Ne raspolažem pouzdanim podacima o broju ubijenih hrvatskih civila na području opštine Jajce 1992. godine.[885] Taj broj je sigurno visok, ali ipak znatno niži od broja ubijenih Bošnjaka, čiji je broj žrtava znatno povećan u dva masakra u Jezeru i jezerskim selima 2-3. juna i 10. septembra (pedeset i sedam žrtava) i Cvitoviću 3. novembra (devet žrtava). Od granata su ginuli i hrvatski civili u gradu i selima. Također su ubijani i Hrvati – koji su ostali na području opštine nakon srpske okupacije – kao i Bošnjaci.

---

[884] **Isto**.

[885] **Midhat Karadžić u svojoj knjizi *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini* objavio je spiskove ubijenih jajačkih civila, među kojima ima i nekoliko desetaka osoba hrvatske nacionalnosti, ali taj spisak, bar što se tiče ubijenih hrvatskih civila, ne izgleda kompletnim.**

Poginuli branioci Jajca

Od 1. maja do 31. oktobra 1992. smrtno je stradao stotinu i jedan pripadnik jajačkih jedinica TORBiH (ARBiH).[886] Većina ih je s područja opštine Jajce, a trinaest ih je sa šipovačke, donjovakufske, mrkonjićke i čelinačke opštine.[887] Od tog broja jedan je zarobljen i ubijen u gradu (30. oktobra), jedan je zarobljen i ubijen u Bulićima (30-31. oktobra), jedan je poginuo "nesretnim slučajem" na prvoj liniji odbrane (15. jula), jedan je ubijen od strane pripadnika HVO na prvoj borbenoj liniji odbrane (27. augusta) i osam ih je zarobljeno i potom ubijeno u Kokićima (25. juna). Jedan borac je zarobljen sredinom augusta u Biokovini i smrtno je stradao u srpskom logoru 1993. godine. Još sedam boraca ARBiH iz Jajca poginulo je u borbama u Dnoluci (četverica) i u rejonu Suhog polja od 3. do 10. novembra (trojica). Ukupni gubici jedinica ARBiH iz Jajca su stotinu i devet poginulih i – od strane VRS – zarobljenih i ubijenih boraca. Od ovog broja, sedamdeset ih je poginulo u borbi na jajačkim prvim linijama odbrane od 1. maja do 28. oktobra, sedam u borbama od 3. do 10. novembra, a jedanaest ih zarobljeno i ubijeno. Dvojica su ubijena na prvim linijama odbrane (jedan "nesretnim slučajem", a drugi od strane pripadnika HVO). Ostali su poginuli prilikom granatiranja, snajperskog djelovanja i avionskih bombardiranja civilnih naselja od strane VRS. Dvojica boraca teško su ranjena u drugoj polovini oktobra. Od posljedica ranjavanja podlegli su nakon pada Jajca.

U odbrani Jajca od 14. augusta do kraja oktobra 1992. poginulo je dvadeset i šest boraca 1. Krajiške brigade i 7. brigade.[888] Svi su poginuli u borbenim dejstvima.

---

[886] **Do ovog broja došao sam koristeći knjigu *Vječna pouka, monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)* i neke pouzdane evidencije poginulih pripadnika jajačkih jedinica TORBiH (ARBiH) sa kojima raspolažem. Iz knjige sam izdvojio muškarce koji su kao civili ubijeni na okupiranoj teritoriji ili su kao civili poginuli na slobodnoj teritoriji opštine Jajce od granatiranja, snajperskog djelovanja i avionskih bombardiranja civilnih naselja od strane VRS. Za ubijene vojnosposobne muškarce iz Jezera i okolnih sela 2-3. juna i 10. septembra Sud Bosne i Hercegovine je, također, utvrdio da se radi o civilima.**

[887] **Sa šipovačke opštine peterica, donjovakufske četverica, mrkonjićke trojica i čelinačke jedan.**

[888] **Do ovog broja došao sam koristeći knjige *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH i Šehidi i poginuli borci 17. Viteške Krajiške brdske brigade*.**

Još dvojica pripadnika 1. Krajiške brigade (Muhić Ale i Aiz Smajić, obojica iz Ključa) su stradala kod Turbeta prilikom povratka s jajačkog bojišta u Travnik tako da su ukupni gubici te dvije jedinice dvadeset i osam poginulih boraca.[889]

Gubici ARBiH na jajačkom bojištu od 1. maja do 13. novembra (jedinice ARBiH Jajce, 1. Krajiške brigade i 7. brigade) su stotinu i trideset sedam poginulih boraca. Uz još dvojicu, koji su kasnije podlegli od posljedica teškog ranjavanja, ukupni gubici ARBiH su stotinu i trideset devet smrtno stradalih boraca. Jedan jajački Bošnjak poginuo je u HOS-u.

Poginuli pripadnici ARBiH Jajce:

1. Husić (Osmo) Mujo, rođen 1940, poginuo 1. maja;
2. Lizalo (Hasan) Hamdo, rođen 1957, poginuo 29. maja;
3. Hadžić (Muharem) Fehim, rođen 1958, poginuo 3. juna;
4. Muhić (Alaga) Vahid, rođen 1953, poginuo 3. juna;
5. Poturović (Alija) Fahrudin, rođen 1972, poginuo 6. juna;
6. Poturović (Derviš) Nedžad, rođen 1972, poginuo 6. juna;
7. Selimović (Zakir) Zekir, rođen 1971. u Starom Selu - Donji Vakuf, poginuo 6. juna;
8. Dreco (Ćazim) Hazim, rođen 1971. u Vlasinju - Mrkonjić Grad, poginuo 11. juna;
9. Bačvić (Mehmed) Mujo, rođen 1962, poginuo 25. juna;
10. Dervišić (Šerif) Halil, rođen 1950, zarobljen i strijeljan 25. juna;
11. Dervišić (Halil) Elvedin, rođen 1976, poginuo 25. juna;
12. Dervišić (Agan) Nesib, rođen 1951, zarobljen i strijeljan 25. juna;
13. Dervišić (Alija) Almin, rođen 1974, poginuo 25. juna;
14. Dervišić (Mustafa) Zahid, rođen 1952, zarobljen i strijeljan 25. juna;
15. Dervišić (Omer) Ismet, rođen 1938, zarobljen i strijeljan 25. juna;
16. Dervišić (Omer) Sajd, rođen 1944, zarobljen i strijeljan 25. juna;
17. Dervišić (Ramiz) Midhet, rođen 1961, zarobljen i strijeljan 25. juna;

[889] **Omanović**, *Šehidi i poginuli borci*..., 85, 107.

18. Kokić (Alija) Jašar, rođen 1961, zarobljen i strijeljan 25. juna;
19. Kovačević (Ćamil) Mehmed, rođen 1957. u Dobrom Brdu - Donji Vakuf, zarobljen i ubijen 25. juna;
20. Lizalović (Hamdo) Muhamed, rođen 1950, poginuo 25. juna;
21. Dervišić (Omer) Zuhdija, rođen 1950, poginuo 26. juna;
22. Škiljan (Meho) Đulaga, rođen 1948, poginuo 26. juna;
23. Dogan (Nazif) Alija, rođen 1974, poginuo 15. jula;
24. Tabaković (Kadir) Amrudin, rođen 1956, poginuo 18. jula;
25. Pačavar (Omer) Hidajet, rođen 1967, poginuo 19. jula;
26. Ahmečković (Meho) Jahija, rođen 1935, poginuo 30. jula;
27. Julardžija (Derviš) Muhamed, rođen 1958, poginuo 6. augusta;
28. Ribić (Halim) Esed, rođen 1958, poginuo 9. augusta;
29. Ćosić (Hašim) Fadil, rođen 1954, poginuo 11. augusta;
30. Škiljan (Suljo) Sakib, rođen 1959, poginuo 11. augusta;
31. Dervišić (Salih) Sulejman, rođen 1966, poginuo 13. augusta;
32. Kesten (Faik) Semir, rođen 1968, poginuo 13. augusta;
33. Majdanac (Mehmed) Halil, rođen 1970, poginuo 13. augusta;
34. Đulić (Ibrahim) Asim, rođen 1951. u Ilijašu (do rata živio u Mrkonjić Gradu), poginuo 13. augusta;
35. Žerić (Vahid) Halid, rođen 1959. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. augusta;
36. Julardžija (Besim) Nijaz, rođen 1952, poginuo 14. augusta;
37. Dervišić (Velaga) Sulejman, rođen 1973, poginuo 15. augusta;
38. Glamočić (Bećir) Mustafa, rođen 1952, poginuo 15. augusta;
39. Halaba (Omer) Đemil, rođen 1950, poginuo 15. augusta;
40. Kahrić (Medaga) Velaga, rođen 1946, poginuo 15. augusta;
41. Kovačević (Muharem) Adem, rođen 1973. u Dobrom Brdu - Donji Vakuf, poginuo 15. augusta;
42. Mačak (Ismet) Nihad, rođen 1971, poginuo 15. augusta;
43. Mecavica (Hasan) Fikret, rođen 1960, poginuo 15. augusta;
44. Penić (Sulejman) Nedžib, rođen 1956, poginuo 15. augusta;

45. Redžić (Meho) Osman, rođen 1934, poginuo 15. augusta;
46. Ćiva (Mustafa) Miralem, rođen 1957, 16. augusta;
47. Julardžija (Salih) Halid, rođen 1965, poginuo 16. augusta;
48. Škiljan (Bećir) Osmo, rođen 1962, zarobljen sredinom augusta 1992, smrtno stradao u srpskom logoru 1993;
49. Kliko (Mehmed) Zikrija, rođen 1953, poginuo 24. augusta;
50. Ramić (Šerif) Faik, rođen 1952, poginuo 25. augusta;
51. Agić (Taib) Sedžad, rođen 1970, poginuo 26. augusta;
52. Kurić (Fadil) Merfid, rođen 1972, poginuo 26. augusta;
53. Hažbić (Mustafa) Nasmir, rođen 1970, poginuo 27. augusta;
54. Musić (Muharem) Refik, rođen 1963, poginuo 30. augusta;
55. Ganibegović (Husein) Fuad, rođen 1969, poginuo 2. septembra;
56. Hasić (Muharem) Armen, rođen 1973, poginuo 2. septembra;
57. Pondro (Asim) Samir, rođen 1969, poginuo 3. septembra;
58. Melić (Šerif) Ibro, rođen 1964, poginuo 4. septembra;
59. Dervišić (Osmo) Zijo, rođen 1960, poginuo 6. septembra;
60. Humić (Mehmed) Ševal, rođen 1965, poginuo 6. septembra;
61. Popaja (Mehmed) Ermin, rođen 1968, poginuo 7. septembra;
62. Hajdarević (Asim) Zijad, rođen 1953. u Doganovcima - Donji Vakuf, poginuo 8. septembra;
63. Jašarević (Ibrahim) Ferid, rođen 1963, poginuo 8. septembra;
64. Jusić (Adil) Ahmo, rođen 1957. u Volarima - Šipovo, poginuo 8. septembra;
65. Melić (Rasim) Semir, rođen 1964, poginuo 12. septembra;
66. Majdanac (Meho) Ahmet, rođen 1942, poginuo 13. septembra;
67. Rakita (Petar) Milovan, rođen 1950, poginuo 13. septembra;
68. Maglić (Šefko) Fahrudin, rođen 1949. u Mujdžićima - Šipovo, poginuo 14. septembra;
69. Spahić (Akif) Ismet, rođen 1941. u Bešnjevu - Šipovo, poginuo 25. septembra;
70. Kapetanović (Derviš) Muhamed, rođen 1954, poginuo 27. septembra;

71. Kovačević (Salih) Elmir, rođen 1973, poginuo 27. septembra;
72. Tuzlić (Smail) Adnan, rođen 1968, poginuo 1. oktobra;
73. Žužić (Salih) Vahid, rođen 1947, poginuo 1. oktobra;
74. Hadžić (Suljo) Muharem, rođen 1945, poginuo 7. oktobra;
75. Karahasanović (Salko) Ramiz, rođen 1934, poginuo 7. oktobra;
76. Ganibegović (Agan) Dževad, rođen 1955. u Vražiću - Šipovo, poginuo 8. oktobra;
77. Sefer (Fehim) Džahid, rođen 1965, poginuo 17. oktobra;
78. Ćosić (Mustafa) Admir, rođen 1967, poginuo 18. oktobra;
79. Kvrgić (Ramo) Kemal, rođen 1954, poginuo 19. oktobra;
80. Berber (Ibrahim) Derviš, rođen 1956, poginuo 25. oktobra;
81. Dedić (Sulejman) Šaćir, rođen 1976, poginuo 25. oktobra;
82. Ganibegović (Taib) Nermin, rođen 1973. u Šipovu, poginuo 25. oktobra;
83. Hadžić (Mujo) Irfan, rođen 1954, poginuo 25. oktobra;
84. Omeragić (Medo) Elvir, rođen 1971. u Ivangradu (Crna Gora), poginuo 25. oktobra;
85. Tuzlić (Dževad) Merim, rođen 1957, poginuo 25. oktobra;
86. Ališa Remzo (Ahmet), rođen 1959, poginuo 26. oktobra;
87. Kapetanović (Muhamed) Samir, rođen 1967, poginuo 26. oktobra;
88. Nuhanović (Rifet) Ehvan, rođen 1959, poginuo 26. oktobra;
89. Omerović (Ejub) Elvir, rođen 1971, poginuo 26. oktobra;
90. Ramić (Adil) Jasmin, rođen 1963, poginuo 26. oktobra;
91. Turanović (Hašim) Rešad, rođen 1966, poginuo 26. oktobra;
92. Vunić (Mujo) Salih, rođen 1941, poginuo 26. oktobra;
93. Zekan (Ibrahim) Nihad, rođen 1956, poginuo 26. oktobra;
94. Ganibegović (Besim) Emir, rođen 1973, poginuo 27. oktobra;
95. Hajder (Omer) Hazir, rođen 1963. u Stupnoj - Šipovo, poginuo 27. oktobra;
96. Šljivo (Ahmet) Dževad, rođen 1938, poginuo 27. oktobra;
97. Šljivo (Smail) Smail, rođen 1952, poginuo 28. oktobra;
98. Halaba (Redžif) Salih, rođen 1941, poginuo 28. oktobra;

99. Ganibegović (Asim) Ćamil, rođen 1953, poginuo 29. oktobra;
100. Agić (Suljo) Ismet, rođen 1940, poginuo 30. oktobra;
101. Kokić (Bećo) Fadil, rođen 1946, zarobljen i strijeljan 30-31. oktobra;
102. Vuković (Muharem) Dževad, rođen 1961, poginuo 3. novembra;
103. Vuković (Suljo) Zijad, rođen 1965, poginuo 3. novembra;
104. Mešinović (Ramiz) Safet, rođen 1962, poginuo 4. novembra;
105. Nasup (Meho) Hasan, rođen 1959, poginuo 4. novembra;
106. Kahrić (Ismet) Fuad, rođen 1971, poginuo 10. novembra;
107. Šido (Zejnil) Ishak, rođen 1959, poginuo 10. novembra;
108. Meštrovac (Ramiz) Ramo, rođen 1966, poginuo 10. novembra.

Umrli ranjenici ARBiH od posljedica teškog ranjavanja:

1. Tatarević (Smajil) Halid, rođen 1958, teško ranjen 18. oktobra, umro 18. decembra 1995;
2. Žužić (Avdo) Mirsad, rođen 1959, teško ranjen 26. oktobra, umro 1. decembra 1994. u Francuskoj

Poginuli pripadnici HOS-a bošnjačke nacionalnosti:

1. Ćiva (Fuad) Dževad, rođen 1966, poginuo 12. augusta.

Poginuli pripadnici 1. Krajiške brigade i 7. brigade ARBiH:

1. Melkić Asim, rođen 1973. u Kozarcu - Prijedor, poginuo 2. septembra;
2. Alibabić Ahmo, rođen 1973. u Bihaću, poginuo 6. septembra;
3. Benava Zaim, rođen 1968. u Barevu - Jajce, poginuo 6. septembra;
4. Brkić Jasmin, rođen 1964. u Velikoj Kladuši, poginuo 6. septembra;
5. Huzeirović Ismir, rođen 1964. u Sanskom Mostu, poginuo 6. septembra;
6. Durić Rifet, rođen 1966. u Bosanskoj Dubici, poginuo 7. septembra;

7. Gavranović Zvonko Gavran, rođen 1969. u Prijedoru, poginuo 11. septembra;
8. Džafić Said, rođen 1960. u Sanskom Mostu, poginuo 20. septembra;
9. Čaušević Vahid, rođen 1961. u Prijedoru, poginuo 25. septembra
10. Jasmin Jahić, rođen 1968. u Prijedoru, poginuo 25. septembra;
11. Muhić (Ale) Džemal, rođen 1950. u Ključu, poginuo 13. oktobra kod Turbeta;
12. Smajić (Hamed) Aiz, rođen 1964. u Ključu, poginuo 13. oktobra kod Turbeta;
13. Muhadžić Senad, rođen 1963. u Sanskom Mostu, poginuo 15. oktobra;
14. Barišić Ivica, rođen 1967. u Sanskom Mostu, poginuo 18. oktobra;
15. Mujkanović Ermin, rođen 1963. u Sanskom Mostu, poginuo 25. oktobra;
16. Adilović Sifet, rođen 1971. u Travniku, poginuo 26. oktobra;
17. Bedak Atif, rođen 1971. u Tešnju, poginuo 26. oktobra;
18. Islamčević Medin, rođen 1964. u Sanskom Mostu, poginuo 26. oktobra;
19. Kevac Mirsad, rođen 1968. u Kozarcu - Prijedor, poginuo 26. oktobra;
20. Mujanović Nedžad, rođen 1972. u Kozarcu - Prijedor, poginuo 26. oktobra;
21. Nuhić Samir, rođen 1966. u Cazinu, poginuo 26. oktobra;
22. Omerčević Nijaz, rođen 1969. u Cazinu, poginuo 26. oktobra,
23. Osmičević Fadil, rođen 1974. u Cazinu, poginuo 26. oktobra;
24. Rošić Vahid, rođen 1959. u Cazinu, poginuo 26. oktobra;
25. Selimović Ernad, rođen 1962. u Prijedoru, poginuo 26. oktobra;
26. Alagić Jasim, rođen 1955. u Sanskom Mostu, poginuo 27. oktobra;
27. Bandić Anto, rođen 1959. u Zagrebu, poginuo 27. oktobra;
28. Vojniković Izet, rođen 1963. u Prijedoru, poginuo 28. oktobra.

Prema članku *Vrijeme kada je umiralo Jajce*, objavljenom u biltenu 55. domobranske pukovnije HVO sredinom novembra 1994, u odbrani Jajca 1992. poginulo je osamdeset i devet pripadnika HVO, a dvanaest ih se tada vodilo kao nestali, što je ukupno stotinu i jedan. U članku se navodi da je poginulo deset pripadnika 1. kotorvaroške bojne HVO i deset pripadnika jedinica HVO iz srednje Bosne koje su dolazile u ispomoć jajačkom HVO, ali nije jasno da li su oni ubrojani u spomenuti broj.[890]

Na spomeniku poginulim pripadnicima HVO u Jajcu je spisak sa imenima stotinu i devet poginulih branilaca Jajca iz jedinica HVO. Među njima je i osam Bošnjaka. Obzirom da ne raspolažem pouzdanim podacima, nisam bio u mogućnosti utvrditi – kao u primjeru poginulih pripadnika jajačkih jedinica ARBiH – da li se na ovom spisku nalaze i osobe koje nisu poginule kao pripadnici HVO, odnosno osobe koje su kao civilne žrtve rata dodane na spisak jer su u vrijeme pogibije bile vojno sposobne. Na spisku se nalaze i dvije muške osobe starije od šezdeset i četiri godine. Također nisam bio u mogućnosti utvrditi koliko je boraca HVO poginulo na prvim linijama odbrane Jajca, a koliko ih je nastradalo od agresorskog granatiranja, snajperskog djelovanja i avionskih bombardiranja civilnih naselja u kojima su živjeli. Spisak koji sam sačinio sa spomenika ne pokazuje ni tačan datum i mjesto pogibije, a iz drugih izvora to nisam mogao utvrditi. Iz tog razloga nisam mogao, kao u primjerima gubitaka ARBiH i VRS, pratiti mjesečne gubitke HVO na jajačkom bojištu.

Broj poginulih pripadnika HVO u odbrani Jajca 1992. manji je od broja poginulih pripadnika ARBiH.[891]

Prema nacionalnoj pripadnosti poginulih boraca, u odbrani Jajca 1992. poginulo je 144 Bošnjaka, stotinu i četiri Hrvata i jedan Srbin.[892]

Ukupni gubici branilaca Jajca su dvije stotine i četrdeset devet poginulih boraca (ARBiH, HVO i HOS) i dva umrla borca ARBiH od posljedica ranjavanja.

---

[890] *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije HVO, broj 1, Tomislavgrad, novembar 1994, 11.

[891] **Armija Republike Bosne i Hercegovine stotinu i trideset sedam poginulih boraca, HVO stotinu i devet poginulih boraca. Ovo su maksimalni brojevi poginulih boraca kod obje vojske.**

[892] **Stotinu i devet Bošnjaka poginulo je u jedinicama ARBiH Jajce, dvadeset i pet u 1. Krajiškoj brigadi i 7. brigadi, osam u HVO i jedan u HOS-u. Stotinu i jedan Hrvat poginuo je u HVO, a trojica u 1. Krajiškoj brigadi i 7. brigadi. Jedan Srbin poginuo je kao pripadnik ARBiH Jajce.**

Poginuli pripadnici HVO Jajce prema spisku sa spomenika u Jajcu:

1. Aščić Petar, rođen 1974;
2. Aščić Srećko, rođen 1968;
3. Aščić Vlado, rođen 1971;
4. Baković Ilija, rođen 1966;
5. Barić Ivo, rođen 1948;
6. Barić Nikica, rođen 1964;
7. Barišić Juro, rođen 1971;
8. Bilandžija Juro, rođen 1967;
9. Bilogravić Juro, rođen 1964;
10. Blažević Drago; rođen 1967;
11. Bobonja Blaž, rođen 1941;
12. Božinović Hrvoja, rođen 1951;
13. Brtan Branko, rođen 1949;
14. Brtan Franjo, rođen 1967;
15. Brtan Ivo, rođen 1958;
16. Brtan Tomo, rođen 1949;
17. Brtan Vinko, rođen 1953;
18. Budeš Jozo, rođen 1959;
19. Budeš Zoran, rođen 1964;
20. Bungić Jozo, rođen 1954;
21. Bungić Radovan, rođen 1971;
22. Burić Dubravko, rođen 1967;
23. Crnoja Niko, rođen 1967;
24. Crnoja Vinko, rođen 1970;
25. Cvitić Josip, rođen 1971;
26. Cvitić Pejo, rođen 1958;
27. Čamdžić Mustafa, rođen 1961;
28. Čavar Jadranko, rođen 1973;

29. Čavar Juro, rođen 1970;
30. Ćosić Anto, rođen 1951;
31. Ćosić Ljubomir, rođen 1953;
32. Ćurković Anto, rođen 1969;
33. Dogan (Muhamed) Mevludin, rođen 1971;
34. Dogan (Rašid) Suad, rođen 1950;
35. Dražetić Srećko, rođen 1966;
36. Dumić Zoran, rođen 1958;
37. Đogaš Ivo, rođen 1955;
38. Grgić Ivo, rođen 1963;
39. Grgić Vinko, rođen 1964;
40. Ilić Pero, rođen 1940;
41. Jakić Jako, rođen 1969;
42. Jelica Slavko, rođen 1937;
43. Jelica Tvrtko, rođen 1942;
44. Jezerčić Drago, rođen 1971;
45. Jezerčić Marko, rođen 1969;
46. Jozić Marko, rođen 1947;
47. Jurić Anto, rođen 1970;
48. Jurić Ljupko, rođen 1952;
49. Kahrić (Sadik) Ibrahim, rođen 1971;
50. Klarić Josip, rođen 1969;
51. Kokalović Marko, rođen 1969;
52. Kunić (Mujo) Salih, rođen 1962;
53. Kurić (Osman) Džemail, rođen 1969;
54. Lacić Pavo, rođen 1928;
55. Ladan Franjo, rođen 1954;
56. Ladan Ivo, rođen 1951;
57. Ladan Juro, rođen 1964;

58. Ladan Karlo, rođen 1955;
59. Ladan Marjan, rođen 1971;
60. Ladan Mirko, rođen 1958;
61. Ladan Nikola, rođen 1961;
62. Ladan Pile, rođen 1951;
63. Leovac Brane, rođen 1972;
64. Leovac Ivica, rođen 1970;
65. Leovac Šimo, rođen 1939;
66. Leovac Tomislav, rođen 1957;
67. Leovac Vinko, rođen 1955;
68. Lucić Željko, rođen 1964;
69. Marčeta Ivan, rođen 1971;
70. Marjanović Ilija, rođen 1944;
71. Marjanović Josip, rođen 1965;
72. Marjanović Slobodan, rođen 1961;
73. Marjanović Toma, rođen 1951;
74. Marković Juro, rođen 1965;
75. Martinović Anđelko, rođen 1970;
76. Marušić Ivan, rođen 1956;
77. Marušić Marko, rođen 1974;
78. Matekalo Stjepan, rođen 1968;
79. Mešić (Tahir) Sulejman, rođen 1966;
80. Oršulić Ambrozije, rođen 1972;
81. Pavlović Anđelko, rođen 1968;
82. Pejčin Jozo, rođen 1942;
83. Perak Anto, rođen 1964;
84. Petonjić Vjekoslav, rođen 1964;
85. Petonjić Zoran, rođen 1973;
86. Petrušić Anđelko, rođen 1975;

87. Pršlja Bare, rođen 1950;
88. Radić Ivo, rođen 1972;
89. Radovac Šimo, rođen 1968;
90. Rajić Ljupko, rođen 1939;
91. Samardžić Jozo, rođen 1956;
92. Seki Mario, rođen 1962;
93. Serdar Josip, rođen 1969;
94. Sivonjić Pile, rođen 1951;
95. Spajić Pile, rođen 1950;
96. Svirać Mijo, rođen 1926,
97. Šimunović M. Stipo, rođen 1958;
98. Šimunović Petar, rođen 1961;
99. Šimunović T. Stipo, rođen 1971;
100. Štrkalj Nikica, rođen 1971;
101. Štrkalj Pejo, rođen 1949;
102. Šugić Ilija, rođen 1959;
103. Tokić Anto, rođen 1969;
104. Tokić Ivan, rođen 1970;
105. Tolić Ambrozije, rođen 1941;
106. Tomazić Branko, rođen 1969;
107. Tutić Ivo, rođen 1969;
108. Vugrin Anto, rođen 1944;
109. Žilić Alen, rođen 1970.

Poginuli agresorski vojnici na jajačko-pougarskom bojištu

Meni Radovan kaže da ne zna što su uzeli Jajce, i to muslimanski grad koji nikako neće moći da zadrže. Zašto i jedan čovek da pogine za Jajce?[893]

Svrha ovog rada je da utvrdi približno tačan broj poginulih boraca ARBiH, HVO i VRS na jajačkom bojištu 1992, kako bi se mogao jasnije sagledati intenzitet borbenih dejstava. Zbog toga za spisak poginulih srpskih boraca koji sam načinio nisam uzimao vojnike koji su stradali u međusobnim oružanim obračunima, „nesretnim slučajevima", saobraćajnim nesrećama, niti vojnike koji su izvršili samoubistvo van borbenih dejstava ili su umrli prirodnom smrću. Na spisku poginulih srpskih boraca koji sam sastavio nalaze se samo vojnici koji su poginuli u borbenim dejstvima vezanim za opsadu i okupaciju Jajca.[894]

Prema podacima dobijenim iz srpske literature, izvještaja VRS i MUP-a RS i evidencija poginulih boraca sa kojima raspolažem, na jajačkom bojištu, ili u vezi s pokušajima presijecanja jajačkog koridora, poginula su najmanje tri stotine i četiri agresorska vojnika. U knjizi *Za krst časni i slobodu zlatnu* nisu evidentirani svi poginuli srpski borci na jajačkom bojištu, a neki su navedeni više puta. To sam utvrdio koristeći drugu srpsku literaturu, vojne i policijske izvještaje i evidencije. U nekim

[893] **Izjava Slobodana Miloševića na 6. sjednici Vrhovnog savjeta odbrane Savezne Republike Jugoslavije 9. decembra 1992. godine. Up: Džananović Muamer-Karčić Hikmet-Suljagić Emir-Turčalo Sead**, *Dekodiranje agresije: Vrhovni savet odbrane Savezne Republike Jugoslavije i rat protiv Republike Bosne i Hercegovine*, Univerzitet u Sarajevu-Fakultet političkih nauka – Memorijalni centar Srebrenica-Potočari – Univerzitet u Sarajevu-Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2024, 62, 121.

[894] **Spisak poginulih agresorskih vojnika napravio sam koristeći knjige: *Za krst časni i slobodu zlatnu*, *Monografija 11. mrkonjićke lake pješadijske brigade Vojske Republike Srpske: 1992-1996*, *Ratni put boraca Šipova 1991-1996.*, *Šesta sanska pješadijska brigada Vojske Republike Srpske u odbrambeno-otadžbinskom ratu (1991-1996)*, *Monografija prijedorskih ratnih jedinica u odbrambeno-otadžbinskom ratu (1991-1995)*, *Album poginulih i nestalih boraca Vojske Republike Srpske iz Grada Banja Luke*, *1. (11.) bataljon vojne policije, birani da budu najbolji*, *Atlas zločina nad Srbima tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata*, *I 1992.*, izvještaje jedinica VRS, izvještaje MUP-a RS i neke evidencije poginulih boraca VRS kojima raspolažem.**

izvještajima, naprimjer, navodi se da je određenog datuma na jajačkom bojištu poginulo petnaest boraca, a u knjizi *Za krst časni i slobodu zlatnu* nalaze se imena za njih devet. Manji broj imena poginulih milicionera SJB Srbobran (Donji Vakuf) 6. septembra u rejonu Kokići – Grdovo nalazi se u toj knjizi. Podatke o njima pronašao sam u službenim zabilješkama SJB Srbobran (Donji Vakuf). U službenoj zabilješci 30. pd, sačinjenoj 15. juna, navodi se da je u Dobrom Brdu 6. juna poginulo dvanaest boraca čete Babin Potok iz 19. pbr, a u spomenutoj knjizi su imena za samo osam njih.[895] Ima još nekoliko pouzdanih dokumenata VRS koji pokazuju da u knjizi *Za krst časni i slobodu zlatnu* nisu evidentirana sva imena poginulih srpskih boraca na jajačkom bojištu 1992. godine.[896] Nepotrebno je nabrajati sve primjere.

Prema svjedočenjima boraca ARBiH koji su sudjelovali u napadnim borbenim dejstvima, ponekada su kod poginulih srpskih vojnika pronalazili lične dokumente koji su pokazivali da su iz Srbije. U nekim informacijama koje nisam uspio provjeriti navodi se da su na jajačkom bojištu poginuli i neki plaćenici iz Rumunije, Rusije i Ukrajine. U knjizi *Za krst časni i slobodu zlatnu* ne spominju se poginuli borci iz tih zemalja na jajačkom bojištu 1992, što ne znači da ih nije bilo.

Obzirom na gore objašnjeno, spisak poginulih agresorskih boraca koji sam sačinio brojem ne odgovara broju ukupno poginulih srpskih vojnika

---

[895] **U službenoj zabilješci navodi se samo broj poginulih boraca, a ne i njihova imena.**

[896] **Poseban je problem utvrđivanje broja i imena poginulih boraca 1, 2. i 3. bataljona 19. pbr i poginulih milicionera SJB Srbobran (Donji Vakuf). U knjizi *Za krst časni i slobodu zlatnu* nema podataka za Srbobran (Donji Vakuf). Za pretpostaviti je da je razlog tome nepostojanje boračke organizacije VRS za tu opštinu. Knjiga je nastala kompletiranjem podataka o poginulim borcima dobijenim iz opštinskih boračkih organizacija. Obzirom da nema posebne boračke organizacije VRS za Srbobran (Donji Vakuf), podaci o poginulim borcima 19. pbr i SJB Srbobran (Donji Vakuf) su prilično oskudni. Evidentirani su samo borci čije su se porodice prijavile u boračkim organizacijama u opštinama u kojima su se naselile nakon napuštanja Donjeg Vakufa (Banja Luka, Bosanska Gradiška, Brčko, Jezero, Kotor Varoš...). Podaci o poginulim pripadnicima 4. bataljona 19. pbr su kompletniji, jer su u tom bataljonu bili krezlučki Srbi (opština Jajce). Srpski borci s područja opštine Jajce imaju svoju boračku organizaciju u Jezeru koja obuhvata i borce iz krezlučkih sela.**

na jajačkom bojištu 1992. godine. Taj broj je sigurno veći, ali ne mnogo. Vjerovatno se radi o još dvadesetak poginulih boraca čija imena nisam pronašao u srpskoj literaturi i dokumentima VRS i MUP-a RS.[897]

Poginuli pripadnici VRS i MUP-a RS:

1. Trivunović (Niko) Ilija, rođen 1954. u Bavru - Jajce, poginuo 29. maja u Bavru;
2. Pucar (Stojan) Drago, rođen 1957. u Ipoti - Jajce, poginuo 30. maja u Ipoti;
3. Savanović (Ranko) Slobodan, rođen 1945. u Ćusinama - Jajce, poginuo 31. maja na Ćusinama;
4. Boroja (Simo) Slavko, rođen 1955. u Bravnicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
5. Budiša (Savo) Stanko, rođen 1971. u Biokovini - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
6. Grabež (Nikola) Miroslav, rođen 1958. u Bravnice - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
7. Grabež (Stanko) Dragoslav, rođen 1945. u Kubrovači-Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
8. Makitan (Branko) Nedo, rođen 1958. u Rici-Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
9. Milić (Petar) Miloja, rođen 1968. u Rici - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
10. Milovac (Mile) Anđelko, rođen 1954. u Biokovini - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
11. Milovac (Stojan) Milan, rođen 1948. u Biokovini - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
12. Popržen (Nedeljko) Vojislav, rođen 1955. u Bravnicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;

[897] **Do ove procjene došao sam poredeći pouzdane dokumente VRS i MUP-a RS u kojima se govori o broju poginulih i imenima poginulih objavljenih u srpskoj literaturi koju sam koristio.**

13. Smoljić (Nikola) Miroslav, rođen 1966. u Biokovini - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
14. Šarić (Stojan) Drago, rođen 1961. u Bravnicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
15. Šarić (Tomo) Slobodan, rođen 1959. u Zelenkovicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
16. Šatara (Dušan) Neđo, rođen 1964. u Rici - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
17. Vidović (Božo) Dragan, rođen 1964. u Bravnicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
18. Zekonja (Ostoja) Radivoj, rođen 1960. u Bravnicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
19. Šarić (Petra) Mile, rođen 1945. u Zelenkovicama - Jajce, poginuo 1. juna na Bukovici;
20. Cumbo (Bogdan) Milorad, rođen 1953. u Ključu, poginuo 6. juna na Ćusinama;
21. Prodan (Stanko) Drago, rođen 1964. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
22. Lukić (Ostoja) Nedo, rođen 1964. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
23. Šatara (Petar) Miloš, rođen 1970. u Babinom Potoku-Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
24. Stevanović (Anđelko) Predrag, rođen 1967. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
25. Stevanović (Anđelko) Miomir, rođen 1971. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
26. Samardžić (Rade) Drago, rođen 1959. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
27. Truta (Milenko) Drago, rođen 1963. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;
28. Truta (Milenko) Mladen, rođen 1965. u Babinom Potoku - Donji Vakuf, poginuo 6. juna u Dobrom Brdu;

29. Marić (Milivoj) Veseljko, rođen 1974. u Imljanima - Travnik, poginuo 8. juna na Smetu;
30. Vuković (Miloš) Boško, rođen 1953. u Mokrom Lugu - Skender Vakuf, poginuo 9. juna u rejonu Jasik – Ponir;
31. Kodžo (Niko) Slobodan, rođen 1957. u Liskovici - Mrkonjić Grad, poginuo 12. juna na Podovima;
32. Bogojević (Branko) Zoran, rođen 1965. u Bočcu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Barevu;
33. Čigoja (Đorđe) Petar, rođen 1955. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
34. Čulić (Slobodan) Živorad, rođen 1970. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Šebezima;
35. Ermija (Pero) Stanislav, rođen 1971. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
36. Gavrić (Stojan) Zoran, rođen 1965. u Mednoj - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
37. Iličić (Nikola) Milan, rođen 1962. u Surjanu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
38. Iveta (Lazo) Branko, rođen 1956. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Barevu;
39. Jakovljević (Đurađ) Branko, rođen 1967. u Dabracu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
40. Jarić (Pane) Dragan, rođen 1959. u Šehovcima - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
41. Karać (Vaso) Zoran, rođen 1966. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Šebezima;
42. Kojić (Branko) Zdravko, rođen 1971. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
43. Konjević (Đorđe) Radovan, rođen 1962. u Baljvinama - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
44. Laketa (Jovo) Lazar, rođen 1950. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Šebezima;

45. Milašinović (Pero) Mlađen, rođen 1954. u Kopljevićima - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
46. Milić (Lazo) Boro, rođen 1960. u Trijebovu - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u rejonu Barevo-Vlasinje;
47. Milić (Marko) Miroslav, rođen 1966. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u rejonu Barevo-Vlasinje;
48. Palalić (Vid) Dušan, rođen 1948. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Šebezima;
49. Savičić (Vaso) Čedo, rođen 1971. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Barevu;
50. Sikimić (Slobodan) Dušan, rođen 1966. u Mrkonjić Gradu, poginuo 13. juna u Barevu;
51. Soldat (Živko) Zoran, rođen 1965. u Podšiljku - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Barevu;
52. Tešanović (Dušan) Petar, rođen 1960. u Baljvinama - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Šebezima;
53. Kovačević (Ostoja) Draženko, rođen 1974. u Liskovici - Mrkonjić Grad, poginuo 13. juna u Liskovici;
54. Brkić (Stjepan) Stevo, rođen 1956. u Vitovlju - Travnik, poginuo 14. juna u rejonu Smet-Gostilj;
55. Čigoja (Ilija) Ilija, rođen 1972. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 16. juna na Goloj planini;
56. Stupar (Jovo) Željko, rođen 1965. u Mrkonjić Gradu, poginuo 17. juna u rejonu Vlasinju;
57. Baltić (Milan) Radenko, rođen 1962. u Bosanskom Novom, poginuo 19. juna u rejonu Bareva;
58. Lipovac (Ivo) Mario, rođen 1965. u Banja Luci, poginuo 19. juna u rejonu Bareva;
59. Erak (Mirko) Nedeljko, rođen 1968. u Borcima - Jajce, poginuo 23. juna u rejonu Borci – Ćanino polje;
60. Babić (Stevo) Dragan, rođen 1972. u Jajcu, poginuo 25. juna na Ćusinama;

61. Kuzman (Simo) Špiro, rođen 1952. u Podosoju - Šipovo, poginuo 25. juna u Brvancina;
62. Tanjga (Đoko) Bojan, rođen 1963. u Titovom Drvaru, poginuo 25. juna;
63. Todorović (Blažo) Janko, rođen 1959. u Jasenovim Potocima - Mrkonjić Grad, poginuo 25. juna u Krezluku;
64. Bokan (Boško) Petar, rođen 1952. u Titovom Drvaru, poginuo 26. juna;
65. Marković (Đorđe) Zdravko, rođen 1961. u Bastajima - Skender Vakuf, poginuo 26. juna na pravcu Rastik – Donji Bešpelj;
66. Jokanović (Savo) Milan, rođen 1930. u Vitovlju - Travnik, poginuo 28. juna na Poniru;
67. Gavrić (Mile) Risto, rođen 1946. u Vitovlju - Travnik, poginuo 28. juna u rejonu Kamenolom-Gostilj;
68. Marković (Dušan) Petar, rođen 1949. u Vitovlju - Travnik, poginuo 28. juna u rejonu Smet-Gostilj;
69. Marković (Milorad) Boro, rođen 1953. u Novom Travniku, poginuo 28. juna u rejonu Smet – Gostilj;
70. Pavlović (Đorđe) Milovan, rođen 1963. u Vitovlju - Travnik, poginuo 28. juna u rejonu Smet – Gostilj;
71. Marković (Jovan) Dragoslav, rođen 1957. u Vitovlju - Travnik, poginuo 28. juna u rejonu Kamenolom – Gostilj;
72. Ćeifović (Enver) Armin, rođen 1963. u Banja Luci, poginuo 28. juna u rejonu Smet – Gostilj;
73. Tešanović (Tribe) Drago, rođen 1953. u Vlatkovićima - Skender Vakuf, poginuo 28. juna na Gostilju;
74. Stanić (Pero) Miodrag, rođen 1969. u Donjem Vakufu, poginuo 2. jula u Grdovu;
75. Jokanović (Borislav) Savo, rođen 1967. u Korićanima - Travnik, poginuo 16. jula u rejonu Hajdučki do-Gostilj;
76. Marić (Nedo) Zdravko, rođen 1961. u Mudrikama - Travnik, poginuo 16. jula u Hajdučkom dolu;

77. Marić (Stojan) Tihomir, rođen 1961. u Imljanima - Travnik, poginuo 16. jula u Hajdučkom dolu;
78. Kolundžija (Milan) Dušan, rođen 1960. u Prijedoru, poginuo 25. jula u rejonu Brvanaca;
79. Marić (Mirko) Marko, rođen 1961. u Mudrikama - Travnik, poginuo 26. jula na Kragulju;
80. Latinović (Dako) Velimir, rođen 1973. u Ramićima - Ključ, poginuo 29. jula u rejonu Pejići - Brtani;
81. Koljančić (Miloš) Jasminko, rođen 1969. u Pivki - Postojna (Slovenija), poginuo 1. augusta u rejonu Vlasinja;
82. Pavlović (Đorđa) Rade, rođen 1932. u Vitovlju - Travnik, poginuo 1. augusta u rejonu Vitovlje-Kajin kamen;
83. Budiša (Milana) Luka, rođen 1961. u Rici - Jajce, poginuo 2. augusta u Kokićima;
84. Šolaja (Božo) Stevan, rođen 1941. u Majevcu - Šipovo, poginuo 3. augusta na Ćusinama;
85. Todorović (Božo) Radovan, rođen 1955. u Melini - Banja Luka, poginuo 6. augusta u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
86. Dragušić (Božidar) Goran, rođen 1955. u Banja Luci, poginuo 7. augusta u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
87. Lukić (Tomo) Milan, rođen 1954. u Ljuši - Donji Vakuf, poginuo 7. augusta u rejonu Prisoje-Jezero;
88. Pilipović (Đuro) Slobodan, rođen 1958. u Kaknju, poginuo 7. augusta u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
89. Strika (Svetko) Zoran, rođen 1952. u Banja Luci, poginuo 8. augusta u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
90. Stanetić (Gojko) Ranko, rođen 1958. u Jagarama - Banja Luka, poginuo 9. augusta u Kovačici-Liskovica;
91. Ćuso (Jovo) Đuro, rođen 1964. u Podorugloj - Mrkonjić Grad, poginuo 12. augusta u rejonu Gola planina-Barevo;
92. Jarić (Dragoljub) Milenko, rođen 1957. u Šehovcima - Mrkonjić Grad, poginuo 12. augusta u rejonu Gola planina-Barevo;

93. Majkić (Mirko) Milovan, rođen 1972. u Prijedoru, poginuo 12. augusta u rejonu Gola planina-Barevo;
94. Malešević (Mirko) Simo, rođen 1953. u Kopljevićima - Mrkonjić Grad, poginuo 12. augusta na Podovima;
95. Marković (Dušan) Vaso, rođen 1958. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 12. augusta u rejonu Mila;
96. Mihajlović (Vid) Tane, rođen 1950, poginuo 12. augusta;
97. Vasić (Branko) Sreto, rođen 1966. u Vrbljanima - Ključ, poginuo 12. augusta u rejonu Mila;
98. Verić (Dušan) Zoran, rođen 1972, poginuo 12. augusta na Kajinom kamenu;
99. Žujko (Ostoja) Miroslav, rođen 1951. u Docu - Glamoč, poginuo 12. augusta na Goloj planini;
100. Aleksić (Milivoj) Siniša, rođen 1971. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
101. Bučinski (Ilija) Zoran, rođen 1955. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
102. Čolić (Svetozar) Desimir, rođen 1953. u Krminama - Banja Luka, poginuo 13. august na Goloj planini;
103. Ćirić (Miloš) Lazar, rođen 1968. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 13. augusta u rejonu Gola planina – Barevo;
104. Dakić (Antun) Franjo, rođen 1964. u Banja Luci, poginuo 13. august na Goloj planini;
105. Ekmić (Hasan) Suad, rođen 1954. u Sarajevu, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
106. Klincov (Mlađen) Božidar, rođen 1961. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
107. Knežević (Josip) Mato, rođen 1941. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
108. Malić (Miloje) Sretko, rođen 1955. u Gornjim Vijačanima - Prnjavor, poginuo 13. augusta na Goloj planini;

109. Miletić (Milan) Dragoljub, rođen 1953. u Lamoviti - Prijedor, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
110. Oštrolučanin (Branko) Nikola, rođen 1964. u Novoj Gradišci (Hrvatska), poginuo 13. augusta na Goloj planini;
111. Salamić (Nedeljko) Mirko, rođen 1951. u Piskavici - Banja Luka, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
112. Stanojević (Đurađ) Marinko, rođen 1963. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
113. Subašić (Slobodan) Radmila, rođena 1972. u Banja Luci, poginula 13. augusta na Goloj planini;
114. Turkanović (Ahmet) Karanfil, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
115. Vukelić (Svetozar) Goran, rođen 1964. u Banja Luci, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
116. Zeljković (Jovo) Vidosav, rođen 1954. u Vilusima - Banja luka, poginuo 13. augusta na Goloj planini;
117. Bačić (Krstan) Veljko, rođen 1959. u Rekavicama - Banja Luka, poginuo 13. augusta na Kajinom kamenu;
118. Ćušić (Slavko) Jelenko, rođen 1967. u Javoranima - Skender Vakuf, poginuo 13. augusta na Kajinom kamenu;
119. Grbić (Mile) Vitomir, rođen 1973. u Sanskom Mostu, poginuo 13. augusta u rejonu Ponir – Kajin kamen – Vitovlje;
120. Marković (Vaso) Dušan, rođen 1955. u Banja Luci, poginuo 13. augusta u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
121. Mrđa (Drago) Ratko, rođen 1951. u Sanskom Mostu, poginuo 13. augusta na Kajinom kamenu;
122. Račić (Krstan) Veljko, rođen 1959. u Rekavicama - Banja Luka, poginuo 13. augusta na Kajinom kamenu;
123. Mitrić (Simo) Zoran, rođen 1958. u Čukliću - Šipovo, poginuo 15. augusta u Biokovini;
124. Kusonjić (Rade) Dragoja, rođen 1959. u Miljakovcima - Prijedor, poginuo 15. augusta kod HE Jajce II;

125. Omanović (Salih) Besim, rođen 1964. u Blagaj Japri - Bosanski Novi, poginuo 16. augusta u rejonu Barevo-Gola planina;
126. Radulović (Drago) Marjan, rođen 1958, poginuo 16. augusta;
127. Smoljo (Jovo) Anđelko, rođen 1964. u Starim Kućama - Jajce, poginuo 16. augusta u rejonu Rike;
128. Berić (Mile) Dušan-Vojvoda, rođen 1946. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 17. augusta u rejonu Mila;
129. Oparnica (Jovo) Pero, rođen 1951. u Sokocu - Šipovo, poginuo 17. augusta u rejonu Skela;
130. Rodić (Vojin) Mile, rođen 1950. u Sanskom Mostu, poginuo 17. augusta na Kajinom Kamenu;
131. Šarić (Božo) Rade, rođen 1969. u Bravnicama - Jajce, poginuo 17. augusta u rejonu Skele;
132. Gajić (Krstan) Dušan, rođen 1952. u Drenovom Dolu - Jajce, poginuo 18. augusta na Kerpiću;
133. Nišić (Stojan) Slobodan, rođen 1954. u Drenovom Dolu - Jajce, poginuo 18. augusta u rejonu Kerpića;
134. Majkić (Vaso) Božo, rođen 1955. u Sanskom Mostu, poginuo 19. augusta na Kajinom kamenu;
135. Simetić (Boro) Ilija, rođen 1967. u Kovačevcu - Jajce, poginuo 19. augusta u rejonu Grgići – Navis;
136. Amidžić (Mirko) Draženko, rođen 1973. u Ključu, poginuo 21. augusta u rejonu Mila;
137. Đukić (Ostoja) Jovan, rođen 1963. u Donjem Sokolovu - Ključ, poginuo 21. augusta u rejonu Mila;
138. Pekez (Mitar) Zoran, rođen 1972. u Ćusinama - Jajce, poginuo 21. augusta u Bravnicama;
139. Prodan (Mijat) Vladimir, rođen 1974. u Ćusinama - Jajce, poginuo 21. augusta u Bravnicama;
140. Todorović (Veselko) Đoko, rođen 1969. u Ključu, poginuo 21. augusta u rejonu Mila;

141. Davidović (Jovo) Drago, rođen 1950. u Gornjem Ribniku - Ključ, poginuo 22. augusta u rejonu Mila;
142. Glazer (Maksimilijan) Vilhelm, rođen 1943. u Duisburgu (Njemačka), poginuo 22. augusta u Barevu;
143. Malinović (Mirko) Momir, rođen 1967. u Jajcu, poginuo 22. augusta na Bukovici;
144. Smiljić (Borivoje) Draženko, rođen 1966. u Banja Luci, poginuo 23. augusta u rejonu Ponir –Kajin kamen;
145. Tadić (Tomo) Ranko, rođen 1946. u Ramićima-Banja Luka, poginuo 23. augusta u rejonu Jasik – Ponir – Kajin kamen;
146. Tegeltija (Slavoljub) Zoran, rođen 1964. u Mrkonjić Gradu, poginuo 24. augusta u Bukviku;
147. Travar (Pero) Branko, rođen 1971. u Ključu, poginuo 25. augusta u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
148. Vučković (Stevo) Milorad, rođen 1967. u Sanici - Ključ, poginuo 25. augusta u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
149. Zeljković (Vojin) Stevo, rođen 1951. u Mrkonjić Gradu, poginuo 25. augusta u Vincu;
150. Milić (Đuro) Stanko, rođen 1943. u Rici - Jajce, poginuo 27. augusta u rejonu Skela;
151. Grahovac (Boško) Rajko, rođen 1954. u Bjelaju – Bosanski Petrovac, poginuo 28. augusta u Bravnicama;
152. Gvozdenović (Rajko) Mile, rođen 1965. u Šljivnom (Manjača) - Banja Luka, poginuo 28. augusta u Bravnicama;
153. Katalina (Milutin) Novak, rođen 1965. u Ivanjskoj - Banja Luka, poginuo 28. augusta u Bravnicama;
154. Marić (Pavle) Drago, rođen 1949. u Ljoljićima - Jajce, poginuo 28. augusta u Bravnicama;
155. Đukić (Ratko) Dragan, rođen 1969. u Donjoj Previji - Ključ, poginuo 29. augusta u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;

156. Gavrić (Ljubomira) Rajko, rođen 1971, poginuo 29. augusta;
157. Landeka (Stevo) Simo, rođen 1952. u Gornjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 29. augusta u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
158. Jarčov (Mirko) Ljuban, rođen 1947. u Vorkapiću - Vrginmost (Hrvatska), poginuo 29. augusta na Kerpiću;
159. Perišić (Ljubomir) Rajko, rođen 1955. u Bravnicama - Jajce, poginuo 29. augusta na Kerpiću;
160. Trkulja (Boro) Mirko, rođen 1962. u Brvancima - Jajce, poginuo 29. augusta na Kerpiću.
161. Banjac (Simo) Vinko, rođen 1958. u Rastoki - Ključ, poginuo 3. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
162. Đuričić (Petar) Slavko, rođen 1951. u Sitnici - Ključ, poginuo 3. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
163. Mirković (Živko) Rajko, rođen 1965. u Srpcu, poginuo 3. septembra;
164. Rakita (Jovo) Boško, rođen 1950. u Brdu - Šipovo, poginuo 3. septembra na Goloj planini;
165. Knežević (Momčilo) Radovan, rođen 1954. u Babinom Dolu - Šipovo, poginuo 4. septembra na Goloj planini;
166. Stojaković (Dušan) Borislav, rođen 1941. u Kmećanima - Banja Luka, poginuo 4. septembra na Podovima;
167. Ostojić (Mlađen) Nenad, rođen 1954. u Ramićima - Banja Luka, poginuo 5. septembra u Barevu;
168. Baškalo (Mile) Dušan, rođen 1955. u Donjem Vakufu, poginuo 6. septembra u rejonu Grdovu;
169. Bilić (Savo) Zoran, rođen 1971. u Jajcu, poginuo 6. septembra u Grdovu;
170. Boroja (Vojin) Rajko, rođen 1970. u Jajcu, poginuo 6. septembra u Grdovu.

171. Boroja (Milorad) Srđan, rođen 1961. u Donjem Vakufu, poginuo 6. septembra u Grdovu;
172. Boroja (Slobodan) Vladimir, rođen 1968. u Travniku, poginuo 6. septembra u Grdovu;
173. Gnjatić (Jovan) Zoran, rođen 1966. u Bugojnu, poginuo 6. septembra u Grdovu;
174. Golić-Pilić (Tripko) Vojin, rođen 1971. u Prisika - Donji Vakuf, poginuo 6. septembra u Kokićima;
175. Kalinić (Ilija) Nedo, rođen 1966. u Božikovcu - Jajce, poginuo 6. septembra u Kokićima;
176. Kovač (Milivoj) Stojan, rođen 1966. u Grdovu - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
177. Kovač (Milivoj) Milivoj, rođen 1952. u Grdovu - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
178. Kovač (Risto) Krstan, rođen 1962. u Grabanti - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
179. Lalić (Nikola) Sreten, rođen 1959. u Travniku, poginuo 6. septembra u Grdovu;
180. Novak (Petar) Mirko, rođen 1954. u Grdovu - Jajce, poginuo 6. septembra u Kokićima;
181. Pavlica (Dragun) Miroljub, rođen 1965. u Kupresu, poginuo 6. septembra u Grdovu;
182. Pilić (Stojan) Zoran, rođen 1964. u Krezluku - Jajce, poginuo 6. septembra u Kokićima;
183. Pinjo (Mladenko) Marinko, rođen 1973. u Jajcu, poginuo 6. septembra u Kokićima;
184. Popović (Siniša) Slaven, rođen 1967. u Bugojnu, poginuo 6. septembra u Kokićima;
185. Romac (Niko) Milenko, rođen 1957. u Rici - Jajce, poginuo 6. septembra u Kokićima;
186. Samardžić (Špiro) Ilija, rođen 1965. u Dubravama - Jajce, poginuo 6. septembra u Kokićima;

187. Tanasić (Ilija) Miodrag, rođen 1964. u Brvancima - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
188. Trninić (Ilija) Tihomir, rođen 1956. u Dubravama - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
189. Trninić (Mitar) Jovo, rođen 1954. u Brvancima - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
190. Trninić (Simo) Đuro, rođen 1951. u Brvancima - Jajce, poginuo 6. septembra u Grdovu;
191. Vidović (Bore) Vladimir, rođen 1969. u Donjem Vakufu, poginuo 6. septembra u Grdovu;
192. Todorić (Lazo) Dragan, rođen 1970. u Todorićima - Šipovo, poginuo 6. septembra na Goloj planini;
193. Obradović (Svetka) Novica, rođen 1969. u Kostićima - Skender Vakuf, poginuo 6. septembra na Gostilju;
194. Zolak (Bosa) Željko, rođen 1965. u Sanici - Ključ, poginuo 6. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
195. Lekić (Dušan) Mile, rođen 1967. u Mrkonjić Gradu, poginuo 7. septembra u rejonu Gola planina-Barevo;
196. Čakalj (Vojislav) Goran, rođen 1970. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 8. septembra;
197. Dukić (Mićo) Savo, rođen 1958. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 8. septembra;
198. Kojić (Bogdan) Bogoljub, rođen 1967. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 8. septembra:
199. Novaković (Mihajlo) Jovo, rođen 1959. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 8. septembra;
200. Savić (Mile) Rade, rođen 1949. u Ljoljićima Jajce, poginuo 8. septembra na Goloj planini;[898]

[898] **Zbog pogibije pedesetrogišnjeg borca, Savić Rade, ratni zločinac Jovo Jandrić je za odmazdu organizirao 10. septembra strijeljanje dvadeset i osam bošnjačkih civila iz Ljoljića i Čerkazovića, među kojima su bile žene i djeca. Dvadeset i troje je ubijeno.**

201. Gigović (Dušan) Dragomir, rođen 1954. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 9. septembra;
202. Kolundžija (Mirko) Željko, rođen 1959. u Banja Luci, poginuo 9. septembra na Podovima;
203. Sikira (Novak) Boško, rođen 1947. u Banja Luci, poginuo 9. septembra na ušću Ugra u Vrbas;
204. Savanović (Simo) Borislav, rođen 1972. u Sredicama - Ključ, poginuo 11. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
205. Marjanović (Dušan) Goran, rođen 1961. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 12. septembra;
206. Pirkl (Oto) Vlatko, rođen 1961, poginuo 12. septembra u Barevu;
207. Šabić (Đuka) Gojko, rođen 1958. u Gornjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 12. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
208. Švraka (Živko) Đorđo, rođen 1961. u Bosanskoj Gradišci, poginuo 12. septembra;
209. Biserčić (Branko) Miroslav, rođen 1951. u Banja Luci, poginuo 13. septembra na Podovima;
210. Gavrić (Mile) Gavro, rođen 1940. u Vitovlju - Travnik, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Gostilj;
211. Jokanović (Petar) Luka, rođen 1953. u Donjim Koricanima - Travnik, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Vlasić;
212. Kostreš (Vaso) Zoran, rođen 1966. u Vitovlju - Travnik, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Gostilj;
213. Slavnić (Boro) Milovan, rođen 1964. u Koricanima - Travnik, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Gostilj;
214. Slavnić (Đorđe) Nedeljko, rođen 1957. u Travniku, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Gostilj;
215. Velimir (Vaso) Zoran, rođen 1966. u Vitovlju - Travnik, poginuo 13. septembra u rejonu Smet-Gostilj;

216. Ciganović (Blažo) Branimir, rođen 1953. u Gornjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 19. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
217. Zubović (Slavko) Čedo, rođen 1947. u Javoranima - Skender Vakuf, poginuo 20. septembra u Vlasinju;
218. Đurđević (Ilija) Slavko, rođen 1965. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 21. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
219. Grčić (Ostoja) Dušan, rođen 1955. u Mrkonjić Gradu, poginuo 21. septembra na Goloj planini;
220. Tomić (Petar) Jovo, rođen 1959. u Tomićima - Mrkonjić Grad, poginuo 21. septembra u rejonu Gola planina-Barevo;
221. Čivčić (Savan) Milko, rođen 1969. u Surjanu - Mrkonjić Grad, poginuo 23. septembra u rejonu Gola planina – Barevo;
222. Mikulić (Milan) Zdravko, rođen 1955. u Mrkonjić Gradu, poginuo 23. septembra u rejonu Gola planina-Barevo;
223. Banjac (Stanko) Milanko, rođen 1960. u Gornjoj Sanici - Ključ, poginuo 24. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
224. Grbić (Petar) Slavko, rođen 1948. u Gornjoj Sanici - Ključ, poginuo 24. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
225. Kajiš (Žarko) Janko, rođen 1948. u Gornjoj Sanici - Ključ, poginuo 24. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
226. Stupar (Milan) Milan, rođen 1963. u Sanici - Ključ, poginuo 24. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
227. Vještica (Petar) Mićo, rođen 1961. u Gornjem Budelju - Ključ, poginuo 24. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;

228. Jakovljević (Ostoja) Zoran, rođen 1963. u Sokocu - Šipovo, poginuo 26. septembra na Goloj planini;
229. Budimir (Miloš) Dragan, rođen 1947. u Sanici - Ključ, poginuo 27. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
230. Unčanin (Vid) Petar, rođen 1956. u Prisjeci - Ključ, poginuo 27. septembra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
231. Davidović (Milan) Predrag, rođen 1971. u Sanskom Mostu, poginuo 29. septembra u rejonu Ponir – Kajin kamen – Vitovlje;

232. Savić (Mile) Neđo, rođen 1951. u Donjem Ribniku - Ključ, poginuo 1. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
233. Dmitrović (Jovo) Jovo, rođen 1951. u Donjem Ribnik - Ključ, poginuo 2. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
234. Kvrgić (Mile) Đuro, rođen 1947. u Bilinčiću-Jajce, poginuo 3. oktobra u rejonu Skela-Horovo;
235. Simetić (Slobodan) Stojan, rođen 1960. u Gornjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 12. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Fratarski gaj – Podovi;
236. Zorić (Milorad) Branko, rođen 1973. u Oštroj Luci - Sanski Most, poginuo 14. oktobra na Podovima;
237. Stojanović (Simeun) Tane, rođen 1960. u Vlatkovićima - Skender Vakuf, poginuo 15. oktobra u Zukvi (Vlatkovići);
238. Grković (Đuro) Drago, rođen 1955. u Sanskom Mostu, poginuo 16. oktobra na Podovima;
239. Rašula (Nedeljko) Petar, rođen 1962. u Čaplju - Sanski Most, poginuo 16. oktobra na Podovima;
240. Travar (Savan) Zdravko, rođen 1966. u Magaljdolu - Mrkonjić Grad, poginuo 16. oktobra u rejonu Gola planina-Barevo;

241. Rudić (Tode) Pero, rođen 1967. u Podbrdu - Mrkonjić Grad, poginuo 17. oktobra na Podovima;
242. Nišić (Mitar) Nebojša, rođen 1967. u Brišićima - Jajce, teško ranjen 18. oktobra na Ćusinama, podlegao na VMA u Beogradu;
243. Stefanuk (Mihajlo) Pavle, rođen 1963. u Potočanima - Prnjavor, poginuo 18. oktobra u Barevu;
244. Gončin (Dragoljub) Ostoja, rođen 1955. u Usorcima - Sanski Most, poginuo 19. oktobra na Podovima;
245. Kovačević (Nenad) Željko, rođen 1972. u Gornjim Gracima - Mrkonjić Grad, poginuo 21. oktobra na Goloj planini;
246. Tikvedžija (Simo) Marko, rođen 1947. u Ćusinama - Jajce, poginuo 21. oktobra na Ćusinama;
247. Vučković (Ratko) Dragan, rođen 1974. u Gornjim Gracima - Mrkonjić Grad, poginuo 21. oktobra na Goloj planini;
248. Vučković (Simo) Radenko, rođen 1960. u Gornjim Gracima - Mrkonjić Grad, poginuo 21. oktobra na Goloj planini;
249. Ćelić (Božo) Pero, rođen 1965. u Kuli - Mrkonjić Grad, poginuo 25. oktobra na Goloj planini;
250. Gogić (Rajko) Željko, rođen 1971. u Tomini - Sanski Most, poginuo 25. oktobra na Podovima;
251. Jerković (Mitar) Dušan, rođen 1943. u Bjelajcu - Mrkonjić Grad, poginuo 25. oktobra na Goloj planini;
252. Kuzmanović (Dmitar) Novica, rođen 1960. u Gornjem Ribniku - Ključ, poginuo 25. oktobra na Vrbici;
253. Latinović (Lako) Milan, rođen 1964. u Jelašinovcu - Sanski Most, poginuo 25. oktobra na Podovima;
254. Stanić (Bogdan) Miloš, rođen 1960. u Jelašinovcu - Sanski Most, poginuo 25. oktobra na Podovima;
255. Tomić (Ostoja) Ostoja, rođen 1968. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 25. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
256. Antonić (Stojan) Duško, rođen 1965. u Ubovića Brdu - Mrkonjić Grad, poginuo 26. oktobra na Goloj planini;

257. Banjac (Stanko) Neđo, rođen 1953. u Biljanima Gornjim - Ključ, poginuo 26. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
258. Došenović (Mirko) Sveto, rođen 1961. u Fajtovcima - Sanski Most, poginuo 26. oktobra na Podovima;
259. Đukić (Pero) Dragan, rođen 1961. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 26. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
260. Karakaš (Slobodan) Goran, rođen 1971. u Bojištu - Sanski Most, poginuo 26. oktobra na Podovima;
261. Mandić (Milorad) Miodrag, rođen 1972. u Lušci Palanci - Sanski Most, poginuo 26. oktobra na Podovima;
262. Miričić (Mile) Slobodan, rođen 1951. u Ključu, poginuo 26. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
263. Pešević (Simo) Mirko, rođen 1949. u Sanici - Ključ, poginuo 26. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
264. Zeljković (Stanko) Ljuban, rođen 1972. u Osijeku (Hrvatska), poginuo 26. oktobra kod Doma kajakaša;
265. Dakić (Slavko) Zoran, rođen 1962. u Jajcu, poginuo 27. oktobra kod Šehalića tekije;
266. Kragulj (Mirko) Dragomir, rođen 1961. u Kruharima - Sanski Most, poginuo 27. oktobra na Podovima;
267. Novaković (Dušan) Marko, rođen 1962. u Bojištu - Sanski Most, poginuo 27. oktobra na Podovima;
268. Obradović (Jovo) Drago, rođen 1952. u Sanici - Ključ, poginuo 27. oktobra u rejonu Šehalića tekije;
269. Olić (Stevo) Neđo, rođen 1964. u Olićima - Šipovo, poginuo 27. oktobra na Goloj planini;
270. Savić (Savko) Sava, rođen 1954. u Grbavici - Šipovo, poginuo 27. oktobra na Goloj planini;
271. Šibarević (Vaskrsija) Željko, rođen 1967. u Piskavici - Banja Luka, poginuo 27. oktobra na Goloj planini;

272. Trivunović (Simo) Slavko, rođen 1966. godine u Rastičevu - Kupres, poginuo 27. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
273. Brestovac (Radovan) Radenko, rođen 1967. u Gornjoj Ljupljanici - Derventa, poginuo 28. oktobra kod Šehalića tekije;
274. Dobrijević (Branko) Nikola, rođen 1955. u Sanskom Mostu, poginuo 28. oktobra na Podovima;
275. Marić (Mlađen) Vojin, rođen 1957. u Podgorji - Mrkonjić Grad, poginuo 28. oktobra na Goloj planini;
276. Mikač (Dragutin) Zoran, rođen 1967. u Prilepu (Makedonija), poginuo 28. oktobra na Goloj planini;
277. Ožegović (Ljuboja) Zdravko, rođen 1955. u Ključu, poginuo 28. oktobra u rejonu Šehalića tekija – Vrbica – Podovi;
278. Samardžić (Špiro) Stanoja, rođen 1963. u Dubravama - Jajce, poginuo 28. oktobra na Ćusinama;
279. Ristić (Lazar) Drago, rođen 1960. u Kruharima - Sanski Most, poginuo 28. oktobra na Podovima;
280. Savanović (Simo) Stojan, rođen 1960, poginuo 29. oktobra;
281. Ćetojević (Milislav) Radenko, rođen 1968. u Banja Luci, poginuo 31. oktobra u rejonu Vitovlje – Kajin kamen;
282. Gajić (Radoslav) Stojan, rođen 1934. u Drenovom Dolu - Jajce, poginuo 1. novembra u Bulićima;
283. Ivić (Mirko) Niko, rođen 1954. u Ploči - Jajce, poginuo 1. novembra u Bulićima;
284. Šarić (Rade) Mladinko rođen 1954. u Zelenkovicama - Jajce, poginuo 1. novembra u Bulićima;
285. Pucar (Boško) Vinko, rođen 1964. u Gornjem Ribniku - Ključ, poginuo 2. novembra;
286. Vasiljević (Špiro) Risto, rođen 1940, poginuo 2. novembra;
287. Radić (Branko) Pero, rođen 1958. u Gornjim Gracima - Mrkonjić Grad, poginuo 4. novembra u Bešpelju;

288. Babić (Branislav) Stanko, rođen 1953. u Mednoj - Mrkonjić Grad, poginuo 4. novembra u Bešpelju;
289. Aničić (Stevo) Jovo, rođen 1934. u Kopjenicama - Ključ, poginuo 3. novembra u Lendićima;
290. Zelić (Vaso) Željko, rođen 1965. u Donjim Vrbljanima - Ključ, poginuo 3. novembra u Lendićima;
291. Petrović (Ljupko) Branko, rođen 1951. u Lendićima - Jajce, poginuo 4. novembra u Lendićima;
292. Šišarica (Rajko) Nenad, rođen 1963. u Ključu, poginuo 4. novembra;
293. Marjanović (Mihajlo) Petar, rođen 1952. u Zableću - Ključ, poginuo 5. novembra;
294. Vasić (Đuro) Zdravko, rođen 1957, poginuo 5. novembra;
295. Dobrijević (Vid) Vlado, rođen 1958. u Korjenovi - Ključ, poginuo 7. novembra;
296. Milanović (Simo) Petar, rođen 1943. u Korićanima - Travnik, poginuo 8. novembra na Smetu;
297. Slavnić (Petar) Slavko, rođen 1973. u Korićanima - Travnik, poginuo 8. novembra na Smetu;
298. Jovičić (Božo) Jovo, rođen 1958. u Čukliću - Šipovo, poginuo 10. novembra na Paležu;
299. Milić (Božo) Nedo, rođen 1965. u Rici - Jajce, poginuo 10. novembra na Paležu;
300. Mitrić (Pero) Slobodan, rođen 1943. u Čukliću - Šipovo, poginuo 10. novembra na Paležu;
301. Jeftenić (Maksim) Stevan, rođen 1947. u Babinom Dolu - Šipovo, poginuo 11. novembra na Paležu;
302. Radić (Luka) Radovan, rođen 1954. u Sokocu - Šipovo, poginuo 11. novembra u rejonu Ponira;
303. Vukotić (Zdravko) Radivoj, rođen 1955. u Donjem Ratkovu - Ključ, leš pronađen 7. decembra;
304. Sukara M. Savo, rođen 1964. u Turbetu - Travnik, poginuo kod Jajca (nepoznato mjesto i datum).

ZAKLJUČAK

Šest godina prije oružane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu SFRJ počeo je s potrebnim pripremama za vojnu intervenciju JNA u njoj. One su se odnosile na onemogućavanje republike da se vojnički samozaštiti počinjavanjem Republičkog štaba Teritorijalne odbrane komandi Saveznog sekretarijata, smanjenjem broja pripadnika bosanskohercegovačke Teritorijalne odbrane i – u završnoj fazi priprema – njenim razoružavanjem.

U finalnoj fazi vojnih priprema srbijansko političko rukovodstvo završilo je i neophodne političke pripreme. Preko Srpske demokratske zajednice formiralo je srpsku paradržavu u Bosni i Hercegovini.

Većinu oduzetog naoružanja i vojne opreme Teritorijalne odbrane JNA je uskladištila u svojim magacinima na teritoriji Bosne i Hercegovine sa srpskom većinom stanovništva. Na taj način uspjela je onemogućiti naoružavanje bosanskohercegovačkih Bošnjaka i Hrvata, istovremeno stvarajući mogućnost da naoruža Srbe. Osim naoružanja Teritorijalne odbrane koje je blagovremeno prebacila na teritoriju sa srpskom većinom stanovništva, JNA je u Bosni i Hercegovini raspolagala i velikim količinama vlastitog oružja, oruđa i materijalno-tehničkih sredstava. Povlačenjem znatnog dijela svojih snaga i resursa iz Slovenije u Bosnu i Hercegovinu, a početkom 1992. godine i iz Hrvatske, savezna vojska je nagomilala ogromne količine oružja, ratne tehnike i ostale vojne opreme. Tako je stvorila veoma povoljan razmjer snaga u srpsku korist. Bosanskohercegovačka Teritorijalna odbrana gotovo kompletno je razoružana, uz istovremeno potpuno naoružavanje bosanskohercegovačkih Srba.

Međunarodni embargo na uvoz oružja u Jugoslaviju zbog oružane agresije JNA u ljeto 1991. protiv Hrvatske odgovarao je srbijansko-crnogorskom republičkom rukovodstvu za realizaciju svojih velikodržavnih zamisli. Embargo Srbima nije značio ništa, jer su imali dovoljno naoružanja i opreme JNA i TO, a žrtvama agresije u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini onemogućio je da kupovinom oružja i materijalno-tehničkih sredstava u inostranstvu osiguraju vlastitu samoodbranu.

Oružanu agresiju na Republiku Hrvatsku, koju je izvodila od sredine ljeta 1991. godine, JNA je iskoristila da izvrši kvalitetan raspored svojih snaga u Bosni i Hercegovini, čime je obavila „tihu“ okupaciju više od polovine njene teritorije. U isto vrijeme počela je ustroj teritorijalne odbrane bosanskohercegovačkih Srba. Prilikom proglašenja srpske paradržave u Bosni i Hercegovini 9. januara 1992. ona je već imala veći dio Bosne i Hercegovine pod svojom čvrstom kontrolom. Ta paradržava bila je vojnički u potpunosti zaštićena dobro naoružanim i izvježbanim snagama savezne vojske i srpskih teritorijalaca. Sve uslove za stvaranje Republike Srpske omogućila je Jugoslavenska naroda armija od jeseni 1991. do proljeća 1992. godine. U to vrijeme politika bez oružja nije značila gotovo ništa. Politika bosanskohercegovačkih Srba imala je dovoljno kvalitetno naoružane vojske da proglasi svoju paradržavu, a bosanskohercegovački organi vlasti bili su nemoćni da je u tome spriječe jer je republička Teritorijalna odbrana bila obezglavljena i razoružana.

Nakon što je okupirala veći dio teritorije Bosne i Hercegovine za srpsku paradržavu u njoj, JNA je ustrojila i opremila potrebnim materijalno-tehničkim sredstvima vojsku bosanskohercegovačkih Srba. Glavni zadatak te vojske bio je da odbrani teritoriju srpske paradržave koju je obezbijedila savezna vojska. Ipak, neke teritorije koje su od Bosne i Hercegovine željele preoteti Srbija i Crna Gora, JNA nije mogla radi političkih razloga oteti i zadržati za Republiku Srpsku. Njena vojska naslijedila je zadaću da ih vojnički okupira. S bogatim arsenalom oružja i vojne tehnike koji je dobila od savezne vojske, izgledalo je da će u tome i uspjeti, što dijelom i jeste.

Zbog nedovoljnog procenta srpskog stanovništva na jajačkoj opštini 1991-1992. godine, JNA je uspjela manji dio opštine obezbijediti za srpsku paradržavu. Ali izvršila je kvalitetne i blagovremene pripreme da ostatak teritorije okupira vojska bosanskohercegovačkih Srba. Od ljeta 1991. savezna vojska intenzivno je naoružavala Srbe na jajačkoj opštini, ali i na susjednim opštinama s većinskim srpskim stanovništvom. Ustrojavala je i njihovu teritorijalnu odbranu, pripremajući je da od nje napravi respektabilnu vojsku. Do sredine aprila JNA je stavila sve putne komunikacije oko Jajca pod svoju kontrolu. Preuzimanjem Donjeg

Vakufa dovela je teritoriju jajačke opštine pod kontrolom legalnih bosanskohercegovačkih državnih organa do potpune blokade. Izvršila je povoljan operativno-taktički raspored srpskih snaga za opsadu grada i njegove slobodne teritorije.

Zahvaljujući određenim sretnim okolnostima, u drugoj polovici septembra 1991. jajačko opštinsko rukovodstvo uspjelo je izvršiti povrat sveg naoružanja i opreme svoje TO. Uz naoružanje SJB Jajce, vraćeno oružje TO značajno je povećalo mogućnost odbrane od očekivane srpske agresije. Obzirom na nepovoljno okruženje, dobru vojničku organiziranost i kvalitetnu naoružanost Srba oko Jajca i u njemu susjednim opštinama, to ipak nije bilo ni izbliza dovoljno za dugotrajnu odbranu. Vodeća politička stranka jajačkih Bošnjaka – osim hvale vrijednog vraćanja naoružanja TO – nije dovoljno uspjela u svojim nastojanjima da na drugi način nabavi veće količine oružja i materijalno-tehničkih sredstava, za razliku od HDZ-a koji je to uspješnije uradio za potrebe odbrane jajačkih Hrvata. Razlog tog neuspjeha SDA je u činjenici da stranka nije raspolagala dovoljnom količinom novca, a Bošnjaci nisu bili masovno zainteresirani da kupuju oružje vlastitim parama. Istini za volju, većina ih nije ni imala. Do rata je značajan broj stanovništva osiromašio zbog višegodišnje privredne krize. Većina Bošnjaka nije ni vjerovala da će doći do rata. Vraćanje naoružanja i opreme TO utoliko je značajniji događaj. Slobodno se može reći da je to bio spas sa neočekivane strane. Bolja naoružanost jajačkih Hrvata prije agresije, oružje jajačke milicije i vraćeno naoružanje TO bitno su popravili izglede za odbranu Jajca i slobodne teritorije. Kada je agresija krajem maja počela, jedino čime jajački branioci nisu oskudijevali bila je čvrsta volja i odlučnost da brane Jajce i ostatak slobodne teritorije. Na brzinu su ustrojene jedinice, inžinjerijski uređeni posjednuti položaji i pružen kvalitetan otpor. U prvim danima agresije jajački branioci uspjeli su uz minimalne vlastite gubitke nanijeti značajne gubitke agresorskoj vojsci u živoj sili. U samo tri okršaja, od 1. do 13. juna, ubili su pedeset srpskih boraca. To je izazvalo šok u srpskim jedinicama, istovremeno snažno podižući borbeni moral jajačkih branilaca. Stanovništvo na slobodnoj teritoriji steklo je povjerenje u svoje branioce da će ga uspješno odbraniti. To

povjerenje više nikada nije slabilo. Kasniji ratni uspjesi jajačkih branilaca dodatno su ga osnaživali. Na srpskoj strani, stvarala se sumnja u vlastite mogućnosti da vojska zaposjedne Jajce. Česti i visoki gubici uzrokavali su pad borbenog morala i strah od jajačkih branilaca.

Pad Jajca krajem oktobra sigurno nije uzrokovan srpskom vojničkom nadmoći i slabošću jajačkih branilaca, iako su srpske snage tokom svih šest mjeseci opsade i odbrane Jajca bile brojnije i neuporedivo opremljenije. Uzrok su bili ozbiljni politički razlozi na višem nivou od jajačkog i oružani sukobi HVO i ARBiH u srednjoj Bosni. Jajce je postalo njihova kolateralna šteta, a da Jajčani tome ničim nisu doprinijeli. Jajačko stanovništvo je bilo svjesno toga, te ni tada nije izgubilo povjerenje u svoje borce.

U vojsci je uobičajeno ratne uspjehe i neuspjehe valorizirati veličinom odbranjene i osvojene teritorije, brojem likvidranih neprijatelja i zarobljenog ratnog plijena. Činjenica je da su branioci Jajca nanijeli velike gubitke u živoj sili napadačkoj srpskoj vojsci koja je na jajačko-pougarskom bojištu 1992. istrošila i znatne količine svojih materijalno-tehničkih sredstava. Rat u Bosni i Hercegovini specifičan je po velikom stradanju civilnog stanovništva. Nije to bio rat u kojem osvajačka vojska ostavlja stanovništvo druge nacionalosti na teritoriji. Obzirom na prirodu srpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu koju je pratio i planirani – a ne spontani – genocid nad Bošnjacima i Hrvatima, u rezultate odbrane Jajca na prvom mjestu mora se uzeti u obzir činjenica koliko su jajački branioci svojom herojskom borbom spasili civila. Ako to uzmemo u računicu, a moramo radi spomenute prirode srpske agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, bez sumnje možemo zaključiti da je šestomjesečna odbrana Jajca bila veoma uspješna jer je većina stanovništva bošnjačke i hrvatske nacionalnosti odbranjena i spašena od genocida i drugih oblika ratnih zločina. Branioci su svojom istrajnom i žilavom borbom omogućili stanovništvu sa slobodne teritorije da bezbjedno izađe u srednju Bosnu kada je daljna odbrana Jajca postala nemoguća radi „viših“ političkih interesa, većih od važnosti Jajca za njih.

Jajce je slavni kraljevski i „avnojevski“ grad intenzivne i bogate prošlosti, što je u prvim poglavljima knjige naglašeno i objašnjeno. Neki

od najvažnijih i presudnih historijskih događaja Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije desili su u Jajcu. Ipak, najvažniji historijski događaj jajačke prošlosti jeste velikosrpska agresija 1992. godine. Razne su ranije osvajačke vojske stavljale grad pod opsadu i iznurivale njegovo stanovništvo glađu i žeđu. Ginuli su jajački branioci i civili od njegovog nastanka do sredine dvadesetog stoljeća. Harale su kuge i ratne neimaštine. Ali, nikada ranije u prošlosti Jajca njegovo domicilno stanovništvo nije bilo primorano radi realne opasnosti od neprijatelja da napusti teritoriju kao što je moralo krajem oktobra 1992. godine. Taj izgon za Hrvate je trajao gotovo tri godine, a za Bošnjake i znatno duže. Jajčani u svojoj prošlosti prije 1992. nisu nikada bili izbjeglice. Radi tog masovnog izbjeglištva većine stanovništva može se kazati da je rat u Jajcu 1992. najvažniji jajački historijski događaj. Ni Drugi svjetski rat, iako su se oko Jajca vodile česte i krvave borbe, nije uzrokovao ni približno patnje jajačkim civilima koliko srpska agresija 1992. godine.

SKRAĆENICE

AIIZ	– Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu,
AP	– automatska puška,
ARBiH	– Armija Republike Bosne i Hercegovine,
AVL	– aktivno vojno lice,
AVNOJ	– Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije,
b/d	– borbena dejstva,
b/g	– borbena gotovost,
b/k	– borbeni komplet,
b/p	– borbeni položaj,
b/r	– borbeni raspored,
BBC	– British Broadcasting Corporation,
BG	– borbena grupa,
BiH	– Bosna i Hercegovina,
BNT	– Bratstvo Novi Travnik,
BOV	– borbeno oklopno vozilo,
BsT	– bestrzajni top,
bVP	– bataljon vojne policije,
CSB	– centar službi bezbjednosti,
CV	– centar veze,
CZ	– civilna zaštita,
DSS	– Demokratski socijalistički savez,
DTG	– diverzantsko-teroristička grupa,
EZ	– Evropska zajednica,
GL	– građanska lica na službi u JNA,

GŠ – Glavni štab,
GS – Glavni stožer,
HaB – haubički bataljon
HDZ – Hrvatska demokratska zajednica,
HE – hidroelektrana,
HOS – Hrvatske odbrambene snage,
HTV – Hrvatska televizija,
HV – Hrvatska vojska,
HVO – Hrvatsko vijeće odbrane,
HZ BP – Hrvatska zajednica Bosanska posavina,
HZ HB – Hrvatska zajednica Herceg Bosna,
ICTY – International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia,
IDč – izviđačko-diverzantska četa,
IDv – izviđačko-diverzantski vod,
IKM – istureno komandno mjesto,
IZ – Islamska zajednica,
IZM – istureno zapovijedno mjesto,
JIH – jugoistočna Hercegovina,
JMO – Jugoslovenska muslimanska organizacija,
JNA – Jugoslavenska narodna armija,
JSPJ – Jedinstvena socijalistička partija Jugoslavije,
KK – Krajiški korpus,
KM – komandno mjesto,
KrD – Krajiška divizija,
KrK – Krajiški korpus,
lpbr – laka partizanska (pješadijska) brigada,
m/v – motorno vozilo,
map – mješoviti artiljerijski puk,

MB – minobacač,
MES – minsko-eksplozivna sredstva,
MNO – Ministarstvo za narodnu odbranu,
MO – Ministarstvo odbrane,
mpoabr – mješovita protivoklopna artiljerijska brigada,
mpoad – mješoviti protivoklopni artiljerijski divizion,
mpoap – mješoviti protivoklopni artiljerijski puk,
MS – materijalna sredstva,
mtbr – motorizovana brigada,
mtč – motorizovana četa,
MTS – materijalno-tehnička sredstva,
MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova,
NATO – North Atlantic Treaty Organisation (Sjeveroatlantski odbrambeni savez),
NC – nastavni centar,
NDH – Nezavisna Država Hrvatska,
NO – narodna odbrana,
okbr – oklopna brigada,
OkŠO – Okružni štab odbrane,
OkŠTO – Okružni štab Teritorijalne odbrane,
ONP – operativno-nastavni poslovi,
OO – opštinski odbor,
OpŠO – Opštinski štab odbrane,
OpŠTO – Opštinski štab Teritorijalne odbrane,
OS – oružane snage,
OSRBiH – Oružane snage Republike Bosne i Hercegovine,
OTA – operativno-taktička analiza,
OZ – operativna zona,
p/k – prednji kraj,

p/n – pješadijski napad,
p/p – polazni položaj,
PAM – protivavionski mitraljez,
PAP – poluautomatska puška,
PAT – protivavionski top,
pbr – partizanska (pješadijska) brigada,
pd – partizanska (pješadijska) divizija,
PL – Patriotska liga,
PM – puškomitraljez,
PPŠ – Pistoljet-Puljemjot Špagina,
PTT – pošta, telegraf, telefon
R BiH – Republika Bosna i Hercegovina,
RB – ručni bacač,
RgŠO – Regionalni štab odbrane,
RgŠTO – Regionalni štab Teritorijalne odbrane,
RiK – rukovođenje i komandovanje,
RjŠO – Rejonski štab odbrane,
RjŠTO – Rejonski štab Teritorijalne odbrane,
RPG – višekratni lahki ručni bacač raketa,
RRB – ručni raketni bacač,
RS – Republika Srpska
RSNO – Republički sekretarijat za narodnu odbranu,
RŠTO – Republički štab Teritorijalne odbrane,
SANU – Srpska akademija nauka i umjetnosti,
SB – srednja Bosna,
Sbbr – Slavna brdska brigada,
ŠCOMJ – Školski centar oklopnih i mehanizovanih jedinica,
SDA – Stranka demokratske akcije,
SDB – Služba državne bezbjednosti

SDP – Socijalistička demokratska partija,
SDS – Srpska demokratska stranka,
SFRJ – Socijalistička federativna republika Jugoslavija,
SHS – Država (Kraljevina) Srba, Hrvata i Slovenaca,
SIS – Služba informativne sigurnosti,
SIV – Savezno izvršno vijeće,
SJB – Stanica javne bezbjednosti,
SKBiH – Savez komunista Bosne i Hercegovine,
SKJ – Savez komunista Jugoslavije,
SM – Stanica milicije,
SNB – Služba nacionalne bezbjednosti,
SNO – sekreterijat za narodnu odbranu,
SO – Skupština opštine,
SOS – Srpske odbrambene snage,
SP – snajperska puška,
SPČ – specijalna pješadijska četa,
SPC – Srpska pravoslavna crkva,
SPO – Srpski pokret obnove,
SR – Socijalistička republika
SR BiH – Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina,
SRB – Slavko Rodić Bugojno,
SRS – Savez reformskih snaga,
SRS – Srpska radikalna stranka,
SSNO – Savezni sekreterijat za narodnu odbranu,
ŠTO – Štab Teritorijalne odbrane,
ŠVK – Štab vrhovne komande,
SZH – sjeverozapadna Hercegovina,
TAM – Tvornica automobila Maribor,
TG – taktička grupa,

TO – Teritorijalna odbrana,
TORBiH – Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine,
TOSRBiH – Teritorijalna odbrana Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine,
tt – triginometrijska tačka,
UN – United Nations (Ujedinjene nacije),
UNPROFOR – United Nations Protection Forces,
USD – američki dolar,
v/o – vojni obveznik
VBR – višecijevni bacač raketa,
VES – vojno-evidenciona specijalnost,
VJ – Vojska Jugoslavije,
VKbbr – Viteška Krajiška brdska brigada,
VO – vojna oblast,
VOS – vojno-obavještajna služba,
VP – vojna policija,
VRS – Vojska Republike Srpske,
VSrBiH – Vojska Srpske republike Bosne i Hercegovine,
z/o – zona odgovornosti,
ž/s – živa sila,
ZAVNOBiH – Zemaljsko antifašističko oslobođenje Bosne i Hercegovine,
ZB – Zelene beretke,
ZNG – Zbor narodne garde.

IZVORI I LITERATURA

a) Izvori

- *Album poginulih i nestalih boraca Vojske Republike Srpske iz Grada Banja Luke*, Gradska organizacija porodica zarobljenih i poginulih boraca i nestalih civila Banja Luka, Banja Luka 2001;
- Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (**AIIZ**);
- *Ratni zločini u Bosni i Hercegovini: Izvještaji Amnesty Internationala i Helsinki Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993*, II dio, Antiratna kampanja Hrvatska - Centar za mir, nenasilje i ljudska prava, Zagreb, 1993;
- *Stanovništvo Bosne i Hercegovine, narodnosni sastav po naseljima*, (priredili **Gelo Jakov**, **Grizelj Marinko** i **Akrap Anđelko)**, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb 1995;
- *Stenogrami o podjeli Bosne*, (priredio **Predrag Lucić**), Feral Tribune-Dani, knjiga 1-2, Split-Sarajevo 2005;
- *Stožer*, bilten 55. domobranske pukovnije HVO, broj 1, novembar 1994, Tomislavgrad 1994;
- *Vrijeme beščašća, genocid nad Bošnjacima krajem dvadesetog stoljeća*, (urednik **Halilović Safet)**, Preporod - Centar za istraživanje ratnih zločina i zločina genocida nad Muslimanima, Zenica 1994;
- *Za krst časni i slobodu zlatnu*, (urednik **Pavle Botić**, priredili **Šućur Zoran**, **Šiljkut Radomir**, **Andrić Dragiša**, **Jevrić Slaviša**, **Marić Goran**, **Terzić Milivoje**, **Glušica Mile i Miković Dragan**), Polet Press, Novi Sad 2004;
- Zbirka dokumenata elektronske baze podataka Međunarodnog suda za ratne zločine počinjena na području bivše Jugoslavije **(ICTY)**;
- Zbirka dokumenata elektronske baze podataka Slobodana Praljka (**Praljak**).

a) Članci

- **Bandžović Safet**, *Granice i spone: Mali Zvornik i Sakar u tokovima deosmanizacije Balkana XIX i XX stoljeća*, Historijski pogledi, godina IV, broj 5, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Tuzla 2021; 7-50;
- **Hadžibegović Ilijas**, *Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991.godine*, Prilozi, broj 30, Institut za historiju, Sarajevo 2001, 63-87;
- **Kliko Amir**, *Stradanje i odbrana kotorvaroških Bošnjaka i Hrvata 1992. godine*, Centar za istraživanje moderne i savremene historije Tuzla, Historijski pogledi, godina V, broj 7, Tuzla 2022, 379-422;
- **Kliko Amir**, *Uloga „hrvatskih zajednica" u Tuđmanovoj politici teritorijalne dezintegracije Bosne i Hercegovine 1991-1995. godine*, **u**: Zbornik radova Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (2), Posebna izdanja, Knjiga 13, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2019, 297-310;
- **Kliko Amir**, *Zločini četnika i srbijanskih Nedićevaca nad Bošnjacima srebreničkog kraja tokom Drugog svjetskog rata*, Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva, Knjiga 10, Tuzla – Srebrenica 2021, 177-243;
- **Kliko Amir - Džananović Muamer - Mastalić-Košuta Zilha**, *Srpski i hrvatski pokušaji podjele Bosne i Hercegovine u cilju realizacije vlastitih velikodržavnih ideja*, Monumenta Srebrenica, Istraživanja, dokumenti, svjedočanstva, Knjiga 10, Tuzla – Srebrenica 2021, 281-321;
- **Marijan Davor**, *Borbe za Kupres u travnju 1992*, Polemos, broj 3 (5), Hrvatsko sociološko društvo i Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2000, 11-49;

- **Medić Jasmin**, *Bosna i Hercegovina između raspada Jugoslavije i sticanja nezavisnosti*, **u**: Zbornik radova Prijelomne godine bosanskohercegovačke prošlosti (2), Posebna izdanja, Knjiga 13, Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju, Sarajevo 2019, 257-276;
- **Mihaljević Josip**, *Odnos Stranke prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. i 1879. u listu Sloboda*, Bosna Franciscana 16, Franjevačka teologija, Sarajevo 2008, 127-149;
- **Šehić Zijad**, *Smrt Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i bosanska tragedija*, Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Knjiga XIV/1 (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija), Sarajevo 2010, 281-321.

b) Knjige

- *Atlas zločina nad Srbima tokom odbrambeno-oslobodilačkog rata*, *I 1992*, Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Banja Luka 2022;
- **Bandžović Safet**, *Deosmanizacija Balkana i Bošnjaci, Ratovi i muhadžirska pribježišta (1876-1923.)*, Sarajevo 2013;
- **Bandžović Safet**, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2006;
- **Bećirović Denis**, *Teritorijalni ekspanzionizam Srbije prema Bosni i Hercegovini*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2021;
- **Begić Kasim**, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.-1996.)*, Bosanska knjiga, Sarajevo 1997;
- **Bilandžić Dušan**, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999;
- **Bilandžić Dušan**, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945-2005*, Prometej, Zagreb 2006;
- **Bobetko Janko**, *Sve moje bitke*, Zagreb 1996;

- **Bulatović Momir**, *Pravila ćutanja*, četvrto izdanje, Zograf, Niš 2005;
- **Čekić Smail**, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu - planiranje, priprema, izvođenje*, Knjiga 2, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2004;
- **Ćirko Milorad**, *Ratni put boraca Šipova 1991-1996.*, Compex, Biblioteka Pamtivječnik, Banja Luka 2009;
- **Ćirković Sima**, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Srpska književna zadruga, Beograd 1964;
- **Džananović Muamer - Medić Jasmin - Karčić Hikmet**, *Nastanak Republike Srpske: od regionalizacije do strateških ciljeva (1991-1992)*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu – Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2023;
- **Džananović Muamer-Karčić Hikmet-Suljagić Emir-Turčalo Sead**, *Dekodiranje agresije: Vrhovni savet odbrane Savezne Republike Jugoslavije i rat protiv Republike Bosne i Hercegovine*, Univerzitet u Sarajevu-Fakultet političkih nauka – Memorijalni centar Srebrenica-Potočari – Univerzitet u Sarajevu-Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2024;
- **Efendić Hasan**, *Ko je branio Bosnu*, Udruženje građana plemićkog porijekla, Sarajevo 1998;
- **Eminefendić Hazim**, *Jajce 1878-1941*, Skupština opštine Jajce, Jajce 1989;
- **Hadžiosmanović Ismet**, *Bošnjačko-hrvatski politički obračun*, Mostar 2006;
- **Halilbegović Nihad**, *Činjenice o Patriotskoj ligi Republike Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1994;
- **Halilović Sefer**, *Lukava strategija*, Matica, Sarajevo 1997. godine;
- **Hartmann Florence**, *Milošević: Dijagonala ludaka*, Adamić, Rijeka – Zagreb 2002;

- **Hodge Carole**, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Detecta, Zagreb 2007;
- **Julardžija Fikret**, *Zov kamena i vode*, Studio FLASH, Zenica 1995;
- **Jović Borisav**, *Poslednji dani SFRJ, izvodi iz dnevnika*, Politika, Beograd 1995;
- **Jović Radovan**, *Monografija prijedorskih ratnih jedinica u odbrambeno-otadžbinskom ratu (1991-1995)*, Boračka organizacija Grada Prijedora i Republički centar za istraživanje rata, ratnih zločina i traženje nestalih lica, Prijedor 2022;
- **Jović Radovan**, *Šesta sanska pješadijska brigada Vojske Republike Srpske u odbrambeno-otadžbinskom ratu (1991-1996)*, Slovo, Banja Luka 2019;
- **Kadijević Veljko**, *Protiv udar, moje viđenje raspada Jugoslavije*, IP Filip Višnjić, Beograd 2010;
- **Kamberović Husnija**, *Mehmed Spaho (1883-1939): politička biografija*, Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 2009;
- **Karadžić Midhat**, *Jajce u predratnim i ratnoj 1992. godini*, Jajce 2010;
- **Keljalić Sedin**, *Jajce*, Se & Di förlag, Hallsberg (Švedska) 1998;
- **Kliko Amir**, *Rat u srednjoj Bosni 1992-1994. godine*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo 2019;
- **Kliko Amir - Ćuskić Fikret**, *17. Viteška Krajiška brdska brigada ARBiH*, Institut za historiju-Udruženje "17. VKbbr" Ključ, Sarajevo 2010;
- **Libal Michael**, *Njemačka politika i jugoslavenska kriza*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2004;
- *Logoraši, šapat tišine – preživjeli svjedoče, Savez logoraša u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 2022;

- **Lovrenović Dubravko**, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387-1463*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo 2006;
- **Ljubičić Zoran**, *Pad Jajca i druge priče*, Jajce 2000;
- **Marijan Davor**, *Slom Titove Armije, JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2008;
- **Mastalić-Košuta Zilha – Alađuz Vahid – Mulagić Elvedin**, *Hadžići tokom agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995.*, Općina Hadžići – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Hadžići – Sarajevo 2022;
- **Mesić Stjepan**, *Kako je srušena Jugoslavija*, Mislav PRESS, Zagreb 1994;
- **Minić Miloš**, *Dogovori u Karađorđevu o podeli Bosne i Hercegovine*, Rabic, Sarajevo 1998;
- *Monografija 11. mrkonjićke lake pješadijske brigade Vojske Republike Srpske: 1992-1996*, (urednik **Miletić Duško**, priredio **Ilić S. Radovan**), Boračka organizacija Republike Srpske – Opštinska boračka organizacija Mrkonjić Grad, Laktaši 2013;
- **Omanović Emir**, *Šehidi i poginuli borci 17. Viteške Krajiške brdske brigade*, Udruženje „17. VKbbr“, Ključ, 2013;
- **Redžić Enver**, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontroverzama istorijske nauke, geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine-Institut za istoriju u Sarajevu, Sarajevo 2000;
- **Selak Osman - Krzić Muharem - Gušić Bedrudin - Sadiković Muhamed - Todorovac Hamdija**, *Svjedočiti zločin i bosnoljublje*, “Bošnjačka liga” - pokret za ravnopravnost – Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo 2003;
- **Silber Laura-Little Alain**, *Smrt Jugoslavije*; Otokar Keršovani, Opatija 1996;
- **Šabanović Hazim**, *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo 1982;

- **Šarac Nedim**, *Uspostavljanje Šestojanuarskog režima 1929. godine*, Svjetlost, Sarajevo 1975;
- **Šehić Zijad**, *Eksperiment u svjetskoj laboratoriji Bosna*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013;
- **Šehić Zijad**, *U mojoj Bosni*, Dobra knjiga, Sarajevo 2013;
- **Špegelj Martin**, *Sjećanje vojnika*, Znanje, Zagreb 2001;
- **Thallóczy Ljudevit**, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.-1527*, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb 1916;
- *Vječna pouka, monografija šehida i poginulih boraca Jajca (1992-1995)*, (urednik **Hadžić Zehrudin**), treće izdanje, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Jajce 2022;
- *Zločini u Vrbanji jula 1993*, (urednik **Kreso Muharem**), Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2001;
- **Zorić Željko**, *1. (11.) bataljon vojne policije, birani da budu najbolji*, Glas srpski, Banja Luka 2016.

b) Štampa:

- *Feral Tribune*;
- *Glas* (*Glas srpski*);
- *Oslobođenje*;
- *Slobodna Dalmacija*;
- *Večernje novine*.

REGISTAR LIČNIH IMENA

A

Adilović Ahmed 274
Adilović Sifet 288
Aganović Jasmin 180
Agić Asim 174
Agić Sedžad 237
Ahmečković Gane 145
Ahmečković Jahija 321
Ajanović Irfan 39
Akrap Anđelko 89, 365
Alađuz Vahid 72, 370
Alagić Fahrudin 222
Alagić Jasim 288
Alibabić Ahmo 247
Ališa Remzo 287
Andrić Dragiša 151, 365
Aničić Ilija 159
Arapović Ema 299
Arapović Rifet 182
Arežina Mladen 270, 272
Arsić Vladimir 279
Avramov Smilja 31, 33

B

Babić Blaže 114
Babić Lazo 208, 229, 232, 238
Babić Slavko 151
Bačvić Mujo 102, 103, 178-180, 202, 203, 207
Badinter Robert 61, 67
Bajramović Đula 251
Bajramović Ekrema 251
Bajramović Irhad 251
Bajramović Latif 251
Bajramović Mujo 251
Bajramović Mustafa (dječak) 251, 252
Bajramović Mustafa 251
Bajramović Sabahudin 251
Bajramović Zejna 251, 252
Baković Marko 216
Balešić Aziz 145
Balešić Fahra 251
Balešić Faza 251
Balešić Mustafa 251
Bandić Anto 223
Bandžović Safet 19, 20, 366, 367
Barišić Ivica 222, 275
Barišić Josip 305
Bećirević Ramiz 252
Bećirović Denis 28, 367
Bedak Atif 288
Begić Kasim 61, 62, 67
Begović Vernes 170
Benava Zaim 247
Bešlić Mevla 145
Bilandžić Dušan 30–33, 35, 39, 367

Bilić Nikola 120, 211, 270, 272, 279, 280, 287
Bjelajac Mlađen 159
Blaškić Tihomir 33, 276, 277, 279, 280
Blažanović Jovo 95, 245, 250, 263, 265, 266, 273, 279
Blažević Stjepan 168
Boban Mate 33, 42, 45 – 47, 52, 64 – 66, 80–82, 125
Bobetko Janko 80–84, 367
Bogdanović Marko 128
Bogićević Bogić 38, 39
Bogojević Milenko 159
Boras Franjo 64
Borić Naim 173
Botić Pavle 151, 365
Brkić Husein 107
Brkić Jasmin 247
Brkić Milenko 65
Bulajić Momo 211
Bulatović Momir 28, 36, 38, 368
Burek Fahrudin 170

C

Cerić Semir 170
Cvetković Dragiša 23, 35
Cvijanović Željka 107
Cvijić Trivun 159

Č

Čakarić Bernard 46
Čamdžić Fahir 260
Čano Nadžida 252, 253
Čaušević Vahid 267
Čekić Smail 30, 368
Čigoja Milan 218
Čigoja Mišo 159
Čulić Slavko 131
Čunjalo Dževad 170

Ć

Ćehić Mehrudin 158
Ćelić Goran 114
Ćirko Milorad 95, 96, 98, 107, 112, 121, 127 – 129, 131, 153, 156, 158, 164, 188, 227, 238, 239, 280, 284, 368
Ćirković Sima 17, 18, 368
Ćiva Dževad 237
Ćiva Miralem 228
Ćosić Admir 275
Ćosić Alija 101
Ćosić Fadil 226
Ćosić Huso 145
Ćuk Kadrija 170
Ćuskić Fikret 41, 69, 96, 115, 123, 129, 161, 207, 221, 223, 241 – 247, 261, 262, 271, 274, 288, 295, 297, 298, 369

D

Dakić Milenko 232
Dedić Šaćir 287
Dejan Stevo 316
Dervišić (Salih) Sulejman 215
Dervišić (Velaga) Sulejman 227
Dervišić Almin 201, 207
Dervišić Elvedin 207
Dervišić Habiba 202
Dervišić Halil 207
Dervišić Ismet 201, 207
Dervišić Midhet 202, 207
Dervišić Mustafa 202
Dervišić Nesib 207
Dervišić Sajd 207
Dervišić Semir 153
Dervišić Vahid 180, 182, 191, 203
Dervišić Zahid 202, 207
Dervišić Zijo 247
Dervišić Zuhdija 202, 207
Dević Pero 147
Dizdar Mirsad 101
Dizdar Nijaza 296
Dizdar Sead 296
Dizdar Senad 91
Dogan Fahrudin 182
Dogan Hajrudin 185
Dogan Zifa 202
Doko Jerko 75, 97
Drašković Vuk 98
Dreco Ćamil 190
Dreco Hazim 190, 207
Drek Hasan 182
Duranović Ćazim 182
Durek Senad 174
Durić Rifet 267

DŽ

Džafer Mustafa 170
Džafić Said 267
Džananović Muamer 2, 20, 134, 331, 366, 368

Đ

Đaković Borislav 152, 162
Đerić Branko 269
Đerzelez Alija 111
Đukić Milorad 130
Đukić Makso 159
Đukić Milan 128
Đukla Senad 145
Đulić Asmin 217
Đurić Slobodan 136
Đuza Zoran 114

E

Efendić Hasan 54, 56, 57, 73, 75, 92, 167, 368
Ejup Sejad 170
Elez Ratko 90

Elkaz Malka 315
Elkaz Malka 315
Elkaz Ramiza 315
Elkaz Safija 315
Elkaz Šaban 315
Elkaz Zejna 315
Eminefendić Hazim 87, 368
Erceg Heni 33
Erceg Vojo 231
Eremija Milenko 114

F

Fazlić Nedžad 173, 180, 191, 203
Fejzić Ibro 315
Fejzić Latifa 315
Fejzić Zahid 234
Filipović Bakir 145
Filipović Filip 168
Filipović Nešad 170

G

Gajić Mile 128
Galić Miloš 159
Galić Stanislav 95, 105, 113, 115, 119, 120, 122, 136, 143, 195, 196, 208, 209, 225, 230, 233, 245, 249, 314
Ganibegović Ćamil 292
Ganibegović Dževad 275
Ganibegović Emir 288
Ganibegović Fuad 266
Ganibegović Jasmin 170
Ganibegović Mehemed 107
Ganibegović Nermin 287
Garib Sulejman 170
Gavranović Zvonko 223, 267
Gavrić Niko 201
Gelo Jakov 89, 365
Glamočak Veljko 114
Glamočić Jasmin 182
Glamočić Mustafa 227
Gligorov Kiro 36
Glušica Mile 151, 365
Golić Jovan 201
Goronja Gojko 201
Grabež Gojko 114
Grabovica Almir 2
Grahovac Krstan 128
Grizelj Marinko 89, 365
Grudić Esad 244
Grujić Branislav 131, 244
Gušić Bedrudin 94, 370
Gvozden Manojlo 159
Gvozdenac Neđo 128

H

Hadžibegović Ilijas 89, 366
Hadžić Fehim 159, 207
Hadžić Hasan 182
Hadžić Irfan 288

Hadžić Zehrudin 371
Hadžiosmanović Hasan 91
Hadžiosmanović Ismet 56, 368
Hajdarević Zijad 266
Hajder Halid 299
Hajder Hazir 288
Halaba Džemil 227
Halaba Fikret 182, 290
Halaba Salih 288
Halilbegović Nihad 57, 368
Halilović Ibrahim 211
Halilović Safet 365
Halilović Sefer 57, 167, 168, 221, 231, 251, 258, 259, 277, 368
Hartmann Florence 30, 368
Hasić Armen 266
Hažbić Almir 176
Hažbić Nasmir 216
Heganović Rasim 258
Hodge Carole 35, 368
Hrnjić Sulejman 182
Hrnjić Šefik 173
Hukanović Fadil 222
Humić Ševal 247
Huseinbašić Atif 182, 244
Husić Mujo 164, 181
Huskić Mirsad 182
Huzeirović Ismir 247

I

Ičanović Ilfad 243, 244, 262
Iličić Simo 159
Ilić Radovan, 95, 114, 370
Imamović Feriz 170
Imamović Hašim 157
Imamović Miralem 170, 191, 274
Islamčević Medin 288
Izetbegović Alija 30, 33, 34, 36 – 40, 45, 46, 49, 49, 51, 52, 64, 104, 211, 275, 276, 269

J

Jahić Jasmin 267
Jakić Fikret 109
Jakovljević Ivan 108
Jakšić Milorad 159
Jančić Zlatan 136, 170
Jandrić Jovo 252 – 254, 345
Jandrić Nedjeljko 134
Jandrić Vaskrsije 128
Jarčov Ljuban 128, 130, 151, 233, 235
Jarić Milenko 114
Jelica Željko 91
Jeremić Dragan 142
Jevrić Slaviša 151, 365
Jokić Đoko 128
Joksimović Momo 211, 218, 226, 229, 232, 249

Joldić Safet 181, 191
Jotić Drago 159
Jovetić Blagoje 253
Jovičić Nikola 130
Jović Borisav 36, 368
Jović Radovan 369
Julardžija Enes 170
Julardžija Fikret 368
Julardžija Muhamed 237
Julardžija Sakib 170, 177
Jurić Perica 50
Jusić Ahmo 266

K

Kadić Naim 124
Kadijević Veljko 33, 45, 54, 69, 73, 369
Kadrić Muhjudin 170, 203, 209, 274
Kahrić Fuad 300
Kahrić Ibrahim 237
Kahrić Kadro 182
Kahrić Nazif 228, 292, 317
Kahrić Velaga 227
Kahrić Venid 234
Kakanj 43, 308
Kalaba Zoran 119
Kalkan Drago 159
Kamberović Husnija 22, 369
Kapetanović Muhamed 266
Kapetanović Samir 287
Karadžić Midhat 90 – 92, 97, 99, 101 – 108, 113, 117 – 120, 124, 127, 136, 141 – 143, 145, 151, 156 – 159, 162, 173, 180, 182, 185, 186, 193, 201 – 203, 210, 211, 216, 233, 278, 280, 287, 292, 297, 315, 317, 318, 369
Karadžić Radovan 33, 48 – 50, 52, 71, 72, 74, 81, 90
Karađorđević Aleksandar 22
Karahasanović Ramiz 275
Karahodžić Adem 145
Karahodžić Adnan 145
Karahodžić Đula 251
Karahodžić Ibrahim 251
Karahodžić Muharem 145
Karahodžić Nisvet 145
Karahodžić Omer 251, 252
Karahodžić Selvedin 145
Karahodžić Senad 251, 252
Karahodžić Zarifa 251
Karčić Hikmet 134, 331, 368
Keljalić Sedin 88, 369
Kevac Mirsad 288
Kilim Derviš 150
Klepić Miodrag 136
Kliko Amir 2, 3, 13, 19 – 23, 25, 26, 28 – 30, 33, 36, 40, 41, 69, 71 – 73, 96, 108, 115, 123, 129, 133, 161, 178, 186, 193, 207, 210, 221,

223, 241 – 247, 261, 262, 271, 274, 288, 295, 297, 366, 369
Kliko Ćazim 290
Kliko Dževad 5, 175
Kliko Sakib 175
Kliko Zikrija 237
Kljuić Stjepan 45, 48, 49, 51, 52, 64, 65
Kokić Alija 202, 207
Kokić Fadil 291
Kokić Hidajet 182
Kokić Jašar 201, 202, 207
Kolundžija Dušan 212
Koljević Nikola 269
Komarica Franjo (banjalučki biskup) 206, 271
Kopanja Željko 160, 211, 218, 219, 226, 229, 231, 232, 235, 249, 314
Kordić Dario 34, 35, 42, 48, 49, 52, 64, 65, 83, 277
Korvin Matijaš (ugarski kralj) 18
Kostić Slobodan 159
Koštroman Ignjac 35, 45, 46
Kotromanić Tvrtko (bosanski kralj) 17
Kovačević Adem 227
Kovačević Ćamil 202
Kovačević Elmir 266
Kovačević Mehmed 202, 207
Kovačić Dobro 201
Kovačić Tihomir 201
Kozarica Milutin 184
Krajišnik Mesud 101,139, 157, 158, 170, 209, 216, 217, 234, 235
Krajišnik Momčilo 72
Krak Nura 315
Krak Rasim 170
Kreso Muharem 371
Krivokuća Stanko 159
Krkić Nazif 258
Krzić Muharem 94, 370
Kučan Milan 35, 39, 40
Kuka Ermin 2
Kukanjac Milutin 135
Kunić Salih 238
Kurić Merfid 237
Kurić Nijaz 173
Kuridža Momčilo 156
Kurtalija Ibro 156
Kustura Dragan 144
Kustura Stipo 144
Kvrgić Fate 315
Kvrgić Seida 315

L

Ladan Franjo 117, 118, 181
Lakić Željko 159
Lasić Miro 48, 52, 66
Lerotić Zvonko 31
Libal Michael 36, 38, 369
Little Alain 30, 35, 36, 38–40, 370

Lizalo Hamdo 151, 164
Lizalović Muhamed 202, 207
Lizde Adis 2
Lovrenović Dubravko 18, 369
Lucić Predrag 30, 36 – 38, 45 – 53, 365
Lulić Goran 118

LJ

Ljubičić Paško 65
Ljubičić Zoran 127, 369
Ljubomir Zekonja 128, 151

M

Maas Peter 308
Mačak Alaga 201
Mačak Husein 182
Mačak Nihad 227
Maček Vladko 23, 35
Madžo Seid 173
Mahmutćehajić Azim 170
Majdanac Ahmet 266
Majdanac Halil 215
Majdanac Mehmed 174
Makić Mujo 182
Malić Nedjeljko 201
Malinović Anđelko 128
Malinović Dušan 128, 130
Malkoč Muhamed 170
Malkoč Šećo 251
Mandić Mirko 159
Mandić Nikola 21
Marčić Milorad 156
Marić Dražen 159
Marić Goran 151, 365
Marić Goran 365
Marić Jozo 269
Marić Zoran 253
Marijan Davor 54, 121, 366, 369
Marijanović Marijan 301
Markešić Ivan 49, 50, 51, 54, 65, 66, 68
Markez Stanko 128
Marković Ante 30
Marković Dušan 299
Martić Milan 98
Martin Špegelj 38, 52, 54, 370
Mastalić – Košuta Zilha 20, 72, 366, 370
Matijević Mile 301
Mecavica Fikret 192, 227
Medar Zoran 316
Medić Jasmin 2, 41, 134, 367, 368
Mehmed Fatih (osmanski sultan) 17, 18
Melić Ibro 266
Melić Rifet 177
Melkić Asim 266
Merdan Džemal 167, 280
Mesić Stjepan 32–36, 38, 39, 67, 68, 81, 370

Mesterbašić Sulejman 222
Mešić Ćazim 170
Mešić Sulejman 267
Mešinović Safet 298
Meštrovac Ramiz 182
Meštrovac Ramo 300
Meštrovac Sakib 182
Mičunović Dragoljub 45
Mihajlović Kosta 31, 32
Mihaljević Josip 20, 367
Mijatović Anđelko 201
Milašević Vojin 159
Miletić Duško 95, 297, 370
Miličić Dragan 90, 136, 159, 310, 314
Milošević Slobodan 28 – 36, 39, 368
Milovac Mirko 128
Milutinović Jefrem (vladika banjalučki) 220
Minić Miloš 30, 370
Mioković Dragan 151, 365
Mitrić Milan 128
Mitrić Zoran 227
Mladić Ratko 71, 240, 269, 278
Morača Nikola 251 – 53
Morillon Philippe 308
Mrako Amer 182
Mrako Munib 178,
Mrako Nedžib 181, 182
Mraković Suvad 182
Muhadžić Senad 275
Muharemović Salih 2
Muharemović Suad 284 – 286
Muhić Sead Sejdo 2
Muhić Vahid 159, 207
Mujak Hakija 234
Mujanović Nedžad 288
Mujkanović Ermin 288
Mulagić Elvedin 72, 370
Mulaosmanović Behija 145
Mulaosmanović Salih 145
Musić Refik 237
Mušanović Mehemed 180
Mutić Derviša 251
Mutić Fahrija 251, 252
Mutić Fatima 251
Mutić Nedžib 251
Mutić Ramiza 251

N

Nasup Hasan 298
Nasup Salko 182
Nerac Darko 114
Neslanović Faruk 170
Nešust Rajif 182
Nešust Sedin 182, 182, 192, 193
Nišić Dragan 134, 252, 254
Nobilo Anto 33
Novak Dane 201

Novaković Božo 301
Novi Sad 299
Nuhanović Ehvan 287
Nuhić Samir 288

O

Omanović Emir 161, 288, 223, 247, 267, 275, 288, 300, 340, 370
Omanović Osman 222
Omeragić Elvir 287
Omerbegović Senad 173
Omerčević Nijaz 288
Omerinović Husein 174, 234
Omerović Azim 182
Oparnica Borko 252, 254
Osmičević Fadil 288
Owen David 34

P

Pačavar Hidajet 212
Palalić Vid 114
Pašić Nikola 22
Pećanac Brano 301
Pejić Mladinko 91
Pekez Ilija 253
Pekez Jovan 128
Pekez Mirko 252, 253
Pekez Slobodan 253
Penić Nedžib 227
Perinović Davor 65
Perošević Željko 92
Perviz Izet 253, 254
Petković Milivoj 81, 278
Petrović Branko 299
Petrović Ljupko 299
Peulić Boško 225, 133
Plivac Ahmet 145
Polić Mirko 159
Položanin Senad 170
Pondro Nazla 156
Pondro Samir 266
Poričanin Ibrahim 173
Poturović Fahrudin 161, 207
Poturović Nedžad 161, 207
Praljak Slobodan 269, 270, 285, 365
Prkačin Ante 285
Prlić Jadranko 269
Prole Jovo 134
Prole Mladen 232
Prpa Branislav 114
Pucar Drago 151
Puzigaća Tihomir 201
Puzigaća Željko 317

R

Radić Vlajko 134
Radovac Mijo 153, 191, 216, 217
Radovac Šimo 216, 217
Rajić Božo 48

Rakita Đuro 301
Rakita Milorad 134
Ramić Ajša 145
Ramić Elvira 145
Ramić Faik 182
Ramić Jasmin 287
Ramić Safeta 145
Ramić Sulejman 145, 147
Ramić Zlatka 145
Ražnjatović Željko 99
Redžić Asmir 223
Redžić Enver 21, 370
Rešidović Hatidža 145
Ribić Adem 145
Ribić Erduan 144
Ribić Esed 173, 216
Ribić Fatma 145
Ribić Hašima 145
Ribić Muho 145
Ribić Nihad 145
Ribić Rasim 145
Ribić Sakib 103,170, 258
Ribić Ševal 142
Ribo Haso 221, 259
Riđić Kenan 2
Rodić Gojko 201
Rodić Neđo 128
Roso Ante 82, 83, 125
Rošić Vahid 288
Rudić Slobodan 159

S

Sačić Ismet 266
Sadiković Muhamed 94, 370
Salihović Ibrahim 134
Samardžić Dane 201
Samardžić Simo 201
Samardžić Špiro 201
Samardžija Drago 95
Savić Branko 128
Savić Milorad 252, 253
Savić Simo 253
Sefer Džahid 275
Sefer Rešad 259
Seferagić Enes 217
Sekulić Milenko 232
Selak Osman 94, 96, 97, 104, 105, 117, 119, 122, 123, 370
Selim Drugi (osmanski sultan) 24
Selimović Ernad 288
Selimović Muharem 144
Selimović Zekir 207, 161
Silajdžić Haris 33
Silber Laura 30, 35, 36, 38 – 40, 370
Simetić Zdravko 128
Skrobo Nihad 205
Sokol Smiljko 34, 81
Soldat Saša 114
Spahić Adem 91, 92, 110, 120, 170, 180

Spahović Vedat 307
Stanić Iko 47, 52
Stanišić Mićo 134
Stojić Bruno 269
Subotić Bogdan 269
Sulejman Veličanstveni (osmanski sultan) 18
Suljagić Emir 331
Suručić Milan 135, 144, 283

Š

Šabanović Hazim 18, 370
Šabić Enver 173
Šahalić Ismet 172, 294
Šahinbegović Ševal 290
Šalak Sejo 243
Šantić Vlado 52, 66
Šarac Nedim 22, 370
Šarić Silvije 66
Šarin Radomir 299
Šarinić Hrvoje 33
Šečić Abdurahman 101, 127, 170, 216
Šehić Zijad 21, 30, 61, 62, 67, 367, 370
Šentija Josip 31
Šešelj Vojislav 45, 98
Šido Ishak 300
Šiljak Remzija 260
Šiljeg Željko 83
Šiljkut Radomir 151, 365
Šiljkut Radomir 151, 365
Šimunović Slavko 173, 179, 181
Škalonja Mile 128
Škiljan Began 227
Škiljan Đulaga 202, 207
Škiljan Halil 182
Škiljan Osmo 227
Škiljan Sakib 226
Škrbić Želimir 301
Šljivo Dževad 288
Šljivo Nihad 174
Šljivo Smail 288
Šoljić Vladimir 122
Šubašić Ivan 23
Šućur Zoran 151, 365
Šuškić Edhem 145
Šuškić Muho 145
Šuškić Zuhra 145
Šušnjar Luka 159
Švago Faim 160, 161, 181, 193, 201
Švraka Jasmin 182
Švrakić Nijaz 234

T

Talić Momir 119, 143, 194, 214, 230, 239, 240 , 255, 278, 279, 296
Tanasić Miodrag 201
Terzić Kemal 122

Terzić Milivoje 151, 365
Thallóczy Ljudevit 18, 371
Todorčević Rajko 254
Todorovac Hamdija 94, 370
Todorovac Muhamed 94, 370
Tole Žarko 83
Tomašević Stjepan (bosanski kralj) 18, 305
Tomičić Dušan 200
Tomić Zdenko 91
Tomić Zoran 159
Trbojević Milan 269, 159
Trivunović Ilija 152
Trkulja Jovo 128
Trninić Rade 200
Tuđman Franjo 29 – 42, 45 – 53, 62, 64, 65, 67, 68, 80, 81, 269, 366
Turanović Rešad 287
Turčalo Sead 331
Tutić Hazim 158

U

Udovičić Martin 52
Udovičić Nikola 147
Udovičić Slobodan 114
Uzelac Nikola 94, 104

V

Valenta Anto 35
Vasiljković Dragan 98
Vicić Drago 114
Vicić Vojo 114
Vlašić Damjan 49, 52, 66
Vlašić fra Ferdo 50
Vojniković Izet 288
Vučković Miladin 201
Vučković Vojin 99
Vujković Damjan 98, 107
Vukašević Milorad 97, 120, 151
Vukčić Hrvoje 18
Vukelić Milutin 279
Vukojević Vico 81
Vukosavljević Drago 110, 111
Vuković Branko 317
Vuković Dževad 182, 299
Vuković Zijad 299
Vunić Salih 174, 288

Z

Zahirović Muradif 145
Zec Momir 95
Zekan Nihad 288
Zekan Zijad 170
Zekonja Mirko 201
Zelenika Petar 56
Zjajo Ferida 145
Zjajo Ibro 145
Zjajo Muharem 170
Zobić Adis 251
Zobić Adnan 251

Zobić Asmer 251
Zobić Fikreta 251
Zobić Nurija 251, 252
Zorić Željko 97, 371
Zulić Fuad 176

Ž

Ždrnja Dragan 252 – 254
Žepinić Vitomir 134
Žerić Halid 217
Žerić Jasmin 145
Žilić Amir 244
Žilić Fadil 182
Župljanin Stojan 300, 301
Žužić Abid 170
Žužić Vahid 275

REGISTAR NAZIVA NASELJENIH MJESTA

B

Babići 96

Babin Potok 123, 154, 160 – 62, 332

Bage 114, 128, 130, 132, 150, 176, 188, 207, 235, 236, 243, 256, 268

Bakovići 190

Baljvine 194

Banovići 317

Banja Luka 50, 87, 92 – 97, 104 – 6, 110 – 13, 116 – 18, 123, 133, 135, 136, 141, 144, 148, 153, 158 – 60, 163, 178, 184, 186, 191, 194, 195, 197, 200, 208, 209, 211, 213, 214, 217 – 20, 223, 224, 226, 229 – 33, 235, 239, 240, 245, 249, 252, 257, 261, 268, 269, 272, 273, 279, 280, 283, 300, 301, 309, 310, 312, 314, 331, 332, 365, 367–69, 371

Baraći 112

Bare 173, 178, 189, 235, 281

Barevo 117 – 119, 142, 161, 170, 174, 188 – 194, 198, 199, 207 – 209, 211, 213 – 215, 218, 222, 223, 225, 226, 229, 232, 237, 247, 249, 250, 257, 265 – 267, 275, 280, 282 – 284, 287, 294, 295, 297, 314 – 316

Bari (grad u Italiji) 48

Baščeluci 173, 235

Batković 227

Bavar 149 – 151, 154, 157,160, 161, 201, 202, 316

Beli Manastir 142

Beograd 17, 23, 31 – 33, 36, 38, 54, 135, 254, 275, 307, 368, 369

Bešpelj 116, 142, 170, 174, 177, 178, 189, 215, 221, 232, 236, 257, 258, 266, 295, 297, 298, 316

Bihać 8, 12, 33, 52, 66, 87, 114, 115, 221, 247, 254, 255, 288

Bijeljina 74, 227

Bila Voda 157

Bilandžije 190

Bilogravići 190

Biokovina 116, 133, 137, 138, 142, 153, 154, 159, 161, 164, 175, 176, 180–182, 184, 188, 190, 202, 205 – 208, 221, 222, 226 – 229, 236, 316, 319

Bistrica 178, 316

Bjelajce 188, 192, 193, 238, 239, 256

Blaževići 114, 191, 215, 216, 218, 231, 238, 284, 287

Blažići 151

Bosanska Dubica 221, 222, 267, 288

Bosanska Gradiška 133, 332

Bosanska Krupa 221

Bosanski Brod 74, 240, 270, 271

Božikovac 149, 185, 188, 204, 205, 228, 287, 298
Bravnice 98, 114, 123, 128, 130, 132, 134, 136, 141, 150, 155, 156, 159, 162, 176, 187, 188, 194, 226, 230, 235, 248, 268, 272, 273, 284
Brčko 332
Brđani 222, 268
Breza 167
Bristovi 258
Brišići 97, 128, 130, 132, 135, 144, 159, 188, 213, 239, 255, 268, 281
Brtani 188, 190, 206
Brvanci 131, 149, 154, 188, 201 – 205, 207, 212, 228, 243, 245, 298
Bučići 178, 180, 182, 316
Bugojno 43, 44, 50, 52, 84, 94, 121 – 123, 125, 133, 158, 163, 187, 194, 197, 229, 233, 242, 249, 258, 259, 263, 270, 276, 277, 282, 301, 308
Bukovica (selo) 130, 157, 255
Bulići 175, 176, 178, 180, 182, 220, 283, 290 – 292, 298, 317, 319
Bunar 297
Bungurovina 178
Busovača 35, 42 – 44, 48, 53, 62, 63, 65, 83, 125, 168, 193, 278, 308

C

Carevo Polje 92, 136, 156, 173, 191, 196, 197, 214 – 216, 220, 231 – 233, 238, 240, 273, 283, 284, 286, 300, 315, 316
Carigrad 17, 18
Cazin 33, 221, 288
Cote 190
Cvitović 170, 178, 297, 314 – 316, 318

Č

Čapljina 43, 44, 285
Čelinac 213, 239, 268
Čerkazovići 8, 112, 113, 144 – 147, 250, 251, 253, 345
Čitluk 43, 44

Ć

Ćusine (selo) 97, 132

D

Derventa 52, 121, 239
Divičani 8, 92, 101, 108, 136, 173, 178 – 182, 191, 196, 249, 305, 316
Doboj 52
Dobretići 43, 46, 177, 178, 205, 206, 226, 229, 230, 257
Dobro Brdo 149, 151, 154, 157, 160, 161, 193, 200, 201, 207, 244
Dogani 116, 123, 137, 149, 154, 180 – 182, 184, 188, 202, 203, 298, 316
Doganovci 149, 157, 160, 322

Dolac na Lašvi 21
Donji Vakuf 50, 83, 87, 92, 94, 97, 113, 114, 117, 119, 121 – 123, 125, 126, 132, 134, 136, 149, 150, 154, 156, 157, 159, 160 – 164, 169, 170, 173, 184, 187, 194, 200, 201, 203, 225, 229, 239, 242, 244, 245, 246, 248, 259, 263, 269, 276, 277, 282, 300, 301
Doribaba 178, 316
Dragnjić Podovi 96
Dubrave 131, 149, 201, 271
Dubrovnik 80
Dugonjići 151
Duljci 128, 132
Duvno 50

DŽ

Dželilovac 205, 230, 261

Đ

Đulića Kuće 234

F

Fojnica 2, 43, 44, 167

G

Gerzovo 96, 111, 112
Gligorića Kuće 142, 148
Goražde 231, 242
Gorica (selo) 96, 128, 136, 156, 254
Grabanta 149, 157, 159, 316
Grabovica 219
Grac (grad u Austriji) 33
Gradačac 214, 225, 240, 265, 283, 311
Grdovo 8, 131, 149, 154, 157, 200, 201, 203, 204, 214, 238, 241, 242, 243 – 249, 256, 266, 267, 331
Grude 42 – 44, 46, 65, 81–83, 108

H

Hadžići (Ključ) 129
Hadžići (Sarajevo) 72, 370
Hag (grad u Holandiji) 32 – 35, 67, 81
Halsberg (grad u Švedskoj) 88, 369
Hamandžići 8, 116, 124, 173, 178, 183, 185, 186, 188, 197, 224, 225, 241, 242, 249, 259, 261, 262, 297, 307
Han Bila 260
Hanlovići 129
Humići 129

I

Ikanovac 206, 268, 228, 229, 291
Ilidža 126
Ilijaš 167
Ipota 149–52, 154, 157, 163, 316
Ivangrad (grad u Crnoj Gori) 287

J

Jablanica 43, 44, 285

Jakovljevići 177

Jejići 206

Jevadžike 157

Jovići 214

K

Kalinovik 90

Kamenice 93, 98, 104, 114, 123, 131, 132, 150, 153, 214, 271

Kamičak 129

Karađorđevo 30, 31, 33, 35, 39, 370

Karaula 173, 179, 184, 186, 196, 198, 201, 204, 205, 223, 242, 246, 248, 259, 261, 267, 285, 298, 300, 301

Karići 178

Kasindol 227

Kasumi 149, 157, 159, 316

Katina 284

Kiseljak 43, 44, 125, 126, 167, 168, 204, 205, 209, 286, 308

Klana (mjesto u Hrvatskoj) 242

Klike 175, 176, 234, 235, 240, 273, 283, 290, 291

Ključ 41, 69, 94, 95, 115, 116, 127, 129, 133, 143, 144, 161, 201, 213, 221, 223, 239, 240, 268, 281, 283, 299, 300, 369, 370

Knin 98, 142

Kokići 8, 116, 123, 124, 133, 135, 147, 149, 154, 157, 158, 160 – 163, 180 – 182, 184, 188, 200 – 204, 207, 238, 241 – 249, 261, 266, 267, 316, 319

Konjic 43, 44, 52, 269, 276, 277

Kopčić 229

Koričani 268

Kotor Varoš 43, 95, 133, 188, 197, 206, 219, 239, 240, 260, 261, 297

Kovačevac 149

Kovačica 190, 208

Kozarac 266, 288

Kozila 96

Kozluk 289

Krasulje 129

Kreševo 43, 44, 167

Krezluk 116, 131, 132, 142, 149, 154, 179, 181, 200, 201, 202, 204, 207, 226, 242, 243, 245, 249

Kričiči 206

Kruščica 102, 116, 161, 178, 180 – 182, 185, 196, 202, 222, 255, 292, 295, 298, 298–300, 299, 315 – 317

Kubrovača (Gornja Bukovica) 114, 132, 153, 155 -157, 176, 268, 272, 256

Kula 92, 104, 106, 122, 129, 227

Kupres 43, 44, 74, 94, 112, 113, 121, 122, 143, 163, 164, 233, 264, 270, 301, 302, 366

Kuprešani 178, 182, 297, 298, 299, 315

L

Laktaši 95, 123, 135, 370

Lehovci 282

Liskovica 142, 159, 188, 189, 190, 192, 194

Livno 43, 44, 66, 67, 83, 270

Lučina 108, 178, 292, 316

Lupnica 178, 284, 315, 316

Ljeskovice 271

Ljoljići 8, 112, 113, 144 – 147, 250, 251, 253

Ljubuški 43, 44

Ljuša 136, 137, 151, 156, 159, 162

M

Magaljdol 159, 188, 190, 208, 226, 254, 268, 273

Magarovci 178

Maglaj 271

Mahovljani 209

Margetići 125

Maribor 363

Markovići 208

Maslovare 133

Matekale 188, 190, 255

Medarevići 268

Međugorje 83

Mehurić 259

Melići 177, 206

Mile 128, 136, 143, 151, 156, 175, 188, 189, 196, 208, 213, 216, 226, 230, 233, 240, 253, 256, 257, 268, 272, 273, 281, 286, 315

Mostar 43 – 45, 52, 56, 82, 83, 269, 276, 277, 284 – 286, 368

Mrkonjić Grad 68, 87, 92, 94, 95, 97 – 99, 102, 104, 111, 112, 114, 120, 122, 129, 133, 134, 136, 137, 139, 141 – 43, 148, 151, 155, 156, 158, 160, 163, 164, 184, 189 – 92, 194, 195, 198, 200, 210, 211, 214, 217, 231, 239 – 241, 255, 256, 258, 271, 272, 278, 281, 299, 300, 312, 320, 370

Mudrike 337

Mujdžići 137

Mušić 206

N

Neum 43, 44

Niš 36, 368

Nišići 97

Nula 182

O

Oborci 248, 159

Obrovac 32

Opatija 30, 370

Orašac 206

Orašje 283
Osinja 239
Ovčarevo 220

P

Pajići 151
Paklarevo 307
Pavičići 177
Pavlovići 177, 297, 297
Pečuj (grad u Mađarskoj) 269, 270, 271
Pećine 125, 317
Pejići 191
Perak 177, 297
Peratovci 214, 215, 287
Pijavice 138, 139, 144, 173, 174, 206, 268, 283, 284, 316
Plamenice 129
Ploča 82 – 84
Podbrdo 94
Podlipci 178
Podmilačje 108, 114, 178, 195, 196, 289, 316
Podosoje 97
Podrašnica 112
Ponjir 129
Posušje 43, 44
Potočani 206
Potok 159, 190
Prhovo 129
Pribeljci 96
Prijedor 66, 71, 133, 212, 221, 223, 266, 267, 288, 369
Prilug 271
Prisika 177, 200, 201, 206
Prnjavor 239
Prozor 43, 126, 167, 274, 277, 278, 285, 291
Prudi 174, 175, 215, 217, 222, 289, 290, 294, 295, 315, 316
Prusac 163, 301
Pšenik 114, 174, 175, 191, 214, 215, 217, 222, 279, 315, 316
Pucari 150
Pudin Han 129
Puzigaća Željko 317

R

Radića Kuće 108
Ramići 115
Rastik 190, 208
Ravno 43, 45
Rebar 214
Rejzovići 129
Rika 116, 132, 133, 138, 142, 149, 150, 152, 154, 162, 175, 176, 188, 190, 206, 214, 228, 235, 236, 239, 242, 249, 268, 291, 315
Rim (glavni grad Italije) 17
Rimci 206, 228
Ripač 12
Rude 125

S

Sakar 19, 366

Sanski Most 213, 221, 239, 273, 279, 283, 288, 300

Sarajevo 3, 12, 13, 18 – 22, 28, 30, 33, 41, 47, 50, 52, 54 – 57, 61, 69 – 77, 87, 89, 94, 95, 100, 103, 104, 110, 113, 115, 120, 122, 134, 161, 167, 168, 183, 184, 189, 192, 193, 198, 199, 209, 210, 212, 227, 246, 230, 231, 240, 258, 259, 271, 284, 287, 294, 296, 302, 306–11, 314, 339, 359, 365 – 371

Sarići 144

Selišće 149, 157, 316

Seljani 206

Seoci 177, 297

Sitnica 129

Skela (naselje) 92, 101, 116, 123, 137, 139, 142, 150, 152, 154, 158, 160, 174 – 176, 182, 188, 191, 206, 208, 213 – 215, 228, 229, 231, 233, 235, 236, 239, 240, 242, 249, 256, 257, 265, 268, 273, 282, 286

Skender Vakuf 43, 46, 87, 95, 98, 102, 116, 133, 142, 163, 164, 177, 188, 197, 205, 213, 220, 221, 224, 239, 240, 258, 262, 300, 301, 305, 317

Smionica 178, 315

Sokolina 149, 151, 154, 200, 202

Split 30, 33–35, 67, 80 81, 84, 172, 217, 365

Srebrenica 21, 23, 231, 314, 366

Srebrenik 18

Stare Kuće 131, 149, 204, 205, 228, 243, 245, 265

Staro Selo 149, 151, 154, 157, 160, 161, 184

Stevanovići 97

Stolac 43 – 45, 52, 269

Strojice 96

Stupna 96, 113

Š

Šebezi 191 – 194, 207, 214, 255, 279

Šerići 116, 149, 150, 151, 154 – 158, 162, 184, 188, 228, 241, 243, 260, 268

Šešići 205, 259

Šibenica 108, 176, 178, 180, 182, 290, 297, 298, 316

Šimunovići 177, 297

Šipovo 11, 87, 94 – 99, 102, 104, 107, 108, 111 – 113, 120, 123, 127, 128, 133, 137, 141 – 143, 148, 156, 163, 164, 170, 173, 184, 188, 190, 194, 198, 199, 210, 239, 240, 252 – 256, 258, 281, 283, 300, 310, 312, 368

Široki Brijeg 43, 44

Šuica 317

T

Teheran (glavni grad Irana) 47

Teslić 233

Tešanj 233, 288

Tikveš 31

Titov Drvar 92, 189

Tomaši 297, 177

Tomislavgrad 43, 44, 46, 49, 83, 121, 168, 169, 206, 220, 305, 309, 312, 326, 365

Torlakovac 123, 132, 143, 149, 150, 153, 154, 156, 157, 159, 160 – 162, 187, 194, 200, 204

Travnik i Novi Travnik 21, 43, 44, 46, 50, 52, 83, 87, 95, 116, 121, 122, 125, 133, 137, 158, 163, 168, 172, 173, 177, 178, 182, 184, 185, 187, 197, 203 – 205, 220, 221, 223, 225, 230, 239, 241 – 243, 246, 247, 257, 259 – 263, 269, 270, 274, 276, 278, 282, 285 – 289, 292, 293, 296, 298 – 301, 308, 309, 317

Trebinje 43, 45

Tripoli (glavni grad Libije) 47

Trnovo 96, 242

Turbe 18, 111, 112, 163, 167, 173, 184, 186, 195, 196, 197, 205, 220, 224, 241, 242, 254, 261, 262, 268, 290, 301, 307, 314

Tuzla 19, 21, 23, 50, 133, 366

U

Udbina 209

V

Vaganj 139, 174, 206

Varaždin 242

Vareš 43, 167

Varošnice 174, 206, 268, 284

Vašington (glavni grad Sjedinjenih američkih država) 308

Večići 207, 219, 221, 297

Vela 45

Velagići 129

Velečevo 129

Velika Kladuša 22, 33, 221, 222, 247, 288

Vinac 8, 92, 101, 116, 123, 124, 128, 130, 132, 133, 136, 140, 143, 146, 149 – 159, 162, 163, 170, 184, 190, 191, 201 – 203, 207, 208, 227, 242, 245, 248, 255, 256, 310, 316

Vitez 43, 44, 49, 83, 125, 126, 217, 274, 276, 277, 278

Vitovlje 223 – 226, 229, 230, 257, 263, 268, 312

Vlasinje 87, 133, 142, 161, 170, 188 – 194, 198, 199, 207, 208, 294, 295, 305, 307

Vodice 96

Volari 173

Volijak 130, 174, 281 – 284, 305

Vorkapić 342
Vrbanja 258, 263
Vrbica 114, 156, 188, 189, 196, 199, 215, 216, 222, 226, 233, 257, 265, 267, 268, 272, 273, 279 – 282, 286 – 290, 305, 315
Vrbljani 299
Vrginmost (mjesto u Hrvatskoj) 342
Vrhpolje 129
Vukićevci 178
Vukovar 184, 306
Vukovo Selo 129

Z

Zabarje 298
Zagreb 18, 23, 30 – 32, 35, 36, 38, 42, 44, 50, 54, 64, 80, 81, 89, 93, 121, 206, 221, 223, 288, 296, 305, 308, 365 – 371
Zalužani 209
Zaskoplje 97
Zastijene 312
Zastinje 174, 176, 234, 235, 290, 291
Zdaljevac 170, 174, 297, 316
Zečići 177
Zenica 50, 105, 158, 167, 189, 221, 225, 251, 259, 260, 269, 274, 277, 280, 285, 286, 298, 308, 315, 365, 368
Zgon 159
Zvornik 19, 366

Ž

Žaovine 142, 145
Ženeva (grad u Švicarskoj) 308
Žepa 231
Žepče 234

IZDAVANJE KNJIGE PODRŽALI SU:

Ozrakovići bb, Visoko
032 732 800

Sadije Softica bb, Jajce
062 976 166

Donja čaršija 122, Travnik
030 511 355